

Yılda İki Kez Yayınlanan Ulusal Hakemli Dergi
National Peer Reviewed Journal Published Two Times Yearly

Dergi, Sosyal Bilimler Atf Dizini (SOBIAD) tarafından taranmaktadır.
The journal is indexed by SOBIAD.

Dergimizdeki İngilizce, Fransızca ve Almanca makaleler
Index Islamicus tarafından taranmaktadır.
English, French and German articles in our journal are indexed
by Index Islamicus.

Dergimize gönderilen makalelerin intihal kontrolü İthenticate İntihal Tespit Programı ile gerçekleştirilmektedir.
Plagiarism control of articles submitted to our journal is carried out with İthenticate Plagiarism Program.

Araştırma ve Yayın Etiğine uygunluk açısından ICMJE (International Committee of Medical Journal Editors)
ile COPE (Committee on Publication Ethics) tavsiyelerine uymayan makaleler reddedilir.
Articles failing to comply with the recommendations of ICMJE (International Committee of Medical Journal Editors)
and CODE (Committee on Publication Ethics) with regard to the research and publication ethics are rejected

TÜRKİYE CUMHURİYETİ
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
ATATÜRK İLKELERİ VE İNKILÂP TARİHİ
ENSTİTÜSÜ

REPUBLIC OF TURKEY
ISTANBUL UNIVERSITY
INSTITUTE OF ATATÜRK'S PRINCIPLES
AND REFORMS

Haziran 2019/June 2019

EDİTÖRYAL KURUL / EDITORIAL BOARD

Prof. Dr. Mustafa BUDAK	İstanbul Üniversitesi, İstanbul, Türkiye
Prof. Dr. Halil BAL	İstanbul Üniversitesi, İstanbul, Türkiye
Prof. Dr. Mustafa DELİCAN	İstanbul Üniversitesi, İstanbul, Türkiye
Prof. Dr. Fethi GEDİKLİ	İstanbul Üniversitesi, İstanbul, Türkiye
Prof. Dr. Şükrü HANIOĞLU	Princeton Üniversitesi, New Jersey, ABD
Prof. Dr. Cemil HASANLI	Bakü Devlet Üniversitesi, Bakü, Azerbaycan
Prof. Dr. Mehmet Akif OKUR	Yıldız Teknik Üniversitesi, İstanbul, Türkiye
Prof. Dr. Kenan OLGUN	Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, Ankara, Türkiye
Prof. Dr. Vasif QAFAROV	Bakü Devlet Üniversitesi, Bakü, Azerbaycan
Prof. Dr. Musa QASIMLI	Bakü Devlet Üniversitesi, Bakü, Azerbaycan
Prof. Dr. Zaza TSURTSUMIA	St. King Tamar Üniversitesi, Tiflis, Gürcistan
Prof. Dr. Selma YEL	Gazi Üniversitesi, Ankara, Türkiye
Doç. Dr. Ş. Can ERDEM	Marmara Üniversitesi, İstanbul, Türkiye
Doç. Dr. Ramazan Erhan GÜLLÜ	İstanbul Üniversitesi, İstanbul, Türkiye
Doç. Dr. Emanuel PLOPEANU	Köstence Ovidius Üniversitesi, Köstence, Romanya
Doç. Dr. Michael REYNOLDS	Princeton Üniversitesi, New Jersey, ABD
Doç. Dr. Manizheh SADRİ	İslam Azad Üniversitesi, Tebriz, İran
Doç. Dr. Ali SATAN	Marmara Üniversitesi, İstanbul, Türkiye
Dr. Öğr. Üyesi Embiye MEHMET KAZIMOVA	Şumnu Konstantin Preslavski Üniversitesi, Şumnu, Bulgaristan
Dr. Öğr. Üyesi Metin ÖMER	Köstence Ovidius Üniversitesi, Köstence, Romanya

DERGİ YAZI KURULU / EDITORIAL MANAGEMENT

Baş Editör / Editor in Chief

Prof. Dr. Mustafa BUDAK İstanbul Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, İstanbul, Türkiye

Sorumlu Yazı İşleri Müdürü / Managing Editor

Dr. Öğr. Üyesi Hayrünisa ALP İstanbul Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, İstanbul, Türkiye

Editörler / Editors

Prof. Dr. Mustafa BUDAK (Başkan) İstanbul Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, İstanbul, Türkiye
Doç. Dr. Önder KOCATÜRK İstanbul Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, İstanbul, Türkiye
Doç. Dr. Serkan TUNA İstanbul Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, İstanbul, Türkiye
Dr. Öğr. Üyesi Yakup AHBAB İstanbul Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, İstanbul, Türkiye
Dr. Öğr. Üyesi Hayrünisa ALP İstanbul Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, İstanbul, Türkiye

Yardımcı Editörler / Assistant Editors

Araş. Gör. Dr. Ali ŞAHİN İstanbul Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, İstanbul, Türkiye
Araş. Gör. Umut DERE İstanbul Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, İstanbul, Türkiye
Araş. Gör. Anıl DİNCEL İstanbul Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, İstanbul, Türkiye
Araş. Gör. Duygu SAYGIN İstanbul Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, İstanbul, Türkiye

İngilizce Dil Editörleri / English Language Editors

Doç. Dr. Önder KOCATÜRK İstanbul Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, İstanbul, Türkiye
Dorian Gordon BATES İstanbul Üniversitesi, Yabancı Diller Yüksek Okulu, İstanbul, Türkiye
Alan James NEWSON İstanbul Üniversitesi, Yabancı Diller Yüksek Okulu, İstanbul, Türkiye

Kitap Tanıtım Editörü / Book Review Editor

Dr. Öğr. Üyesi Yakup AHBAB İstanbul Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, İstanbul, Türkiye

Dergide yer alan yazılardan ve aktarılan görüşlerden yazarlar sorumludur.
Papers and the opinions in the Journal are the responsibility of the authors.

Haziran ve Aralık aylarında, yılda iki sayı olarak yayınlanan hakemli, açık erişimli ve uluslararası bilimsel bir dergidir.
This is an international, scholarly, peer-reviewed, open-access journal published biannually in June and December.

Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları

Recent Period Turkish Studies

ISSN : 1304-9720 E-ISSN : 2547-9679

Sayı/Issue: 35, 2019

Sahibi / Owner

İstanbul Üniversitesi / Istanbul University

Yayın Sahibi Temsilcisi / Representative of Owner

Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları
dergisinin sahibi adına temsilcisi:
Prof. Dr. Mustafa BUDAK (İstanbul, Türkiye)

Representative of Recent Period Turkish Studies on
behalf of owner is Prof. Mustafa BUDAK (Istanbul, Turkey)

Sorumlu Müdür / Director

Dr. Öğr. Üyesi Hayrünisa ALP

Baskı / Printed in

İlbey Matbaa Kağıt Reklam Org. Múc. San. Tic. Ltd. Şti.
2. Matbaacılar Sitesi 3NB 3 Topkapı / Zeytinburnu,
İstanbul - Turkey
www.ilbeymatbaa.com.tr
Sertifika No: 17845

Yazışma Adresi / Correspondence Address:

İstanbul Üniversitesi,
Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Süleymaniye Cad.
Takvimhane Sok. No: 19 Kat: 4,
İstanbul - Türkiye
Phone / Telefon: + 90 (212) 440 00 00 /
Dahili / Internal: 10626/10437
Faks / Fax: 0212 440 03 45
e-mail: ata.enst@istanbul.edu.tr
<http://rpts.istanbul.edu.tr>

Yayıncı Kuruluş / Publishing Company

İstanbul Üniversitesi Yayınevi / Istanbul University Press
İstanbul Üniversitesi Merkez Kampüsü,
34452 Beyazıt, Fatih / İstanbul - Türkiye
Phone / Telefon: +90 (212) 440 00 00

İÇİNDEKİLER / CONTENTS

Editörden / From The Editor

Mustafa BUDAK..... VI

Araştırma Makaleleri / Research Articles

27 Mayıs'ı Restore Etme Projesi: Tedbirler Kanunu (1962)
27 May Restitution Project: Law of Measures (1962)
Fatih TUĞLUOĞLU 1

Osmanlı Sefer Organizasyonlarında ve Birinci Dünya Savaşında Menzil Hizmetleri
Menzil Services in Ottoman Expedition Organizations and in The First World War
Mevlüt KARAGÖZ 27

Ali Haydar Emir Alpagut: Hayatı ve Eserleri
Ali Haydar Emir Alpagut: His Life and Works
Mehmet KORKMAZ 57

Milli Eğitim Bakanı Celal Yardımcı ve Eğitim Alanındaki Faaliyetleri
The State Minister of Education Celal Yardımcı and His Activities in this Role
Mehmet GÜNDÜZ 79

Haber Gazetesi'ne Göre Samsun'da Spor Hayatı (1924-1925)
Sports Life in Samsun According to Haber Newspaper (1924-1925)
Barış ÖZİNAN 109

Türkiye'nin Güvenlik Politikası Çerçevesinde Bağdat Paketi
Turkey's Security Policy in the Framework of Baghdad Pact
Merve SOLAK 125

Çevrimyazı / Transcription

Doktor Lütfi ve Eserleri-I: "Siyaset-i Milliye ve İktisadiye"
Doctor Lütfi and His Books-I "National and Economic Politic"
Göktuğ IPEK 147

Kitap Tanıtımı / Book Review

Fabio L. Grassi, Atatürk, Çeviren: Eren Yücesan Cendey, İstanbul, Doğan Yayınları, 2009, 408 s.
Gamze İŞİK 177

Firuz Kazımzade, Transkafkasya İçin Mücadele (1917-1921), Çeviren: Cengiz İ.
Çay, İstanbul, Tarih ve Kuram Yayınları, 2016, 416 s.
Sevgi TUHAN AYDIN 185

EDİTÖRDEN

Sevinçle haber verelim ki, *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları*, İstanbul Üniversitesince bir proje kapsamında desteklenecek dergiler arasına alındı. Hiç şüphesiz bu haber, enstitümüz ile birlikte dergimizin de “uluslararasılaşmak” yolunda bizleri heyecanlandıran ve çalışma şevkimizi artıran bir gelişmeydi. Nitekim, bu heyecanla elinizdeki sayımızı hazırladık.

Evet, dergimizin 35. sayısıyla karşınızdayız. Bu sayımızda altı adet araştırma makalesi, bir çevrim yazı ile iki kitap tanıtım yazısına yer verdik. En önemlisi, araştırma makalelerinden ikisinin enstitümüz tarafından geçen yıl düzenlenen öğrenci sempozyumuna sunulan bildirilerden oluşması bizim açımızdan sevindirici ve bir o kadar da ümit verici bir gelişmedir.

Dergimizin ilk yazısı Doç. Dr. Fatih Tuğluoğlu’na ait olup “27 Mayıs’ı Restore Etme Projesi: Tedbirler Kanunu (1962)” adını taşımaktadır. Söz konusu yazısında Tuğluoğlu, dönemin ana kaynaklarından hareketle, Tedbirler Kanunu’nun hangi iç siyasi gelişmeler ortamında çıkarıldığını anlatmaktadır. Bilindiği gibi Osmanlı Devleti bir siyasi, idari ve askeri organizasyon devletidir. Bu bağlamda Dr. Mevlüt Karagöz Osmanlı Devleti’nin I. Dünya Savaşı’ndaki lojistik hizmetlerini “Osmanlı Sefer Organizasyonlarında ve Birinci Dünya Savaşında Menzil Hizmetleri” başlıklı makalesinde özellikle ATASE Arşivi belgelerine dayanarak ayrıntılı bir şekilde ele almıştır. “Ali Haydar Emir Alpagut: Hayatı ve Eserleri” arşiv belgeleri ışığında Dr. Mehmet Korkmaz tarafından ortaya konulmaya çalışılmıştır. Demokrat Parti’nin eğitim politikalarına yön veren seçkin bir kişilik olan Celal Yardımcı’nın Milli Eğitim alanındaki faaliyetleri ise Dr. Mehmet Gündüz tarafından ele alınmıştır. Barış Özinan “Haber Gazetesi’ne Göre Samsun’da Spor Hayatı (1924-1925)” adlı makalesinde Cumhuriyetin ilk yıllarında bir yerel gazeteyle dayanarak Samsun’daki spor hayatının çeşitli yönlerini ortaya koymaya çalışmıştır. Merve Solak ise, daha ziyade devrin gazetelerine dayanarak hazırladığı “Türkiye’nin Güvenlik Politikası Çerçevesinde Bağdat Paktı” makalesinde, Demokrat Parti’nin 1950-1960 yılları arasında izlediği Orta Doğu politikasını güvenlik çerçevesinde incelemeye çalışmıştır.

Dergimizde tek çevrim yazısı Göktuğ İpek’e ait olup “Doktor Lütfi ve Eserleri I: Siyaset-i Milliye ve İktisadiye” başlığını taşımaktadır. Pek tanınmayan Dr. Lütfi, hukuk doktorasına sahip, diplomat ve entelektüel bir kişidir. Yeni Türk harflerine çevrilen eseri bunun kanıtıdır. Bu arada İpek, yazar ve eser hakkında kısa bir giriş yazısı yazmayı da ihmal etmemiştir.

Ayrıca, Gamze Işık, bir İtalyan tarihçisi olan Fabio L. Grassi’nin yazdığı *Atatürk* isimli biyografik eserinin Türkçe tercümesini bize tanıtmaktadır. Işık, bu tanıtım yazısında analitik yöntem kullanmış, bölümler halinde eseri tanıtmaya çalışmıştır. Yüksek lisans öğrencisi Sevgi Tuhan Aydın ise Firuz Kazımzade’nin *Transkafkasya İçin Mücadele (1917-1921)* adlı eserinin Türkçesini tanıtmaktadır. Belirtelim ki, F. Kazımzade’nin kitabı, Rusya’daki Bolşevik devriminden sonra Kafkasya’da siyasi ve askeri gelişmeleri ele alan sahasında bildik ve klasik bir araştırma eseridir. Aynı şekilde Sevgi T. Aydın da tanıtım yazısında analitik yöntemi kullanmıştır.

Yeni sayılarda buluşmak dileğiyle...

Prof. Dr. Mustafa BUDAK

Editör

FROM THE EDITOR

We gladly inform you that *Recent Period Turkish Studies* has been included in the journals supported by Istanbul University within the scope of a project. Undoubtedly, this news was a development that excited us and increased our enthusiasm for the “internationalization” of our institute together with our journal. As a matter of fact, we prepared this issue with this enthusiasm.

Yes, this is the 35th issue of our journal. In this issue, we have included six research articles, one translation and two book reviews. Most importantly, it is a pleasing and promising development for us that two of the research articles consisted of papers submitted to the student symposium organized by our institute last year.

The first article of our journal, which belongs to Assoc. Prof. Fatih Tuğluoğlu, bears the name “Restoration Project of May 27: The Law of Measures (1962)”. In his article, Tuğluoğlu, starting from the primary sources of the period, describes the internal political developments in which the Law of Measures was enacted. As is known, the Ottoman Empire is a state of political, administrative and military organization. In this context, Dr. Mevlüt Karagöz discussed in detail the logistic services of the Ottoman Empire during the First World War by particularly using the documents of ATASE Archive in his article entitled “Menzil Services in the Ottoman Campaigns and First World War”. Dr. Mehmet Korkmaz wrote his article titled “Ali Haydar Emir Alpagut: His Life and Works” in the light of archival documents. Celal Yardımcı who was an elite figure shaping the education policies of the Democrat Party, and his activities in the field of National Education are studied by Dr. Mehmet Gündüz. Barış Özinan, tried to present the various aspects of sports life in Samsun during the first years of the Republic on the basis of a local newspaper in his article called “Sports Life in Samsun according to *Haber* Newspaper (1924-1925)”. Based on largely the newspapers of the period, Merve Solak, tried to examine the Middle East policy pursued by the Democrat Party between 1950 and 1960 within the framework of security in her article named “The Baghdad Pact within the framework of Turkey’s Security Policy”.

The only translation in our journal, which is entitled “Doctor Lütfi and His Works I: National and Economic Politics”, belongs to Göktuğ İpek. Dr. Lütfi, who is not well-known and has a PhD degree in law, is a diplomat and an intellectual-a fact proven by his work which is translated into the new Turkish alphabet here. Meanwhile, İpek did not neglect to write a brief introduction about the author and the work.

In addition, Gamze Işık introduces the Turkish translation of a biographical piece called *Atatürk*, written by an Italian historian Fabio L. Grassi to us. Işık used an analytical method in her book review and tried to introduce the work in chapters. Sevgi Tuhan Aydın, introduces the Turkish translation of Firuz Kazemzadeh’s “*The Struggle for Transcaucasia (1917-1921)*”. Let us note that F. Kazemzadeh’s book is a familiar and classic work of research in the field of political and military developments in the Caucasus after the Bolshevik revolution in Russia. Sevgi T. Aydın also used an analytical method in her book review.

Hope to meet you in the new issues...

Prof. Mustafa BUDAK

Editor

27 Mayıs'ı Restore Etme Projesi: Tedbirler Kanunu (1962)

27 May Restitution Project: Law of Measures (1962)

Fatih TUĞLUOĞLU¹

ÖZ

Anayasa Nizamını, Milli Güvenlik ve Huzuru Bozan Bazı Fiiller Hakkında Kanun (Tedbirler Kanunu), 5 Mart 1962 tarihinde Talat Aydemir'in başarısız darbe teşebbüsünden sonra hükümetin hazırladığı ve 27 Mayıs hareketinin kazanımlarını korumayı amaçlayan bir projedir. Milli Birlik Komitesinin verdiği karar neticesinde seçimlerin yapılmasına karar verilmiş ve yeni bir anayasa hazırlanmıştır. Önceki anayasaya göre kişi hak ve hürriyetlerine daha fazla önem verecek şekilde hazırlanan 1961 Anayasası referandumdan sonra yürürlüğe girmiş, seçimlerden sonra ise İsmet İnönü koalisyon hükümetini kurmuştu. Hükümetin bir kanadını oluşturan Adalet Partisinin radikal milletvekillerininin tabandan aldıkları baskıyla eski DP'lerin serbest bırakılmaları konusunda yaptıkları kamuoyu oluşturma çabaları ordudaki bazı cuntalar tarafından eleştirilmekte, sivil hayatın erken başladığına inanılmaktaydı. Bu düşünce ile harekete geçen Talat Aydemir Ankara'da 22 Şubat 1962'de darbe yapmaya kalkışmış ancak ordunun genel itibarıyla hükümeti desteklemesi nedeniyle amacına ulaşamamıştı. Hükümet bu olaydan sonra benzer hadiseleri yaşamamak için eski DP dönemi hatırlatacak veya övecek mahiyette yayın ve konuşma yapmayı yasaklamayı amaçlayan bir kanun teklifi hazırlamıştı. Böylece Türkiye'de demokrasinin başarılı olamayacağına dair yapılan propagandanın da önüne geçilmeye çalışılacaktı. Kamuoyunda Tedbirler Kanunu olarak tanınan bu düzenleme ile hükümete ülkenin ihtiyaç duyacağı reformları gerçekleştirmesi için bir huzur ortamı sağlaması beklenmekteydi. Fakat yeni bir "Tahrir-i Sükün Kanunu" eleştirileriyle karşılan hükümetin bu arzusu gerçekleşmemiş, gerek siyasette gerek basında darbe, af ve huzur konuları tartışılmaya devam etmişti. Kanunun yürürlükte olduğu dönemde "adaletsiz ve partizanca uygulandığı" iddiaları hep söylenecek ve Millet Meclisi kürsüsünden yapılan bazı konuşmalarda kaldırılması talep edilecekti. Ayrıca ilgili kanunun Anayasa'nın ifade hürriyetini düzenleyen maddelerine aykırı olduğu söylenmiş ancak yüksek mahkeme yapılan başvuruları reddetmişti. Tedbirler Kanunu 1969 yılında Adalet Partisi iktidarında Millet Meclisinde ve Cumhuriyet Senatosunda fazla itiraz uğramadan kaldırılacaktı.

Anahtar Kelimeler: Tedbirler Kanunu, 22 Şubat 1962, Talat Aydemir, askeri müdahale

¹Doç. Dr., Aksaray Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, Aksaray, Türkiye

ORCID: F.T. 0000-0003-3384-0068

Sorumlu yazar/Corresponding author:

Fatih Tuğluoğlu,
Aksaray Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi
Tarih Bölümü, Aksaray, Türkiye
E-posta/E-mail: f.tugluoglu@gmail.com

Başvuru/Submitted: 25.04.2019

Revizyon Talebi/Revision Requested:
10.06.2019

Son Revizyon/Last Revision Received:
13.06.2019

Kabul/Accepted: 13.06.2019

Atıf/Citation: Tuğluoğlu, F. (2019). 27 Mayıs'ı restore etme projesi: Tedbirler Kanunu (1962). *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları-Recent Period Turkish Studies*, 35: 1-26.
<https://doi.org/10.26650/YTA2019-583690>

ABSTRACT

The Law on the Laws of Constitutional Law, the National Security and Activities (The Law on Measures) is a project which was prepared by the government after the failed coup attempt of Talat Aydemir on 5 March 1962 and aimed to protect the gains of the May 27 movement. As a result of the decision of the National Unity Committee, elections were decided and a new constitution was prepared. According to the previous constitution, the 1961 Constitution, which was prepared to give more importance to the rights and freedoms of the people, came into force after the referendum and after the elections İsmet İnönü had formed the coalition government. The government's efforts to create public opinion on the release of former DP members by the pressure of radical parliamentarians on the grassroots side of the government were criticized by the military, and it was believed that civilian life began early. Acting with this idea, Talat Aydemir attempted to strike in Ankara on February 22, 1962, but the army did not reach its goal because it supported the government in general. After this event, the government had prepared a law proposal aimed at prohibiting broadcasting and speech to recall or praise the former DP period in order to avoid similar events. So also it would attempt to prevent the propaganda that could not make Turkey a successful democracy. This regulation, known as the Law on Measures in the Public, was expected to provide the government with a peace of mind for the country's reforms needed. However, this desire of the government has not been realized with the criticisms of a new Takrir-i Sükûn Law and the issues of coup, amnesty and peace in the media and in the media continued to be discussed. The claims of unlawful and partisan practice in the time of the law in force, will always demanded to be removed in some speeches made by the Assembly of the National Assembly. It was also said that the law was against the articles regulating the freedom of expression of the Constitution, but the high court rejected the applications. The Law of Measures was to be abolished in 1969 under the auspices of the Justice Party in the National Assembly and in the Republican Senate without further objection.

Keywords: Law of Measures, 22 February 1962, Talat Aydemir, military intervention

Giriş

Milli Birlik Komitesi (MBK), farklı kuvvetlerden ve rütbelere alınan subaylardan oluşmaktaydı. Zaman ilerledikçe MBK'nın içinde geleceğe ilişkin tartışmalarda değişik planlamaların olduğu anlaşılmıştı. Çoğunlukla taraftar bulan görüşe göre iktidar en kısa zamanda yapılacak serbest seçimlerde sivillere devredilmeliydi. Çünkü bu konuda millete söz verilmişti. MBK halka dayanmadığı için uzun süre iktidarı elinde tutmamalıydı. Ülkenin kronik birçok sorunu köklü reformlara ihtiyaç duymaktaydı; ancak hazırlanmakta olan anayasa ile bugüne kadar şikâyet mevzuu olan konulara çözüm yolları bulunacaktı. DP'nin başına gelenlerden sonra partilerin keyfi ve hissi hareketlere başvurmayacakları düşünülmekteydi¹.

İktidarı devam ettirmek isteyenler ise önceki hükümetin Türkiye'yi birçok konuda felakete sürüklediğini, 27 Mayıs'ın basit bir hükümet darbesi olmadığını, yeni bir anayasa ve seçim kanunu hazırlamanın yeterli olmadığını düşünüyorlar. Türkiye'yi çağdaş uygarlık seviyesine çıkarmak için gerekli olan her türlü sosyal, hukuki ve ekonomik reformları yaptıktan sonra iktidarı devretmenin çok daha uygun olacağına inanıyorlardı. Bu düşünceleri savunanlara göre planlı kalkınma, merkezi bir otoriteye dayanmadıkça başarılı olamazdı. Milli kalkınma planı her türlü siyasi etkiden uzak olarak ve yalnız

1 Orhan Erkanlı, *Anılar, Sorunlar, Sorumlular*, İstanbul, Baha Matbaası, II. Baskı 1972, s. 136.

memleketin gerçeklerini ve ihtiyaçlarını öngörerek hazırlanıp, uygulama başlayıncaya kadar iktidarı uzatmak gerekliydi².

Radikal reform düşüncelerine sahip olan ve sayıları 14'ü bulan MBK üyeleri 13 Kasım 1960'da yurtdışı görevlerine gönderilerek tasfiye edilmişlerdi. Ancak hükümet üzerinde etkin olmak isteyen birçok subayın ordu içinde cunta faaliyeti yürüttüğü bilinmekteydi. Ankara ve İstanbul'da bulunan orta rütbeli subayların kurduğu Silahlı Kuvvetler Birliği (SKB) giderek etkili olmaya başlamış ve gücünü MBK'ya kabul ettirmişti. Albay Talat Aydemir bu süreçte Ankara grubunun başında öne çıkmaya başlamıştı³.

15 Ekim 1961 seçim sonuçları herkes için şaşırtıcı olmuş, CHP tek başına iktidara gelememiş, DP tabanına hitap eden partiler Millet Meclisi'nde (MM) çoğunluğu ele geçirmişlerdi. İktidarı sivillere uzun süre bırakmadan sürdürmek isteyen Aydemir ve arkadaşlarına göre; ortaya çıkan manzara 27 Mayıs'tan önceki görüntünün aynısı idi. Milli iradenin tam olarak ortaya çıkmadığına inanıyorlar, memleketin beklediği reformları mevcut partilerin gerçekleştiremeyeceğini düşünüyorlardı. Bu durumda yol yakinken harekete geçilmeli, yönetim sivillere bırakılmamalıydı⁴.

21 Ekim 1961 günü, seçimlerden bir hafta sonra Harp Akademisi'nde 10 general ve amiral ile 28 albayın katıldığı büyük bir toplantı yapılmış ve seçim sonuçlarının müdahaleyi gerektirdiği sonucuna ulaşmışlardı⁵. Genelkurmay Başkanı Orgeneral Cevdet Sunay kararı öğrenmiş ve askeri müdahaleyi engellemek için harekete geçmişti. Sunay'ın düşüncesine göre Gürsel, cumhurbaşkanı, İnönü de başbakan olursa yeni hükümetin kurulması engellenmeyecekti. Bu düşüncüyü hayata geçirmek için Sunay ve kuvvet komutanları siyasi partilerin liderleri ile görüşerek onların bu düşüncüyü kabul etmelerini sağlamıştı⁶.

Cemal Gürsel, 25 Ekim 1961'de cumhurbaşkanı seçilmiş, yeni hükümeti kurma görevi İsmet İnönü'ye verilmişti. Koalisyon şeklinde kurulacak yeni hükümeti kurmak için önce hiçbir parti CHP ile bir araya gelmek istememiş, 27 Mayıs darbesinin sorumlusu olarak gördükleri bu partiyle yapılacak işbirliğini tabanlarına anlatamayacaklarını

2 Orhan Erkanlı, *Anılar, Sorunlar...* s. 138.

3 Yılmaz Öztuna, Ayvaz Gökdemir, *Türkiye'de Askeri Müdahaleler*, İstanbul, Tercüman Yayınları, 1987, s. 140.

4 Talat Aydemir, *Talat Aydemir'in Hatıraları*, İstanbul, Ar Matbaası, 1968, s. 104.

5 Erdoğan Örtülü, *Üç İhtilalin Hikâyesi*, Konya, Milli Ülkü Yayınevi, 4. Baskı, 1977, s. 177-179. 21 Ekim protokolü diye adlandırılan bu protokolda şöyle deniliyordu: "TSK, 15 Ekim 1961 günü yapılmış olan seçimlerden sonra gelecek yeni TBMM toplantısından evvel fiilen duruma müdahale edecektir. İktidarı milletin hakiki ve ehliyetli mümessillerine tevdi edilecektir. Bütün siyasi partiler faaliyetten men edilecek, seçim sonuçlarıyla MBK feshedilecektir".

6 Çankaya veya 24 Ekim Protokolü olarak bilinen toplantı için bkz: Bedii Faik Akın, *İhtilalçiler Arasında Bir Gazeteci*, İstanbul 1968, s. 168.

düşünmüşlerdi. Ancak memleket şartlarının aciliyeti bir an önce hükümetin kurulmasını zorunlu hale getirmiş ve sonuçta CHP-AP hükümeti kurulmuştu. Birbirine zıt dünya görüşlerine sahip partilerin işbirliği ile kurulmuş olduğu için yakın geçmişte yaşanan acıların ve açılan yaraların kapatılmasının daha kolay olacağını düşüncesiyle hareket eden yeni hükümet 2 Aralık 1961'de güvenoyu alarak görevine başlamıştı.

Çalışmamız, 15 Ekim 1961 seçimlerinden sonra kurulan Birinci Koalisyon Hükümeti'nin çıkardığı Tedbirler Kanunu'nu ele almaktadır. 27 Mayıs hareketini ve kazanımlarını restore etmeyi amaçlayan bu kanunun öncesinde yaşanan “tahrik” ve “karşı devrim” olarak nitelenen hareketlerin ordunun içinde bulunan cuntacıları, sivil siyaseti ortadan kaldırmak için bir fırsat verdiğini vurgulamaya çalışacağız. Tedbirler Kanunu ülkede siyasi istikrarı sağlamak için eski DP'yi övmeyi, Yassıada Mahkemesi kararlarını eleştirmeyi yasaklamış, ülkede demokratik sistem dışı yönetimlerin mümkün olabileceğini dair propaganda yapmayı önlemeyi, kanun gücü huzuru sağlamayı amaçlanmıştır.

Yeni hükümetin önünde çözüm bekleyen birçok mesele bulunmaktaydı. Yeni anayasanın öngördüğü kurumların hayata geçirilmesi, ekonomik durgunluğun aşılması, Yassıada mahkûmları için istenen af konusu, ordunun içinde bulunan ve siyaseti tehdit eden cunta faaliyetlerinin önlenmesi gibi problemler koalisyon hükümetinin başarması gereken işler arasındaydı.

Eski general olması ve geçirdiği tecrübelerle ordu çoğunluğunun İnönü'ye güvendiği düşünülüyordu. İki kanadın hükümet içerisinde birleşmesinin de memleketteki huzursuzluğu gidereceği sanılıyordu. Ancak hükümetin kurulmasından sonra ülke gündemi hızla faydasız tartışmaların içine çekilmişti. Milletvekillerin zam tartışması, ekonomik durgunluk ve işsizlik meselesi, CHP-AP kanadına mensup bakanlar arasında ahenk tesis edilememesi, yeni mücadele konusu olmuştu. Bu aşamada eski DP'liler için af çıkarılması aileler ve basın tarafından dile getiriliyordu. Basın bağdaşmaz iki cepheye ayrılmıştı. Tercüman ve Son Havadis gibi eski DP tabanına yönelik yayın yapan gazeteler memleketin huzura kavuşmasının ve ekonomik iyileşmenin yegâne yolunun af ile Kayseri Hapishanesinin boşaltılması olduğu konusunda propaganda yapıyorlardı. Ayrıca halk arasında Hazineye yardım için toplanan “yüzüklerin kaybedildiği”, bu paralarla Mecidiyeköy'deki ordu mensupları için yeni bir mahalle inşa edildiğine dair haberler dolaşıyor “alyanslar sarayı inşa edildi” sloganıyla milletin ordudan soğuması amaçlanıyordu. Basının öteki tarafı ise bu tür tartışmaların bilinçli bir şekilde orduyu, 27 Mayıs'ın kazanımları konusunda hassas olan TSK'yı yıpratmak için yapıldığını düşünüyorlardı. Huzurun gelmesi için öncelikle “tahrik”lerin son bulması gerektiğine

inanıyorlardı. Bu tartışmaları takip edenler sivil siyasetçilerin sadece kendilerini düşündüklerini, ülke menfaatlerinin önemsemediğine inanarak askeri bir diktatörlüğün gerekli olduğuna dair propaganda faaliyetlerine başlamışlardı. 27 Mayıs'ın bitmediğine ve yeni bir ihtilal hazırlığına dair yaptıkları sistemli haberlerle halk ve müesseseler tedirgin edilmek isteniyordu. İhtilal olacak söylentisinin halk arasında yayılması, yatırım yapmak isteyenleri tüccar ve sanayicileri tedirgin etmekteydi⁷.

İnönü zaman zaman partisinin meclis grubunda yaptığı konuşmalarda sorumsuz davranışlarda bulunanları ikaz ediyor, demokrasinin imtihan geçirmekte olduğunu söylüyordu. Af tartışması öğrenciler arasına da girmiş, komünizm-gericilik meselesi şeklinde büyük şehirlerde kanlı olaylar yaşanmıştı⁸.

Başbakan İsmet İnönü, silahlı kuvvetlerdeki görülen kaynaşma üzerine 18 Şubat 1962 tarihinde Türkiye radyolarında bir konuşma yapma ihtiyacı hissetmişti. İnönü konuşmasında kapalı rejimin tamamen karşısında olduğunu söylerken, 27 Mayıs devrimi üzerine yapılan tartışmalara son verilmesini istemişti. İnönü'ye göre; “Bir kısım münevverler memleketin demokratik rejim ile idare edilemeyeceğini sanmakta ve tartışmaları çıkmaza sevk ederek vatandaşı kendi fikirlerine inandırmaya çalışmaktadır. Diğer bir zümre ise demokratik rejimin hürriyetlerinde ve bütün propaganda ve telkin vasıtalarından faydalanarak yeni anayasa nizamının temelinden çürütülmesini hedef tutmaktadırlar... Bugünkü devrimizin bu gibi rahatsızlıkları ile ciddi bir mücadele, mümkünse bir tedavi mücadelesi yapmak için kararlıyız” demişti.⁹

19 Şubat 1962'de Albaylar Cuntası'nın Ankara grubunda bulunan Talat Aydemir, Necati Ünsalan ve Selçuk Atakan Genelkurmay'a çağırılmıştı. Kuvvet komutanlarının da katıldığı toplantıda ülkenin durumu ve alınması gereken tedbirler konuşulmuş, albaylar yaşanan sıkıntıların ordunun yeni bir müdahalesiyle, yönetimi ele almasıyla giderilebileceğini öne sürmüşlerdi. Albaylar hiyerarşi içinde bir müdahale olmasını istiyorlardı. Ancak Genelkurmay Başkanı Sunay, darbe fikrine karşı çıkmış, İnönü başbakanlıktan ayrılmadan böyle bir teşebbüste bulunmayacağını açıkladı¹⁰.

20 Şubat 1962'de parti liderleri ve bakanlar, Cumhurbaşkanı Gürsel'in yemekli toplantısında bir araya gelmişler ve 27 Mayıs Anayasası'nın korunması için gayret sarf

7 Can Kaya İsen, *Geliyorum Diyen İhtilal 22 Şubat 21 Mayıs*, İstanbul, Tan Gazetesi Matbaası, 1964, s. 22.

8 “Gençliğin Yeni İstanbul'a İhtarı”, *Dünya* 11 Ocak 1962, s.1, “Gençlik Gericileri Telin Etti”, *Vatan* 13 Ocak 1962, s. 1.

9 İlhan Turan, *İsmet İnönü Konuşma, Demeç, Makale, Mesaj ve Söyleşileri 1961-1965*, Ankara, TBMM Yayınları, 2004, s. 59-60.

10 Talat Aydemir, *Talat Aydemir'in...*, s. 129-130.

edilmesi konusunda anlaşmışlardı. O günlerde MM'de Milli Savunma Bakanlığı'nın bütçe görüşmelerinde bakan İlhami Sancar, ordunun meclisten huzur beklediğini ifade etmişti. Şahsı adına bir konuşma yapan AP Milletvekili Mehmet Ali Aytaş, silahlı kuvvetlerin yeni bir ihtilal yapacağı söylentilerinin meclis koridorlarına kadar geldiğini, ancak ordunun böyle bir şey yapmayacağını, memleketi yalnız komünistlerin isteyeceği böyle bir sürece sürüklemeyeceğini ifade etmişti¹¹.

Genelkurmay Başkanı ile yapılan görüşmeden sonra tasfiye edileceğini tahmin eden Talat Aydemir ve arkadaşları kendilerine bağlı birlikleri alarm durumuna geçirmiş ve isteklerini hükümete bildirmişti. Başbakan, bakanlar, Genelkurmay Başkanı ve kuvvet komutanları, Çankaya'da Gürsel'in başkanlığında toplanmışlar ve ne yapacaklarını görüşmeye başlamışlardı. Darbecilerle irtibat kuran Başbakan İnönü, silahlı çatışma olmadan teslim olurlarsa affedileceklerini, sadece emekliye sevk edilecekleri haberini göndermiş, bunun üzerine Aydemir ve arkadaşları girişimlerinden vazgeçmişler, olaya katılan Harp Okulu öğrencileri ise zorunlu olarak tatile gönderilmişlerdi¹².

Yaşanan bu darbe girişiminden sonra partilerin genel başkanları bir bildiri yayınlayarak 27 Mayıs rejimine ve demokrasiye sahip çıkılması çağrısı yapmıştı. İlgili bildiri çeşitli tahriklerin memleketi huzursuz kılmakta ve varlığımızı imha için bekleyen aşırı sol cereyanlara zemin hazırlamakta olduğunu, 27 Mayıs ihtilalinin meşruiyeti aleyhinde girişilen açık ve kapalı her türlü tahrik ve tecavüzün karşısında olduklarını açıklamışlardı. Bu memlekette intikamcı cereyanlara ve millet iradesiyle kabul edilen anayasanın getirdiği meşru nizamı bertaraf etmeye yönelik her hareketin karşısına çıkacaklarını çünkü Türk milleti için kurtuluş yolunun demokratik rejime bağlılıktan geçtiğini ifade etmişlerdi¹³.

1. Tedbirler Kanununun Hazırlanması

Darbe girişiminin bertaraf edilmesinden sonra başta cumhurbaşkanı olmak üzere, başbakan ve parti genel başkanları birer açıklama yaparak, sivil siyasi hayatın önemine vurgu yapmışlar ve demokratik sürecin yaşaması için gayret sarf eden komutanları

11 *Vatan*, 22 Şubat 1962; AP, ani bir kararla memleket menfaatlerini tehlikeye düşürücü davranışların içinde olduğu gerekçesiyle Ankara Milletvekili Burhan Apaydın'ı partiden ihraç etmişti. Ertesi gün AP grubunda büyük tartışmalar yaşanmış, AP genel merkezi aşırı davranışların koalisyonu ve demokratik rejimi tehlikeye düşürebileceğini belirtmiş ve parti olarak hükümete sahip çıkılmasına karar vermişti. *Son Havadis*, 21 Şubat 1962.

12 Yeşim Demir, "Albay Talat Aydemir'in Darbe Girişimleri", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, C.5, S.12, (Bahar 2006), s. 163. Aydemir'in istekleri Meclis'in feshedilmesi yeni bir seçim kanunu hazırlanıp en kısa zamanda yeni seçimlere gidilmeli, okuma-yazma bilmeyenlere seçme hakkı tanınmamalıdır şeklindeydi.

13 Erdoğan Örtülü, *Üç İhtilalin...*, s. 243.

övmüşlerdi. Gürsel, radyoda yayınlanan konuşmasında olan anayasa ve demokratik nizamın 27 Mayıs ruhuyla birlikte her türlü tecavüze ve maceracı heveslere karşı mutlaka korunacağını ifade ederken¹⁴ Başbakan İnönü ise konuşmasında; (darbecilerin) demokratik rejimin memlekette huzur tesis etmeye ve milletin kalkınmasını temine muktedir olamayacağını iddia ettiklerini ve 27 Mayıs aleyhtarlarının hareketlerini kendilerini meşru göstermek için kullandıklarını açıklayarak memleket meselelerinde MM’de bulunan bütün siyasi partilerin başkanları ve idarecileriyle toplanıp karara varacaklarını açıklamışlardı¹⁵. Bu aşamadan sonra AP ve YTP’nin politikalarının ne olacağı merak edilmekteydi. Darbeye teşebbüs edenler, 27 Mayıs aleyhinde söz ve davranışları, tahrikleri nedeniyle “intikamcı partileri” hedef almaktaydı¹⁶. 22 Şubat öncesinde AP’den bazı milletvekilleri ihraç edilmiş ve koalisyonu tehlikeye düşürecek hareketlerden kaçınılacağı açıklanmıştı. Ayrıca AP, 24 Şubat 1962’de bir bildiri yayınlayarak partilerinin Atatürk ilkelerine bağlı olduğu vurgulamış, bugüne kadar bilerek veya bilmeyerek demokratik rejimi tehlikeye düşürecek herhangi bir düşünce ve harekete asla müsamaha etmeyeceklerini bir an için dahi olsa bu fikirden ayrılacak olan bedbahtların bünyelerinde barınamayacaklarını açıklamışlardı¹⁷.

24 Şubat günü yapılan Bakanlar Kurulu toplantısından sonra bir açıklama yapan Basın-Yayın ve Turizm Bakanı Kamuran Evliyaoğlu; 27 Mayıs ruhunu korumak için alınacak tedbirlerin neler olabileceğini tespit etmek üzere başbakanın, parti liderleriyle temaslarda bulunacağını ifade etmişti. Partiler üstü tedbirleri tespit etmek üzere her partiden iki temsilcinin katılacağı toplantının, 25 Şubat’ta MM’de ilk toplantısını yapması kararlaştırılmıştı¹⁸. Hükümet ve siyasi parti temsilcileri memleketin huzurunu devamlı surette temin etmek, nereden gelirse gelsin bütün tahrikleri kesin şekilde önlemek ve tahrikçi unsurları cezai müeyyidelere bağlamak üzere mutabakata varmışlardı. Bu toplantıya başta İnönü olmak üzere Adalet Bakanı Sahir Kurutluoğlu, CHP’den Rüştü Aksal, AP’den Ragıp Gümüşpala, Ferit Alpiskender, İhsan Köknel, YTP’den Ekrem Alican, Raif Aybar, İrfan Aksu, CKMP’den Osman Bölükbaşı, Hasan Dinçer, Fuat Arna ve Hüseyin Ataman katılmışlardı. Aynı gün yapılan ikinci toplantıdan sonra yapılan

14 *Son Havadis*, 23 Şubat 1962.

15 İlhan Turan, *İsmet İnönü Konuşma...*, s. 64-67.

16 Talat Aydemir, *Talat Aydemir’in...*, s. 114.

17 *Cumhuriyet*, 25 Şubat 1962; AP, memleketin huzura ihtiyacı olduğu bu kritik devirde siyasi mekanizmanın güven verici bir şekilde işlemlerini temin etmek için partiye ve dolayısıyla koalisyon hükümetine zararlı olanların ihraçtan önce uyarılmalarını kararlaştırmıştı. Bu isimler; Ziya Altunoğlu, Saadettin Bilgiç, Neriman Ağaoğlu, Ali Bozdoğanlı, Cevdet Perin, Lütfü Tokoğlu, Cahit Okurer, Fehmi Tevetoğlu, Mustafa Gülcigili, İbrahim Apak, İhsan Tomuş, Muzaffer Döşemeci, Şadi Pehlivanlı idi. *Cumhuriyet*, 26 Şubat 1962.

18 *Ulus*, 25 Şubat 1962.

açıklamada Türk Silahlı Kuvvetlerinin gerçekleştirdiği 27 Mayıs ihtilalinin meşrutiyeti aleyhine girişilen açık ve kapalı her türlü tahrik ve tecavüzlerin ve anayasa nizamını bertaraf etmeğe yönelik hareket ve davranışların, kesin olarak önlenmesi için partiler üstü bir anlayışla hareket edecek bir komisyonun çalışmalarına başlayacağı ve bir tedbirler paketi hazırlanacağı ifade edilmişti. Anayasanın müsaade ettiği sınırlar için düzenlenecek olan yeni kanun tasarısı fiili hareketleri, beyanları ve neşriyatı kapsayacak genişlikte olması ve 27 Mayıs'ın meşruluğunu bozucu her türlü fiil kesin olarak cezalandırmayı amaçlayacaktı¹⁹.

Hükümet ve muhalefet partileri, alınacak tedbirleri düşünürken, darbe teşebbüsünün nedenleri konusu basında tartışılmaya ve benzer girişimlerin önlenmesi için yapılması gerekenler hakkında görüşler ileri sürülmekteydi. Cumhuriyet gazetesinden Burhan Felek, 27 Mayıs ihtilalini benimsemeyen grupların, DP'nin iktidardan devrilmesinin hesabını görmek için orduyu tahrik ettiğini, huzursuzluğun nedeninin af için çalışanlar olduğunu iddia etmiş ve Başbakan İnönü'nün affın gerçekleşmesi için önce huzurun gelmesi gerekir sözünü yazısına delil göstermişti²⁰. AP'ye yakın bir yayın politikasına sahip olan Son Havadis gazetesinin yazarları olan Mehmet Ali Yalçın ve Cevdet Perin ise, darbe girişiminin Türkiye'de demokrasiyi kabul etmeyen gruplar olduğunu ortaya çıkardığını, eğer milli iradeye dayanan demokratik rejimin, her türlü tehlikeden uzak kalarak gelişmesi ve yerleşmesi isteniyorsa bu grupların yok edilmesini, büyük bir kitlenin haksız olarak hedef tutulmamasını istemişlerdi²¹. Görüldüğü gibi aydınlar arasında darbe teşebbüsünün nedenleri konusunda sürmekte olan tartışmada bile bir ortada buluşulamamış, çeşitli sebepler ileri sürülmüştü. Bir taraf AP'yi 27 Mayıs hareketini kötümek ve eski DP'li överek orduyu tahrik etmekle suçlarken²² diğer taraf ise ülke demokrasi düşmanların ve dikta rejimi kurmak isteyenlerin varlığının siyasi geleceğimiz için büyük bir tehlike oluşturduğunu iddia ediyordu²³. Cumhuriyet gazetesinden Ecvet Güresin bu tür tartışmaların çok partili hayata geçtiğimiz yıldan beri devam ettiğini, milletvekillerinin vatandaşın gündeminde olmayan konularla meşgul olduğunu, siyasi partilerin memleketin ana davalarını halletmeden hangi kanunu getirirlerse getirsinler ülkeye huzur gelmeyeceğini iddia etmiş, eğer bu konuda gereken adımlar atılmazsa vatandaşların demokrasiye karşı inancının zayıflayacağını ifade etmişti²⁴.

19 *Cumhuriyet*, 26 Şubat 1962.

20 Burhan Felek, "Yine Huzur Meselesi", *Cumhuriyet*, 24 Şubat 1962, s. 2

21 Cevdet Perin, "Demokrasiyi Kurtaranlar", *Son Havadis*, 25 Şubat 1962, s.1; Mehmet Ali Yalçın, "Demokrasi Düşmanlarını Tefrik Edelim", *Son Havadis*, 26 Şubat 1962, s. 1

22 Nadir Nadi, "Biraz Geç De Olsa", *Cumhuriyet*, 21 Şubat 1962, s. 1

23 Mümtaz Faik Fenik, "İnşallah Selamete Çıkarız", *Son Havadis*, 28 Şubat 1962, s. 1

24 *Cumhuriyet*, 27 Şubat 1962.

Resmen açıklanmadan Tedbirler Kanunu adıyla anılmaya başlanan 27 Mayıs karşıtı söz ve eylemleri cezalandırmayı amaçlayan yasa Başbakan İsmet İnönü'nün başkanlığında yapılan siyasi parti liderleri toplantısında son şeklini almıştı. Anayasa ve Adalet Komisyonlarından kurulan Karma Komisyonadaki görüşmelerde hazır bulunan Prof. Dr. Faruk Erem ile Doç. Dr. Muammer Aksoy da tasarının Anayasaya aykırı olmadığını açıklamışlardı. İlgili tasarı meclise gelmeden önce açıklama yapan Adalet Bakanı Sahir Kurutluoğlu ve Basın Yayın Bakanı Kamuran Evliyaoğlu hazırlanan kanunun anayasa ile uyumlu olduğunu ifade ederken, basında farklı görüşler ileri sürülmekteydi. Son Havadis gazetesi, anayasayı zehirleyen bir kanunla anayasanın korunamayacağını, eski döneme ait hiçbir iyi yorumun yapılamayacağını, hatıraların bile yayınlanamayacağını iddia etmişti²⁵. Cumhuriyet gazetesi ise gelişmeleri yorumsuz vererek, 27 Mayıs'a hücum edenlerin hapis cezası alabileceğini yazmıştı²⁶.

İlgili kanun tasarısı MM'de görüşülmeden önce CHP Manisa Milletvekili Fevzi Lütfi Karaosmanoğlu'nun milletvekilliğinden ve parti üyeliğinden istifa ettiği öğrenilmişti²⁷

2 Mart 1962 tarihinde MM'ye sunulan teklifin gerekçesinde; demokratik düzeninin temelini 27 Mayıs 1960 hareketi olduğu, bu devrimin meşruiyetini gölgeleme gayretlerinin bizzat Anayasayı ve onun kurduğu demokratik nizamı tehlikeye düşüreceği, bu gibi fiil ve hareketlerin yalnız hürriyet nizamını değil, aynı zamanda vatanın bekasını ve milletin bütünlüğünü dahi tehdit edecek bir istikamet aldığı ifade edilmişti. Bu durum karşısında, Anayasal düzeni ve onun kurduğu demokratik rejimi ve millî güvenlik ve huzuru çeşitli tehlikelere karşı korumak azmi ile hareket eden hükümet ve siyasi partilerin müşterek bir gayretle gerekli tedbirlerin alınması hususunda anlaşmışlardı. Tüm partilerin katkısıyla hazırlanan bu kanun teklifinin Anayasa ve hukuk prensiplerine uygunluğu yönünden etraflı incelemelere tâbi tutulduğu açıklanmıştı.²⁸

İlgili kanun teklifi Meclise gelmeden önce itirazlarla karşılaşmış, basında ve MM'de eleştirilmeye başlanmıştı. Çoğunluğunu AP'lilerin oluşturduğu milletvekilleri bu

25 *Son Havadis*, 26 Şubat 1962.

26 *Cumhuriyet*, 27 Şubat 1962.

27 Fevzi Lütfü Karaosmanoğlu, yaşanan olayların sorumlusunun vazifesini yapmayan hükümet ve siyaset olduğunu söyleyerek, "zira bugüne kadar işlenen suçların takibi için hareket etmeyen icranın hadiselerin bu şekilde gelişmesinden" sorumlu olduğunu iddia etmişti. *Son Havadis*, 3 Mart 1962.

28 *Ulus*, 2 Mart 1962; Anayasa ve Adalet Komisyonu üyelerinin oluşturduğu Geçici Komisyonun hazırladığı rapora AP Erzincan Milletvekili Hüsamettin Atabeyli, Türk Ceza Kanununda anayasayı korumak için yeterli cezalar bulunduğu gerekçesiyle kanuna muhalif olduğunu açıklamıştı. AP Elazığ Milletvekili Naci Güray da kanuna muhalif olduğunu geçici komisyonun raporuna yazmış ancak gerekçesini açıklamamıştı. *Millet Meclisi Tutanak Dergisi*, 3 Mart 1962, 62. Birleşim, C. 4, s. 7.

kanunun anayasaya aykırı olduğunu iddia etmişler ve “Kamu yararı, kamu düzeni gibi sebeplerle de olsa kişi hak ve hürriyetlerinin özüne dokunulamaz” şeklindeki 11.maddeyi hatırlatmışlardı. Gazeteci birlikleri ve sendikası da yaptığı açıklamada basın hürriyetini kısıcı yöndeki her türlü cezalar ve kayıtların, edinilmiş tecrübelerle göre hiçbir zaman tedbir olmadığını ve devrimin bölünmez parçası olan düşünce ve basın özgürlüğüyle bağdaşmayacağını hatırlatmıştır²⁹. Kanuna karşı olduğunu açık yazan Son Havadis gazetesi farklı görüşlere sahip iki hukukçunun değerlendirmesine yer verdiği haberde Avukat Orhan Cemal, tasarı kanunlaştığı takdirde çok tehlikeli bir mecra açılacağını, büyük tehlikenin ihbar mekanizmasının faaliyete geçmesi olacağını, “bir dil sürçmesi, bir hatırayı yâd etmek, tasarı metnine göre, üstü kapalı olarak DP iktidarını methetmek sayılacaktır. Velhasıl çok tehlikeli bir çığır açılmış oluyor” diye kanuna karşı çıkarken 27 Mayıs öncesi dönemin sembol isimlerinden Prof. Dr. Hüseyin Naili Kubalı'nın ise “tedbirlere 27 Mayıs ruhunu korumak gayesini güttüğü için ve memlekette çok muhtaç olduğumuz huzurun teminine yardım edeceğini ümit ettiğim için prensip itibarıyla taraftarım” şeklinde hazırlanan tasarayı desteklediğini ifade etmişti³⁰.

2. Tedbirler Kanunu TBMM’de

Kamuoyunda Tedbirler Kanunu olarak bilinen “Anayasa Nizamını, Milli Güvenlik ve Huzuru Bozan Bazı Fiiller Hakkındaki” yasa teklifi 3 Mart 1962 tarihinde MM’nin genel kurulunda görüşülmeye başlanmıştı.

İlgili teklifin aleyhinde söz alan AP Balıkesir Milletvekili Gökhan Evliyaoğlu, 27 Mayıs’ın getirdiği bir anayasa ortada dururken ve işlemeye başlamışken esaslı prensiplerle bu müesseseleri kendi kuvvetlerinden ve fonksiyonlarından başka bir kuvvetlerle ve kanunlarla desteklemeye gerek olmadığını belirtmiş getirilen kanun önerisinin vatandaş aleyhinde farklı yorumlara neden olabilecek maddelere sahip olduğunu, 27 Mayıs inkılâbının kendini korumak için İM’nin kurduğunu ancak işletme lüzumunu hissetmediğini çünkü inkılâbın daha çok hürriyet ve daha sağlam bir demokrasi kurmak için yapıldığını, birtakım yasaklar, ifade ve basın hürriyetini engellemek için yapıldığını iddia etmişti.

29 Ankara Gazeteciler Sendikası ve Ankara Gazeteciler Cemiyeti Yönetim Kurulları müşterek bir toplantı yaparak, TBMM’de görüşülmesine başlanan Tedbirler Kanunu Tasarısı üzerinde durmuşlar, bu tasarının basınla ilgili kısmına muhalif olduklarını belirten bir ortak bildiri yayımlamışlardı. Öte yandan İstanbul’da bulunan beş basın teşekkülü Gazeteciler Cemiyetinde toplanarak aynı kanun tasarısını incelemişlerdi. Toplantıdan sonra kanun tasarısının basınla ilgili maddelerini protesto eden bir bildiri yayımlamışlardır. Bildiriyi, Gazeteciler Cemiyeti adına Burhan Felek, Türkiye Gazete Sahipleri Sendikası adına Malik Yolaç, Türkiye Gündelik Siyasî Gazete Sahipleri Sendikası adına Nadir Nadi, Türkiye Gazeteciler Sendikaları Federasyonu adına Nail Güreli, İstanbul Gazeteciler Sendikası adına Başkan Hasan Yılmaz imzalamışlardı. *Ulus* 4 Mart 1962.

30 *Son Havadis*, 4 Mart 1962.

CHP Ordu Milletvekili Ferda Güley ise Türk ordusunun 27 Mayıs'ın meşruiyeti konusunda çok hassas olduğunu, çünkü meclisin içinde ve dışında 27 Mayıs hareketinin aleyhinde bazı şahıs ve zümreler tarafında yıpratılmaya çalışıldığını, tahriklerin Türkiye'yi 22 Şubat akşamına getirdiğini, Tedbirler Kanununun bu anayasanın “nefis müdafaası” olduğunu ifade ederken AP Samsun Milletvekili Osman Şahinoğlu ise bu kanun teklifinin DP döneminin Tahkikat Komisyonu kanunundan anayasaya aykırılık bakımından hiç de farkının olmadığını iddia etmişti.

Hem eleştirilere cevap veren hem de kanun hakkında açıklama yapmak için kürsüye gelen başbakan İsmet İnönü, bu teklif ile kapalı rejime gidildiği eleştirilerini kabul etmeyerek, dört partinin ittifak ettiği bir tasarıyla kapalı rejimin gelmeyeceğini iddia ederken, teklifin neden hazırlandığını şöyle açıklamıştır:

“Memlekette iki türlü tehlike vardır. Biri 27 Mayıs'ın meşruiyeti üzerinde girilen tarizler ile ordunun her gün türlü şekilde tahrik ve tecavüze maruz bırakılması, öteki demokratik rejim, bizim memlekete gelmez, mutlakiyet rejim, dikta rejimi bu memlekete götürür, yolundaki tahrikler. Bu ikisini de önlemek lazımdır. Bunları önlemek bugün alacağımız tedbirlerle mümkün olacaktır.”

Ordunun siyasetle uğraşmasının Türkiye'ye çok şey kaybettireceğini, MM'nin bu tehlikeyi önlemesi gerektiğini açıklamıştı.

CKMP Genel Başkanı Osman Bölükbaşı, hürriyetlerin sınırsız olmadığını, Türkiye'de sabahtan akşama kadar ihtilalin aleyhinde yapılan çalışmalar, yayınlar nedeniyle ordunun eseri olan 27 Mayıs hareketinin korunması için bu kanunun hazırlandığını ifade ederken, YTP Genel Başkanı Ekrem Alican ise Türk milletinin huzuru pahasına basının 27 Mayıs aleyhinde yayın yapmaması gerektiğini açıklamıştı.

AP Aydın Milletvekili Orhan Apaydın, Türkiye'de 10 sene devam eden bir iktidar döneminin eleştirilmesinin akademik bir zorunluluk olduğunu; ancak kanunun birinci maddesinin bu imkânı ortadan kaldırdığını, bu kanunun uygulanmasının huzursuzluk getireceğini ifade ederken, AP Sinop Milletvekili Mustafa Kaptan ise, eski döneme ait iyi bir hareketin, politikanın veya şahsın övülmesinin dahi suç kapsamına alındığını iddia etmişti. Mustafa Kaptan'ın bu eleştirisine cevap veren Geçici Komisyon üyesi Coşkun Kırca, mahkûmiyet kararına konu olmuş fiilleri övmenin veya mazur göstermenin suç olduğunu açıklamıştı.

Son olarak söz alan AP Genel Başkanı Ragıp Gümüşpala, 27 Mayıs'tan itibaren memlekette komünistlerin yeraltından bir propaganda faaliyeti yürüttüğünü,

huzursuzluğu önlemek ve gelecek endişesini ortadan kaldırmak için, TBMM'deki partiler olarak bu kanuna destek verdiğini açıklamıştı³¹.

MM tarafından kabul edilen “Anayasa Nizamını Milli Güvenlik ve Huzuru Bozan Bazı Fiiller Hakkında” kanun teklifi Cumhuriyet Senatosu (CS) Anayasa ve Adalet Komisyonlarında müzakere edilmiş ve aynen kabul olunmuştu. Komisyonda genel olarak kanunun aleyhinde bulunan senatör çıkmamıştı. AP Senatörlerinden İzzet Birant ile Saim Sarıgöllü, teklifin lüzumunu savunmakla beraber metindeki bazı hüküm ve terimleri tenkit etmişler, DP'nin feshedildiğini iddia ederek metindeki DP deyiminin kaldırılmasını istemişlerdi³².

Milli güvenlik ve huzuru bozan bazı fiiller hakkındaki kanun teklifi siyasi partilerin içinde tartışmalara yol açmıştı. CHP'nin içinde Kasım Gülek, Turgut Göle'nin CKMP'den ise Celal Tefvik Karasapan'ın muhalefetine yanı sıra asıl huzursuzluk YTP içinde kendini göstermişti. Kanunun TBMM'deki müzakeresi sırasında özellikle AP ve YTP'li mebuslarının teklifin aleyhinde ortak hareket ettikleri görülmüştü³³.

CS'nin Başbakan İsmet İnönü ve parti liderleri de hazır buldukları oturumunda Senato Anayasa ve Adalet Komisyonu Başkanı Şeref Kayalar'ın, “Anayasa Nizamını, Milli Güvenlik ve Huzuru Bozan Bazı Fiiller Hakkında Millet Meclisince Kabul Olunan Kanun Teklifi”nin gündeme alınarak, öncelikle görüşülmesini kapsayan önergesi okunmuş, teklifin tümü üzerindeki görüşmelere başlanmıştır. İlk söz alanlardan CHP Konya Senatörü Muhittin Kılıç bu kanunun Takriri Sükûn ve DP iktidarının çıkardığı Tahkikat Komisyonu'yla ilgisi bulunmadığını, Türk Ceza Kanunu'nda ilgili suçları karşılayan bir madde olmadığını açıklamıştı. Kanun teklifine karşı çıkan CHP Kars Senatörü Turgut Göle konuyu basın hürriyeti açısından ele alarak, ilgili kanun ile anayasaya aykırı bir şekilde basın hürriyetinin sınırlandırılacağını, hür basının sesinin kısılmasının, rejimin geleceği açısından zararlı olacağını iddia ederek mevcut sıkıntılarda siyasetçilerin de payının olduğunu açıklamıştı. AP Manisa Senatörü Ferit Alpiskender, Senato'da yaptığı konuşmada ilgili tasarıda geçen “DP” ifadesinin çıkarılmasını, çünkü 27 Mayıs hareketinin hiçbir partiye karşı yapılmadığının ihtilalin lideri Cemal Gürsel'in açıkladığını bu nedenle “DP”ye oy vermiş vatandaşların zarar görmemesi gerektiğini ifade etmişti. CKMP Ankara Senatörü Niyazi Ağırnaslı, memlekette huzurun sağlanması ve eski yaraların tedavi edilmesi için bu kanunu desteklediklerini çünkü sürekli 27 Mayıs'ı itham

31 *Millet Meclisi Tutanak Dergisi*, 3.3.1962, 62. Birleşim, C. 4, s. 16-52.

32 *Cumhuriyet*, 5 Mart 1962.

33 *Son Havadis*, 5 Mart 1962.

eden ve bir kısım insanları “evliya” gibi gösterenler nedeniyle sıkıntıların bitmediğini söylerken hükümetin getirdiği kanun teklifine en sert şekilde karşı koyan AP Trabzon Senatörü Yusuf Demirdağ, Tedbirler Kanunu’nun anayasayı korumak amacına yönelik olmadığını, bilakis anayasayı ihlal edeceğini, memlekete huzursuzluk getireceğini ifade etmişti. Demirdağ ilgili kanun önerisinin DP’nin rumuzun yasak ettiğini hatta ağızlarla alınmasını bile men etmeye çalıştığını, bu partiye girmiş vatandaşların zor durumda kalacaklarını, (DP)’nin idarecilerinin hesaplarını verdiklerini, hükümetin bu kanun teklifiyle 27 Mayıs DP’ye yönelik bir hareket olduğunu ima etmeye çalıştığını açıklamıştı. Komisyon adına konuşma yapan CHP Tokat Senatörü Zihni Betil, ilgili kanunun 27 Mayıs hareketini zedeleyecek şekilde kötülenmesini yasakladığını ayrıca suç sayılarak menedilmiş bulunan fiillerin basın tarafından da işlenmemesi istendiğini açıklamıştı. Betil, Yüksek Adalet Divanı kararlarını eleştirirken suç olmadığını fakat bu kararları 27 Mayıs devrimini zedelemek maksadıyla kötülenmenin suç kapsamına alındığını ifade etmişti.

Yapılan konuşmaların ardından Senato’da oylamaya geçilmiş, oylamaya katılan 133 üyenin 100’ü kabul, 21’i ret ve 12’si çekimser oyu kullanmış ve Tedbirler Kanunu kabul edilmiştir³⁴. Adalet bakanı İzmir, İstanbul ve Ankara savcılarını ile görüşmüş ve ayrıca diğer savcılıklara birer tamimle bilgilendirme yapmıştı³⁵.

Tedbirler Kanununun kabul edilmesinden sonra MM tatile başlamış, ancak partilerin içinde ilgili kanuna muhalefet eden milletvekilleri nedeniyle siyaset hareketlenmişti. Bazı milletvekillerinin grup kararlarına aykırı tutumu üzerine Ekrem Alican YTP genel başkanlığından istifa ederken, partiden birçok milletvekilinin ayrılmak istedikleri ve daha önce AP’den ihraç edilen isimlerle temas kurdukları ve hatta CHP’den istifa eden Fevzi Lütfü Karaosmanoğlu’nun liderliğinde bir parti kurmayı düşündükleri iddia edilmişti³⁶.

Cumhurbaşkanı Cemal Gürsel, Tedbirler Kanunu hakkında bir açıklama yaparak geçici olduğunu vurgulamış, anayasaya aykırılık iddialarına karşılık olarak, yakında Anayasa Mahkemesinin kurulacağını ifade etmişti. Başbakan İsmet İnönü, bayram nedeniyle yaptığı konuşmada ilgili kanununun amacının basın hürriyetini, insan haklarını esas tutan demokratik rejimi korumak olduğunu, böylece suni olan aşırı cereyanlar engellenebilirse hem huzurun teessüs edileceğini, hem de geçmişin çekişmeleri ve yaraların zamanla tedavi olacağını, askeri darbe ihtimalleri ortadan kalkacağını ifade etmişti³⁷.

34 *Cumhuriyet Senatosu, Tutanak Dergisi*, 5.3.1962, 43. Birleşim, C. 3, s. 130-186.

35 *Cumhuriyet*, 8 Mart 1962.

36 *Son Havadis*, 7-8 Mart 1962.

37 İlhan Turan, *İsmet İnönü Konuşma...*, s. 69.

İzmir'de gazetecilere konuşan Adalet Bakanı Sahir Kurutluoğlu, kanunun intikamcı düşünceler ortadan kaldıracığını söylemiş, “inkılâp ve ihtilal yerleştikten sonra kanunlar kendiliğinden geçici olacaktır. Yeter ki Türkiye'nin bütün fertleri olarak bunları ruhu muza sindirelim” demişti³⁸.

AP Genel Başkanı Ragıp Gümüşpala ise kanun hakkında yaptığı ilk açıklamada “bün-yelerin buhrana düştüğü anda tedbir almak zaruridir” ifadesini kullanmış ve bu kanunun milli iradeyi tecelli ettiren MM'nin ve onun sorumlu hükümetinin anayasamızca korunacak ve demokratik gelişmeyi sağlayabilmek amacıyla ancak bu zaruri intikal safhası için anayasa ile asla çatışmayan bir tedbir olmaktan başka mana taşımadığını ifade etmişti³⁹.

Kamuoyunda Tedbirler Kanunu olarak bilinen Anayasa Nizamını bozmayı amaçlayanları cezalandırmak için hazırlanan kanun 7 Mart 1962 tarihinde Resmi Gazete'de yayınlanarak yürürlüğe girmişti. 38 numaralı kanuna göre 27 Mayıs 1960 devrimini söz, yazı, haber, havadis, resim, karikatür ve diğer vasıtalarla haksız, yersiz veya gayrimeşru gösterenler veya üstü kapalı da olsa amacı belli olacak şekilde eleştirenler (Madde:1-A), ayrıca Yüksek Adalet Divanınca ve diğer yargı kurumlarınca verilmiş ve kesinleşmiş olan karar ve hükümleri söz, yazı, resim, havadis, karikatür ve üstü kapalı da olsa amacı belli olacak şekilde kötülemeye çalışanlar, (Madde:1-B) mahkûmları mahkûmiyetlerine esas teşkil eden fiillerini veya şahıslarını öven hatırat ve röportaj yayınlar, 27 Mayıs 1960 devrimini haksız ve yersiz gösterecek surette ifade edenler, feshedilmiş DP'yi öven ve müdafaa edenler, mensup oldukları partinin feshedilmiş DP'nin devamı olduğunu ileri sürüp propaganda yapanların bir yıldan beş yıla kadar ağır hapis cezasıyla cezalandırılmaları kararlaştırılmıştı. (Madde:1-C,D,E) Kanunun buraya kadar verilen maddeleri, 27 Mayıs hareketini ve Yüksek Adalet Divanı kararlarını korumayı ve meşruiyetini korumayı amaçlayan maddelerdi. Diğer maddeler ise Türkiye'de siyasi hayatın çok partili bir düzen olduğunu garanti altına almayı amaçlamaktaydı. Buna göre; Türkiye Cumhuriyeti'nin anayasa ile tespit edilmiş temel vasfı olan insan hak ve hürriyetlerine dayanan çok partili demokratik nizamı, söz, yazı, haber, resim ve diğer vasıtalarla zedelemek ve tehlikeye düşürmeye yönelik olarak kötülemek ve bu rejimin Türkiye'de yürümeceğine dair propaganda yapanları cezalandırmayı amaçlamaktaydı. (Madde:2) Ayrıca vatandaşların önceki dönemde mensup oldukları veya oy verdikleri partiden dolayı kötülenmemesi için de ilgili kanunda bir madde bulunmaktaydı. (Madde:4)⁴⁰

38 *Cumhuriyet*, 13 Mart 1962.

39 *Son Havadis*, 8 Mart 1962.

40 “Anayasa Nizamını, Milli Güvenlik ve Huzuru Bozan Bazı Fiiller Hakkında Kanun”, Kanun No: 38, Kabul Tarihi:5.3.1962, *Resmî Gazete* 7 Mart 1962, S: 11053.

3. Tedbirler Kanunu ve Basındaki Yankıları

Tedbirler Kanunu hakkında basında yayınlanan yorum ve değerlendirmelerin genellikle olumsuz olduğu anlaşılmaktaydı. Kanunun görüşmeleri sırasında bir araya gelen beş basın kuruluşu en güç şartlarda görevini hiçbir şeyden çekinmeden yaparak 27 Mayıs devriminde emeği bulduklarını, 27 Mayıs devriminin korunması ile savunmasında inançlı ve kararlı olduklarını, eski dönemde çeşitli şekillerde baskı altına alınmaya çalışılan Türk basınının güvencesinin yeni anayasa olduğunu vurgulamışlar ve basın özgürlüğünü baltalayıcı tedbirleri tasvip etmediklerini açıklamışlardı⁴¹.

DP tabanına yakın gazeteler ilgili kanunun ile ifade hürriyetinin zarar gördüğünü, geçmişte benzer şekilde engellemelerle karşılaşan basının haklılığının daha sonraki dönemde anlaşıldığını, II. Abdülhamit ve Menderes örnekleriyle anlatılmaya çalışılmıştı.

DP'nin iktidar olduğu dönemde basın hürriyetine yönelik yapılan düzenlemelere karşı çıkışıyla bilinen İnönü'nün benzer sonuçlar doğuracak Tedbirler Kanununun hazırlanmasını demokrat olmadığını bir göstergesi olduğunu ifade eden Tercüman gazetesi, İnönü'nün yeni bir Takrir-i Sükûn kanunu ile eleştirilerden uzak bir şekilde hükümet etmek istediğini, maddelerde bulunan elastiki kelimelere dayanarak hükümet aleyhinde yapılacak en küçük bir tenkidi bile suç saymanın mümkün olacağı uyarısında bulunmaktaydı⁴². CHP'nin ve 27 Mayıs öncesinde basının maruz kaldığı engellemeler konusunda sesinin yükselten isimlerin yeni dönemde Tedbirler Kanununa itiraz etmemesi Orhan Seyfi Orhon tarafından eleştirilmekteydi. Prof. Dr. Hüseyin Naili Kubalı'ya açık mektup isimli yazısında Orhon, "Siz ki sadece bir hukuk profesörü değil, anayasa hak ve hürriyetleri kumandanısınız! Yeni tedbirler tasarısıyla bütün bu hak ve hürriyetlerin kılıçtan geçirileceği söylendiği bu sırada neredesiniz?" diye göreve çağırmakta, hazırlanmasında katkısı olduğu yeni anayasanın 20.maddesinde; herkes düşünce kanaat hürriyetine sahiptir. Düşünce ve kanaatlerini söz, yazı, resim ile veya başka yollarla tek başına toplu olarak açıklayabilir dendiği halde bu tedbirler tasarısında, DP devrini övmenin suç sayılması, fikir hürriyetimize uyuyor mu? Bundan vicdanen emin ve mutmain misiniz? Yine

41 Beş basın kuruluşu Gazeteciler Cemiyeti, Gazeteciler Sendikası, Türkiye Gazete Sahipleri Sendikası, Günlük Siyasal Gazete Sendikası, Türkiye Gazeteciler Sendikası Federasyonu idi. *Tercüman*, 4 Mart 1962.

42 Başyazı, "Basın Hürriyeti Kalkarken", *Tercüman*, 4 Mart 1962, s. 1; Son Havadis gazetesinden Mehmet Ali Yalçın ilgili kanuna imza koyan parti genel başkanlarının geçmişte basın hürriyeti konusunda yaptığı çalışmaları hatırlamaktaydı: "Bir İnönü, basın hürriyeti konusunda ciltler tutan tenkitler yapar, bir Bölükbaşı, görülmemiş siyasi cesaret gösterir, basın hürriyeti uğruna teypler doldurur, her fırsatta TBMM'de olsun, siyasi toplantılarda olsun basını savunur, bir Ekrem Alican ki, ispat hakkı için gürlütu çıkarır ve DP'den ayrılır, bir Gümüşpala en ileri basın hürriyetini savunan programın altına imza atar ve Anadolu'nun dört bucağında hürriyet nutukları çeker ve sonra hepsi birden kalkarlar, basın hürriyetini kısıtlayıcı tedbirleri almak üzere gruplarını sıkıştırırlar ve öncülük ederler. Ne yazık ki, basın ve politikacı her devirde karşı karşıya olmaya mahkûmdur bu memlekette... Bir olay mı oldu, siyasi havada elektriklenme mi var... hemen basına tedbir..." Mehmet Ali Yalçın, "Zavallı Basın", *Son Havadis*, 3 Mart 1962, s. 1.

anayasanın 22. maddesinde “basın hürdür, sansür edilemez, devlet basın ve haber alma hürriyetini sağlayacak tedbirler alır” denmişken, gazetelerin Kayseri hapisanesinde haber yasağı bu hürriyeti incitmez mi?” diye Kubalı'nın sessizliğini eleştirmektedir⁴³.

Tedbirler Kanununun anayasaya aykırı olduğu iddiası gazeteciler tarafından sık sık vurgulanan bir konuydu. Milletvekili ve hukukçu Burhan Apaydın, Tedbirler Kanunu'nun hak ve hürriyetleri teminat altına alınmak gibi bir gaye taşımadığını, fikir, düşünce, söz ve yazı hürriyetini, siyasi faaliyet serbestisine esasından zarar verdiğini, bu özelliği ile anayasaya aykırı bir hüviyet taşıdığını, zor kullanmak, engelleme yapmak suretiyle anayasanın korunmasının mümkün olmadığını, Türk Ceza Kanunu (TCK)'nın ilgili maddelerinin beklentileri karşılayabileceğini iddia etmişti⁴⁴. Yasakların memleket-te istenen huzuru sağlamayacağını düşünen Vatan gazetesi yazarları, ihtilal ortamının devam ettiğini çünkü insanların ekonomik ve sosyal sorunlarına dokunulmadığını ifade ederek, TCK'ya birkaç madde eklenmesinin yeterli olacağını düşünmekteydi⁴⁵. İlhan Selçuk da Vatan gazetesinde yayınlayan yazısında Türkiye'yi bugünkü buhrana götüren dertleri gidermek için bir şeyler yapmak yerine, hükümet bir taraftan iktisadi eleştirileri susturup diğer taraftan geçici birtakım tedbirlerle Türkiye'nin durumunu düzeltereğini sanıyorsa çok yanlış bir plan üzerinde yürümüş olacağını iddia etmekteydi⁴⁶. Alp Kuran ihtilalden sonra ülkenin sosyal bünyesinde değişiklik yapılmadan, huzursuzluk sebebi olmaya devam DP zihniyetinin partilerde yaşamasına izin verilmek suretiyle bir kısım askerlerin siyasete müdahale etmek zorunda kaldıklarını ifade ederek, 27 Mayıs'tan sonra yaşanan sürecin bir analizini yapmaktaydı⁴⁷.

Cumhuriyet gazetesinden Nadir Nadi, asıl problemin çağdaş dünyanın bir ürünü olan demokratik yönetim anlayışının Türkiye'de kurulmaması olduğunu, partilerin rejimi soysuzlaştırdığını, bireylere ait hak ve hürriyetleri gerçekleştirmek, milletçe kalkınmak ve çağdaş uygarlık düzeyine bir an önce ulaşmak isteyen cumhuriyet Türkiye'sinin on yedi yıllık ıstırapının dile geldiği şahlanmış olarak ele alamadığı takdirde 27 Mayıs'ın bir anlamı kalır mı? diye soran Nadi'ye göre Türkiye Cumhuriyeti'ni içinde bulunduğu çıkmazdan kurtarmanın biricik yolu, 27 Mayıs'tan ziyade devrim ilkelerini korumaya çalışmakla bulunabilecekti⁴⁸.

43 Orhan Seyfi Orhon, “Prof. Kubalı'ya Açık Mektup”, *Son Havadis* 4 Mart 1962, s. 2; 22 Şubat öncesinde gazetelerde Kayseri Hapishanesinde bulunan mahkûmlar ile ilgili röportajlar ve dizi yazılar yayınlanıyordu. Turhan Dilligil, *Son Havadis* gazetesinde 25 Şubat'ta “Yassada'nın Sırrı” isimli bir dizi yazıya başlayacağını haber veriyordu. *Son Havadis*, 21 Şubat 1962.

44 Burhan Apaydın, “Gölge Etme”, *Son Havadis*, 5 Mart 1962, s. 1.

45 İhsan Ada, “Kapalı Rejime Giden Yol”, *Vatan*, 4 Mart 1962, s. 2.

46 İlhan Selçuk, “Bundan Sonrası”, *Vatan*, 7 Mart 1962, s. 2.

47 Alp Kuran, “Türkiye'de Demokrasinin Geleceği”, *Vatan*, 2 Mart 1962.

48 Nadir Nadi, “Yanlış Teşhisten Sakınalım!”, *Cumhuriyet*, 28 Şubat 1962, s. 1.

İlgili kanunu “Huzur Kanunu” olarak isimlendiren Ulus gazetesinin yazarlarından Yakup Kadri Karaosmanoğlu, Tedbirler Kanununun, Başbakan İnönü’nün tecrübelerinin bir ürünü olduğunu, ona göre, bir yandan ordunun politika ile uğraşması, öbür yandan başıboş tartışmalara meydan verilmesinin Türkiye’ye çok şeyler kaybettirebileceğini ifade etmişti. Anayasanın ve müesseselerinin korunması için, zorunlu olarak başvuru bu tedbirlerin muhalif ve muvafık bütün siyasi partiler tarafından Meclis’e sevk edilen ve uzmanların incelemesinden geçen bir kanunun Anayasaya aykırı olamayacağını iddia etmişti⁴⁹.

4. Tedbirler Kanununun Uygulanması ve Kaldırılma Süreci

Her ne kadar Genel Başkan Ragıp Gümüşpala’nın da imzasıyla MM’ne verilse de Anayasa Nizamını, Milli Güvenlik ve Huzuru Bozan Bazı Fiiller Hakkında Kanun AP milletvekilleri ve teşkilatı arasında hoş karşılanmamıştı. Özellikle AP’nin Ege bölgesindeki teşkilatlarının koalisyonun gerçekleşmesinden bu yana genel merkez tarafından yürütülen politikayı tasvip etmedikleri ve özellikle ilgili kanunun kabulünün memnuniyetsizliği daha da artırdığı bilinmekteydi. Teşkilatta ortaya çıkan bu huzursuzluğu önlemek ve yeni çıkarılan kanun hakkında bilgi vermek için bir grup AP milletvekilinin ikna gezilerine başlamasına karar verilmişti⁵⁰.

Tedbirler Kanununun çıkarıldığı ay içinde basında yer alan bazı yazı ve karikatürlere yönelik yaptırım uygulanmaya başlanmıştı. 13 Mart 1962 tarihinde Dünya gazetesinde yayınlanan “Açık Rejim” başlıklı karikatürün kanuna aykırı görülmesi üzerine, Ferruh Doğan basın savcılığına çağırılarak ifadesi alınmış, aynı gazetenin 3 Mart 1962 tarihli sayısında Tedbirler Kanunu’nun Meclis müzakereleri ile ilgili verilen manşet, milli menfaatlere aykırı görüldüğünden ve 5 Mart tarihinde çıkan haberin de orduyu tahrik eder mahiyette düşünülmesi üzerine gazetenin yazı işleri müdürü Hikmet Çağlayan da basın savcılığına davet edilmişti⁵¹. Gazetelere yönelik uygulamanın yanı sıra eski dönem övdükleri gerekçesiyle ilgili kanundan vatandaşlar da etkilenmişler ve ceza almışlardı⁵². Son Havadis gazetesi hakkında savcılık yayınlanan 5 yazı ile 2 manşetin milli menfaatlere aykırı olduğunu iddiasıyla soruşturma başlatmıştı⁵³.

49 Yakup Kadri Karaosmanoğlu, “Türkiye’nin Sahibi”, *Ulus*, 5 Mart 1962, s. 1.

50 *Vatan*, 12 Mart 1962.

51 *Cumhuriyet*, 20 Mart 1962; Tedbirler Kanunundan yerel basın da etkilenmiş, Bursa Karacabey’de çıkan Meltem gazetesi ile Osmaniye’de yayın yapan mahalli bir gazete hakkında dava açılmıştı. *Cumhuriyet*, 13-18 Mart 1962.

52 Son Havadis gazetesinin haberine göre; Sami Beşiroğlu isimli bir kahveci İzmir’den Buca’ya giderken yol üzerindeki bir parkı övmüş ve durum eski devir icraatını övme şeklinde görülmüştü. İkinci vaka Eşrefpaşa’da olmuş, asfalt yollar hakkında bazı tenkitler yapan, İsmet İnci adında bir dolmuş şoförü ihbar üzerine yakalanmıştı. Her iki sanık da adliyeye verilmiş, sorgularından sonra tutuklanmıştı. *Son Havadis*, 23 Mart 1962.

53 *Son Havadis*, 22 Mart 1962.

Son Havadis gazetesinin iddiasına göre Nisan 1962 tarihi itibariyle açılan basın davalarının sayısı 44'e ulaşırken Anadolu Gazete Sahipleri Sendikası bir açıklama yaparak basına karşı alınan tedbirleri eleştirip "Tedbirler Kanunu anayasaya uygun olsun veya olmasın bir an evvel kaldırılmasını" istemişlerdi⁵⁴.

Tedbirler Kanunu, gündemde kalmaya ve gazetelerde eleştiriler yapılmaya devam etmiş, zaman zaman MM'de milletvekilleri tarafından hükümete yönelik soru şeklinde sorulmuştu. MM'nin 3 Eylül 1962 tarihli oturumunda Antalya AP Milletvekili İhsan Ataöv'ün Tedbirler Kanunu'nun yürürlüğe girdiği günden beri bu kanuna aykırı ne kadar olay tespit edildiğine dair sözlü sorusuna Adalet Bakanı Abdülhak Kemal Yörük verdiği cevapta; 7 Mart tarihinden itibaren yirmi iki dava açıldığını bu davalardan beş tanesinin basınla ilgili olduğunu ifade etmişti⁵⁵. Sorunun sahibi İhsan Ataöv aynı oturumda yaptığı konuşmada, kanunun tarafsız bir şekilde uygulanmadığını, eğer uygulanırsa, yüzlerce gazete ve derginin isminin sayılması gerekeceğini, demokratik rejimin aleyhine neşriyat yapan Dünya gazetesi, Akis dergisi gibi yayınların takip edilmediklerini, uygulanmayan kanunun Türk basının ve efkârının üzerinden kaldırılmasının daha doğru olacağını iddia etmişti⁵⁶. AP'ye yakın olan Hakikati Tasvir gazetesine göre; CHP'li olmayan gazeteler hakkında Tedbirler Kanunu bütün şiddetiyle tatbik edilirken İzmir'de çıkan Sabah Postası gazetesi, bu kanun hükümlerini alenen çiğnemesine rağmen takibata uğramamaktaydı⁵⁷. Aynı konuda MM kürsüsünden bir açıklama yapan AP Balıkesir Milletvekili Gökhan Evliyaoğlu bir gazetede, memleketin büyük oylarını kazanma aşamasında bulunan bir partiye, iktidarın verilmeyeceği yazılmış olduğu halde Tedbirler Kanununun tatbik edilmediğini ancak Ali Fuat Başgil'in bir yazısı üzerine Yeni İstanbul gazetesi için ilgili kanunun savcılar tarafından çalıştırıldığından şikâyet etmekteydi. CHP adına cevap veren İstanbul Milletvekili Coşkun Kırca, uygulamanın bağımsız mahkemeler tarafından yapıldığını açıklamıştı⁵⁸.

Birçok milletvekilinin şikâyet ettiği Tedbirler Kanununun yürürlükten kaldırılması için ilk girişim 25 Ağustos 1962'de AP İzmir Milletvekili Şükrü Akkan ve 13 arkadaşının tarafından yapılmıştı. Akkan ve arkadaşları hazırladıkları kanun teklifinin gerekçesinde; 38 sayılı kanunun gerek anayasa, gerekse mevcut siyasi ortam içinde vatandaş

54 *Son Havadis*, 9 Nisan 1962.

55 *Millet Meclisi Tutanak Dergisi*, 3.9.1962, 111. Birleşim, C. 6, s. 327. Adalet Bakanı beş gazeteye dava açıldığını açıklamış olsa da sadece dört süreli yayının isimlerini vermişti. Bunlar; Kütahya Postası, Malatya Halk Postası, Dünya Gazetesi ve Milli Yol Dergisi idi.

56 *Millet Meclisi Tutanak Dergisi*, 3.9.1962, 111. Birleşim, C. 6, s. 328

57 *Hakikati Tasvir*, 20 Eylül 1962.

58 *Millet Meclisi Tutanak Dergisi*, 11.1.1963, 29. Birleşim, C.11, s. 52-65.

söz, düşünce ve kanaatini kısıtlayıcı, kabul ve savunmasını yapmakta olduğumuz demokratik rejimin gerçek bünyesini zedelediğini iddia etmekteydi. Ayrıca basın en tabii hakkı olan yazı, haber, havadis, resim ve karikatür yayını meneden maddesinde bulunan “matufiyet” kelimesinin, açık rejimin başlıca şartlarından olan basın hürriyetini ihlal, hatta ortadan kaldırmakta olduğunu, kanundan önce olduğu gibi, bugün de halk arasında 27 Mayıs aleyhinde bir cereyan, bir intikam düşüncesi mevcut olmadığını Yassıda mahkeme ve kararlarının da milletçe tarihin hükümlerine bırakıldığını, bu sebeple “Tedbirler Kanunu”na ruh veren sebeplerin ortadan kalktığını ifade etmişti⁵⁹. İlgili teklifi inceleyen MM Anayasa Komisyonu 38.sayılı kanunun 1.maddesiyle rejimin kendi özünü ve meşruluğunu koruma hakkına dayanan bir keyfiyet olduğunu, 27 Mayıs devriminin korunmasının, aynı zamanda devletin insan haklarına dayanan bir demokratik bir cumhuriyet olması ilkesinin muhafazası anlamına geldiğinden oy çokluğu ile teklifinin tümünü reddetme kararı vermişti. MM’de teklif üzerine yapılan görüşmelerde Şükrü Akkan, Nihat Kürşat gibi AP Milletvekilleri kanunun anayasaya aykırılığı iddiasını tekrarlamışlar ve tek taraflı uygulandığı için halk arasında huzursuzluğa neden olduğunu söylemişlerdi. Muammer Aksoy da demokrasiyi tahrip gayesini güden hareketlerin takibe uğrayıp cezalandırılmadığını, hükümetin bu mevzuda aciz kaldığını, 20-21 Mayıs 1963 olaylarının bile önlemediğini iddia etmişti. AP’li olmayan Aksoy’un bile eleştirdiği Tedbirler Kanunu mevzuatta kalmaya devam etmişti⁶⁰.

Tedbirler Kanununun kaldırılması için MM’e kanun teklifi veren AP’li mebusların hareket noktasını Anayasaya aykırılık iddiası oluşturmaktaydı. Hiç kimsenin görüş ve düşüncelerinden dolayı cezalandırılmayacağı şeklinde yorumlanabilecek maddelerin anayasada bulunduğu iddiaları kanuna muhalefet edenlerin temel dayanağı idi. Bu nedenle çeşitli tarihlerde haklarında soruşturma ve dava açılan birçok kişi ilgili kanunun anayasaya aykırı olduğunu mahkemelerde yaptıkları savunmalarda vurgulamışlar ve konunun Anayasa Mahkemesi’ne intikal ettirilmesini istemişlerdi. Anayasa Mahkemesinin bu konuda baktığı ilk dava Yeni Demokrat Parti Genel Başkanı Fuat Köprülü’nün 21.04.1962 günü parti merkezinde yaptığı basın toplantısında kullandığı ifadeler

59 İlgili teklife; Anayasanın 20. Maddesi, “herkes, düşünce ve kanaat hürriyetine sahiptir, düşünce ve kanaatlerini söz, yazı, resim veya başka yollarla tek başına veya toplu olarak açıklayabilir ve yapabilir” dediği halde 38 sayılı kanun 1945 yılından imza konulan insan hakları evrensel beyannamesinin 19. ve 30. Maddelerine de açıkça karşı olduğunu yazılmıştı. AP İzmir Milletvekili Şükrü Akkan ve 13 Arkadaşının Anayasa Nizamını, Millî Güvenlik ve Huzuru Bozan Bazı Fiiller Hakkındaki 5.3.1962 Tarih ve 38 Sayılı Kanunun Yürürlükten Kaldırılması Hakkında Kanun Teklifi ve Anayasa ve Adalet Komisyonları Raporları, *Millet Meclisi Tutanak Dergisi*, Toplantı: 2, S. Sayısı: 302.

60 *Millet Meclisi Tutanak Dergisi*, 12.9.1963, 136. Birleşim, C. 21, s. 268-272; Tedbirler Kanununun tek taraflı veya hiç uygulanmadığı iddiası hep dile getirilmekteydi. 27 Mayıs karşıtı konuşmalar ve eski DP’lileri övmek için yapılan açıklamaların takip edilmediğini söyleyen Millet Partisi Genel Başkanı Osman Bölükbaşı 05.04.1963 tarihinde MM’de yaptığı konuşmada AP Genel Başkanı Ragıp Gümüşpala’nın yaptığı açıklamalardan örnekler vererek Tedbirler Kanununun, imzacıları tarafından yıpratıldığını söylemekteydi. *Millet Meclisi Tutanak Dergisi*, Birleşim 67, 05.04.1963, C. 16, s. 39.

nedeniyle ilgili kanunun 1. Maddesinin B bendine aykırı hareket ettiği iddiasıyla aleyhine kamu davası açılmış, Ankara Birinci Ağır Ceza Mahkemesinde yapılan duruşmada sanık avukatları tarafından müvekkilleri hakkında uygulanması istenilen 38 sayılı kanunun B bendinin anayasasının 8. 11. ve 20. maddelerine aykırı olduğu söz ve yazı ile ileri sürülerek işin Anayasa Mahkemesine başvurulması istenmişti. İlgili davanın Anayasa Mahkemesine ulaştırıldığı tarihte yürürlüğe girmiş olan 218 sayılı af kanunuyla⁶¹, davayı ortadan kalkmış olmasına karşın, Anayasa Mahkemesi'nce usul ve kanun hükümlerine uygun olarak itirazın incelenmesine karar verilmişti. Mahkeme diğer hak ve hürriyetler gibi düşünce özgürlüğünün de her türlü sorumsuz davranışlara imkan veren mutlak görüş ve sınırsız hürriyet olarak kabul edilemeyeceğini, 20. Maddesi hükmünü düşünce ve görüşlerin mutlak ve sınırsız bir şekilde hiçbir sorumluluk duygusuyla bağlı olmaksızın her düşünceyi açıklamaya cevaz veren bir hak gibi telakki etmemek icap edeceğini, düşünce ve kanaat hürriyetinin kapsamı içine anayasasının dayandığı insan hakları, milli dayanışma, sosyal adalet, fert ve toplumun huzur ve refahı gibi temel ilkeleri yıkmaya ve yok etmeye varacak düşünce ve kanaatlerin açıklanması ve yayılması serbestisinin de dâhil bu nedenle ilgili kanunun anayasaya aykırı olmadığına oy çokluğu ile karar vermişti⁶². Anayasa Mahkemesi'ne ilerleyen tarihlerde benzer davalar intikal etmiş, özellikle Son Havadis, Büyük Zafer gibi gazeteler aleyhinde açılan davalarda ileri sürülen anayasaya aykırılık iddiaları incelenmişti. 27 Mayıs devrimini amacı belli olacak şekilde kötüleme, Yassıda Mahkemesi'nin verdiği kararları eleştirme gibi gerekçelerle açılan davalarda sanıklar ilgili kanunun Anayasasının ifade hürriyetini düzenleyen 20. Maddesine aykırı olduğuna vurgu yapmışlardı⁶³.

Anayasa Mahkemesinin verdiği kararlara karşın Tedbirler Kanunu gündemden düşmemiş, farklı düşüncelere sahip milletvekilleri tarafından uygulama biçimi eleştirilmiş ve kaldırılmasının şart olduğu ifade edilmişti. 1965 yılında Adalet Bakanlığı bütçesi MM'de görüşülürken söz alan AP Manisa Milletvekili Neriman Ağaoğlu, adaleti inciten veya şartların ve zamanın değişmesiyle uygulanmasında fayda kalmayan hatta

61 "Bazı Suç ve Cezaların Affı Hakkında Kanun", Kabul Tarihi:23.02.1963, Kanun No: 218, *Resmi Gazete*, 23 Şubat 1963, Sayı: 11342.

62 "Anayasa Mahkemesi Kararı, Karar No: 1963/83", Karar Tarihi: 8.4.1963, *Resmi Gazete*, 9 Temmuz 1963, Sayı: 11449

63 Ancak Anayasa Mahkemesi ilgili kanunun vatandaşın 27 Mayıs devrimi hakkında herhangi bir kanaat beslemesini menedici mahiyet taşımadığını, düşüncenin söz, yazı, resim vs gibi vasıtalarla açığa vurulmasıdır ki ilgili kanunun 1. Maddesinin a bendi ile bazı kayıtlamalara tabii kıldığını, kanunun 3. Maddesi hükmüne göre bu kayıtlamalara aykırı davranışların suç niteliği alması için bu davranışların basın yolu ile veya herhangi bir propaganda vasıtasıyla, umumi veya umuma açık olan mahallerde veya birden ziyade kimseler huzurunda, özel mahiyeti haiz olmayan toplantıda söylenmesi şart olduğunu, bu bakımdan 38 sayılı kanunla yapılan kayıtlama, düşünce, kanaat ve basın hürriyetlerinin özüne dokunacak bir nitelik taşımakta, sadece toplum hayatını zarardan korumayı hedef tutmakta olduğu kararını vermişti. "Anayasa Mahkemesi Kararı, Esas No: 1963-17, Karar Tarihi:8.4.1963. Esas No: 1963/19, Karar No: 1963/86" Karar Tarihi: 8.4.1963 *Resmi Gazete* 17 Temmuz 1963, S.11456, *Resmi Gazete*, 18 Temmuz 1963, S. 11457

mahzurlu hale gelen hükümleri de tasfiye etmenin gerekli olduğundan Tedbirler Kanunu adıyla bilinen kanunun kaldırılmasını istemişti⁶⁴.

MM tutanaklarına göre Cumhuriyet Senatosu Tabii Üyesi Mucip Ataklı'nın 1966 yılında 38. sayılı Tedbirler Kanununun yürürlükten kaldırılmasına dair bir teklifi meclis başkanlığına verdiği ancak daha sonra kendisine geri verilmesine dair talebi olduğu anlaşılmaktadır. MM Başkanlığı Ataklı'nın önergesini (22 Şubat 1966 tarihli ve 2/247 numaralı) kendisine iade etmişti⁶⁵.

1967 yılının son günlerinde AP Ankara Milletvekili Ahmet Dallı'nın, Adalet Bakanı'na yönelik olarak Tedbirler Kanunu'nun tatbikatına ve kaldırılmasının düşünülüp düşünülmediğine dair sorusuna Adalet Bakanı Hasan Dinçer yazılı cevap vererek, o güne kadar hakkında dava açılan ve mahkûm olanların sayısını açıklamıştı. Dinçer'e göre ilgili kanun nedeniyle 610 kişi hakkında dava açılmış, 24 hakkında hapis cezası verilmişti. Ancak ilgili kanuna muhalefetten dolayı cezaevlerinde o tarihte hükümlü bulunmamaktaydı⁶⁶.

AP Aydın Milletvekili Reşat Özarda'nın 3 Aralık 1966 tarihinde MM başkanlığına, 38 sayılı anayasa nizamını, milli güvenlik ve huzuru bozan bazı fiiller hakkındaki Tedbirler Kanununun yürürlükten kaldırılması hakkında bir önerge verdiğini görmekteyiz. Önergesinin müzakere edilmediği için Özarda 14 ay sonra 9 Şubat 1968 tarihinde yeni bir önerge vererek teklifini tekrarlamıştı. Özarda, ilgili kanunun kaldırılması konusunda gerekçelerinde halk arasında Tedbirler Kanununun memlekete esen gergin havayı yatıştırmak maksadıyla ve kısa süreli olma temennisiyle kabul edildiğini, ancak anayasa nizamına karşı gelenler hakkında Türk Ceza Kanununda yeteri kadar madde ve ceza bulunduğunu ifade etmişti. Ayrıca bu kanunun zamanla tatbik kabiliyetini kaybettiğini, birçok gazete ve dergide her gün kanuna aykırı yayın yapıldığı halde bu tür faaliyetlerin takibe uğramadığını ifade etmiş ve bu durumun devletin otoritesini sarstığını ifade ederek kanunun yürürlükten kaldırılmasını istemiştir. Ancak kaldırılması istenen kanunun MM'de görüşülmesi için aynı yıl içinde 12 Şubat 1968 tarihinde AP Bursa Milletvekili Ömer Öztürkmen ile Manisa Milletvekili Önel Şakar'ın verdikleri önergenin de verilmesi ve Başbakan Süleyman Demirel'in müdahalesi gerekecekti. Aynı konuda bakanlar

64 *Millet Meclisi Tutanak Dergisi*, 20 Mayıs 1965, 110. Birleşim, C. 40, s. 70-71.

65 *Millet Meclisi Tutanak Dergisi*, 18 Mart 1968, 60. Birleşim, C. 27, s. 242.

66 *Millet Meclisi Tutanak Dergisi*, 12 Nisan 1968, 73. Birleşim, C. 27, s. 740-748; Mahkûmiyet kararı almış olmalarına karşın cezaevinde hükümlü bulunmamasının nedeni 1962 tarihinden itibaren çıkarılan af kanunlarıdır. Bunlardan ilki 23 Şubat 1963 tarihli 218 numaralı (*Resmî Gazete* Sayı: 11342) af kanunu, diğer ise 03 Ağustos 1966'da çıkarılan 780 numaralı (*Resmî Gazete* Sayı: 12370) af kanunudur.

kurulunun hazırladığı kanun tasarısının 14 Aralık 1968 tarihinde meclis başkanlığına sunulduğu anlaşılmaktadır. Önerenin gerekçesinde ilgili kanunun belirli bir süre için çıkarıldığını, mevcut durum itibarıyla kanunun gerektirdiği şartların ortadan kalktığını, demokratik hukuk devletinin bütün müesseseleriyle yerleştiğini bahis konusu tedbirlerin devamına lüzum ve ihtiyaç kalmadığına vurgu yapılmaktadır. AP Uşak Milletvekili Fahri Uğrasızoğlu'nun da aynı konuda 5 Kasım 1968 tarihinde bir kanun teklifi verdiği anlaşılmaktadır.

Tüm teklif ve kanun tasarılarının birleştirildiği Anayasa Komisyonunun 9 Ocak 1969 tarihinde hazırladığı 5 numaralı rapordan anlaşılmıştı⁶⁷. Komisyon, Tedbirler Kanunu'na göre haklarında hüküm verilmiş olanların cezalarının, bütün neticeleri ile affedilmesine dair bir ekleme yapmıştı. İlgili kanun teklifi 28 Nisan 1969 günü yapılan MM'de Adalet Bakanı Hasan Dinçer'in öncelikli olarak konuşulması için verdiği önerge üzerine görüşülmeye başlanmıştı⁶⁸. Teklif üzerinde ilk konuşmayı Türkiye İşçi Partisi(TİP) grubu adına yapan Diyarbakır Milletvekili Tarık Ziya Ekinci, kanun ortadan kaldırıldığı takdirde anayasanın temelini teşkil eden 27 Mayıs 1960 devrimini alabildiğine tartışma konusu yapılabileceğini ve bugünkü anayasa düzeninin temelinden yıkılmak isteneceğini, bu gibi ihtimallere meydan vermemenin meclisin görevi olduğunu ifade etmiş, memlekette huzursuzluğun yaratılmaması için kanunun yürürlükte kalmasının şart olduğunu iddia etmiş ve TİP Grubunun teklife ret oyu kullanacağını açıklamıştı⁶⁹. YTP grubu adına konuşan Adıyaman Milletvekili Süleyman Arif Emre ise 38 sayılı kanunun getirdiği müeyyidelerin TCK'de bulunan maddelerle karşılanabileceğini belirtmiş ayrıca yeni dönemde endişelenmeyi gerektirecek veya siyasi huzuru bozacak herhangi bir olağanüstü durumun meydana gelmeyeceğini ifade etmişti. 1962 yılından günümüze kadar istikrarlı bir siyasi hayat kazandığını bu meyanda Tedbirler Kanununun kaldırılmasının siyasetteki normalleşmeye katkı sağlayacağını ve YTP'nin ilgili teklifi destekleyeceğini açıklamıştı⁷⁰.

38 sayılı kanunun kaldırılması için teklif veren milletvekillerinden AP Uşak Milletvekili Fahri Uğrasızoğlu 27 Mayıs hareketinden sonra bazı vatandaşlara ve bazı

67 Anayasa nizamını, milli güvenlik ve huzuru bozan bazı fiiller hakkında 5.3.1962 tarih ve 38 sayılı kanunun yürürlükten kaldırılması hakkında kanun tasarısı ve Bursa Milletvekili Ömer Öztürkmen ile Manisa Milletvekili Onol Şakar'ın 38 sayılı Kanunun yürürlükten kaldırılmasına dair ve Uşak Milletvekili M.Fahri Uğrasızoğlu'nun Anayasa nizamını, milli güvenlik ve huzuru bozan bazı fiiler hakkındaki 38 numaralı Kanunun yürürlükten kaldırılması ve bu kanuna göre tutuklu veya hükümlü bulunanların cezalarının affi hakkında kanun teklifleri ve Anayasa ve Adalet Komisyonları raporları, Karar No: 5, Tarih: 09.01.1969, *Millet Meclisi*, Dönem: 2, Toplantı: 4, S. Sayısı: 789.

68 *Millet Meclisi Tutanak Dergisi*, 28 Nisan 1969, 84. Birleşim, C. 36, s. 53.

69 *Millet Meclisi Tutanak Dergisi*, 28 Nisan 1969, 84. Birleşim, C. 36, s. 56.

70 *Millet Meclisi Tutanak Dergisi*, 28 Nisan 1969, 84. Birleşim, C. 36, s. 57.

gazetelere karşı, daima tek taraflı işlediğini ve görevi yayın yolu ile kamuya hizmet olan masum gazetecileri cezalandırdığını söylemiştir⁷¹. Cumhuriyetçi Güven Partisi(CGP) adına konuşma yapan Coşkun Kırca ilgili teklifin ikinci maddesinin çıkarılmasının rejimin güvenliği açısından bir boşluk getireceği iddia etmiş ve anayasa ile tespit edilmiş olan çok partili siyasi hayatı ve böyle bir nizam Türkiye’de yürüyemez diye zedelemeye ve kötülemeye çalışan çevrelere yeni imkânlar vereceğini iddia ederek ilgili kanunun muhafaza edilmesini istemiş aksi takdirde demokratik rejim ve anayasa düzenin zarar göreceğini ifade etmiştir⁷².

MM’de yapılan görüşmelerden sonra Tedbirler Kanununun kaldırılmasına dair hükümetten gelen önerge 28 Nisan 1969’de kabul edilmişti. MM’de kabul edilen kanun tasarısı CS’ye gönderilmiş, CS’de Adalet ve Anayasa Komisyonlarında demokratik hukuk devletin bütün müesseseleri ile yerleştiği ve ilgili kanunun gerektirdiği şartların ortadan kalktığı gerekçesiyle kaldırılması tavsiye edilmişti⁷³. İlgili teklifin CS’deki görüşmeleri sırasında söz alan Tabii Senatör Ahmet Yıldız yasanın kaldırılması ile doğacak boşluğun daha sonra çıkarılacak başka bir yasa ile doldurulacağını iddia etmenin yasama ciddiyetiyle bağdaşmadığını buna karşın Milli Birlik grubu olarak tek yönlü olarak işlediğini düşündükleri 38 sayılı yasanın kalkmasını ve 27 Mayıs hareketinin böyle tedbirlerle korunmaya ihtiyacı olmadığından desteklediklerini açıklamıştı. Diğer söz alanlardan CGP grubu adına Artvin Senatörü Fehmi Alpaslan ve AP Çanakale Senatörü Nahit Altan kanunun tek taraflı olarak işlediğini hatırlatıp, kaldırılmasının isabetli olacağını ifade etmişlerdi. En son konuşma yapan Adalet Bakanı Hasan Dinçer, tatbikatın tek taraflı olmadığını kanıtlamak için dava açılan ve mahkûm olanların isimlerini ilgili kanunun hangi maddelerinden ceza aldıklarını açıklamıştı⁷⁴.

Tedbirler Kanunu yürürlükten kaldıran tasarısı CS’de 15 Mayıs 1969 tarihinde kabul edilmiş ve Resmi Gazete’nin 30 Mayıs 1969 tarihli sayısında yayımlanarak yürürlüğe girmiştir⁷⁵. Böylece 22 Şubat 1962 tarihinde gerçekleşen darbe teşebbüsünden sonra

71 *Millet Meclisi Tutanak Dergisi*, 28 Nisan 1969, 84. Birleşim, C. 36, s. 65.

72 *Millet Meclisi Tutanak Dergisi*, 28 Nisan 1969, 84. Birleşim, C. 36, s. 72-73.

73 “Anayasa Nizamını, Milli Güvenlik ve Huzuru Bozan Bazı Filer Hakkında 5.3.1962 Tarih ve 38 Sayılı Kanunun Yürürlükten Kaldırılması Hakkında Kanun Tasarısının Millet Meclisince Kabul Olunan Metni ve Cumhuriyet Senatosu Anayasa ve Adalet Komisyonu Raporu”, Tarih: 30.04.1962, Karar No: 25.

74 *Cumhuriyet Senatosu Tutanak Dergisi*, 15.5.1969, 63. Birleşim, C. 53, s. 485-498.

75 “Anayasa Nizamını, Milli Güvenlik ve Huzuru Bozan Filler Hakkında 38 Sayılı Kanunu Yürürlükten Kaldırılması Hakkında Kanun, Kanun No:1182”, Kabul Tarihi 15.5.1969, *Resmî Gazete* 30 Mayıs 1969, Sayı:13210. Selçuk Perin’in derlediği ve Mithat Perin’e ait “Zindana Tıkılan İktidar, 27 Mayıs ve Yassıada Günleri” adlı kitapta Tedbirler Kanuna temas edilmiştir. Bu kitapta ilgili kanunun “uygulanması mümkün olmayan birçok kanunla” birlikte 27 Ekim 1988 tarihinde çıkarılan 3488 sayılı kanunla yürürlükten kaldırdığı yazmaktadır. Ancak bu bilgi yanlıştır. Mithat Perin, *Zindana Tıkılan İktidar, 27 Mayıs ve Yassıada Günleri*, Doğan Kitap, İstanbul 2011, s. 138.

hazırlanan Tedbirler Kanunu yürürlükte kaldığı sürede birçok tartışma neden olmuş, MM'de hakkında konuşmalar yapılmış ve AP'nin iktidarda olduğu bir dönemde kaldırılmıştı.

Sonuç

Sivil hayatın ilk hükümetinin göreve başladığı günden itibaren Türkiye'nin en önemli gündemi huzur meselesiydi. Huzur nasıl sağlanacaktı? Hükümeti oluşturan partilerin bu konuda birbirine taban tabana zıt görüşleri vardı. Huzur ve af tartışmasında İnönü hükümeti ordunun görüşünü biliyor, AP'nin ısrarlı af isteklerini belirsiz bir tarihe ertelemeye çalışıyordu. Çünkü Yassıada mahkûmlarını serbest bırakmanın orduyu incitmek anlamına geleceğini düşünüyordu. AP'lilerin eski DP'lilerin itibarlarını iade etme çabalarını takip eden askeri diktatörlük taraftarları ordunun içinde örgütleniyor ve daha kapsamlı reformları uygulamak için yönetime el koymak istiyorlardı. Tedbirler Kanunu böyle bir ortamın ürünüydü. Bu kanunla yapılması istenen, eski günlerin ihyası veya diktatörlük isteyenlerin arzuları dışında üçüncü bir seçeneği yaşatmaktı. İnönü hükümetinin aklındaki proje 27 Mayıs'ın kazanımlarını sürdürecekti, eski dönemin sıkıntılarına çare olarak hazırlanan anayasayla Türkiye'nin sorunlarına çözmeye çalışmaktı. Bu süreçte İnönü'nün hedefi her şeye karşın sivil siyaseti yaşatmak, askeri darbe tehditlerini önlemektir.

Kanun dört parti liderinin imzasıyla MM'ye verilmiş olsa da AP'li ve YTP'li milletvekillerinin itirazıyla karşılandı. Bu partiler DP'yi hatırlatmayı ve DP'nin devamı olduklarını ileri sürmenin halk arasında onları getirdiği imkân ve avantajları bırakmak istemiyorlardı. Bu nedenle Tedbirler Kanunu kabul edildikten sonra bile af konusunu tekrar gündemde tutmaya devam etmişlerdi. Ancak bu durum bazı AP'lilerin bile tepkisini çekmekteydi. AP, kanunun kaldırıldığı 1969 yılına kadar zaman zaman MM'de yaptıkları konuşmalarda bu konuyu gündeme tutmaya çalıştı. Kanunun kaldırılma sürecinde CHP'den önemli bir itiraz gelmemiş, CS'deki tabii senatörler ise olumlu oy vermişler ancak bu alanda bir boşluk doğacağını da söylemişlerdi.

AP'lilerin kanunun anayasaya aykırı olduğu iddiaları genelde Anayasa Mahkemesi tarafından kabul görmemişti. Gazetecilerin yargılandıkları davalarda yüksek mahkeme ilgili kanunun anayasaya uygun olduğunu açıklamıştı. Ancak kanunun taraflı uygulandığı iddiaları hep söylenmişti. Dönemin Adalet Bakanı'nın bunu kabul etmeyen açıklamalarına karşın DP'nin icraatlarını hatırlatan konuşmaların cezalandırıldığı görülmüştür. Açılan davalar ve verilen cezalar af kanunlarıyla etkisiz hale getirilmiş, ilgili kanunun caydırıcılığı kalmamıştı.

Türkiye’de darbeye yönelik istek ve faaliyetlere yönelik eğilim uzun yıllar var olmuştur. Bu durum kurulan koalisyon hükümetlerinin ömrünü kısaltmış, acil ekonomik sorunların çözüme kavuşmasını engellemiştir. Eski Başbakan Menderes’in ölüm yıldönümünde ve Celal Bayar’ın geçici olarak tahliye edildiği günlerde yaşanan olaylar ilgili kanunun sorunlara çözüm getirmediğini göstermişti. 21 Mayıs 1963’de yeni bir darbe girişimi yaşanması bu düşüncemizi haklı çıkarmaktadır.

Kaynakça

1. Resmi Yayınlar

Anayasa Mahkemesi Kararı, Esas No: 1963-17, Karar Tarihi: 8.4.1963. Esas No: 1963/19, Karar No: 1963/86 Karar Tarihi: 8.4.1963 *Resmi Gazete* 17 Temmuz 1963, S.11456, *Resmi Gazete*, 18 Temmuz 1963, S. 11457.

Anayasa Mahkemesi Kararı, Karar No:1963/83, Karar Tarihi: 8.4.1963, *Resmi Gazete*, 9 Temmuz 1963, Sayı: 11449.

“Anayasa Nizamını, Milli Güvenlik ve Huzuru Bozan Bazı Fiiller Hakkında Kanun”, Kanun No:38, Kabul Tarihi:5.3.1962, *Resmi Gazete* 7 Mart 1962, S. 11053.

“Anayasa Nizamını, Milli Güvenlik ve Huzuru Bozan Fiiller Hakkında 38 Sayılı Kanunu Yürürlükten Kaldırılması Hakkında Kanun”, Kanun No:1182, Kabul Tarihi 15.5.1969, *Resmi Gazete* 30 Mayıs 1969, Sayı: 13210.

“Bazı Suç ve Cezaların Affı Hakkında Kanun”, Kabul Tarihi: 23.02.1963, Kanun No:218, *Resmi Gazete*, 23 Şubat 1963, Sayı: 11342.

Cumhuriyet Senatosu, Tutanak Dergisi, 05.03.1962, 43. Birleşim, C. 3.

Cumhuriyet Senatosu Tutanak Dergisi, 15.05.1969, 63. Birleşim, C. 53.

Millet Meclisi Tutanak Dergisi, 03.03.1962, 62. Birleşim, C. 4.

Millet Meclisi Tutanak Dergisi, 03.09.1962, 111. Birleşim, C. 6.

Millet Meclisi Tutanak Dergisi, 11.01.1963, 29. Birleşim, C. 11.

Millet Meclisi Tutanak Dergisi, 05.04.1963, 67. Birleşim, C. 16.

Millet Meclisi Tutanak Dergisi, 12.09.1963, 136. Birleşim, C. 21.

Millet Meclisi Tutanak Dergisi, 20.05.1965, 110. Birleşim, C. 40.

Millet Meclisi Tutanak Dergisi, 18.03.1968, 60. Birleşim, C. 27.

Millet Meclisi Tutanak Dergisi, 12.04.1968, 73. Birleşim, C. 27.

Millet Meclisi Tutanak Dergisi, 28.04.1969, 84. Birleşim, C. 36.

2. Kitaplar

Akın, Bedii Faik: *İhtilalciler Arasında Bir Gazeteci*, İstanbul 1967.

Aydemir, Talat: *Talat Aydemir’in Hatıraları*, İstanbul, Ar Matbaası, 1968.

- Erkanlı, Orhan: *Anılar, Sorunlar, Sorumlular*, İstanbul, Baha Matbaası, II. Baskı 1972.
- İsen, Can Kaya: *Geliyorum Diyen İhtilal 22 Şubat 21 Mayıs*, İstanbul, Tan Gazetesi Matbaası, 1964.
- Örtülü, Erdoğan: *Üç İhtilalin Hikâyesi*, Konya Milli Ülkü Yayınevi, 4. Baskı 1977.
- Öztuna Y.-Gökdemir, A.: *Türkiye'de Askeri Müdahaleler*, İstanbul Tercüman Yayınları, 1987.
- Turan, İlhan: *İsmet İnönü Konuşma, Demeç, Makale, Mesaj ve Söyleşileri 1961-1965*, Ankara, TBMM Yayınları, 2004.

3. Makaleler

- Ada, İhsan: "Kapalı Rejime Giden Yol", *Vatan*, 4 Mart 1962, s. 2.
- Apaydın, Burhan: "Gölge Etme", *Son Havadis*, 5 Mart 1962, s. 2.
- Burhan Felek: "Yine Huzur Meselesi", *Cumhuriyet* 24 Şubat 1962, s. 2.
- Demir, Yeşim: "Albay Talat Aydemir'in Darbe Girişimleri", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, C.5, S.12, (Bahar 2006), s. 155-171.
- Fenik, Mümtaz Faik: "İnşallah Selamete Çıkarız", *Son Havadis* 28 Şubat 1962, s. 1.
- Karaosmanoğlu, Yakup Kadri: "Türkiye'nin Sahibi", *Ulus* 5 Mart 1962, s. 1.
- Kuran, Alp: "Türkiye'de Demokrasinin Geleceği", *Vatan*, 2 Mart 1962, s. 2.
- Nadi, Nadir: "Biraz Geç De Olsa", *Cumhuriyet* 21 Şubat 1962, s. 1.
- _____ : "Yanlış Teşhisten Sakınalım !", *Cumhuriyet* 28 Şubat 1962, s. 1
- Orhon, Orhan Seyfi: "Prof. Kubalı'ya Açık Mektup", *Son Havadis* 4 Mart 1962, s. 2.
- Perin, Cevdet: "Demokrasiyi Kurtaranlar", *Son Havadis* 25 Şubat 1962, s. 1.
- Selçuk, İlhan: "Bundan Sonrası", *Vatan*, 7 Mart 1962, s. 2.
- Yalçın, Mehmet Ali: "Demokrasi Düşmanlarını Tefrik Edelim", *Son Havadis*, 26 Şubat 1962, s. 1.
- _____ : "Zavallı Basın", *Son Havadis* 3 Mart 1962, s. 1.

Osmanlı Sefer Organizasyonlarında ve Birinci Dünya Savaşında Menzil Hizmetleri

Menzil Services in Ottoman Expedition Organizations and in The First World War

Mevlüt KARAGÖZ¹

ÖZ

İkmal, bakım, ulaştırma ve sıhhiye konularından oluşan lojistik hizmetler, tarih boyunca orduların savaşı kazanmalarında en belirleyici unsur olmuşlardır. Osmanlı Ordusunda lojistik, kuruluştan Balkan Harbine kadar Sefer Organizasyonu, 1911 yılında Menzil Hizmetleri Nizamnamesinin yayımlanmasından itibaren de ikmal ve tahliye temelli geri bölgede icra edilen Menzil Hizmetleri olarak ele alınmıştır. Bu makalede sefer organizasyonlarında askeri menziller ile Menzil Hizmetleri Nizamnamesine göre geri bölgenin tamamında uygulanmaya çalışılan, I. Dünya Savaşı'nda yenilginin ana sebepleri arasında da gösterilen menzil hizmetleri incelenecektir. Çalışma, Menzil Hidematı Nizamnamesi, Gnkur ATASE ve Denetleme Başkanlığı Arşivi, literatür taraması ve Birinci Dünya Savaşı'nın yüzüncü yılını yaşamamız münasebetiyle yayımlanan çok sayıda hatıratın faydalanılarak hazırlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Sefer Organizasyonu, Askeri Menziller, Menzil Hizmetleri Nizamnamesi, Birinci Dünya Savaşı Menzil Hizmetleri

ABSTRACT

Logistic services (consisting of supply, maintenance, transportation and medical services), has been the most decisive factor contributing to armies' victories throughout history. Logistics in the Ottoman Army can be investigated in two phases: the first being campaign organization, from the foundation of the Ottoman Empire to the Balkan Wars and the second being Logistics (Menzil) services consisting of supply and evacuation activities. Regulations governing Logistics (Menzil) activities were put into practice in 1911 and were known as "Menzil Regulations". This article studies the logistics (menzil) services provided in the rear guard during military campaigns – deficiencies in which have been seen as one of the reasons of defeat. With this aim in mind, Menzil Services Regulations, Turkish General Staff archive documents and many pieces of memorabilia written on the centenary of the First World War were used in this study.

Keywords: Expedition Organization, Military Logistics (Menzil), Menzil Services Regulations, First World War Logistic Services

¹Dr., İstanbul, Türkiye

ORCID: M.K. 0000-0003-2713-0166

Sorumlu yazar/Corresponding author:

Mevlüt Karagöz,
İstanbul, Türkiye

E-posta/E-mail: mevkarakoz18@gmail.com

Başvuru/Submitted: 09.05.2019

Revizyon Talebi/Revision Requested:
10.06.2019

Son Revizyon/Last Revision Received:
13.06.2019

Kabul/Accepted: 18.06.2019

Atıf/Citation: Karagöz, M. (2019), Osmanlı sefer organizasyonlarında ve Birinci Dünya Savaşında menzil hizmetleri. *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları-Recent Period Turkish Studies*, 35: 27-56.

<https://doi.org/10.26650/YDTA2019-583737>

Giriş

Konvansiyonel harplerde, askeri bir amaca ulaşmak için dost ve düşman birlikler tarafından işgal edilen ve hedeflenen arazi parçası harekât alanı olarak anılmaktadır. Bu alan derin, yakın ve geri bölge olmak üzere üçe ayrılmaktadır. Derin harekât alanı düşman unsurlarının tamamı tarafından, yakın bölge harekât alanı dost birliklerin silahlı unsurları tarafından bizzat işgal edilmiş arazi parçalarıdır. Geri bölge alanı ise yakın bölgedeki birlikleri desteklemek maksadıyla hemen gerisinden başlayarak yurt içine kadar uzanan geniş bir alanı kapsamaktadır. Geri bölge, harekâtı destekleyen birçok unsuru barındırmasının yanında, ağırlıklı olarak lojistik unsurların faaliyet gösterdiği bir alandır. Bu bölgede faaliyet gösteren lojistik unsurların temel görevi desteklediği birliklere ikmal ve tahliye; menzil hizmeti sağlamaktır. Bakım, ulaştırma ve sıhhiye hizmetleri gibi lojistiğin bir alt birimi olan ikmal, birlikler tarafından istenilen her sınıf harp maddesinin istenilen yer, zaman, miktar ve kalitede temini ve ulaştırılması; tahliye ise muharebe sahasında harekâtın hızını etkileyebilecek yaralı ve hasta personel ile arızalı ve yeniden değerlendirilebilecek malzemelerin geriye doğru sevkidir.

1. Osmanlı Sefer Lojistiği ve Askeri Menziller

Tarih sahnesine çıkmasından itibaren gaza ve cihat politikası ile hareket eden Osmanlı Devleti¹, kuruluşundan itibaren savaş halinde bulunarak harp yeteneğini artırmış, idari yapısına askeri bir özellik kazandırmıştır.² Bu özellik sayesinde iâşe ve ikmal konuları başta olmak üzere sefer organizasyonlarında bir hayli birikim elde ederek çağdaşlarına öncülük etmiştir.³

Ordunun sefer için toplandığı bölgelerden harekât alanına kadar muharebe yeteneğini kaybetmeden sorunsuz bir şekilde ulaşılabilmesi planlı ve uygulanabilir bir sefer organizasyonuna bağlıdır.⁴ Devletin beylik dönemlerinde yaptığı savaşlar birkaç gün süreli kısa muharebeler şeklinde ve sınır boyları gibi dar bir alanda cereyan ettiğinden, ordunun lojistik anlayışı harp aleti imal eden zanaatkarların hünerleri ve personelin üzerinde taşıdığı harp malzemeleri ile sınırlı kalmıştır. Ancak klasik dönemde Padişahın

1 Ömer İşbilir, “Osmanlı Ordularının İâşe ve İkmalı: I. Ahmet Devri İnan Seferleri Örneği”, *Türkler*, ed. Güler Eren, C. X, s. 151-158.

2 M.Yaşar Ertuş, “Osmanlı Devletinde Sefer Organizasyonu”, *Osmanlı*, ed. Güler Eren C. VI, s. 590-592.

3 Yücel Özkaya, “XVIII. Yüzyılda Menzilhane Sorunu”, *DTCFD* (1977), C. XXVIII, S. 3-4, s. 350-352; Hamit ve Muhsin, *Türkiye Tarihi*, İstanbul, Devlet Matbaası, 1930, s. 533; Halil İnalçık, *Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ (1300-1600)*, çev. Ruşen Sezer, Ankara, 2006, s. 12-13.

4 Serdar Genç, “Osmanlı-Safevi Savaşlarında Sefer Organizasyonu ve Lojistik 1722-1725”, *Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Türk Tarihi Ana Bilim Dalı Yeniçağ Tarihi Bilim Dalı Basılmamış Doktora Tezi*, (2012), s. 79.

sefer iradesi ile başlayan uzun süreçte, ordunun merkez İstanbul'dan harekât alanına zinde bir şekilde ulaşmasını ve ulaşılan bölgede ihtiyaçlarının karşılanmasını sağlamak amacıyla, öncelikle uygun güzergâhlar ve yol sistemleri⁵ ile o güzergâh üzerindeki konaklama yerleri seçilmiştir. Bu konaklama yerleri askeri menzillerdir.⁶

Güzergâh üzerinde 10-12 saatlik bir günlük yürüyüş mesafesi olan 57-68 km. aralıklarla⁷ birer üs olarak kurulan askeri menzillere ordu ulaşmadan önce konakçılarca tüm hazırlıkların tamamlanması gerekmektedir. Bu hazırlıklar, başta yiyecek maddeleri olmak üzere muharebe için gerekli olabilecek her sınıf ikmal maddesinin⁸ sefer boyunca tedariki, depolanması ve dağıtımı ile mutfak, banyo, çamaşır, fırın ve şehit işlemleri gibi kolaylık tesislerinin askeri ordugâhlarda açılıp işletilmesi olarak sayılabilir.⁹

Askeri menzillerde konaklayacak personelin iâşe ve ibatesi için ihtiyaç duyulan gıda maddeleri XVII. yüzyıl sonlarına kadar nüzul ve sürsat yoluyla temin edilirken, sonraki yıllarda bu sistemin nakdileştirilmesi sonucu mubayaa ile temin edilmiştir.¹⁰ İkmal maddelerinin temininde kullanılan bir diğer yöntem de bölge halkının ellerindeki fazla zahire, sebze ve meyve ile askerin ihtiyaç duyabileceği diğer malzemeleri kendi imkânlarıyla menzil bölgesine getirerek satıştır. Bu uygulama ile bölge halkı ekonomik olarak kazanç sağlarken askerin de ihtiyacı karşılanmıştır.¹¹

-
- 5 Rıza Bozkurt, "Osmanlı İmparatorluğu Döneminde Ülkenin Harekât Bakımından Bölgelere Ayrılması, İkmal ve İaşe İşleri, Haberleşme Sistemleri", *Askeri Tarih Bülteni* (1988), Gnkur ATASE Bşk.lığı Yayınları, Yıl: 13, S. 25, s. 1-2.
- 6 Yusuf Halaçoğlu, *Osmanlılarda Ulaşım ve Haberleşme (Menziller)*, Ankara, 2002, s. 123-131; M.Yaşar Ertaş, "XVIII. Yüzyıl Başlarında Rumeli'deki Menzillerin Askeri Fonksiyonları", *Celal Bayar Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi* (1997), S. 1, s. 91.
- 7 Yusuf Halaçoğlu, *Osmanlılarda...*, s. 51; Rıza Bozkurt, "Osmanlı İmparatorluğu Döneminde Ülkenin Harekât Bakımından Bölgelere Ayrılması, İkmal ve İaşe İşleri, Haberleşme Sistemleri", *Askeri Tarih Bülteni* (1988), Gnkur ATASE Bşk.lığı Yayınları, Yıl: 13, S. 25, s. 5-42; Çağatay Uluçay, *18. ve 19 Yüzyıllarda Saruhan'da Eşkıyalık ve Halk Hareketleri*, İstanbul, 1955, s. 34-35
- 8 Birliklerin ihtiyaç duyacağı yiyecek, giyecek, sağlık, yakıt, yağ, silah, araç, gereç ve cephaneye gibi ihtiyaçlarını kapsayan bir tanımlama olup, sınıf bazında genel olarak şu hususları ihtiva etmektedir. I. Sınıf İkmâl Maddeleri, günlük olarak ihtiyaçlar nispetinde tüketilen yiyecek, içecek ve yakacak malzemeleri; II. Sınıf İkmâl Maddeleri, giyim-kuşam ve teçhizat dahil levazım, istihkâm, muhabere ile silâh, araç, gereç dahil ordu donatım kadro malzemeleri; III. Sınıf İkmâl Maddeleri, odun ve kömür gibi yakacak ile mum, zeytinyağı kandili ve çıra gibi aydınlatma malzemeleri; IV. Sınıf İkmâl Maddeleri, tahkimat, inşaat araç ve gereçleri gibi harekâtın çeşidine göre özellik gösteren malzemeleri ve V. Sınıf İkmâl Maddeleri ise Mühimmat, Cephanedir. Ayrıntılı bilgi için bkz: Rıza Bozkurt, *Osmanlı İmparatorluğunda Kollar, Ulak ve İaşe Menzilleri*, Gnkur. Harp Tarihi Dairesi Resmi Yayınları Seri No.: 2, Ankara, Gnkur Basımevi, 1966, s. 3.
- 9 HAK Yay. *Taktik Harekâtın Muhabere Hizmet Desteği (Taslak)*, İstanbul, HAK Basımevi, 2015, s. 4-5; 4-20.
- 10 M. Yaşar Ertaş, "XVIII. Yüzyıl Başlarında Rumeli'deki Menzillerin Askeri Fonksiyonları", *Celal Bayar Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi* (1997), S. 1, s. 93, 97.
- 11 Bülent Çelik, "Osmanlı Sefer Organizasyonlarında Kentli Esnafın Getirdiği Çözümler: Orducu Esnafı," Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Yakınçağ Tarihi Bilim Dalı, Basılmamış Doktora Tezi (2002), s. 168.

Temin edilen ikmal maddeleri ile mühimmatın depolanabilmesi barış zamanından itibaren ana kollar üzerindeki menzillerde geniş ambar ve mahzenler bulundurulmuştur. Ancak sefer zamanında, kazan mevcudunun artmasına ya da savaşın süresinin uzamasına bağlı olarak bu alanların yetersiz kalması durumunda, güzergâh üzerinde sivil halka ait depo olabilecek ahır vb. yerleri savaş süresince kiralamış ya da sürenin uzunluğuna ve kullanım maksadına bağlı olarak yeni ambarlar inşa edilmiştir.¹² Temin edilen erzakın kalburlanıp elendikten sonra ambarlarda konulmasına ve bu esnasında muhasebe kayıtları düzgün tutulmasına dikkat edilmiştir. Şayet erzak ambarlarda uzun süre duracaksa, halka satılarak ya da takas edilerek yeni mahsul erzak temini yöntemine gidilmiş; erzakın çürümesi ve kokuşması önlenmeye çalışılmıştır.¹³

Menzile gelen personel ve hayvanların melbusat, teçhizat ve mutabiyelerinin bakım ve onarımları, menzil bölgesinde yapılacak gıda, sağlık, menzil altyapısı ile hizmet görevleri orducu olarak adlandırılan esnaf sınıfı tarafından yapılmıştır.¹⁴ Lonca-Devlet iş birliği sonucu oluşturulan bu grupların askeri sayılmayan ancak askeri sisteme uyarlanan kendine has yönleri bulunmaktadır. Bunda merkezi devletin barış zamanından itibaren loncalarla kurduğu ilişkilerin rolü büyüktür.¹⁵

XVIII. yy. başlarına gelindiğinde, askeri silah ve araç sistemlerindeki teknolojik gelişmelere bağlı olarak orduların ihtiyaçları çeşitlenirken, harekât alanının merkeze olan uzaklığı artmış, cephesi genişlemiş ve harekâtın süresi uzamış; sefer organizasyonları giderek daha karmaşık bir hal almıştır. Bu gelişmelere ayak uyduramayan Osmanlı Ordusunda klasik döneminde çağdaşlarının ilerisinde bulunan sefer organizasyonu ve menzil ağı sistemi, XVIII. yy. başlarından itibaren mevcut işlev ve fonksiyonlarını yitirmeye başlamıştır.¹⁶

Tanzimat'ın ilanını müteakip Osmanlı Devleti, profesyonel ordu oluşturmak amacıyla, ordusunu barış ve seferi olarak ikiye ayırmış; barış ordusu nizamiye¹⁷,

12 M.Yaşar Ertuş, "XVIII. Yüzyıl Başlarında Rumeli'deki Menzillerin Askeri Fonksiyonları", *Celal Bayar Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi* (1997), S. 1, s. 93, 97.

13 Lütfi Güçer, "XVI. Yüzyıl sonlarında Osmanlı İmparatorluğu Dâhilinde Hububat Ticaretinin Dâhil Olduğu Kayıtlar", *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Dergisi* (2011), C. XIII, s. 82.

14 Abdülkadir Özcan, "Osmanlı Devleti'nin Askeri Yapısı", (ed. Güler Eren), *Türkler*, C. X, s. 107.

15 Bülent Çelik, "Osmanlı Sefer Organizasyonlarında...", s. 9.

16 Yusuf Halaçoğlu, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Menzil Teşkilatı Hakkında Bazı Mülâhazalar", *Osmanlı Araştırmaları*, C. XII, S. 1-4, s. 130-131.

17 Nizamiye Birlikleri: Barış zamanında daimi orduyu teşkil eden birliklerdir.

sefer ordusu ise redif¹⁸, müstahfız¹⁹, aşiret ve süvari birliklerinden teşkil edilmiştir. Üstelik nizamiye birliklerini, 6 Eylül 1843 tarihinde, Osmanlı Devleti'nin coğrafi konumu, nüfus yoğunluğu, ekonomik gelişmişlikleri ve ulaşım imkânları değerlendirilerek beş ordu bölgesinde konuşlanmıştır.²⁰ Her birine müşirlerin emir ve komuta ettiği orduların ülkenin değişik yerlerinde konuşlanması ve askerlik hizmetinin süreye bağlanması; Osmanlı ordusunun seferlerde yüzyıllardır kullandığı, merkezden hedefe doğru büyüyerek, önceden belirlenmiş ikmal noktalarına sıçrayarak ilerleme tekniğini; askeri menzil sistemini kısmen de olsa geçersiz kılmıştır. Devlet, o zamana kadar direkt olarak üzerine almadığı iaişe sorumluluğunu bu tarihten itibaren üstlenmek zorunda kalmıştır.

Ancak, Tanzimat Fermanından Balkan Harbine kadar geçen yaklaşık 73 yıllık süreçte devlet kurumlarında ve ordunun birçok alanında yenilikler yapılmasına rağmen, ordunun iaişe ve ikmalini aksatmadan sağlamada kullanılan menzil sisteminde herhangi bir değişiklik yapılamamış; ikmal ve iaişe, merkezden gönderilen emirlerle yerine getirilmeye çalışılmıştır.²¹ Osmanlı ordusu telgraf sistemi ile ilk defa Kırım Harbinde tanışmış, demiryollarını askeri amaçlı olarak 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı'nda kullanmaya başlamış,²² 1897 Türk-Yunan Savaşı'nda ise, demiryollarını etkin bir biçimde kullanarak gerekli personel ve ikmal maddelerini merkezden hızlı ve etkin biçimde sevk edebilme çabasında olmuştur.²³

XX. yüzyıl başlarında ise, silah sistem ve araçlarındaki gelişmelere paralel olarak harpler topyekün bir hal almıştır. Bu durum seferberlik dönemlerindeki başlangıç ve savaş dönemindeki idame lojistiğinin önemini daha da artırmıştır. Birinci Dünya Savaşında, lojistik hizmetlerini aksatmadan yerine getirebilme iradesi ve ekonomik gücüne sahip ülkeler savaşı kazanmış, geniş bir coğrafyada harp etmek zorunda kalan, alt yapısı ve harp sanayisi yetersiz, ekonomisi zayıf Osmanlı Devleti ise Menzil teşkilatını işletmede sorunlar yaşamıştır.

18 Redif Birlikleri: Barışta yalnız bir kısım subayları ile seferi silah ve gereç depolarının muhafızlığında bulunmak üzere silahlı tutulan 20-40 erlik tabur mevcudu bulunan örgüt. Redifler piyade ve süvari sınıfından oluşmaktadır.

19 Müstahfız Birlikleri: Barışta hiçbir örgüte sahip olmayıp, sadece seferde en yaşlı erattan oluşan örgüttür.

20 Bülent Durgun, "Sefer Planlarında ve Balkan Harbi'nde Osmanlı Ordusunda Menzil Teşkilatı", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi* (2014), C. XIV, S. 29, s. 59.

21 Bülent Durgun, Sefer Planlarında ve Balkan Harbi'nde Osmanlı Ordusunda Menzil Teşkilatı", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi* (2014), C. XIV, S. 29, s. 59.

22 Yüksel Bayır, "1877-1878 Osmanlı Rus Savaşında Osmanlı Ordusunun İkmal ve İaişesi", *History Studies*, Volume: 5, Issue :1, Ocak 2013, s. 19.

23 Ali Osman Akalan, "Bir Kurum Olarak Türkiye Cumhuriyeti Devlet Demiryolları Tarihi", Hacettepe Üniversitesi, AİİTE, Basılmamış Doktora Tezi (2010), s. 42.

2. 1911 Tarihli Menzil Hidematı Nizamnamesi ve İşleyişi

Osmanlı Devleti, modern anlamda ordunun harekât alanında her türlü ihtiyacını karşılayabilecek çok fonksiyonlu bir ger hizmet birimine, yeni bir lojistik sisteme ancak Balkan Harbi öncesi kavuşabilmiştir.²⁴ Menzil Hizmetleri olarak anılan bu sistem Osmanlı Ordusu'nda görev yapan General Von der Goltz²⁵ tarafından 1911 yılında Alman talimnamelerinden “Menzil Hidematı Nizamnamesi”²⁶ ismiyle tercüme edilerek yazılmıştır.²⁷ General Von der Goltz, bu eserden önce seferberlik, yığınak ve harekât planlarının yenilenmesinde temel oluşturan 1886 tarihli “Ahz-ı Asker Kanunu” ve 1889 yılında “Seferberlik Nizamnamesi”nin de yürürlüğe girmesini sağlamıştır.²⁸

Menzil teşkilatı, ordunun harp kabiliyetini muhafaza etmek maksadıyla, konuşulduğu ileri hatlardan geriye, memleket dâhiline kadar geri hizmetlerin aksatılmadan yürütülmesini sağlamak maksadıyla seferde kurulacaktır.²⁹ Bu hizmetler; ordunun ihtiyaç duyduğu erzak, giyim eşyası, teçhizat, cephane, akaryakıt ile istihkâm, muhabere ve sağlık malzemeleri gibi kritik ikmal maddelerinin orduya sevk edilmesi; ordunun harp kabiliyetini engelleyecek hasta, yaralı ve esirler ile arızalı olan her türlü harp malzemenin tahliyesi ve yurtiçi ile ordu arasında sürekli bir geliş-gidişi sağlayan ikmal hizmetleri olarak sayılabilir.³⁰

-
- 24 Yavuz Selim Çeloğlu, “Çanakkale Cephesi’nde Askeri Nakliye Hizmetleri: Beşinci Ordu Menzil Teşkilatı”, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Basılmamış Doktora Tezi* (2018), s.16.
- 25 Wilhelm Leopold Colmar Freiherr Von der Goltz, 12 Ağustos 1843 tarihinde Batı Prusya'nın Bielenfeld kentinde doğmuş, Prusya'lı Mareşal unvanlı asker ve yazardır. 1878 yılında Osmanlı Ordusunun şeklini değiştirmek amacıyla Alman askeri heyetiyle İstanbul'a gelmiş ve askeri okullarda köklü reformlar gerçekleştirip genç subayların yetiştirilmesi için önkoşulları oluşturmuştur. Bu dönemde Menzil Hizmetleri Nizamnamesi de dâhil birçok nizamnameyi Almancadan Osmanlıcaya çevirtirerek Osmanlı Ordusunda kullanılmasını sağlamıştır. Ayrıca Krupp ve Mauser gibi Alman şirketlerine ilk kapsamlı silah siparişler verilmesini ve Osmanlı Devleti'nin Doğudaki nüfuzunu garantilemek için Bağdat tren yolunun inşa edilmesini de desteklemiştir. I. Dünya Savaşında VI. Ordu Komutanı olarak Irak bölgesinde görev yapmış ve Kut'ul Amara'da İngilizleri geri püskürtmüştür. 19 Nisan 1916 tarihinde tifüs nedeniyle oluşan yüksek ateş sonucu vefat etmiştir. Vasiyeti üzerine İstanbul Tarabya'daki Alman askeri mezarlığında defnedilmiştir.
- 26 Menzil Hidematı Nizamnamesi, Süleymaniye'deki Matbaa-i Askeriye tarafından 1911 yılında, peruj halinde basılmıştır. İki bölüm halinde yazılan nizamnamenin birinci bölümünde, menzilin tanımı ve hudutları, Menzil Umum Müfettişliğinin Vazife ve Sorumlulukları, Menzil Umum Müfettişi ile Ordu Levazım Reisi ilişkileri, Menzil Umum Müfettişliğine bağlı olarak görev yapan Ordu Menzil Müfettişlikleri, Sıhhiye Umum Müfettişi, Telgraf ve Posta Umum Müfettişi ile demir ve karayolları hakkında bilgiler verilmiştir. İkinci bölümde ise Ordu Menzil Müfettişliklerinin görevleri, sorumluluk ve kadroları, Ordu Menzil bölgesindeki menzil faaliyetlerinin işleyiş tarzı, menzil nokta, nakliye, cephane parkı komutanlıkları, Ordu Posta ve Telgraf Müfettişlikleri, İnşaat ve Tamirat Müfettişlikleri, menzil ve ordu komutanlıklarına ait ambarlar hakkında bilgiler bulunmaktadır.
- 27 Bülent Durgun, “Sefer Planlarında ve Balkan Harbi’nde Osmanlı Ordusunda Menzil Teşkilatı”, *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi* (2014), C. XIV, S. 29, s. 59.
- 28 Fatih Yeşil, “Kara Kuvvetlerinde Avrupalı Danışmanlar”, *Osmanlı Askeri Tarihi, 1792-1918*, Editör: Gültekin Yıldız, İstanbul, Timaş Yay., 2017, s. 134-136.
- 29 “Harb-i Umumi’de Menzilsizlik”, *Mecmua-i Askeriye*, 1 Şubat 1336, C. 1, S. 11, s. 411-421.
- 30 ATASE Arşivi BDH: Kls. Kls. 1124, Dos. 3, F. 001-001; Menzil Hidematı Nizamnamesi, Süleymaniye, Matbaa-i Askeriye, 1911, s. 2; Selahattin Karatamu, *TSK Tarihi (1908-1920)*, C. III, ks. 6, Ankara, Gnkur ATASE Yay., 1971, s. 456; Menzil Hududu Hidematı Hakkında Talimat, İstanbul, 1331; Hakan Türkkân, “Askeri Mecmua’da Birinci Dünya Savaşı Türk Cepheleleri (1-15. Sayılar)”, *Kırıkkale Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih ABD, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi* (2010), s. 105.

Menzil Hidematı Nizamnamesi'ne göre, orduları lojistik anlamda destekleme faaliyetleri, ileriden geriye olmak üzere, ordu harekât bölgesi, menzil bölgesi ve yurtiçi bölgesi olmak üzere üç ayrı bölgede yürütülmesi öngörülmüştür.³¹ Ordu harekât bölgesi, muharip ordular tarafından işgal edilmiş, harekâtın bilfiil icra edildiği alandır.³² Yurtiçi bölgesi, ordu menzil bölgesi geri hattından itibaren tüm ülkeyi kapsayan bölgedir. Bu bölge, harekât alanında ihtiyaç duyulan her sınıf ikmal maddesinin yurtiçi ve yurtdışı kaynaklardan, çeşitli alım yöntemleri kullanarak ya da üretilerek tedarik edildiği, depolandığı ve sevk edildiği geniş bir bölgedir.³³ Yurtiçi ile ordu harekât bölgesi arasında kalan alan ise ordu menzil bölgesidir. Menzil bölgesi ile ordu harekât bölgesinin birbirine olan uzaklıkları ikmal ve tahliye zincirinin kurulması açısından önemlidir. Menzil alanı, bölgenin etnik yapısı, coğrafi şartları, arazinin yapısı, mevcut ikmal kaynakları, ulaşım yolları ve imkânları ile kurulacak tesislerin düzenli olarak işletilebilmesi amacıyla dar ya da geniş alanlarda kurulabilmiştir.³⁴

Yine, Menzil Hidematı Nizamnamesi'ne göre orduların ikmal ve tahliye hizmetlerini yürütmek maksadıyla İstanbul'da Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Riyasetine bağlı bir "Menzil Umum Müfettişliği" ve her bir ordu bölgesinde orduların kendi isimleriyle anılan birer "Ordu Menzil Müfettişliği" kurulacaktır.³⁵

Harp zamanlarında muharip orduların lojistik ihtiyaçlarının karşılanabilmesi menzili teşkil eden üç bölgedeki lojistik personel ve birimlerinin uyumlu ve eşgüdüm içerisinde çalışması ile mümkün olabilmektedir. Seferberlik ve Menzil Nizamnameleri gereği bu koordinasyonun sağlanması Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti Sanisi bünyesinde teşkil edilecek Menzil Umum Müfettişliğinin en önemli görevidir.³⁶ Kurulacak Müfettişlik, Harbiye Nezareti başta olmak üzere ülkedeki diğer idari ve mahalli müesseselerle iletişim halinde bulunacak; alınacak kararlar Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti ve Harbiye Nezareti bünyesindeki daireler ile işbirliği sağlanmasını müteakip

31 Menzil Hidematı Nizamnamesi, s. 3-4; Selahatin Karatamu, *TSK Tarihi...*, s. 456-457; Yusuf Alpmanşu, "Birinci Dünya Savaşı Öncesi Menzil Teşkilatı ve İdari Faaliyetlerin Yürütülmesi Esasları", *Askeri Tarih Bülteni*, Ağustos 1985, Yıl: 10, S:19, s.3-5

32 Muzaffer, *Harb-i Umumiden Alınan Bazı Malumat ve Tecarübden Seferber Ordularda ve Menzillerde Geri Hidemat Rehberi*, Dersaadet, Matbaa-i Askeriye, 1339, s. 7-8; Yusuf Alpmanşu, "Birinci Dünya Savaşı Öncesi Menzil Teşkilatı ve İdari Faaliyetlerin Yürütülmesi Esasları", *Askeri Tarih Bülteni*, Ağustos 1985, Yıl: 10, S: 19, s. 2.

33 Muzaffer, *Harb-i Umumiden Alınan Bazı...* s. 7-8; Yusuf Alpmanşu, "Birinci Dünya Savaşı Öncesi Menzil Teşkilatı ve İdari Faaliyetlerin Yürütülmesi Esasları", *Askeri Tarih Bülteni*, Ağustos 1985, Yıl: 10, S: 19, s. 2.

34 Muzaffer, *Harb-i Umumiden Alınan Bazı...* s. 38-39; Genelkurmay Başkanlığı, "*Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi Kafkas Cephesi*, 3. Ordu Harekâtı II, Ankara, 1978, s. 644.

35 Seferiye Nizamnamesi, s. 378-379; Menzil Hidematı Nizamnamesi, s. 24.

36 Menzil Hidematı Nizamnamesi, s. 5; Genelkurmay Başkanlığı, *TSK Tarihi Osmanlı Devri Birinci Dünya Harbi İdari Faaliyetler ve Lojistik*, C. X, Ankara, Gnkur Basımevi, 1985, s. 112-113

yürürlüğe konulacaktır. Kurulacak Menzil Umum Müfettişliğinin karargâhında kurmay başkanlığına bağlı olarak Silah ve Mühimmat, Muhabere, Nakliye, Levazım, Sertabip, Serbaytar, Uçak ve Otomobil, Sahta Posta, Özlük ve Adalet İşlem ile Bahriye Kısmının bağlı olduğu harekât şubeleri görev yapmıştır.³⁷

2.1. Ordu Menzil Müfettişlikleri

Ordu Menzil Müfettişliği, Menzil Demiryolu Genel Müfettişliği ve Sahra Ordusu Levazım Başkanlığı ile birlikte Başkomutanlık Karargâhındaki Menzil Umum Müfettişliğine bağlı olarak kurulacaktır. Ordu menzil teşkilatı karargâhında da Umum Müfettişliğinde bulunan şubelerin aynısı ordu bölgelerinde sorumlu olarak kurulmuştur.³⁸

Teşkil edilen karargâhta kurmay başkanının görevleri önemlidir. Her ordu karargâhında karışık olduğu kadar da yeni olan menzil işlerinin yürütülmesinden kurmay başkanı yardımcısı konumundaki “menzil kurmayı” sorumludur. Bu subaya Erkan-ı Harp Reisi, Ordu İdare Reisi ya da kurmay başkanı da denilmiştir.³⁹ Menzil Kurmayı, Ordu Menzil mıntıkasında bulunan tüm memur, kıta ve hayvanları iâşe etmekten sorumludur. Bu maksatla Menzil mıntıkasındaki bulunan bütün kaynak ve vasıtaları kontrol eder ve yurtiçinden gelmiş erzakı, özellikle Menzil Merkez Noktalarındaki ambarlarında depolar.⁴⁰

Ordu menzil kurmayı, ordu komutanının ve kurmay başkanının emir ve direktifleri doğrultusunda geri hizmetlerin aksatılmadan yürütülmesini sağlar. Ordu birliklerine komutan adına emirler yayımlayarak komutanın geri bölge faaliyetleri ile fazlaca meşgul olmasının önüne geçer. Menzil Kurmay Başkanının yokluğunda ise, menzil idare heyeti içerisindeki menzil ikmal şubesi bu görevi üstlenir.⁴¹ Ordu Menzil Müfettişliklerinin görevleri şunlardır:⁴²

1. Menzil bölgesinin savunmasını sağlamak,
2. Menzil bölgesinin, barınma ve beslenme işlerini sağlamak,
3. İnsan ve hayvan sağlık işlerini idare etmek, yurtiçi ya da menzilde meydana gelebilecek bulaşıcı hastalıkları orduya sıçratmamak,
4. Menzil bölgesi kaynağından yararlı olanları saptamak ve korumak,

37 Yusuf Alpmansü, “Birinci Dünya Savaşı Öncesi...”, s. 12-13.

38 Selahatin Karatamu, *TSK Tarihi...*, s. 457.

39 Selahatin Karatamu, *TSK Tarihi...* s. 457.

40 ATASE Arşivi, BDH: Kls.1124, Dos.3, Fih.001-001.

41 Yusuf Alpmansü, “Birinci Dünya Savaşı Öncesi Menzil Teşkilatı ve İdari Faaliyetlerin Yürütülmesi Esasları”, *Askeri Tarih Bülteni*, Ağustos 1985, Yıl: 10, S: 19, s. 5.

42 Yusuf Alpmansü, “Birinci Dünya Savaşı Öncesi Menzil Teşkilatı ve İdari Faaliyetlerin Yürütülmesi Esasları”, *Askeri Tarih Bülteni*, Ağustos 1985, Yıl: 10, S: 19, s. 10.

5. Yurtiçinden gelen ikmal maddelerini bölgede iyi koruma ve idare etmek,
6. Ordudan, bakım ve onarım için bölgesine gelen her türlü silah, araç, gereç onarımını; insan ve hayvanların bakım ve tedavi işlerini en iyi biçimde ve kısa sürede yapıp, ihtiyaca göre çeşitli yollarla çabuk ve düzenli olarak orduya yetiştirmek,
7. Cepheden yollanan, ordunun ve menzilin işine yaramayan ve menzil bölgesinde onarılacak durumda bulunan malzemeyi ana vatana ulaştırmak,
8. Varsa depo birliklerinin eğitimini yaptırmak,
9. Menzil bölgesinde hizmetlerin iyi durumda akımını sağlamak için gereken inşaatı yaptırmak.

Kolordu ve tümen karargâhlarında ise menzil işleriyle ilgili ayrıca bir menzil teşkilatı bulunmamaktadır. Geri hizmet faaliyetleri ile bizzat kurmay başkanı ilgilenmiştir.⁴³ Kurmay başkanlarına bu konuda en büyük yardımcı ise ikmal şubeleridir.⁴⁴ Kolordu; menzil faaliyetlerini ağırlıklı olarak kendi geri bölgesinde icra eder. Ordu Menzil Müfettişlikleri Kolorduların ihtiyaç duyduğu ikmal maddelerini kolordu geri bölgesine kadar getirmekten sorumludur.⁴⁵

2.2. Ordu Menzil Müfettişliğine Bağlı Menzil Teşkilleri

Ordu menzilineki lojistik faaliyetlerin ifası için menzil karargâhınca yapılan düzenlemelerin yerine getirilmesi için menzil bünyesinde menzil mıntıka, hat ve nokta komutanlıkları ile malzemenin sevkياتından sorumlu nakliye kol ve katar komutanlıkları tesis edilir.⁴⁶

Menzil Bölgesi sınırlarının geniş ya da menzile bağlı kurum sayılarının fazla olduğu durumlarda, menzil faaliyetlerinin tek merkezden sevk ve idaresi zorlaştığı için menzil sınırları birkaç bölgeye ayrılabilmiştir. Bu bölgelerin her birinde, ordu menzil müfettişinin organik kuruluşunda, onun emir ve talimatlarına göre hareket edecek menzil mıntıka müfettişlikleri oluşturulmuştur. Ordu menzilineki küçük kadrosu ile faaliyet yürüten mıntıka müfettişi bölgesindeki faaliyetlerin aksatılmadan yürütülmesini sağlamak amacıyla diğer mıntıka müfettişlikleri ile koordineli çalışmıştır.⁴⁷

43 Muzaffer, "Harb-i Umumi'de Menzilcilik", *Mecmua-i Askeriye*, 1 Şubat 1336, C. 1, S. 10-11, s. 395-396.

44 Selahatin Karatamu, *TSK Tarihi...*, s. 458.

45 Yusuf Alpmansü, "Birinci Dünya Savaşı Öncesi Menzil Teşkilatı ve İdari Faaliyetlerin Yürütülmesi Esasları", *Askeri Tarih Bülteni*, Ağustos 1985, Yıl: 10, S: 19, s. 6.

46 Menzil Hidematı Nizamnamesi, s. 41, 48, 49.

47 Genelkurmay Başkanlığı, *TSK Tarihi Osmanlı Devri...* s. 684.

Ordu Menzil Müfettişliklerince, uzun ve geniş menzil hatlarında bulunan çok sayıda menzil noktalarının kontrolü ve teftişi mümkün olamayacağından her 3 ile 5 nokta kumandanlığı bir hat kumandanlığının emrine verilmiştir.⁴⁸ Menzil Nokta Komutanı ile Menzil Bölge Müfettişliği arasında gerekli bir kademe olarak kabul edilen bu komutanlık, bölgesindeki ikmal ve tahliye maksadıyla kullanılan hatlarda, disiplin ve diğer tüm faaliyetleri kontrol altında tutmaktan menzil ya da bölge müfettişine karşı sorumludur.⁴⁹

Menzil Nokta Komutanlıkları ise buldukları mıntikalardaki Ordu Menzil Müfettişliğinin temsilcisidirler. Bu anlamda, bölgesinde menzile ait birlik ve kurumların hem Menzil Müfettişliğiyle olan irtibatlarını hem de bu birlik ve kurumların birbirleri ile olan irtibat ve iletişimlerdeki koordineyi sağlarlar. Nokta Kumandanlıkları, yollar ve şimendifer istasyonlarına yakın, gece ve gündüz bulunabilecekleri yerlerde karargâhlarını tesis ederler. Bu yer, herkes tarafından kolayca bulunabilecek bir noktada olmalıdır.⁵⁰

Menzil hatlarında, özellikle ordu menzil bölgelerinde, bir günlük yürüyüş mesafesinde, arazi ve yol durumuna göre her 20-30 km.de bir konak tarzında menzil noktası kurulur.⁵¹ Menzil noktalarının icra ettiği görevler dikkate alındığında aslında birer konak yerinden ibarettirler. Ancak görevlerin yoğunluğu bakımından konak yerlerinden daha büyük çaplıdır.⁵² Dolayısıyla daha geniş alanlara ve kaynaklara sahip şehirlerde, kara ve demiryolları kavşak noktalarında, her kolordunun gerisinde, geliş ve gidişi çok olan menzil yollarında, yoğun indirme ve bindirme yapılan istasyonlarda tesis edilirler.⁵³

Menzil kolları bu noktalarda uzun süreli konaklayabileceklerinden buralarda her türlü ihtiyaca cevap verebilecek şekilde ordugâhlar tesis edilir. Bu kapsamda konaklayacak personelin malzemelerini depolayabilecekleri ambarlar; mümkünse sıcak yemek için mutfak, fırın, yemekhane ve çayhane; şahsi temizlik ihtiyaçlarının giderilebilmesi için banyo ve çamaşırhane; ibadetleri için cami ya da mescit; ibateleri için kapalı alan ya da çadırlar; hayvanlar için gerekli ahır ve tavlalar gibi ikmal sınıfının hizmet görevlerine yönelik kolaylık tesisleri açılarak birliklerin iâşe ve ibateleri sağlanır. Yine Nokta Komutanlıklarının büyüklüğüne

48 Menzil Müessesatı Hakkında Tarifât, s.1; Genelkurmay Başkanlığı, *TSK Tarihi Osmanlı Devri*, s. 683.

49 Genelkurmay Başkanlığı, *TSK Tarihi Osmanlı Devri...*, s. 683.

50 ATASE Arşivi, BDH: Kls. 1124, Dos.3, Fih. 001-004.

51 Yusuf Alpmansü, "Birinci Dünya Savaşı Öncesi Menzil Teşkilatı ve İdari Faaliyetlerin Yürütülmesi Esasları", *Askeri Tarih Bülteni*, Ağustos 1985, Yıl: 10, S: 19, s. 2.

52 Genelkurmay Başkanlığı, *TSK Tarihi Osmanlı Devri...* s. 682.

53 Yusuf Alpmansü, "Birinci Dünya Savaşı Öncesi Menzil Teşkilatı ve İdari Faaliyetlerin Yürütülmesi Esasları", *Askeri Tarih Bülteni*, Ağustos 1985, Yıl: 10, S: 19, s. 10.

göre tabip nezaretinde menzil hastaneleri açılır. Özel olarak hazırlanmış ve sarı flamalarla işaretlenmiş bu bölgelerde, hastaların tedavilerinin yanında sağlık ve içme sularının kontrolleri ile bulaşıcı hastalıklarla mücadele yapılır. Kullanılması uygun olmayan kuyuların kapatılması dâhil sağlığı tehdit eden her türlü tedbir alınır.⁵⁴

İki konak arasındaki mesafenin uzunluğuna ve yolun durumuna göre menzil hatlarında hastane, hayvan tedavi merkezi ve küçük bakım onarımları gerçekleştirebilecek şekilde bir nevi seyyar bakım ve onarım tesisleri açılır.⁵⁵ Daha çok menzil ve ordu geri bölgesinde kurulan Menzil Nokta Komutanlıkları yükledikleri iş itibarı ile klasik dönem askeri menzil işlevlerine benzer görevleri yerine getirmişlerdir. Bu kapsamda Menzil Nokta Komutanlıklarında, erzak, teçhizat ve mühimmat ambarları ile açık depolama alanları, personel konaklama tesisleri ve ahırlar, yemekhane ve çayhane, un fabrikası ve fırın, mektep, cami, hükümet konağı gibi tesisler bulunur.⁵⁶

2.3. Menzil Nakliye Kol ve Katarları

Menzil nakliye kol ve katarları, Osmanlı klasik dönem menzil teşkilatından beri kullanılan en önemli karayolu taşıma vasıtasıdır. Motorlu yük araçlarının henüz kullanılmaya başlandığı Birinci Dünya savaşı döneminde de, karayolu taşımacılığı, at, katır, merkep, deve, öküz ve manda gibi yük hayvanları marifeti ile yapılmıştır.⁵⁷ Dolayısıyla, menzil hizmetleri konusunda hayvanlar ile nakliye ordu ve halk tarafından en bilindik konuların başında gelmektedir.

Nakliye kolları taşıdıkları malzemelerin cinslerine göre erzak ve cephane; taşıdıkları yükün ağırlığına göre ağır ve hafif; kullanılan hayvanların cinslerine göre atlı, Mekareli, merkepli, develi ve teşkil edildiği birliklere göre kolordu, ordu ya da menzil kolları olarak adlandırılmışlardır.⁵⁸

İntikalinin belirli bir düzen ve aynı hızda sağlanması maksadıyla mümkün olduğunca aynı cins yük ve hayvandan oluşturulmaya çalışılan kollardan 5 ile 10 adedinin bir araya gelmesi ile nakliye katarları oluşturulmuştur. Ordu menzillerinde oluşturulan kol ve katarlara 1'den başlayarak numara verilmiştir.⁵⁹

54 Genelkurmay Başkanlığı, *TSK Tarihi Osmanlı Devri...* s. 682-683.

55 Yusuf Alpmanşu, "Birinci Dünya Savaşı Öncesi Menzil Teşkilatı ve İdari Faaliyetlerin Yürütülmesi Esasları", *Askeri Tarih Bülteni*, Ağustos 1985, Yıl: 10, S: 19, s. 3.

56 ATASE Arşivi, BDH: Kls. 3382, Dos. 521, Fih. 1-1.

57 Münir Atalar, "Hacc Yolu Güzergâhı ve Masrafı (Kara Yolu, 1253/1837)", *OTAM*, S. IV, Ankara 1993, s. 44.

58 Yavuz Selim Çeloğlu, "*Çanakkale Cephesi'nde Askeri Nakliye Hizmetleri: Beşinci Ordu Menzil Teşkilatı*", Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Basılmamış Doktora Tezi (2018), s. 31

59 Muzaffer, "*Harb-i Umumiden Alınan Bazı...*", s. 68.

İntikaller kol ve katar komutanlarının emir ve komutasında yapılmıştır. Menzil Müfettişliklerinin talimatlarına göre hareket eden komutanlar, intikallerin “intikal cetvellerine” uygun olarak kesintiye uğramadan gerçekleştirilmesini sağlamaktan, bunun için her türlü tedbiri almaktan sorumludurlar.⁶⁰

Ast ve üst makamlar yaptıkları işi yetkililerine vaktinde ve açık olarak bildirmelidirler. Örneğin, Ordu İdare Reisi Menzil İdare Reisinden 150 ton erzak istedi. Menzil İdare Reisi bu isteği yerine getirerek şu şekilde bir haber vermelidir. “*Talep edilen 150 ton erzak ... numaralı trene yüklenmiş ve Teğmen..... Efendiye sabah saat 08:00 da teslim edilmiş ve ..... istasyonundan ..... ‘a doğru hareket etmiştir.*” Aynı zamanda gönderen Menzil Nokta Komutanı da yukarıdaki bilgileri içeren mesajı malzemeyi teslim alacak Menzil Nokta Komutanına haber vermelidir.⁶¹

3. Menzil Sisteminin Birinci Dünya Savaşındaki Uygulamaları

3.1. Birinci Dünya Savaşı Öncesi Yapılan Çalışmalar

Osmanlı Devleti’nde Kırım Harbi’nden (1853-1856) itibaren başlayan savaşlar, ülkenin insan gücü, ekonomisi, iletişim gibi pek çok kaynağını beraber seferber edilmesi gereken “topyekûn harp” eğilimi göstermiştir. Balkan, Harbi bu sürecin son halkası olan Birinci Dünya Savaşının bölgesel, küçük bir denemesidir.⁶² Ardılının provası niteliğinde olan Balkan Harbinde lojistik sistem Menzil Hidematı Nizamnamesi’ne uygun olarak ilk defa uygulanmıştır.⁶³ Ancak Balkan Savaşlarında beklenen katkıyı sağlayamamış; başarısız olmuştur.⁶⁴ Bu sistemin başarısızlığında birçok faktörün yanında yetişmiş elemanın bulunmaması en büyük etkidir.⁶⁵

Henüz daha Balkan Harpleri bitmeden General von der Goltz’un öğrencilerinden Alman yanlısı, Mahmut Şevket Paşa’nın sadrazamlığı ile sonuçlanan Babıali Baskınından sonra İttihat ve Terakki Cemiyeti, Devlet kurumlarının çoğunu ele geçirerek yönetimde tek başına söz sahibi olmuş, başta Ordu olmak üzere birçok yeniliklere başlamışlardır.⁶⁶

60 Menzil Hidematı Nizamnamesi, s. 32-33.

61 ATASE Arşivi, BDH: Kls. 1124, Dos. 3, Fih. 001-006.

62 Gültekin Yıldız, “Birleşik Harekât Tecrübesi Olarak Cihan Harbinde Türk-Alman Askeri İttifakı”, *1914’den 2014’e 100’üncü Yılında Birinci Dünya Savaşı’nı Anlamak, Uluslararası Sempozyum Bildirileri*, İstanbul, HAK Matbaası, 2014, s. 191.

63 Yavuz Selim Çeloğlu, “Çanakkale Cephesi’nde Askeri Nakliye Hizmetleri: Beşinci Ordu Menzil Teşkilatı”, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Basılmamış Doktora Tezi* (2018), s. 5.

64 Selahatin Karatamu, *TSK Tarihi...*, s. 456.

65 “Sefer Planlarında ve Balkan Harbi’nde Osmanlı Ordusunda Menzil Teşkilatı”, *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi* (2014), C. XIV, S. 29, s. 85-86.

66 Stanford J Shaw, *1.Dünya Savaşı’nda Osmanlı İmparatorluğu-Savaşa Giriş*, Ankara, TTK Yay., 2014, s. 110.

5 Ocak 1914 tarihinde Ahmet İzzet Paşa'nın yerine Harbiye Nazırı olan Enver Paşa Ordu Komutanların bölgelerindeki valilerin emrine girmesi⁶⁷, 1.300 üst rütbeli ve yaşlı subayın emekli edilmeleri⁶⁸, oluşan subay açığının ihtiyat zabıtlığı ile giderilmeye çalışılması⁶⁹, Mayıs 1914 tarihinde “*Mükellefiyeti Askeriye Kanunu Muvakkatinin yürürlüğe konularak “Sülale-i Ali Osman” dışındaki Osmanlı tabiiyeti taşıyan her erkeğin askerlikle mükellef olması*⁷⁰ ve asker alma işlemlerinde Prusya Sistemi benzeri Kolordular bölgesinde Ahz-ı Asker Daire ve Müdürlüklerinin⁷¹ açılması gibi bir dizi düzenlemeler yapmıştır.

Balkan Harbi sonrası bir yandan askeri anlamda Orduyu modernize etmek için yenilikler yapılırken diğer yandan da İttihat ve Terakki Partisi yöneticileri tarafından ittifak arayışları yapılmış; nihayet 1 Ağustos 1914 tarihinde Osmanlı Devleti ile Almanya arasındaki ittifak anlaşması Sadrazam Said Halim Paşa'nın Yeniköy'deki yalısında Alman Sefiri Von Wangenheim ile Sadrazam Said Halim Paşa tarafından imzalanmıştır.⁷² Osmanlı Devleti Almanya ile ittifak anlaşmasını imzaladığının ertesi günü, 02 Ağustos 1914 tarihinde, İtilaf Devleti temsilcilerine tarafsızlıklarını koruyacaklarını, ancak Rusya'nın açık olmayan siyaseti karşısında tedbir olarak ordularına seferberlik emrini verdiğini ilan etmiştir.⁷³ 3 Ağustos 1914 Pazartesi günü seferberliğin birinci günü kabul edilmiştir.⁷⁴ Seferberliğin ilanı ile Osmanlı Ordusu, kabul edilen 07 Haziran 1914 tarihli seferberlik planı gereği personel ve lojistik konularda eksikliklerini tamamlamak için faaliyetlere başlamıştır.⁷⁵ Bu faaliyetler kapsamında ;

67 Stanford J Shaw, *1.Dünya Savaşı'nda...*, s. 126.

68 İsmet Üzen, *Birinci Dünya Harbinde Sina Cephesi ve Çöl Hatıraları*, İstanbul, Selis Kitaplar, 2007, s. 45; Selahatin Karatamu, *TSK Tarihi...* s. 220; Frederich Freiherr Von Kress Kressenstein, *Kuma Gömülen İmparatorluk*, Yeditepe Yayınevi, İstanbul, 2017, s. 39; Ancak, Birinci Dünya Harbi'nde bu eksikliğin artarak devam etmesi üzerine, emekli edilen bazı subaylar özellikle menzil ve sağlık hizmetleri gibi cephe gerisindeki faaliyetlerde tekrar kullanılmaya başlanmıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz; ATASE Arşivi BDH: Kls. Kls.1124, Dos. 3, Fih. 003-001a.

69 Mehmet Beşikçi, “İhtiyat Zabiti'nden Yedek Subay'a: Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Bir Zorunlu Askerlik Kategorisi olarak Yedek Subaylık ve Yedek Subaylar, 1891-1930”, *Tarih ve Toplum*: Yeni Yaklaşımlar, No:13 (Güz 2011), s. 45-49.

70 Selahatin Karatamu, *TSK Tarihi...*, s. 236, 237.

71 ATASE Arşivi BDH: Kls.73, Dos. 365, Fih.003; Mehmet Beşikçi, “Balkan Harbinde Osmanlı Ordusu Seferberliği ve Redif Teşkilatının İflası”, *Türkiye Günlüğü*, No: 110 (Bahar 2012), s. 43

72 Sina Akşin, “Siyasi Tarih (1908-1923)” *Türkiye Tarihi C. IV, Çağdaş Türkiye 1908-1980*, İstanbul, Cem Yay. 2008, s.54; Doğan Hacıpoğlu, *Osmanlı İmparatorluğu'nun 1.Dünya Harbine Girişi*, İstanbul, Deniz İkmal Grup Komutanlığı Matbaa Müdürlüğü, 2000, s. 40.

73 Kress Kressenstein, *Kuma Gömülen...*, s. 8.

74 Cemal Akbay, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Siyasi ve Askeri Hazırlıkları ile Harbe Girişi*, Ankara, Genelkurmay ATASE Daire Başkanlığı Yayınları, 2014, s. 170.

75 Stanford J Shaw, *Birinci Dünya Savaşı'nda...*, s. 135; Fuat Gücüyener, *Sina Çölünde Türk Ordusu*, Anadolu Türk Kitap Deposu, (basım tarihi ve yeri tespit edilememiştir.), s. 33-34.

1. Orduların seferberliklerini bir plan dâhilinde, süratli ve eksiksiz olarak tamamlayabilmesi maksadıyla, barış zamanında Başkomutanlık Vekâletince Nizam-ı Harp konulu bir emir yayımlanmıştır. Emirde, personelin askerlik şubelerine kendilerine ait yük ve binek hayvanları ile katılmalarının özendirilmesinden, birliklerin intikallerdeki hareket tarzlarından demiryolları hatlarının güvenliğine ve başta iaşe ile mühimmat olmak üzere her sınıf harp malzemelerini hazır bulundurmalarına kadar çok değişik konularda seferberlik halinde kolorduların hareket tarzlarını izah edilmiştir.⁷⁶

2. Balkan Harbi'nde Menzil Hizmetlerinin nizamnameye göre uygulanamamasının sıkıntısını çeken Başkomutanlık Vekaleti Nizamname'nin anlaşılabilir ve uygulanabilirliğinin artırılması maksadıyla 13 Eylül 1914 tarihinde Ordulara, kısa ve açıklayıcı bir talimname yayımlamıştır. Menzil Nizamnamesi'ne zeyil tarzında yayımlanan talimname kısaca;

- a. Menzilin Teşkilatının ikmal ve tahliye vazifeleri ile Menzillerde vazifenin ifası için teşkil edilen makamlardan Menzil İdare Reisinin görevleri⁷⁷
- b. Menzil Nakliye Komutanı, Menzil Cephane Komutanı, Menzil Sıhhiye Müfettişi ve Menzil Baş-veterinerinin görevleri,⁷⁸
- c. Menzil Posta ve Telgraf Memuru, Menzil İnşaat Müdürünün görevleri,⁷⁹
- d. Menzil Müfettişliğinde görev yapan ikinci derece komutan ve müesseselerden Menzil Nokta Komutanının görevleri,⁸⁰
- e. Menzil Nakliye ve Cephane Kollarının görevleri,⁸¹ açık ve net bir şekilde yeniden izah edilmiştir.

25 Eylül 1914 tarihinde “*Askeri Tayinat ve Yem Kanunu Muvakkati*”⁸² yürürlüğe girmiştir. Bu kanun zamanla değişikliklere uğrasa da 24 Mayıs 2007 tarihinde yayımlanan “TSK Beslenme Kanununun”⁸³ yürürlüğe girdiği tarihe kadar geçen 91 yıllık süreçte

76 ATASE Arşivi BDH: Kls.1124, Dos. 3, Fih.003-001; ATASE Arşivi BDH: Kls.1124, Dos. 3, Fih.003-001a; ATASE Arşivi BDH: Kls.1124, Dos. 3, Fih.003-002; ATASE Arşivi BDH: Kls.1124, Dos. 3, Fih.003-002a; ATASE Arşivi BDH: Kls.1124, Dos. 3, Fih.003-003; ATASE Arşivi BDH: Kls.1124, Dos.3, Fih.003-003a.

77 ATASE Arşivi, BDH: Kls. 1124, Dos. 3, Fih. 001-001.

78 ATASE Arşivi, BDH: Kls. 1124, Dos. 3, Fih. 001-002.

79 ATASE Arşivi, BDH: Kls. 1124, Dos. 3, Fih. 001-003.

80 ATASE Arşivi, BDH: Kls.1124, Dos. 3, Fih. 001-004; BDH: Kls. 1124, Dos. 3, Fih. 001-005.

81 ATASE Arşivi, BDH: Kls. 1124, Dos. 3, Fih. 001-006.

82 Düstur, tertip 2, cilt 6, sayfa 1286; 18 Eylül 1330 tarih ve 11 Zilkade 1332 tarihli Takvimi Vekayi'de yayımlanmıştır.

83 Düstur, tertip 5, cilt 46, 31.05.2007 tarih ve 26538 sayılı Resmî Gazetede yayımlanmıştır.

yükümlülük altında bulunan personel ve hayvanların beslenme ve temizlik hizmetlerinde ihtiyaç duydukları malzemelerin hesaplanmasında kullanılmıştır.

3.2. Birinci Dünya Savaşında Menzil Hizmetleri

3.2.1. Menzil Umum Müfettişliğinin Teşkili

Seferberlik ve Menzil Nizamnamelerine göre teşkil edilmesi gereken Menzil Umum Müfettişliğinin⁸⁴, Seferberliğin ilanının 3. Günü, 5 Ağustos 1914 tarihinde kuruluş ve kadrosu belirlenmiş⁸⁵; 9 Eylül 1914 tarihinde de kurulmuştur. İhsan Hün''*Osmanlı Ordusunda Genelkurmayın Ne Surette Teşekkül Ettiği ve Geçirdiği Safhalar*'' isimli kitabında bu kuruluşa telgraf şubesini de dâhil etmiştir.⁸⁶

Başkomutanlık Vekâleti Menzil Teşkilatının kuruluş ve kadrolarının da belirlendiği 5 Ağustos 1914 tarihli genelge de aynı zamanda, Harbiye Nezareti ile Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Riyasetinin idari ve lojistik faaliyetlerin icrasında işbirliği içerisinde çalışması ve malzemelerin ikmal kademelerine kadar ulaştırılması yurt içi ve menzil bölgelerinde kurulması planlanan menzil teşkileriyle sağlanması istenmiş; Menzil Umum Müfettişliği ordularla Başkomutanlık Karargâhı arasındaki koordinasyon görevini sağlamakla yükümlü kılınmıştır.⁸⁷

Başkomutanlık Vekâleti ve Menzil Umum Müfettişliği de dâhil bağlılarının teşkilat yapısı Birinci Dünya Harbi süresince ihtiyacın artması ya da eksilmesine göre sürekli değişiklik göstermiştir. Örneğin Ağustos 1914 tarihinde 7 şube ile kurulan Vekâlete, Nisan 1915 tarihinde ihtiyaca binaen Sahra Nakliye, Topçu Mühimmat ve Muvasala ve Muhabere Şubeleri eklenmiş; 10 Şube olarak hizmet vermiştir. Bu yapılanmaya paralel olarak personel sayısı da artmış; aynı tarihte 144 subay ve askeri memur ile 427 erbaş ve er olmak üzere toplam 571 personel görev yapmıştır. Bu personelden 23 subay ve askeri memur ile 65 erbaş ve er VI. Şube ismiyle Menzil Umum Müfettişliğinde görev yapmıştır.⁸⁸

Birinci Dünya Savaşı boyunca yurtiçi bölgesinde orduların geri hizmetlerine dair bütün faaliyetler Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti Sanisi Tuğgeneral Bronzart Von

84 Seferiye Nizamnamesi, s. 378-379; Menzil Hidemâti Nizamnamesi, s. 2

85 Genelkurmay Başkanlığı, *TSK Tarihi Osmanlı Devri...* s. 115.

86 İhsan Hün, *Osmanlı Ordusunda Genelkurmayın Ne Surette Teşekkül Ettiği ve Geçirdiği Safhalar*, Gnkur. Bşk.lığı Yay., İstanbul Basımevi, 1952, s. 97.

87 Genelkurmay Başkanlığı, *TSK Tarihi Osmanlı Devri...* s. 115-116.

88 ATASE Arşivi, BDH: Kls. 24, Dos.177, Fih.048-1.

Schlefendorff ve yardımcısı Erkan-ı Harp Miralay Hafız Hakkı Bey tarafından sevk ve idare edilmiştir.⁸⁹ Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti Sanisinin IV. Şubesi olarak kurulan Menzil Umum Müfettişliğinin idare heyeti ise ilk olarak Erkan-ı Harp Kaymakam Nihat Bey (Anılmış) uhdesinde teşekkül ettirilmiştir.⁹⁰

3.2.2. Ordu Menzil Müfettişliklerinin Teşkili

Menzil Umum Müfettişliğinin teşkil edilmesini müteakip, her ordu bölgesinde geri hizmetleri sevk ve idare etmekten sorumlu ordunun kendi numarası ile isimlendirilen birer adet menzil müfettişliği kurulmuştur.⁹¹ Daha sonra harekâtın durumuna göre yeni menzil müfettişlikleri ilave edilmiştir. Örneğin, 1915 yılında V. Ordu Komutanlığı'nın kurulmasıyla kendi adını taşıyan Menzil Müfettişliği⁹², 1917 yılında da VII. Ordu'nun kurulmasıyla yine kendi adını taşıyan VII. Ordu Müfettişliği kurulmuştur. Harbin sonlarına doğru Irak bölgesinde görev yapan VI. Ordu Komutanlığı Menzil Müfettişliği ile Halep ve bütün Fırat bölgesinde faaliyet gösteren VII. Ordu Menzil Müfettişliği yeni kurulan Yıldırım Ordular Grubuna bağlı olmak üzere Halep'te Baş Menzil Müfettişliği kurulmuştur. VII. Ordu Menzil Müfettişliğine Kaymakam Kemal Bey atanırken, Baş Menzil Müfettişliğine bir Alman General Ulrich Back⁹³ atanmıştır.

Bu değişikliklerin yanında Ordular bölgesinde teşkil edilen menzil teşkilatında da harekâtın durumuna göre değişiklikler olabilmıştır. Örneğin Suriye ve Filistin-Sina bölgelerinde faaliyet gösteren IV. Ordu, başlangıçta "IV. Ordu Komutanlığı Menzil Müfettişliği" adıyla Yb. Kazım (Dirik)⁹⁴ emir ve komutasında teşkil edilmiş⁹⁵, bilahare I. Menzil teşkilatı ile Erkan-ı Harp Kaymakamı Behçet Bey komutasında Çöl Menzil teşkilatı kurulmuştur.⁹⁶

89 Genelkurmay Başkanlığı, *TSK Tarihi Osmanlı Devri...*, s. 112-113.

90 Hülya Toker, *Çanakkale Muharebelerine Katılan Komutanların Biyografileri (Belgeler ve Fotoğraflarla)*, Ankara, ATASE Daire Başkanlığı Yay., 2014, s. 479-480; Genelkurmay Başkanlığı, *TSK Tarihi Osmanlı Devri...*, s. 219.

91 Menzil Hidematı Nizamnamesi, s. 24, md. 30.

92 ATASE Arşivi, BDH: Kls. 24, Dos.117, Fih. 008-01; BDH: Kls. 24, Dos.117, Fih.008-02; BDH: Kls. 24, Dos.117, Fih. 008-03; BDH: Kls. 24, Dos.117, Fih. 008-04; BDH: Kls. 24, Dos.117, Fih. 008-05; BDH: Kls. 24, Dos.117, Fih. 008-06; BDH: Kls. 24, Dos.117, Fih. 025-05.

93 ATASE Arşivi, BDH: Kls.589, Dos.46, Fih.015; Alexander Aarensohn, *Türk Ordusuyla Filistin'de-Bir Yahudi Askerin I.Dünya Savaşı Notları*, İstanbul, Selis Kitaplar, 2003, s. 56.

94 ATASE Arşivi, BDH: Kls. 1124, Dos. 4, Fih. 001-108; BCA: BEO. nr. 4340-325487-001-001; Umut Karabulut, "Kazım Doğan Dirik, Atatürk'ün İzinde Vali Kazım Dirik, Bandırma Vapuru'ndan Halkın Kalbine", *ÇTTAD*, VI/14, (2007/Bahar), s 201-204.

95 ATASE Arşivi, BDH: Kls. 1125, Dos. 6, Fih. 3-6.

96 Cemal Paşa, *Anılarım 1913-1922*, İstanbul, Paraf Yayınları, 2010, s. 189.

Teşkil edilen Ordu Menzil Müfettişliklerine ait kurum ve birlikler önceden belirlenmiş olmasına rağmen⁹⁷, zamanında kurulup işletilememiştir. Bu aksamada Osmanlı Devleti'nin siyasi durumundaki belirsizlikler, Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Riyasetince yapılan sefer planlarındaki gecikmeler, planın lojistik anlamdaki yetersizlikler ve hayvan ile malzeme eksikliği etkili olmuştur. Örneğin, uygulanan 7 Haziran 1914 tarihli sefer planlarında Ordu menzil müfettişliklerinin yerleri tam olarak belirlenemediğinden, menzil hatları, hatlar üzerinde kurulması gereken teşkil ve tesislerin de yerleri seçilememiş; ordular için zamanında yeterli yığılma yapılamamıştır. Yığılma yapılamamasının zamanında yapılamayışının bir diğer sebebi de seferberliğin yürürlüğe girmesini müteakip, teşkil edilmesi gereken kolların çok daha az sayıda kollarla göreve başlamak zorunda kalınmasıdır. Başkomutanlık Karargâhı bu eksikliklerin tamamlanması için ordulardan çok sayıda rapor almıştır.⁹⁸

Ayrıca Başkomutanlık Vekâleti hangi cephelerde ne kadar kuvvet yığılacağını, harekâtın nasıl bir yön alacağını önceden saptamamış olduğundan gerek menzil gerekse ordu harekât bölgelerindeki depo ve ambarlara, başlangıç yığılması kapsamında ne kadar ikmal maddesi depolayacağını hesaplamamıştı.⁹⁹

Menzil Umum Müfettişliğinin Harbiye Nezareti Harekât Şubesine sunduğu 18 Eylül 1914 tarihli rapor aslında o tarihe kadar yapılanların bir özeti gibidir. Yazıda¹⁰⁰;

Seferberliğin 45. gününe gelindiği halde, birçok yerde menzil teşkilatının henüz tamamlanamadığı,

Henüz ordulara gönderilmemiş olan seferberlik plan ve yönetmeliği gereğince, I. Ordu için 34, II. Ordu için 38, III. Ordu için 30 ve IV. Ordu için 24 adet olmak üzere teşkil edilmesi planlanan toplam 126 adet menzil ulaştırma kolundan kaçının erzak ve kaçının cephanesi olarak kullanılacağını bilinmediği,

Toplanma noktaları, menzil sınırları ve tesislerin yerleri henüz belirlenemediğinden ordular için gerekli olan harp malzemelerinin stoklarının yapılamadığı; stoklama yapılmıyorsa da ordular için gerekli olan cephanenin cins ve miktarının bildirilmesi,

Bu tarihten itibaren işe faaliyetlerinin Harekât Şubesi yerine Levazım Dairesince yapılması gerektiği bildirilmiştir.

97 Genelkurmay Başkanlığı, *TSK Tarihi Osmanlı Devri...*, s. 613- EK-3.

98 Genelkurmay Başkanlığı, *TSK Tarihi Osmanlı Devri...*, s. 114.

99 Genelkurmay Başkanlığı, *TSK Tarihi Osmanlı Devri...*, s. 257.

100 Genelkurmay Başkanlığı, *TSK Tarihi Osmanlı Devri...*, s. 114.

3.3. Tedarik Faaliyetleri

Bakım, ulaştırma, sağlık ve lojistik planlama ile birlikte lojistiğin bir alt birimini oluşturan ikmal, ihtiyaç duyulan harp malzemesinin istenilen miktar, yer, zaman ve kalitede hazır bulundurulma faaliyetlerinin bütünüdür.¹⁰¹ Bu faaliyetler, ihtiyaçların tespiti, temini, depolanması, sevkiyatı ve ihtiyaç sahiplerince sarfıdır.

İkmal zinciri ihtiyaç miktarının tespiti ile başlamaktadır. İhtiyaç miktarı yiyecek maddelerinde personel ve hayvan mevcudu iken, mühimmat, akaryakıt ve her sınıf ana malzeme için önceden tespit edilmiş kadro miktarlarıdır. Tespit edilen ihtiyaçların temini ise tedariktir. Tedarik, çok daha uzun bir süreci kapsamakta ve birimler arası koordinasyonu gerektirmektedir. Tedarik faaliyetleri yurt dışı, yurtiçi ve ordu menzil bölgesinde satın-alma, düşmandan ele geçirme ve yurtiçi ve ordu menzil bölgesindeki imalathanelerde üretim şeklinde gerçekleştirilmiştir.

Osmanlı Devleti, Birinci Dünya Savaşı öncesi ana malzeme üretimi için İstanbul ve çevresindeki bütün harp sanayi tesislerini birleştirerek Harbiye Nezaretine bağlı İmalatı Harbiye Müdürlüğü kurmuştur.¹⁰² Sayıları 32'ye varan bu imalathanelerde ağırlıklı olarak silah ve cephane mühimmatı, tapası, küçük çaplı top imalatı, asker ve hayvan giyeceği imalatı yapılmıştır.¹⁰³

Ana malzemelerden sadece levazım sınıfına ait giyim, kuşam ve mutabiye malzemeleri yurt içi imalathanelerinin üretiminin yanında kısıtlı da olsa ordu menzil müfettişlikleri bölgelerinde kurulan atölyelerde üretilmişlerdir. Bu imalathaneler, bay ve bayan terzihanesi, saraçhane¹⁰⁴, debbağhane¹⁰⁵ ve konservehane gibi genellikle bölge halkının da ihtiyacının karşılandığı alanlarla sınırlı kalmış; silah, top ve mermi gibi cephane üretim fabrikaları, mermi imalat atölyeleri gibi teknik bilgi ve desteğe ihtiyaç duyulan harp silah sanayi tesisleri açılıp işletilememiştir.¹⁰⁶ Bu imalathanelerde kullanılan harp sanayi aletleri ile malzemeleri ordu bölgelerinden temin edilemediğinden merkezden gönderilmiştir.¹⁰⁷

Ancak güçlü merkezi otorite, harp silah ve sanayini teşkil eden bütün askeri fabrika imalathane ve depolar başkent ve çevresinde toplamıştır. Başkentini işgalinde tamamının

101 J.R. Stock, D.M. Lambert, *Strategic Logistics Management*, McGraw-HillInt. Ed, 2001, s. 3.

102 Genelkurmay Başkanlığı, *TSK Tarihi Osmanlı Devri...*, s. 136.

103 Şevket Kamil Akar, "İstanbul'da Bir Askeri Terzihane Atölyesinin Kuruluşu ve Nizamnamesi", *Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi* (2005), S. 49, s. 944.

104 At takımları, araba koşumları, meşinden bavul ve çanta benzeri eşya yapılan ve satılan yer.

105 Hayvan derilerinin işlendiği yer.

106 ATASE Arşivi, BDH: Kls. 3224, Dos. 10, Fih. 3-1.

107 ATASE Arşivi, BDH: Kls. 618, Dos. 771-159, Fih. 1-95; BDH: Kls. 618, Dos. 771-159, Fih. 1-218.

rahatlıkla düşman kontrolüne geçebilecek olan bu tesis ve depolarda üretilen ve depolanan silah, mühimmat, akaryakıt, levazım, ordu donatım, istihkâm ve muhabere sınıflarına ait teknik malzemelerin ihtiyaç sahibi birliklere sevki de en az tedarik ve üretimi kadar güçlüklerle yapılabilmektedir. Merkezdeki konuşlanma, Çanakkale gibi kendisine yakın bir cephenin ikmal ve iaşesinin sağlanmasında avantajlar sağlarken, Suriye ve Filistin-Sina, Irak ve Kafkas gibi uzak cephelerde konuşlanmış Ordular için dezavantajlar teşkil etmiştir.

Osmanlı Devleti ile müttefiki Almanya kara sınır bağlantısı tesis edilmeden savaşa katılmıştır. İki müttefik devlet, Sırbistan'ın harp halinde bulunması ve Romanya ile Bulgaristan'ın tarafsızlıklarını muhafaza etmeleri sebebiyle daha başlangıçtan itibaren karadan birbirlerinden tecrit edilmişlerdir. Keza, İtilaf Devletleri donanmalarının Akdeniz'e hâkim olmalarından dolayı güvenilir bir deniz bağlantısı da kurulamamıştır. Hava yolu taşımacılığı ise o yıllarda henüz bu imkân ve kabiliyete sahip değildir.¹⁰⁸ Birinci Dünya Savaşının başlamasını müteakip İstanbul-Berlin arası demiryolu bağlantısının kısa zamanda kurulamaması, Almanya'dan tedarik edilen kritik ikmal maddelerinin sevkini zorlaştırmıştır. Zorluklar Askeri Ataşelikler ve Teşkilatı Mahsusa üyelerinin özel çabaları sonucu küçük hacimli ve hafif malzemeler için sınırlı olarak sağlanabilmektedir.¹⁰⁹

Bulgaristan'ın 17 Eylül 1915 tarihinde İttifak Devletleri ile birlikte savaşa katılması ve devamında Avusturya-Macaristan ile birlikte Sırbistan'a harp ilan ederek mağlup etmeleri ile birlikte Berlin-İstanbul ve dolayısıyla Berlin-Bağdat hattı 7 Ocak 1916 tarihinde açılabilmiştir.¹¹⁰ İlk Balkan treni 17 Ocak 1916 tarihinde Sirkeci garına ulaşmış; bundan iki gün sonra da sekiz günlük bir yolculuktan sonra ilk askeri malzeme teslim alınmıştır.¹¹¹ Osmanlı Devleti bu tarihe kadar müttefiki Almanya'nın merkez Avrupa'daki muharebelerine uygun olarak icra ettiği Kafkas, I. Kanal, Çanakkale ve İran bölgelerindeki harekâtları kendi imkân ve kabiliyetleri ile sürdürmek zorunda kalmıştır.¹¹² Berlin-Bağdat arasında kara irtibatı sağlanması ile birlikte, Osmanlı Devleti'nin özellikle ihtiyaç duyduğu silah, uçak, araç, telsiz ana malzeme ve yedek parça ile su kuyuları ve demiryolu malzemelerinin ikmali sağlanmıştır.¹¹³

108 Veli Yılmaz, *I. Dünya Harbi'nde Türk Alman İttifakı ve Askeri Yardımlar*, İstanbul, Cem Ofset ve Matbaacılık Sanayi A.Ş., 1993, s. 233-234.

109 ATASE Arşivi, BDH: Kls. 243, Dos.1009, Fih. 004.

110 Vedat Eldem, *Harp ve Mütareke Yıllarında Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomisi*, Ankara, TTK Yay., 1994, s. 56.

111 Döndü Babuşoğlu, "Büyük Harp Esnasında Almanya ile Türkiye Arasında Nakliyat Yolları", *Askeri Tarih Bülteni*, Yıl: 22, Şubat 1997, S. 42, s. 108.

112 Veli Yılmaz, *I. Dünya Harbinde Türk...*, s. 234.

113 ATASE Arşivi, BDH: Kls. 669, Dos. 305, Fih. 2-8.

Tedarik edilen ikmal maddeleri cinsine göre, evsafını kaybetmeden açık ya da kapalı alanlarda depolanmıştır. Malzemeler, yurt içi bölgesinde Haydarpaşa ya da Sirkeci tren istasyonlarına ya da imalathanelere yakın bölgelerde önceden hazırlanmış kapalı alanlarda depolanmıştır. Ordu menzil bölgelerinde ise, uygun depoların bulunmadığı durumlarda malzemeler, okul, han, cami, metruk bina gibi mevcut kapalı binalar ya da seyyar çadırlarda stoklanmıştır.¹¹⁴ Menzil Umum Müfettişliğinin yurt içinde, Ordu Menzil Müfettişliklerinin kendi menzil bölgelerinde ve Ordu ve Kolordu Komutanlıklarının da harekât bölgelerinde depo ve ambarları bulunmaktadır.¹¹⁵

3.4. Ulaştırma Faaliyetleri

Hangi yöntemle ve nereden temin edilmiş olursa olsun, temin edilen ikmal maddelerinin ordu birliklerine ulaştırılması en az temini kadar zor bir konu olmuştur. Sevkiyat, Seferberliğin ilan edilmesiyle tamamen Menzil Umum Müfettişliğinin sorumluluğunda mevcut kara, deniz ve demiryollarının imkân ve kabiliyetleri kullanarak gerçekleştirmiştir.

Barış dönemlerinde hükümet merkezinden Trabzon, İzmir ve İskenderun gibi büyük limanlara denizyolu ile sevkiyat yapılabilmişken, Birinci Dünya Savaşı'nın başlangıcında Osmanlı Donanmasının düşman donanması tarafından ablukaya alınmasıyla birlikte durum değişmiştir.¹¹⁶ Sadece bir iç deniz konumundaki Marmara, V. Ordu'nun; Fırat ile Dicle nehirleri de VI. Ordunun ikmal faaliyetlerinde kısıtlı da olsa kullanılabilmiştir.¹¹⁷

Osmanlı Devleti'nde Birinci Dünya Savaşında merkezden Ordular bölgesine personel ve malzeme ikmali mevcut demiryolları ile gerçekleştirilmeye çalışılmıştır. Osmanlı Devleti'nde Birinci Dünya Savaşı öncesi Rumeli topraklarında Cernovada-Köstence, Varna-Ruşuk, Şark Demiryolları, Selanik-Manastır ve Selanik-İstanbul arası demiryolu hatları yer alırken; Anadolu topraklarında İzmir-Aydın, İzmir-Kasaba, Anadolu-Bağdat, Bursa-Mudanya, Adana-Mersin hatları bulunmaktadır. Ayrıca Arap topraklarında Yafa-Kudüs, Beyrut-Şam-Hama, Trablusşam-Humus, Rayak-Halep ve Hicaz demiryolları hatları işletilmektedir. Toplam uzunluğu 8343 km olan hatların, 1.564 km'lik Hicaz hattı Osmanlı Devleti tarafından yapılmışken geri kalan 6778 km'lik kısmı yabancı sermaye tarafından yapılmıştır.¹¹⁸

114 M.Abdülhalik Renda, *Hatırat*, Yay. Haz. Aytaç Demirci-Sabri Sayarı, İstanbul, Yapı Kredi Yay., 1. Baskı, Haziran, 2018, s. 175-177.

115 Yavuz Selim Çeloğlu, "Çanakkale Cephesi'nde Askeri Nakliye Hizmetleri: Beşinci Ordu Menzil Teşkilatı", *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Basılmamış Doktora Tezi* (2018), s. 198-199.

116 Kress Kressenstein, *Kuma Gömülen...*, s. 25.

117 Orhan Avcı, *Irakta Türk Ordusu (1914-1918)*, Ankara, Vadi Yayınları, 2004, s. 49-50.

118 İsmail Yıldırım "Osmanlı Demiryolları Politikasına Bir Bakış", *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 12, Yıl: 2002, S. 1, s. 321-322.

Merkezden ve birbirlerinden uzak bölgelerde konuşlandırılan Kafkas Cephesindeki III. Ordu, Suriye ve Filistin-Sina Cephesindeki IV. Ordu ve Irak cephesindeki VI. Ordu'ya merkezden yapılan personel ve malzeme sevkiyatı tamamen Anadolu-Bağdat demiryolları kullanılarak gerçekleştirilmiştir. Hattın uzunluğundan dolayı, sevk ve idarede kolaylık sağlamak amacıyla bazı güzergâhlar Ordu menzil müfettişliklerine bırakılmıştır. Örneğin, III. Ordu bölgesindeki Ulukışla-Erzincan arasındaki menzil hattı merkezden idare edilirken, IV. Ordu arasındaki menzil hatları ise IV. Ordu menzil müfettişliği tarafından idare edilmiştir.¹¹⁹

Ancak, Anadolu Bağdat hattı üzerindeki Toros ve Amanos tünellerinin tamamlanmaması, hattı müşterek olarak kullanan III. , IV. ve VI. Ordu birliklerinin gerek personel ve gerekse malzeme nakillerinde ve tahliyelerinde gecikmelere sebebiyet vermiş; menzil hizmetlerinde aksaklıklara sebep olmuştur. Ray açıklıklarının farklılığı ise, vagonların büyüklüğünü, taşıma kapasitelerini ve hızlarını farklı kılmış; bu durum askeri açıdan lojistik faaliyetlerinin icrasında dezavantajlara sebep olmuştur. Özellikle hat değişimlerinde vagonların uyumsuzluğundan dolayı malzemenin en az 7 defa elleçlemeye tabi tutulması, tren ile bu hat üzerinde sevk edilen malzemelerin ihtiyaç sahibi birliklere istenilen miktar, yer ve zamanda, tam ve sağlam olarak ulaştırılmasını engellemiştir. Birkaç defa elleçlemeye tabi tutulan malzemeye ait ambalajlarının yırtılarak deforme olmasına, malzemenin bozulmasına, kaybolmasına ve hatta çalınmasına neden olmuştur. Yine de harbin sonuna kadar Orduların merkezle olan bağlantıları Anadolu-Bağdat demiryolu hattı ile sağlanmaya çalışılmıştır.

Menzil bölgeleri arasında en fazla ulaştırma problemi yaşayan Erzurum'da konuşlu III. Ordu'dur. Ulukışla'ya kadar Anadolu-Bağdat demiryolları ile gelen personel ve malzemesi, buradan karayolu ile hayvan kol ve katarlarıyla yaklaşık 900 km. uzunluğundaki Kayseri-Sivas-Erzincan-Erzurum hattını kullanılarak 42 gün sonra Erzurum'a ulaşabilmiştir.¹²⁰ Savaşın uzaması ile kol ve katarlarda kullanılan yük hayvanlarının eksikliğinden dolayı menzil bölgesinde imal edilen gıda maddeleri 10 kg. kendileri ve 15 kilogram da cephedeki personel olmak üzere toplam 25 kilogramlık paketler halinde yedek erlerce taşınmıştır.¹²¹ IV. Ordu menzil bölgesinde Anadolu-Bağdat demiryolu hariç, kapasiteleri yetersiz olsa dahi Halep'ten çöle doğru, Hicaz Demiryolu Hattı ve bu iki hattı birbirine bağlayan, Şam-Hama temdit hatları bulunmaktadır. Irak'ta konuşlu VI. Ordu ise, bölgesindeki karayolu imkânlarının yanında Dicle ve Fırat nehirlerinin

119 Genelkurmay Başkanlığı *TSK Tarihi Osmanlı Devri...*, s. 115; ATASE Arşivi, BDH: Kls. 14, Dos. 69, Fih. 023.

120 Tuncay Ögün, *Kafkas Cephesinin I. Dünya Savaşındaki Lojistik Desteği*, AKDITYK, Ankara, ATAM, 1999, s. 231-232.

121 M. Abdulhalık Renda, *Hatrat.*, s. 158-159.

takip ettiği mıntıklar üzerinde menzil nokta komutanlıkları kurarak denizyolu/nehir taşımacılığının imkân ve kabiliyetlerinden kısmen de olsa faydalanmıştır.

Öte yandan Çanakkale Cephesinin lojistik hizmetlerini sağlayan V. Ordu menzili ise diğer menzillere göre daha şanslıdır. Çünkü Çanakkale harekât alanı, yurtiçi menzil bölgesine, harp imalathanelerine, ülkenin tarım ve sanayi olarak en gelişmiş Marmara, Ege ve Trakya bölgelerine coğrafi olarak yakındır. Malzeme sevkiyatında Anadolu ve Trakya'daki demiryollarının her ikisinden faydalanmasının yanında Marmara denizyolunu da kullanılmıştır.¹²² Bunların haricinde ve belki de hepsinden önemlisi harp, bilindik bir arazi, alışıldık bir iklim ve tamamen savaşçı bir etnik yapıya sahip personelle icra edilmiştir.

Demiryolu hattının son istasyonuna kadar sevk edilen personel ve malzeme buradan birliklere eskiden beri bilindik yöntemlerle hayvan kol ve katarları ile taşınmıştır. Kol ve katarlarda, bir manda arabası 600 kg., bir öküz arabası ve çift koşulu at arabası 400 kg., bir deve 200 kg, bir kağrı arabası 150 kg. ve bir Mekare 80 kg. net yük taşıma kapasitesine sahiptir.¹²³

Ancak Birinci Dünya Savaşı boyunca teşkil edilen kol ve katarlarda yük hayvanlarının yetersiz beslenmesi, yolların altyapısının yetersizliği gibi sebeplerle tam kapasite ile yük taşınmamıştır. Örneğin bir manda arabasının 600 kg. yerine 500 kg. taşınması, oluşacak farkın bir koldaki araba sayısının 55'den 60'a çıkartılarak kapatılması istenmiştir.¹²⁴ Aynı şekilde Çöl harekâtında sıklıkla kullanılan 200 kg. yük taşıma kapasiteli develerle 150-160 kilogramdan fazla yük taşınmaması¹²⁵ ve sağlı sollu dörder adet yüklenmek suretiyle 16 kilogramlık sekiz adet teneke ile toplam 128 kg. su taşınması¹²⁶ hesaplanmıştır. Mekâreler ise daha çok kısa mesafelerde, kasaba ile köy arasında kullanılmıştır.¹²⁷

Develerin, çöl iklimine dayanıklılıklarının yanında at ve diğer koşum hayvanlarına kıyasla nal ve koşum malzemelerinin bakım masrafının ucuz olması ve fazla bakım tesisi gerektirmediklerinden, demiryollarının son noktasından itibaren kısa mesafeli ikincil

122 Yavuz Selim Çeloğlu, "Çanakkale Cephesi'nde Askeri Nakliye Hizmetleri: Beşinci Ordu Menzil Teşkilatı", *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Basılmamış Doktora Tezi* (2018), s. 237-238.

123 ATASE Arşivi, BDH: Kls.1124, Dos. 3, Fih. 001-005.

124 ATASE Arşivi, BDH: Kls.1124, Dos. 4, Fih. 001-106.

125 Alpay Kabaçalı, *Arap Çöllerinde Türkler*, İstanbul, Cem Yayınları, 2003, s. 52.

126 Rahmi, "Irak'ta Büyük Kıtaat Yürüyüşleri", *Askeri Mecmua* (1926), S. 63, s. 76-77.

127 İlker Öztürk, "Osmanlı İmparatorluğu'ndan Günümüze Demiryollarının Gelişimi", *İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat Anabilim Dalı, İktisat Tarihi Bilim Dalı, Basılmamış Y.L. Tezi*, (2009), s. 8.

yolların birbirine bağlanmasında vazgeçilmez ulaşım aracı olmuşlardır.¹²⁸ Aslında Türkler, Araplar kadar olmasa da tarih boyunca taşımacılıkta kullanılmak üzere çift hörgüçlü deve yetiştirmişlerdir.¹²⁹ Fakat Birinci Dünya Savaşında Filistin ve Sina bölgesinde yetişen tek hörgüçlü hecin develeri mahallinden, çöldeki bedevi Araplardan kiralama suretiyle temin edilmiştir. Savaşın ikinci yılından itibaren ihtiyacın artması üzerine peşin para ödenerek Urbanlardan deve satın alınmıştır.¹³⁰

Motorlu yük araçları ise Almanya ile direkt olarak ikmal yollarının açılmasını müteakip ordu envanterine girmiş, I. Ordu bölgesi hariç diğer ordu bölgelerinde Alman, Avusturya-Macaristan ve Osmanlı Ordularınca kullanılmıştır.¹³¹

Sonuç

Osmanlı Devleti klasik dönemde Anadolu ve Rumeli yönlerine doğru yaptığı tüm seferlere İstanbul'dan kendisine has ritüelleri uygulayarak çıkmış; askeri menziller vasıtasıyla sıçrayarak ve harekât bölgesine doğru çoğalarak ilerlemiştir. Merkezi otoritenin güçlü olmasını ve kontrolünü gerektiren bu sistem, geniş coğrafyalarda harekât icra eden fakat zayıf bir yol ağına ve ulaşım sistemine sahip Osmanlı Devleti için XVII. yüzyıldan itibaren dezavantajlar teşkil etmiştir. XVII. yüzyıldan itibaren Ordusunun lojistik sistemini merkezden gönderdiği emir ve fermalarla yürütmeye çalışan Osmanlı Devleti, modern anlamda ilk menzil sistemine 1911 yılında Alman nizamnamelerinden çevirdiği Menzil Hidematı Nizamnamesi ile kavuşmuştur. Bu sistem Balkan Harplerinde kullanılmış, ancak daha önce denenmediği ve nitelikli personel yetiştirilemediği için başarısız olmuştur.

Aynı sistem Balkan Harbinin hemen akabinde başlayan Birinci Dünya Savaşında da uygulanmak zorunda kalınmıştır. Üstelik bu savaşta, Balkan Savaşlarının aksine, Trakya, Doğu Anadolu, Suriye ve Filistin-Sina, Çanakkale ve İran bölgelerinde birbirlerinden uzakta konuşlu beş ayrı ordu, dört yıl gibi uzun bir süreyle aynı menzil sistemiyle desteklenmeye çalışılmıştır. Orduların merkezle olan bağlantıları ise sadece Alman Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Reisi Schlieffen'in "stratejik silah" olarak tanımladığı demiryollarıdır. Bütün güçlülere rağmen Anadolu-Bağdat hattı bütün yokluklara ve zorluklara rağmen harp sonuna kadar III, IV. ve VI. Orduların personel bütünlemesi ve malzeme ikmali için aktif olarak kullanılmıştır.

128 İlber Ortaylı, "Devenin Taşıma Maliyeti Eğrisi Üzerine Bir Deneme", (Basım Yeri ve Tarihi Tespit Edilememiştir), s. 190.

129 Tahir Sevinç, "1695 ve 1696 Avusturya Seferinde Organizasyon ve Lojistik", *Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi* (2010), s. 161.

130 ATASE Arşivi, BDH: Kls. 1124, Dos. 4, Fih. 001-100; BDH: Kls. 1124, Dos. 4, Fih. 001-101.

131 ATASE Arşivi, BDH: Kls. 1156, Dos. 128, Fih. 1-66; BDH: Kls. 1156, Dos. 128, Fih. 1-66a.

Balkan Harplerinde bölgesel, Birinci Dünya harbinde geniş çaplı olarak kullanılan menzil sistemi on yıllık savaşın son halkası olan Milli Mücadele döneminde de kullanılmıştır. Üstelik Milli Mücadele’de sistemin iki avantajı bulunmaktadır. Birincisi menzilin teşkilatını, işletilmesini ve ruhunu idrak eden tecrübeli personelin I. Dünya Savaşında cep-helerde yaşayarak yetişmiş olması, ikincisi ise mücadelenin Çanakkale Cephesi örneği gibi Türklerin egemen olduğu Anadolu topraklarında geçmesidir. Günümüzde Türk Kara Kuvvetlerinde uygulanan otomasyon destekli milli yazılımlı entegre lojistik sisteminin temellerini I. Dünya Harbinde uygulanan menzil sisteminin teşkil ettiği söylenebilir.

Kaynakça

1.Arşivler

1.1 ATASE ve Denetleme Başkanlığı Arşiv Belgeleri

ATASE Arşivi, BDH: Kls. 14, Dos. 69, Fih.023.

ATASE Arşivi, BDH: Kls. 24, Dos.117, Fih.008-01; 008-02; 008-03; 008-04; 008-05; 008-06.

ATASE Arşivi, BDH: Kls. 24, Dos.117, Fih.025-05.

ATASE Arşivi, BDH: Kls. 24, Dos.177, Fih.048-1.

ATASE Arşivi BDH: Kls.73, Dos.365, Fih.003.

ATASE Arşivi, BDH: Kls.243, Dos.1009, Fih.004.

ATASE Arşivi, BDH: Kls.589, Dos.46, Fih.015.

ATASE Arşivi, BDH: Kls. 618, Dos.771-159, Fih.1-95; 1-218.

ATASE Arşivi, BDH: Kls.669, Dos.305, Fih.2-8.

ATASE Arşivi, BDH: Kls.1124, Dos.3, Fih.001-001; 001-002; 001-003; 001-004; 001-005; 001-006.

ATASE Arşivi BDH: Kls.1124, Dos.3, Fih.003-001; 003-001a; 003-002; 003-002a; 003-003; 003-003a.

ATASE Arşivi, BDH: Kls.1124, Dos.4, Fih.001-100; 001-101; 001-106; 001-108.

ATASE Arşivi, BDH: Kls. 1125, Dos.6, Fih.3-6.

ATASE Arşivi, BDH: Kls.1156, Dos.128, Fih.1-66; 1-66a.

ATASE Arşivi, BDH: Kls. 3224, Dos.10, Fih.3-1.

ATASE Arşivi, BDH: Kls.3382, Dos.521, Fih.1-1.

1.2. Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA)

Bâbîâli Evrak Odası (BEO): 4340-325487-001-001

2. Düsturlar

Düstur: Tertip 2, Cilt: 6, Sayfa: 1286; 18 Eylül 1330 tarih ve 11 Zilkade 1332 tarihli Takvimi Vakayı'de yayımlanmıştır.

Düstur: Tertip 5, Cilt: 46; 31.05.2007 tarih ve 26538 sayılı Resmi Gazetede yayımlanmıştır.

3. Kitaplar

Menzil Hidematı Nizamnamesi, Süleymaniye, Matbaa-ı Askeriye, 1911.

Menzil Hududu Hidematı Hakkında Talimat, İstanbul, 1915.

Menzil Müessesatı Hakkında Tarifât

Seferiye Nizamnamesi, Süleymaniye, Matbaat-i Askeriye, , 1332.

Taktik Harekatın Muhabere Hizmet Desteği (Taslak), İstanbul, HAK Basımevi, 2015.

Aarensohn, Alexander:

Türk Ordusuyla Filistin'de-Bir Yahudi Askerin I. Dünya Savaşı Notları, İstanbul, Selis Kitaplar, 2003.

Akbay, Cemal:

Osmanlı İmparatorluğu'nun Siyasi ve Askeri Hazırlıkları ile Harbe Girişi, Ankara, Genelkurmay ATASE Daire Başkanlığı Yayınları, 2014.

Akşin, Sina:

“Siyasi Tarih (1908-1923)”, *Türkiye Tarihi C. IV, Çağdaş Türkiye 1908-1980*, İstanbul, Cem Yay., 2008.

Avcı, Orhan

Irakta Türk Ordusu (1914-1918), Ankara, Vadi Yayınları, 2004.

Bozkurt, Rıza:

Osmanlı İmparatorluğunda Kollar, Ulak ve İaşe Menzilleri, Gnkur. Harp Tarihi Dairesi Resmi Yayınları Seri No.: 2, Ankara, Gnkur. Basımevi, 1966.

Cemal Paşa:

Anılarım, 1913-1922, İstanbul, Paraf Yayınları, 2010.

- Eldem, Vedat: *Harp ve Mütareke Yıllarında Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomisi*, Ankara, TTK Yay. 1994.
- Hacıpoğlu, Doğan: *Osmanlı İmparatorluğu'nun 1. Dünya Harbine Girişi*, İstanbul, Deniz İkmal Grup Komutanlığı Matbaa Müdürlüğü, 2000.
- Genelkurmay Başkanlığı: *TSK Tarihi Osmanlı Devri Birinci Dünya Harbi İdari Faaliyetler ve Lojistik*, C. X, Ankara, Gnkur Basımevi, 1985.
- , *Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi Kafkas Cephesi, 3. Ordu Harekâtı II*, Ankara, 1978.
- Güçüyener, Fuat: *Sina Çölünde Türk Ordusu*, Anadolu Türk Kitap Deposu, (basım tarihi ve yeri tespit edilememiştir).
- Halaçoğlu, Yusuf: *Osmanlılarda Ulaşım ve Haberleşme (Menziller)*, Ankara, 2002.
- Hamit ve Muhsin: *Türkiye Tarihi*, İstanbul, Devlet Matbaası, 1930.
- Hün, İhsan: *Osmanlı Ordusunda Genelkurmayın Ne Surette Teşekkül Ettiği ve Geçirdiği Safhalar*, Gnkur. Bşk.lığı Yay., İstanbul Basımevi, 1952.
- İnalçık, Halil: *Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ (1300-1600)*, Çev: Ruşe Sezer, Ankara, Yapı Kredi Yayınları, 2006.
- Kabaçalı, Alpay: *Arap Çöllerinde Türkler*, İstanbul, Cem Yayınları, 2003.
- Karatamu, Selahattin: *TSK Tarihi (1908-1920)*, C. III., Ks.6, Ankara, Gnkur ATASE Yay., 1971.
- Kressenstein, F. F. Von Kress, *Kuma Gömülen İmparatorluk*, İstanbul, Yeditepe Yayınevi, 2017.
- Muzaffer: *Harb-i Umumiden Alınan Bazı Malumat ve Tecarübden Seferber Ordularda ve Menzillerde Geri Hidemat Rehberi*, Dersaadet, Matbaa-i Askeriye, 1339.
- Ögün, Tuncay: *Kafkas Cephesinin 1. Dünya Savaşındaki Lojistik Desteği*, AKDITYK, Ankara, ATAM, 1999.
- Polat, Tunçer: *İttihatçı Cavit Bey*, İstanbul, Yeditepe Yayınları, 2010.
- Renda, M. Abdülhalik: *Hatırat*, Yay. Haz. Aytaç Demirci-Sabri Sayarı, İstanbul, Yapı Kredi Yay., 2018.
- Stock J.R-Lambert, D. M.: *Strategic Logistics Management*, Mc Graw-Hill Int. Ed, 2001.

- Toker, Hülya: *Çanakkale Muharebelerine Katılan Komutanların Biyografileri (Belgeler ve Fotoğraflarla)*, Ankara, ATASE Daire Başkanlığı Yay., 2014.
- Uluçay, Çağatay: *18. ve 19. Yüzyıllarda Saruhan'da Eşkıyalık ve Halk Hareketleri*, İstanbul, 1955.
- Üzen, İsmet: *Birinci Dünya Harbinde Sina Cephesi ve Çöl Hatıraları*, İstanbul, Selis Kitaplar, 2007.
- Shaw, J.Stanford,: *1.Dünya Savaşı'nda Osmanlı İmparatorluğu-Savaşa Giriş*, Ankara, TTK Yay., 2014.
- Yılmaz, Veli: *1.Dünya Harbi'nde Türk Alman İttifakı ve Askeri Yardımlar*, İstanbul, Cem Ofset ve Matbaacılık Sanayi A.Ş., 1993.

4. Makaleler

- Akar, Şevket Kamil: "İstanbul'da Bir Askeri Terzihane Atölyesinin Kuruluşu ve Nizamnamesi", *Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi*, Yıl: 2005, ss. 943-959
- Alpmansü, Yusuf: "Birinci Dünya Savaşı Öncesi Menzil Teşkilatı ve İdari Faaliyetlerin Yürütülmesi Esasları", *Askeri Tarih Bülteni*, Ağustos 1985, Yıl: 10, S.19, ss. 1-13.
- Atalar, Münir: "Hacc Yolu Güzergâhı ve Masrafı (Kara Yolu, 1253/1837)", *OTAM*, S. IV, ss. 44-80.
- Babuşoğlu, Döndü: "Büyük Harp Esnasında Almanya ile Türkiye Arasında Nakliyat Yolları", *Askeri Tarih Bülteni*, Yıl: 22, Şubat 1997, S. 42, ss. 108-115.
- Bayıl, Yüksel: "1877-1878 Osmanlı Rus Savaşında Osmanlı Ordusunun İkmal ve İaşesi", *History Studies*, Volume: 5, Issue: 1, Ocak 2013, S: 19, ss.17-38
- Beşikçi, Mehmet: "Balkan Harbinde Osmanlı Ordusu Seferberliği ve Redif Teşkilatının İflası", *Türkiye Günlüğü*, No: 110 (Bahar 2012), ss. 27-43.
- _____,"İhtiyat Zabiti'nden Yedek Subay'a: Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Bir Zorunlu Askerlik Kategorisi olarak Yedek Subaylık ve Yedek Subaylar, 1891-1930", *Tarih ve Toplum: Yeni Yaklaşımlar*, No: 13 (Güz 2011), ss. 45-89.

- Bozkurt, Rıza: “Osmanlı İmparatorluğu Döneminde Ülkenin Harekât Bakımından Bölgelere Ayrılması, İkmal ve İaşe İşleri, Haberleşme Sistemleri”, *Askeri Tarih Bülteni*, Gnkur ATASE Bşk.lığı Yayınları, Yıl:13, Ağustos 1988, S. 25, ss. 1-4.
- Durgun Bülent,: “Sefer Planlarında ve Balkan Harbi’nde Osmanlı Ordusunda Menzil Teşkilatı”, *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, C. XIV, S. 29, 2014, ss. 57-96.
- Ertaş, M. Yaşar: “Osmanlı Devletinde Sefer Organizasyonu”, *Osmanlı*, C. VI, Yıl,1999, ss. 590-595.
- _____ : “XVIII. Yüzyıl Başlarında Rumeli’deki Menzillerin Askeri Fonksiyonları“, *Celal Bayar Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Yıl: 1997, S. 1, ss. 91-98.
- Güçer, Lütfi: “XVI. Yüzyıl sonlarında Osmanlı İmparatorluğu Dahilinde Hububat Ticaretinin Dahil Olduğu Kayıtlar”, *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Dergisi*, Yıl: 2011, C. 13, ss. 79-98.
- Halaçoğlu, Yusuf: “Osmanlı İmparatorluğu’nda Menzil Teşkilatı Hakkında Bazı Mülahazalar”, *Osmanlı Araştırmaları*, C. II, C. XII/I-4 (1954), ss. 123-132.
- İşbilir, Ömer: “Osmanlı Ordularının İaşe ve İkmalı: I. Ahmet Devri İran Seferleri Örneği”, *Türkler*, C. X, ed.: Güler Eren, ss.151-158.
- Karabulut, Umut: “Kazım Doğan Dirik, Atatürk’ün İzinde Vali Kazım Dirik, Bandırma Vapuru’ndan Halkın Kalbine”, *ÇTTAD*, VI/14, (2007/Bahar), ss. 201-204.
- Muzaffer: “Harb-i Umumi’de Menzilcilik”, *Mecmua-i Askeriye*, 1 Şubat 1336, C. 1, S. 10-11.ss.396-409
- Ortaylı, İlber, “Devenin Taşıma Maliyeti Eğrisi Üzerine Bir Deneme” (Basım Yeri ve Tarihi Tespit Edilememiştir), ss. 181-190.
- Özcan, Abdülkadir: “Osmanlı Devleti’nin Askeri Yapısı”, (Ed. Güler Eren), *Türkler*, C. X, ss. 249-273.
- Özkaya, Yücel: “XVIII. Yüzyılda Menzilhane Sorunu”, *DTCFD*, XXVIII/3-4, 1977, ss. 339-368.

- Rahmi, “Irak’ta Büyük Kıtaat Yürüyüşleri”, *Askerî Mecmua*, S. 63, İstanbul, 1 Ocak 192, ss. 76-84.
- Yeşil, Fatih: “Kara Kuvvetlerinde Avrupalı Danışmanlar”, *Osmanlı Askerî Tarihi, 1792-1918*, Editör: Gültekin Yıldız, İstanbul, Timaş Yay. 2017, ss. 113-139.
- Yıldırım, İsmail: “Osmanlı Demiryolları Politikasına Bir Bakış”, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2002, C. 12, S. 1, ss. 311-324.
- Yıldız, Gültekin: “Birleşik Harekât Tecrübesi Olarak Cihan Harbinde Türk-Alman Askerî İttifakı”, *1914’den 2014’e 100’üncü Yılında Birinci Dünya Savaşı’nı Anlamak, Uluslararası Sempozyum Bildirileri*, İstanbul, HAK Matbaası, 2015, ss. 191-202.

5. Tezler

- Akalan, Ali Osman: “Bir Kurum Olarak Türkiye Cumhuriyeti Devlet Demiryolları Tarihi”, *Hacettepe Üniversitesi, AİİTE, Basılmamış Doktora Tezi*, (2010).
- Çelik, Bülent: “Osmanlı Sefer Organizasyonlarında Kentli Esnafın Getirdiği Çözümler: Orducu Esnafı,” *Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Yakınçağ Tarihi Bilim Dalı, Basılmamış Doktora Tezi*, (2002).
- Çeloğlu, Yavuz Selim: “Çanakkale Cephesi’nde Askerî Nakliye Hizmetleri: Beşinci Ordu Menzil Teşkilatı”, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Basılmamış Doktora Tezi*, (2018).
- Genç, Serdar: “Osmanlı-Safevi Savaşlarında Sefer Organizasyonu ve Lojistik 1722-1725”, *Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Türk Tarihi Ana Bilim Dalı Yeniçağ Tarihi Bilim Dalı Basılmamış Doktora Tezi*, (2012).
- Öztürk, İlker: “Osmanlı İmparatorluğu’ndan Günümüze Demiryollarının Gelişimi”, *İstanbul Üni., Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat Anabilim Dalı, İktisat Tarihi Bilim Dalı, Basılmamış Y.L. Tezi*, (2009).

Sevinç, Tahir:

“1695 ve 1696 Avusturya Seferinde Organizasyon ve Lojistik”, *Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi*, (2010).

Türkkan, Hakan:

“Askeri Mecmua’da Birinci Dünya Savaşı Türk Cepheleleri (1-15. Sayılar)”, *Kırıkkale Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih ABD., Yayınlanmamış Yüksek Lisans. Tezi*, (2010).

Ali Haydar Emir Alpagut: Hayatı ve Eserleri

Ali Haydar Emir Alpagut: His Life and Works

Mehmet KORKMAZ¹

ÖZ

Bu çalışmanın temel hedefi, Türk deniz harp tarihçiliğinde önemli bir yeri olan yazar Ali Haydar Emir Alpagut'un hayat hikâyesinin ve eserlerinin bir bibliyografyasının ortaya çıkarılmasıdır. Bahriye Mektebi'nde uzun yıllar deniz harp tarihi hocası olarak görev yapan Ali Haydar Emir, Türk deniz harp tarihine ilişkin yazdığı kitap ve makaleleriyle bu sahada önemli referans kaynağı eserler ortaya koymuştur. Onun bilhassa Cumhuriyet'in ilanından sonraki yazılarına bakıldığında aynı zamanda toplumsal ve sosyal meseleler ile edebiyat ve kültür konularında da yazılar kaleme aldığı görülmektedir. Döneminin önemli yazar ve entelektüelleri arasında yer almasına rağmen hayatına dair pek bilgi bulunmadığı gibi bilhassa Türk denizcilik tarihi için ayrı bir yeri olan eserleri günümüz araştırmacıları tarafından ihmal edilmektedir. Ali Haydar Emir'in ailesi, eğitimi, askerî kişiliği ve mesleki faaliyetleri bu çalışmada arşiv belgeleriyle ortaya konulmuştur. Ayrıca Türk denizcilikine ilişkin yazdığı eserlerin analitik tablili yapılmış ve denizcilğe dair bazı görüşleri üzerinde durulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Ali Haydar Emir Alpagut, Türk Deniz Harp Tarihi, Türk Donanması, Bahriye Mektebi, Denizcilik

ABSTRACT

The main objective of this study is to reveal the life story of the writer Ali Haydar Emir Alpagut and his works. He holds an important place in Turkish naval history. Ali Haydar Emir, who has been working as a teacher of naval history for many years in the Turkish Naval Academy (Bahriye Mektebi), has produced important reference works in this field with his books and articles on the history of the Turkish navy. His writings, especially after the proclamation of the Republic, have also been seen on social issues as well as literature and culture. Although he is one of the most important writers and intellectuals of his time, there is not much information available about his works which are of considerable importance to Turkish maritime history, yet are neglected by today's researchers. Ali Haydar Emir's family, education, military personality and professional activities were presented in this study with archival documents. In addition, this paper includes an analytical analysis of his works on Turkish maritime and an explanation of some of his views on maritime history.

Keywords: Ali Haydar Emir Alpagut, Turkish Naval War History, Turkish Navy, Turkish Naval Academy, Marine

¹Dr., İstanbul, Türkiye

ORCID: M.K. 0000-0002-7988-742X

Sorumlu yazar/Corresponding author:

Mehmet Korkmaz,
Deniz Müzesi Deniz Tarihi Arşivi, Beşiktaş,
İstanbul, Türkiye

E-posta/E-mail: mkorkmaz10@gmail.com

Başvuru/Submitted: 17.03.2019

Revizyon Talebi/Revision Requested:
10.04.2019

Son Revizyon/Last Revision Received:
12.04.2019

Kabul/Accepted: 23.04.2019

Atıf/Citation: Korkmaz, M. (2019). Ali Haydar Emir Alpagut: Hayatı ve eserleri. *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları-Recent Period Turkish Studies*, 35: 57-77. <https://doi.org/10.26650/YTA2019-583766>

Giriş

Ali Haydar Emir, Bahriye Mektebi'nden mezun olduktan sonra kısa bir süre İdare-i Mahsusa'nın gemilerinde istihdam edildi. Ardından emekli oluncaya değin uzun yıllar görev yapacağı Bahriye Mektebi'ne deniz harp tarihi öğretmeni olarak atandı. Emekli olduktan sonra da bu görevine devam etti. Türk deniz tarihinin bazı safhalarının daha iyi anlaşılmasını sağlayacak çok sayıda kitap ve makale yazdı. Yaşadığı dönemde deniz harp tarihi muallimi ve deniz harp tarihi yazarı olarak tanındı. Döneminin yazar ve entelektüelleri arasında yer aldı. Buna rağmen hayatı ve bilhassa Türk denizcilik tarihi için ayrı önemi bulunan eserleri günümüz okuyucusu ve araştırmacıları tarafından pek bilinmemektedir. Bu makalede onun hayat hikâyesi ortaya çıkarılmaya çalışılmıştır. Askerî kişiliği, mesleki faaliyetleri, denizciliğe dair görüşleri ve eserleri bu çalışmada tahlil edilmeğe çalışılacaktır.

1. Ailesi, Doğumu ve Eğitimi

Ali Haydar Emir, 18 Ağustos 1302 (30 Ağustos 1886) tarihinde Gelibolu'da İbn-i Kâtib Mahallesi, Çeşme Sokağı, 11 numaralı evde doğdu. Babası Gelibolu adliyesi mübaşirlerinden Mustafa Emir Efendi, annesi ise Fatma hanımdır. Ailesi aslen Bursalı olup, Emir Ali oğulları namıyla maruftur. 18 Temmuz 1909'da evlenen Ali Haydar Emir, soyadı kanununun çıkmasından sonra Alpogut soyadını aldı. Gelibolu'da Nuh Baba Mahalle Mektebi'nde üç sınıflı ibtidai mektebi ile üç sınıflı rüşdiyeden sonra bir sene de Gelibolu İdadi-i Mülkiye Mektebi'nde eğitim aldıktan sonra 1900 senesinde İstanbul'a geldi. Mekteb-i Fünûn-ı Bahriye'ye öğrenci olarak girdi. 1904'te buradan mezun oldu. Ardından 14 Ocak 1905'te girdiği Mekteb-i Harbiye-i Bahriye Sınıfı'ndaki iki yıllık eğitimini tamamladı ve güverte sınıfından mülazım-ı sani (teğmen) rütbesiyle Mart 1907'de mezun oldu. Ayrıca Dârülfünun-ı Osmanî Hukuk Fakültesi'nde eğitim gördü. Tarih kitaplarını okuyacak derecede İngilizce bildiğini kendisi ifade etmektedir. Yurt dışında bir eğitim görmedi.¹

2. Meslek Hayatı

Ali Haydar Emir 14 Mart 1907'de mülazım-ı sani (teğmen), 28 Ağustos 1908'de

1 Zabitan Künye Defteri; 6/997, *Deniz Tarihi Arşivi (DTA), Künye Defterleri Bölümü*; Ali Haydar Emir'in tercüme-i hâl varakası; *DTA, Bahriye Sicill-i Ahval İdaresi (BH.SAİD)* 18934/51. (Tercüme-i Hal Varakasının Sureti İçin Bkz. EK-1-2); *DTA, Bahriye Vekâleti (BV)*. 205/3908; Fahri Çoker, *Deniz Harp Okulumuz*, 7. Baskı, İstanbul, Deniz Basımevi, 2006, s. II-73-74. 1925 yılına ait Bahriye Mektebi Muallimleri Tercüme-i Hâl isimli defterde Ali Haydar Emir'in biyografisine dair yukarıda verilen bilgilerde az da olsa bazı farklılıklar bulunmaktadır. İlgili defterde Ali Haydar Emir'in doğum tarihi 15 Ağustos 1302 (27 Ağustos 1886), doğum yeri ise Gelibolu Yazıcıoğlu mahallesi olarak belirtilmektedir. Bkz. Bahriye Mektebi Muallimleri Tercüme-i Hâl Defteri 4566/27; *DTA, Mektepler Bölümü*.

mülazım-ı evvel (üsteğmen), 11 Mayıs 1915'te yüzbaşı rütbelerine terfi etti. 1907 yılında diğer bahriyeli subaylarla birlikte Gümüş Liyakat Madalyası ile de taltif edildi.²

Heybetnümâ okul gemisine mühendis³ atanarak Osmanlı bahriyesindeki ilk görevine başlayan Ali Haydar Emir, 19 Eylül 1907'de o dönemde yeni mezun bahriyelilere uygulanan görevlendirme gereği ve bir nevi seyir stajı için İdare-i Mahsusa emrine tayin oldu. Burada *Marmara*, *Beşiktaş* ve *Kozlu* adlı vapurlarda yaklaşık 10 ay görev yaptıktan sonra Bahriye Nezareti emrine girdi. *Saadet* vapurunda 1,5 yıl, ardından zırhlı *İclaliye* gemisinde bir yıl çalıştı. Sonra topçu ihtiyat kadrosunda, Mühimmat-ı Harbiye Dairesi Talim ve Tedris Şubesinde ve Birinci Daire Sekizinci Şube'de (Ceride ve mecmua-i bahriye yazımı ve salname-i bahriyenin tertibi ile görevli şubedir) görev yaptı. 25 Mart 1912'de Bahriye Mektebi tarih-i bahrî muallimliğine, 5 Ağustos 1914'te Bahriye Nezareti Birinci Daire Üçüncü Şube'ye (kuyudât-ı bahriye) atandı. 27 Eylül 1914'te umumi kurs talebe kadrosuna, 3 Ekim 1914'te tekrar Birinci Daire Üçüncü Şubeye, 6 Eylül 1915'te Bahriye Mektebi lisan muallimliği görevlerine tayin edildi. 27 Temmuz 1916'da gözlerindeki rahatsızlık sebebiyle emekliye sevk edildi.⁴ Emekli olduktan sonra sivil olarak Bahriye Nezareti Erkan-ı Harbiye-i Bahriye Üçüncü Şubesinde (Kuyudat-ı Bahriye Şubesi) Osmanlı bahriye harp tarihi yazarı olarak istihdam edildi. İlave memuriyet olarak Bahriye Mektebi'nde bahriye harp tarihi öğretmenliği görevinde bulunması Bahriye Nazırı Cemal Paşa'nın tensibiyle uygun görüldü. Ayrıca Cemal Paşa tarafından kendisine "*Bahriye Vak'anüvisi*" unvanı tevdi edildi. Bir ara aynı mektepte lisan muallimliğinde de bulundu.⁵

21 Haziran 1917'de *Preveze* talim gemisindeki deniz talebesinin icra edilecek umumi imtihanları için malumat-ı askeriye-i bahriye dersi mümeyyizliğine atandı. Hammer tarihini tercüme etmesiyle de bilinen Ata Bey göreve başlayınca kadar 25 Aralık 1918'de fahrî olarak Bahriye Mektebi namzet sınıflarının tarih derslerine de girdi. Ayrıca diğer üç sınıfın derslerine de fahrî olarak girmeyi kabul ederek kendisine 500 kuruş maaş verildi. 1 Eylül 1919'da Bahriye Mektebi'nde tarih-i bahrî muallimliğinde görevlendirildi. Aynı aylarda ikinci kez emekliliğe sevk edildi, fakat Tedrisat Müfettişliği Birinci Şubesinin 25 Eylül 1919 tarihli yazısı ile aylık iki bin kuruş maaşla Bahriye Mektebi güverte sınıfları öğrencilerinin tarih, mühendislerin ise tarih-i bahrî

2 Zabitan Künye Defteri 6/997; *DTA*, Künye Defterleri Bölümü; *DTA*, *BH.SAİD*. 18934/51.

3 O dönemde Bahriye Mektebi; 4 yıl idadi, 2 yıl harbiye ve 2 yıl da deniz eğitim gemisinde geçmek üzere 8 yıl teorik ve pratik eğitim veren bir okuldu. Deniz eğitim gemisindeki iki yıl görev yapan teğmenler için "mühendis" ifadesi kullanılırdı.

4 Zabitan Künye Defteri 6/997; *DTA*, Künye Defterleri Bölümü; *DTA*, *BH.SAİD*. 18934/51. Fahri Çoker, "Ölümünün 30'uncu Yıldönümünde Hocam Ali Haydar Emir (Alpagut)", *Donanma Dergisi*, Ekim 1967, C. 80, S. 459, s. 20-34.

5 Donanma Dairesi'nin 29 Temmuz 1925 tarihli yazısı; *DTA*, *BV*. 205/3908.

muallimliğine tayini uygun görüldü.⁶ Bahriye Mektebi'nde görev yaparken öğrencilere ait imtihan notlarını zamanında baş muallime teslim etmemesi ve bazı zamanlar derslerini aksatmasından ötürü hakkında, *vazifesinde lakaydî ve müsamaha gösterdiği* ifadeyle tutanak düzenlendiği görülmektedir.⁷ Emekli olduktan sonra bir ara Kasımpaşa'da bulunan Hadika-i Marifet⁸ ismindeki ibtidai ve rüşdiye dereceli hususi mektepte müdürlük görevinde de bulundu.⁹

Bir süre sonra Bahriye Mektebi'ndeki vazifesine devam etmesi Meclis-i Vükelâ tarafından 24 Ekim 1921'de uygun görüldü. 1 Haziran 1928'de Deniz Lisesi'ndeki öğretmenlik görevi uhdesinde kalmak üzere Genelkurmay Başkanlığı Harp Tarihi Dairesi'nde¹⁰ deniz harp tarihi uzmanlığına tayin edildi. Bu dairenin Ankara'da ve İstanbul'da olmak üzere muvazzaf ve emekli askerlerden teşekkül eden iki ayrı çalışma grubu mevcuttu. Ali Haydar Emir, Salih Efendi ile birlikte İstanbul'daki tarih-i harp şubesinde görevlendirildi. Kasımpaşa'da bulunan Bahriye Mahzen-i Evrakına yakınlığı dolayısıyla Mülga Bahriye Kumandanlığı Adli Müşavirlik Odası kendilerine tahsis edilmişti.¹¹

Vefatından önceki son senelerinde Bahriye Mektebi'nde deniz harp tarihi öğretmeniği yapmaya devam eden Ali Haydar Emir, muvazzaf olarak atandığı 1912 yılından yüzbaşı rütbesinden emekli olduğu 1916 yılına ve emekli olduktan sonra da sivil olarak, vefat edene kadar Bahriye Mektebi'nde yaklaşık 25 yıl süre ile görev yaptı.

Gözlerinde oluşan rahatsızlıkla ilgili tam bir malumat elde edilememekle birlikte bu hastalığı zamanla ilerledi. Geçirdiği ameliyattan sonra ise çevresini görmekten tamamen mahrum kaldı. 1925 yılında her iki gözü de görmemekle birlikte kendisine refakat eden bir yüzbaşı ve bilhassa da eşinin yardımıyla Bahriye Mektebi'ndeki derslere girmeye devam etti. Araştırma yapmayı ve yazmayı hiç aksatmadı. 1925 senesinde Maarif Vekâleti yüksek, orta ve ilk mekteplerdeki öğretmenlere verilecek *Fazilet Mükâfatı* için

6 Zabitan Künye Defteri 6/997: *DTA*, Künye Defterleri Bölümü.

7 Bahriye Nezaretî 2. Daire 3. Şubenin 10 Mart 1918 tarihli müzekkeresi; *DTA*, *BN*. 357/12869.

8 Hadika-i Marifet Mektebi, 25 Eylül 1893'te Kasımpaşa'da Sirkeci Muslihiddin Mahallesi'nde Zincirlikuyu Caddesi'nde açılmıştı. Kurucusu ve ilk müdürü Mekteb-i Tıbbiye-i Askeriye başkâtiplerinden Süleyman Kazım'dır. Mektep 1894-1898 yıllarında ibtidai ve rüşdiye derecesinde erkek öğrencilere eğitim vermiştir. 1899 yılından itibaren kız öğrenciler de mektebe kabul edilmiştir. İbtidai ve rüşdiye derecesinde verilen eğitim süresinin 6 yıl olduğu bu mektepteki ders programı ve öğretmen kadrosuna ilişkin ayrıntılı bilgi için bkz. Nuri Güçtekin, *İstanbul'daki Müslim Özel Mektepleri (1873-1922)*, İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 2013, s. 172-175.

9 Bahriye Mektebi Muallimleri Tercüme-i Hâl Defteri 4566/27; *DTA*, Mektepler Bölümü.

10 Günümüzde ATASE Başkanlığı olarak bilenen Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı'nın o dönemdeki ismi Harp Tarihi Dairesi idi.

11 Deniz Harbiye Mektebi Memurluğuna. 19 Haziran 1928; *DTA*, Deniz Müsteşarlığı (*DZM*). 123/2911.

Bahriye Vekâleti'nden de bir isim talep edildiğinde Ali Haydar Emir'in ismi bildirildi. Bu tercihte onun iyi ahlak ve faziletiyle, mesleğine karşı olan aşk ve muhabbeti, vazifesindeki liyakat ve gayreti etkili oldu.¹²

3. Vefatı

2 Ekim 1937'de sabaha karşı Heybeliada'daki evinde vefat eden Alpagut, aynı gün Heybeliada Camii'nde kılınan cenaze namazından sonra buradaki aile kabristanına defnedildi. Cenazesine Deniz Harp Akademisi, Deniz Harp Lisesi ve Deniz Gedikli Erbaş Okulu'ndan talebeleri ile birçok yüksek rütbeli subay katıldı. Cenaze merasimine Bahriye Bاندosu ve bir bahriye bölüğü de iştirak etti. Ertesi gün *Cumhuriyet* gazetesinde Ali Haydar Emir için “Vefatını teessürle haber verdiğimiz kıymetli mütefekkirlerimizden, edib ve müverrih” ifadesi kullanılırken aynı günkü *Akşam* gazetesinde “Müverrih Ali Haydar'ın vefat ettiği” haberi okuyucularla paylaşılmıştı.¹³ Ali Haydar Emir'in sarkon denilen hastalık sebebiyle vefat ettiği bilgisi de mevcuttur.¹⁴

Bahriyenin yayın organı *Deniz Mecmuası*'nın 1 Nisan 1938 tarih ve 348 sayılı nüshasında “Merhum Deniz Tarihi Mütéhassısı Ali Haydar Alpagut'un Kısa Hâl Tercümesi” başlıklı isimsiz bir yazıda onun denizcilik irfanı alanında tuttuğu meşalelerle kendisini ve muhitini nurlandıran bir şahıs olduğu beyan edilerek yazının devamında şu ifadelere yer verilmişti:

“Tarihle uğraşmaya başladığı andan beri, tarih cereyanlarının eski yollarda gidişini beğenmez ve tenkit ederdi. Dünyanın başından sonuna kadar tarih olan Türk'ü araştırmak için tutulan metotların yanlışlığını çok iyi görmüş ve anlamıştı. Onun bu sezişini Cemal Paşa 1916 senesinde takdir ettiği vakit de Ali Haydar, çalışmaya susamış âteşin bir gençti. Türkün tarihteki mevkiini bulup gösterebilmek için girdiği engin saha içerisinde gözlerinin gittikçe sönen ışığına rağmen çalıştı. Yapılan ameliyattan sonra muhitini görebilmekten mahrum olduğu halde çalışmaktan yılmadı, bundan sonra yıpratıcı bir mesai ile tarihi araştırmalarına okumakla değil, dinlemekle devam etti. Deniz tarihi Haydar'ın bu ince araştırmaları ile zenginleşti. Bu tetkiklerle tarih, denizin sınırsız hudutları içerisinde Türkün nasıl bir haşmetle dolaştığını anlatacak yeni çıgırlarla aydınlandı. Bu kadar varlıklarla bezenen bir vücudun yokluğu yalnız deniz irfan ocağı için değil bütün Türk âlemi için de güç telaflı edilebilen zararlardandır. 2 Ekim 1937'de aramızdan ebediyete ayrıldı. Tanrı ruhuna tükenmez rahatlık ihsan buyursun.”

Emekli bir deniz subayı ve deniz harp tarihçisi olan Fahri Çoker *Donanma Dergisi*'nin Ekim 1967 tarih ve 459 sayılı nüshasında “Ölümünün 30'uncu

12 Donanma Dairesi'nin 29 Temmuz 1925 tarihli yazısı; *DTA, BV* 205/3908.

13 “Müverrih Ali Haydar Emir”, *Akşam Gazetesi*, 3 Teşrinievvel 1937, s. 2. “İki Edib Askerin Cenazeleri”, *Cumhuriyet Gazetesi*, 3 Birinciteşrin 1937, s. 1, 6.

14 Ali Haydar Alpagut, *Asker Dönerken*, Hazırlayan: Tahir Tunay, İstanbul, Sebat Yayinevi, 1939, s. 7.

Yıldönümünde Hocam Ali Haydar Emir (Alpagut)” başlığıyla yayımladığı yazıda hocasıyla ilgili anılarına yer vererek şu ifadeleri kullanmıştı:

“1929 yılının sıcak bir yaz günü. Bir yıl önce Bahriye Mektebi’nden Deniz Lisesi haline gelen okulda ders yılı başlıyor. Her şey olağan gitmekte, tâ ki günlük programdaki tarih dersine kadar. Aradan geçen yıllara rağmen o günü hiç unutmam. Bütün sınıf ders zili çalar çalmaz yerlerimize oturmuştuk. Herkes dikkat kesilmişti. O zamana kadar böyle bir duruma ancak devlet büyüklerinin veya komutanların denetlemelerinde rastlamıştık. Birden sınıf birincimiz Vedat İdris Dora’nın dikkat komutuyla ayağa kalktık. Dershanede çıt yok. Bir erin yardımıyla hocamız Ali Haydar Emir içeri giriyor. Üzerinde siyah bir elbise ve gözlerinde simsiyah camlı gözlük var. Eliyle oturmanızı işaret ediyor. Çantasından özel defterini çıkararak masanın üzerine koyuyor ve oturuyor. Sanki hepimizi dikkatle süzen bir hali var. Görmediğini düşünmek bile mümkün değil. Tek bir sesle dersine başlıyor, fakat bu ses bazen şahlanmakta, hele takririnde “Türk” ve “Atatürk” geçince. Zaferler, onun sesinde sanki daha heybetli.

Ders saatinin sona erdiğini ilan eden zil sesi, bizi daldığımız tatlı rüyadan uyandırıyor. Hocamız geldiği gibi aynı hürmet hâlesi içinde sınıfı terk ediyor. O anda, kaderin bu acı cilvesi içimi burkuyor, fakat dünyayı karanlıklar içinden seyreden hocama acıyamıyorum, çünkü o kadar kudretli ve çevresine hâkim bir hâli var. Bu belki de 22 yıldır aynı karanlık dünya içinde bulunmasından. Ancak, bu sadece dış görünüşü, gerçekte her şeyi ile bu eksikliğini tamamlamış da öteye geçmiş bile. Okuyor, yazıyor, anlatıyor ve daha önemlisi gören pek çok insanı kışkırtacak mükemmellikte eserler veriyor. Hocam, derin tarih bilgisinin yanında yurduna içten bağlı ve milletin büyük kabiliyetine inanmış gerçek bir vatanperverdi. Derslerinde daima öğrencilerine bunu telkin etmiş, barışta ve savaşta milletin yüceliklerini belirtmekten özel bir zevk duymuştur. Atatürk hayranlığı bu hissinin bir sembolüydü. Hocam tam bir bahriyeli idi. Bütün ömrünce deniz kuvvetlerinin önemini, yurt savunmasındaki vazgeçilmez yerini yılmadan ve yorulmadan en veciz bir şekilde anlatmak için çaba göstermişti. Ne yazık ki, onu yıllardır içini kemiren bir hastalığın zebunu olarak çok genç yaşında kaybettik.”

4. Ali Haydar Emir’in Yazı Hayatı

Ali Haydar Emir, yazma serüvenine daha öğrenci iken Bahriye Mektebi’nde edebiyat ve tarih alanında başladı. Küçük hikayeler ve manzum piyesler de kaleme aldı. Sonraki yıllarda bir deniz harp tarihi yazarı olarak temayüz edecek olan Ali Haydar Emir, dergilerde ve günlük gazetelerde ilmi, sosyal ve gündelik konulardaki yazılarıyla da okuyucu karşısına çıktı. Hikâye ve şiirlerinin de mevcut olması Ali Haydar Emir’in deniz tarihçiliğinin yanında edebiyatçı kimliğine de sahip olduğunu göstermektedir.¹⁵ II. Meşrutiyet’in ilanından sonraki yıllarda Ali Haydar Emir’in *Servet-i Fünûn*, *Maarif-i Umumiye*, *Tanin*, *Akvam*, *Vakit*, *Son Saat* gibi mecmua ve gazetelerde yazıları görülmektedir.¹⁶

15 Şiir ve hikayelerinden bazıları için bkz. Ali Haydar Alpagut, *Asker Dönerken*, s. 84-188.

16 Ali Haydar Alpagut, *Asker Dönerken*, s. 5.

Dönemin önde gelen yazar ve edebiyatçılarıyla zaman zaman bir araya gelmesi, Güzel Sanatlar Birliği Edebiyat Şubesi'nin 1928 yılı Temmuz ayı toplantısında dönemin edebiyatçı ve yazarlarıyla bir arada bulunması¹⁷ Ali Haydar Emir'in sadece deniz harp tarihi yazarlığıyla sınırlandırılmayacak bir yazar olduğunu göstermektedir. Tespit edilebilen bazı yazılarında güncel konuların yanı sıra edebi ve kültürel nitelikli, bilhassa da dil ve edebiyat meselelerine ilişkin yazılar kaleme alması bunu ispat etmektedir.

Diğer taraftan dönemin önde gelen edebiyatçılarından Hüseyin Rahmi (Gürpınar), 1916 yılında Ali Haydar Emir hakkında sitayişkâr cümlelerle kaleme aldığı bir yazısında onu edebiyat camiasına tanıttığı görülmektedir.¹⁸ Yahya Kemal ile tanışık olup onunla sohbeti bulunduğu¹⁹ ve döneminin önde gelen yazarlarından Ahmet Rasim'in *Osmanlı Tarihi* adlı eserini eleştirdiği için gazetede ki köşelerinden birbirlerine cevap niteliğindeki polemiklere de rastlanmaktadır.²⁰

4.1. Deniz Harp Tarihi Yazarlığı

Ali Haydar Emir, 1911–1912 ve 1914–1915'te Bahriye Nezareti I. Daire VIII. Şube'de görev yaptı. Bu şube ceride ve bahriye mecmuasının yazımı ve bahriye salnamesinin tertibinden sorumluydu. Bir ara Kuyudât-ı Bahriye Şubesi'nde görev yapan Ali Haydar Emir, o sırada Osmanlı deniz harp tarihine dair eserler yazdı. Bahriye Mektebi'ne atandığı dönemde kendisinin deniz harp tarihi yazımı için haftanın en az üç günü Birinci Daire Üçüncü Şube'de çalışma yapmasına ilişkin nezaret emri yayımlandı. Daha sonra bu şubeye ataması yapıldıysa da 1915'te tekrar Bahriye Mektebi'ne lisan muallimi olarak tayin edildi. Başlamış olduğu çalışmanın yarım kalmaması için haftanın üç günü Bahriye Nezareti'ne gelerek çalışmalarına devam etmesi ve okuldaki ders programının buna göre düzenlenmesine ilişkin emir çıktı.²¹

1916-1917'de bahriye harp tarihi yazarlığında ve 1928-1929'da Genelkurmay Başkanlığı Harp Tarihi Encümeni'nde deniz harp tarihi uzmanlığı görevlerinde

17 *Bir Fotoğrafın Aynasında İstanbul'un Meşhur Edebiyatçıları*, Hazırlayan: Yusuf Çağlar, İstanbul, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür A.Ş. Yayınları, 2009, s. 17. Eserde Ali Haydar Emir'in yazar ve edebiyatçılarla toplu halde çekilmiş fotoğrafları mevcuttur. Bkz. s. 17, 26, 143. Bu eserde yer alan toplu fotoğraf için bkz. EK-3.

18 Ali Haydar Alpagut, *Asker Dönerken*, s. 6, 9. Ali Haydar Emir ile Hüseyin Rahmi Gürpınar'ın ikamet ettikleri Heybeliada'da birbirleriyle komşu oldukları anlaşılmaktadır. Refik Ahmet Sevengil, *Hüseyin Rahmi Gürpınar: Hayatı, Hâtıraları, Eserleri, Münakaşaları, Mektupları*, İstanbul, Hilmi Kitabevi, 1944, s. 9.

19 Hilmi Yücebaşı, *Bütün Cepheleriyle Yahya Kemal: Hayatı, Hatıraları, Şiirleri*, İstanbul, 4. Baskı, Hamle Matbaası, 1962, s. 126.

20 Muzaffer Gökman, *İstanbul'u Yaşayan ve Yaşatan Adam: Ahmet Rasim*, C. 2, İstanbul, Çelik Gülersoy Vakfı Yayınları, 1989, s. 854.

21 Bahriye Nezareti'nin 11 Mayıs 1914 tarihli tezkeresi; *DTA, MBN*. 770/169; Bahriye Nezareti İkinci Daire Üçüncü Şubenin 6 ve 14 Eylül 1915 tarihli yazıları; *DTA, MBN*. 528/373-374.

bulundu. Sonraki yıllarda Deniz Harp Akademisi ve Deniz Mektebi'nde öğretmenlik görevinin yanı sıra bahriye tarihi yazımı hususunda nezaretin emriyle çeşitli çalışmalar yaptı. Araştırmalarında Kasımpaşa'da Tersane bünyesinde bulunan Bahriye Mahzen-i evrakından²² faydalandı. Bahriye tarihi yazarı Ali Rıza Seyfi²³ ile birlikte hem incelemelerde bulunmak hem de bahriye mahzen-i evrakının tasnifi için 1914'te Bahriye Nezareti'nde kendilerine bir oda tahsis edildi.²⁴ Ali Haydar Emir, ayrıca Babiâli'de bulunan Osmanlı Arşivi'ndeki defter ve belgeler üzerinde de araştırma yaparak deniz tarihi yazımı için birincil kaynaklara dayalı çalışmalar yaptı.²⁵

4.1.1. Kitapları

Ali Haydar Emir'in basılı eserleri, baskı tarihi sırasına göre şöyledir:

1. *Sultan Selim-i Salis* (Dersaadet 1325, 65 sayfa). Tarihi piyes türü bir eserdir.
2. *Nereye* (Matbaa-i Jirayir Keteon, Dersaadet 1327, 109 sayfa). Tarihi piyes türü bir eser olup jurnal ve hafıye meselesine temas etmektedir.²⁶
3. *Mücmel Tarih-i Osmanî* (Nâşiri: El-Hac Mehmed Mesud, Bahriye Matbaası, İstanbul, 1328, 114 sayfa). Eser, Rüşdiye derecesindeki kız ve erkek mekteplerinde okutulmak üzere tertip edilmiştir. Eserde, kronolojik sırayla Osmanlı tarihinin önemli sayfaları soru-cevap şeklinde açıklanmıştır.
4. *Tarih-i Bahrî Sahîfeleri* (Bahriye Matbaası, İstanbul, 1332, 356 sayfa). Eser, Ali Haydar Emir'in *Risale-i Mevkute-i Bahriye* ve *Mecmua-i Seneviye-i Bahriye*

22 Osmanlı Devleti bahriyesine ilişkin arşiv malzemesi günümüzde iki ayrı kurumda muhafaza edilmektedir. 1867 yılı öncesi yani Bahriye Nezareti'nin teşkilinden önceki bahriye defter ve belge fonları Başbakanlık Osmanlı Arşivi koleksiyonları arasında yer almaktadır. 1867'den Cumhuriyet'in ilanına kadar olan süreçte teşekkül eden bahriye arşiv malzemesi ise Deniz Kuvvetleri Komutanlığına bağlı İstanbul Deniz Müzesi bünyesindeki Arşiv Şube Müdürlüğü'nde muhafaza edilmektedir. Söz konusu arşivde 1867 öncesi Osmanlı bahriyesine dair sayıları fazla olmasa da defter ve belge koleksiyonu mevcuttur. Bahriye Arşivi'nin tarihi gelişimiyle ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Mehmet Korkmaz, "Yakınçağ Tarih Araştırmalarında Deniz Tarihi (Bahriye) Arşivi'nin Önemi", 2. *Uluslararası Osmanlı Coğrafyası Arşiv Kongresi, 20-24 Kasım, İstanbul 2017*. (Yayın aşamasında olan bildiri metni).

23 Ali Rıza Seyfi'nin hayatı ve eserlerine ilişkin bkz. Osman Yıldız, "Ali Rıza Seyfioğlu", *TÜBAR*, XII, 2002 Güz, s. 89-109.

24 Bahriye Nezareti Kalem-i Mahsus Müdüriyetinin 6 Haziran 1914 tarihli yazısı; *DTA, BN. 196/4813*.

25 *DTA, BV 205/3908*. Donanma Dairesi'nin 29 Temmuz 1925 tarihli yazısı

26 Nereye adlı tarihi piyes türü bu eserin edebî açıdan yapılan bir değerlendirmesi için bkz. Alemdar Yalçın, *II. Meşrutiyet'te Tiyatro Edebiyatı Tarihi*, Ankara, Gazi Üniversitesi Yayınları, 1985, s. 77-79, 85, 284.

mecmularında muhtelif tarihlerde yayımladığı dokuz makaleden ibarettir.²⁷

5. *1327-1328 Türkiye - İtalya Harbi Tarih-i Bahrîsi* (Bahriye Matbaası, İstanbul 1339, 297 sayfa). Eser, resmi vesikalara istinaden yazılmış olup, kendi alanında önemli bir boşluğu doldurmaktadır. Müellifin diğer bazı eser ve makalelerinde olduğu üzere bu eserde kullanılan belgelerin referans numaralarının bulunmaması büyük bir eksiklik olarak göze çarpmaktadır.

6. *20 Kanun-ı sâni 1918 İmroz Baskını*, (Askerî Akademiler Kumandanlığı Matbaası, 1927, 20 sayfa).

7. *Cezayir Hakkındaki Neşriyata Umumi Bir Cevap* (Deniz Mecmuası'nın 317 numaralı tarih kısmı ilavesi, Deniz Matbaası, İstanbul 1930, 91 sayfa)

8. *Kılıç Ali ve Lepanto*, (Deniz Mecmuası'nın 321 numaralı tarih kısmı ilavesi, Deniz Matbaası, İstanbul 1931. 51 sayfa).

9. *1866-1869 Girit İhtilali Gamsız Hasan Bey Erkadi'yi Nasıl Batırdı?*, (Deniz Mecmuası'nın 322 numaralı tarih kısmı ilavesi, Deniz Matbaası, İstanbul 1931. 78 sayfa).

10. *Balkan Harbinde Türk Filosu* (Deniz Harp Akademisi Neşriyatından Sayı 11, Deniz Matbaası, İstanbul, 1932, 480 sayfa). Eser, Mülga Bahriye Nezareti arşivinden ve bir kısım hatırat türü eserlerden istifade edilerek hazırlanmıştır. Bu konuda yapılan ilk detaylı inceleme olmakla birlikte arşiv vesikalarının numaralarının verilmemiş olması önemli bir eksiklik olarak görülmektedir. Eserde 18 harita ve 14 resim mevcuttur.

Cumhuriyet döneminin önemli deniz harp tarihçilerinden emekli Tümamiral Afif Büyüktuğrul, bu kitabın politik amaçlara hizmet etmek, yani Rauf Orbay aleyhine

27 Kitapta yer alan makalelerin başlıkları sırasıyla şöyledir: 1. “Muzafferiyet-i Ebediye. Emden Kruvazörü'nün Akıbeti” 2. “Osmanlı Bahriyesi 10 Temmuz 1324'ten 10 Temmuz 1330'a Kadar”. Makale Bahriye Nezareti'nin 1908-1914 yılları teşkilatı arşiv belgeleriyle ortaya koymaya çalıştığından bu döneme ilişkin en önemli kaynaklardan biridir. 3. “Akdeniz Boğazı Muharebeleri”. Yazar makaleyi yazarken yabancı dillerde yayımlanmış çeşitli kitaplardan yararlanmış, bunları birbiriyle ve aynı zamanda Osmanlı resmi vesikaları ile karşılaştırmıştır. 4. “Koronel Muharebe-i Bahriyesi” 5. “Kunfude Musademe-i Bahriyesi”, Bu makalede 1911-1912 Trablusgarp Harbi sırasında Osmanlı-İtalyan çekişmesinin yaşandığı Trablusgarp, Bingazi ve Derne'nin haricinde Kızıldeniz'deki Bahr-i Ahmer filosuna taarruz eden İtalyan donanmasının verdiği zayıt etrafıca anlatılmaktadır. 6. “Türk Tahtelbahirciliği” 7. “Kırım Harbi'nin Safahat-ı Bahriyesine Ait Vesâik”, Bu makalede, Kırım Harbi arşiv vesikaları üzerinden yazılmıştır. 8. “Navarin”, Bu makale Türk vesikalarından ziyade yabancı vesikalara istinat etmektedir. 9. “Şehit Avnullah(lar)”. Bu makalede, ilki Navarin'de, ikincisi Sinop'ta ve üçüncüsü ise Beyrut'ta düşman donanmaları tarafından batırılan Avnullah adı verilen üç ayrı geminin hikâyeleri konu edilmiştir.

kamuoyu oluşturulmak üzere yazdırıldığını beyan etmektedir.²⁸ Ali Haydar Emir'in bu eserinin Hamidiye kruvazörünün akın hareketinin anlatıldığı bölümlerde Afif Büyüktuğrul'un tespitini doğrulayacak çok sayıda değerlendirme yapıldığı görülmektedir.

11. *Piri Reis, Kitab-ı Bahriye*, Faksimile Neşri, Fevzi Kurdoğlu ile birlikte (1935).

12. *Deniz'de Türkiye*, (Deniz Harp Akademisi Neşriyatı Sayı 24, c. 1., İstanbul 1937, 628 sayfa). Ali Haydar Emir'in bu eseri Türk denizciliğini Osmanlı yükselme dönemine kadar ele aldığı ve devamında yazacağı ciltlerde de bunu devam ettireceği ancak buna ömrünün vefa etmediği anlaşılmaktadır. Önsözden anlaşıldığına göre bu eser, 29 Ekim 1936'da tamamlanmıştır.

Eserin "Atatürk ve Türk Denizordusu" başlıklı önsözünde Ali Haydar Emir'in Cumhuriyet dönemi donanmasına dair değerlendirmesi dikkat çekmektedir. Emir, Atatürk'ün ziyaret ettiği gemiler arasında bulunan Hamidiye Kruvazörü'nün hatıra defterine 20 Eylül 1924'te, Adatepe gemisinin hatıra defterine ise 27 Temmuz 1934 yazdığı yazılardan pasajlar paylaşmış ve Cumhuriyet döneminde donanmanın atılımlar yapacağı yorumunda bulunmuştur.

13. *Türklerin Deniz Harp Sanatına Hizmetleri* c. I-II, (Türk Tarihinin Ana Hatları Eserinin Müsveddeleri), Fevzi Kurtoğlu ile birlikte. (Başvekalet Müdevvenat Matbaası, Ankara 1939). Eserle ilgili *Deniz Mecmuası*'nda çıkan tanıtım yazısında; "Eserin Türk devletinin teessüsünden Osmanlı Devleti'nin kuruluşuna kadar olan ilk kısmı, şimdiye kadar yayımlanan deniz tarihlerimizin hiçbirisinde tetkik edilmemiş olduğu için bilhassa mühimdir. Osmanlı Devleti'ne ait olaylar da sivil tarihçilerin hikâye edasından kurtarılarak bir asker gözü ile incelenmiş ve sıralanmıştır. Bütün deniz subaylarının bu kitabı görmesi, okuması ve alması ehemmiyetle tavsiyeye şayandır." ifadesi kullanılmıştır.²⁹

14. *Asker Dönerken* (Hazırlayan: Tahir Tüney, Sebat Yayınevi, İstanbul, 1939, 188 sayfa). Eser, Ali Haydar Alpagut'un seçme makale, hikâye ve şiirlerinin bir araya toplandığı bir çalışmadır.

28 Bu kitabın yazıldığı yıllarda yurt dışında bulunan Rauf Orbay'ın yurda döndükten sonra kitabı alıp dönemin Genelkurmay Başkanı Fevzi Çakmak'a götürdüğü ve "Ben bu kitapta yazılanlar gibi bir adam mıyım?" diye sitem ettiği bilgisini veren Afif Büyüktuğrul, bunun üzerine emekli Albay Mithat Işın'a Balkan Harbi'nin deniz cephesinin bu sefer de yine politik amaçlarla yazdırıldığını beyan etmektedir. "Ali Haydar Emir, hangi olayda Rauf Orbay'ı şeytan olarak göstermişse, Mithat Işın da tam tersi melek olarak göstermişti" yorumu da A. Büyüktuğrul tarafından yapılmaktadır. Bkz. Afif Büyüktuğrul, *Osmanlı Deniz Harp Tarihi*, C. 4, 1974, İstanbul, Deniz Kuvvetleri Komutanlığı Yayınları, Deniz Basımevi, s. 118. Afif Büyüktuğrul bu konuya değindiği diğer bir yazısı için bkz. Afif Büyüktuğrul, "Balkan Savaşı Deniz Harekâtı Üzerine Gerçekler (1912-1913)", *Belleten*, XLIV, Ekim 1980, Sayı: 176, s. 718.

29 *Deniz Mecmuası*, 1937, C. 49, s. 344.

15. *Marmara'da Türkler* (Genelkurmay Başkanlığı IX. Şube Yayınları, Deniz Matbaası, İstanbul, 1941, 157 sayfa).

Adı geçen eserlerden son üçü Ali Haydar Emir'in vefatından sonra yayımlanmış olup bunlara ilave olarak; *Dalgıçlar*, *Mahrem Mektup* adlı iki piyesi olduğu ve *Mefkure*, *Kızılma*, *Acun Deniz Savaşları* adlı basılmamış eserleri bulunduğu anlaşılmaktadır.³⁰ Bu kitaplarının haricinde Saffeti Ziya ile birlikte kaleme aldıkları anlaşılan *Sevda-ya Girizan - Bir Melek Değil* (İstanbul, Matbaa-i Orhaniye, tarih yok, 16 sayfa) adlı bir hikaye kitabı mevcuttur.³¹

4.1.2. Makale ve Yazıları

Ali Haydar Emir'in deniz tarihine ilişkin makaleleri bahriyenin resmi yayın organı olan *Donanma Mecmuası*,³² *Risale-i Mevkute-i Bahriye*,³³ *Mecmua-i Seneviye-i*

30 Ali Haydar Emir, *Asker Dönerken*, s. 8.

31 M. Seyfeddin Özege, *Eski Harflerle Basılmış Türkçe Eserler Kataloğu*, C. 4, (Hazırlayan: Ahmet Eryüksel), İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, 1991, s. 1394. (fotokopi nüshadır).

32 Ali Haydar Emir'in *Donanma Mecmuası*'nda yer alan yazılarının analitik indeksi için bkz. Zehra Çakmaktepe, *Donanma Mecmuası (İnceleme, Tahlihi Fihrist ve Seçme Metinler)*, Erzurum, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, 2002, s. 43-44, 218, 306.

33 *Risale-i Mevkute-i Bahriye*'de yer alan yazıları: Koronel Muharebe-i Bahriyesi ve İngiltere'yi İstila Planları, (Teşrin-i sani 1330, 1. Cilt, 1. Sayı, s. 1-11), Kurfuda Muharebe-i Bahriyesinin Üçüncü Yılı, (Kanun-ı evvel 1330, 1. Cilt, 2. Sayı, s. 49-60), Akdeniz Boğazı Muharebeleri, -1- (Haziran 1331, 1. Cilt, 8. Sayı, s. 336-352), Akdeniz Boğazı Muharebeleri -2- (Ağustos 1331, 1. Cilt, 10. Sayı, s. 433-448), Akdeniz Boğazı Muharebeleri -3- (Teşrin-i evvel 1331, 1. Cilt, 12. Sayı, s. 529-544), Akdeniz Boğazı Muharebeleri -4- (Kanun-ı evvel 1331, 2. Cilt, 2. Sayı, s. 49-64), Akdeniz Boğazı Muharebeleri -5- (Şubat 1331, 2. Cilt, 4. Sayı, s. 145-160), Şehit (Avnüllah) lar, (Mart 1331, 1. Cilt, 5. Sayı, s. 193-210), Muzaffereyyet-i Ebediyye, (Nisan 1331, 1. Cilt, 6. Sayı, s. 241-254), Preveze Muharebesi, -1- (Teşrin-i evvel 1333, 3. Cilt, 12. Sayı, s. 529-550), Cezayirli Gazi Hasan Paşa (Nisan 1334, 4. Cilt, 6. Sayı, s. 242-248), Preveze Muharebeleri, -2- (Mayıs 1334, 4. Cilt, 7. Sayı, s. 289-310), Preveze Muharebeleri, -3- (Haziran 1334, 4. Cilt, 8. Sayı, s. 336-349), Kırım Harbi'nin Bahri Safhalarına Müteallik Resmi Vesikalar, (1) (Eylül 1334, 4. Cilt, 11. Sayı, s. 481-502), Kırım Harbi'nin Bahri Safhalarına Müteallik Resmi Vesikalar, (2) (Teşrin-i evvel 1334, 4. Cilt, 12. Sayı, s. 530-545), Gazi Hasan Paşa, (Teşrin-i sani 1334, 5. Cilt, 1. Sayı, s. 577-592), Cezayirli İzmir'de (Kanun-ı evvel 1334, 5. Cilt, 2. Sayı, s. 654-661), Türkiye ve Donanma, (Mart 1336, 7. Cilt, 5. Sayı, s. 1329-1331), Genç Donanma, (Kanun-ı sani 1340, 7. Cilt, 1. Sayı, s. 1665-1668), Çanakkale Zaferinde Türk Bahriyesi, (Nisan 1340, 8. Cilt, 2. Sayı, s. 1713-1753), 1821-1827 Yunanistan İhtilali ve Navarin Baskını (Teşrin-i sani 1927, 10. Cilt, 3. Sayı, s. 455-539). Hüseyin Yıldırım, *Risâle-i Mevkute-i Bahriye, Deniz Mecmuası, Donanma Dergisi, Deniz Kuvvetleri Dergisi Makaleler Listesi*, Ankara, Deniz Kuvvetleri Komutanlığı Yayınları, 1994, s. 27, 31, 33, 41-44, 49-52, 61.

Bahriye,³⁴ *Deniz Mecmuası*,³⁵ ve *Şehbal*³⁶ gibi dergilerde yayınlanmıştır. Deniz tarihiyle ilgili buralarda yazdığı bilimsel ve teknik konulu makaleler hacimli birer kitap teşkil edecek derecededir. Güncel ve tarihi meselelere dair dönemin önde gelen diğer mecmua ve gazetelerinde yazılar da kaleme almıştır. *Servet-i Fünûn*, *Maarif-i Umumiye*, *Akvam*, *Vakit*³⁷ ve *Son Saat* gibi mecmua ve gazetelerde başta gündemle ilgili olmak üzere tarih ve edebiyat alanında yazılar yazmıştır.

Diğer dergi ve gazetelerde tespit edilebilen yazılarından bazıları ise şunlardır: 10 Temmuz 1330 (*İctihad*, 19 Kanunuevvel 1329, IV. cilt, 85. sayı, s. 1887-1889), Din Ne Büyük Kuvvettir! (*Sebilü'r-Reşad [Sırat-ı Müstakim]*, 14 Şubat 1340, XXIII. cilt, 588. sayı, s. 255), Kıymetli İktibaslar: Türk Milleti ve Hadise-i Kerbela, (*İctihad*, 01 Kanun-ı sani 1926, cilt, 195. sayı, s. 3834-3836), Tarih Boyunca Cezayir, (*Tarih Coğrafya Dünyası*, Yıl: 1959, II. cilt, 8. sayı, s. 114-119), Tarih Boyunca Cezayir, (*Tarih Coğrafya Dünyası*, Yıl: 1959, , II. cilt, 11. sayı, 332-s. 335).

Ali Haydar Emir'in ulaşılan bu yazı ve makalelerinin haricinde de çok sayıda yazısı olduğu, fakat bunların farklı süreli yayınlarda bulunduğu göz önüne alındığında tamamının tespit edilip derlenmesinin uzun bir zamana ihtiyaç duyduğu da bir gerçektir. Halide Edib'in, *Tanin* gazetesinde Shakespeare'den yapılacak çevirilerle ilgili olarak Ali Haydar Emir'e açık mektup yazması onun çeviri ile ilgilendiği intibasını vermektedir. Bu konuyu destekler mahiyette bir diğer bilgi İnci Enginün tarafından paylaşılmaktadır. Enginün, Ali Haydar Emir'in Shakespeare'den *Fırtına* ve *Julius Ceaser* adlı eserleri çevirmiş olduğunu, ancak bu eserlerin şimdilik elimizde olmadığını, bunların müsvedde veya tasavvur hâlinde kaldığını yazmaktadır.³⁸

34 Osmanlı Bahriyesi 10 Temmuz 10 Temmuz 1324'ten 10 Temmuz 1330'a Kadar (Birinci Sene, Bahriye Matbaası, İstanbul, 10 Temmuz 1331, s. 3-83), Osmanlı Bahriyesi 10 Temmuz 1330'dan 23 Temmuz 1332'ye Kadar (Üçüncü Sene, Bahriye Matbaası, İstanbul, 10 Temmuz 1333, s. 3-96).

35 Balkan Harbi'nde Yunan Filosunun Teşrin-i Evvel ve Sâni Harekâtına Dair Sevkülceysi Bir Tetebbu (310 Numaralı Deniz Mecmuası'nın Tarih Kısmı, Teşrin-i Evvel 1928, s. 1-37), Tabiye Karşısında İmroz Muharebesi (311 Numaralı Deniz Mecmuası'nın Tarih Kısmı, İkinci Kanun 1928, s. 1-51), İlk Denizaltı Komutanımız, (*Deniz Mecmuası*, Nisan 1935, 336. sayı, s. 233-241).

36 Ali Haydar Emir'in Şehbal'de yer alan yazılarından tespit edilebilenler şunlardır: Terâcim-i Ahvâl: Viktori'nin Hikâyelerinden 1: Nelson, Napolyon, Terafalgar (15 Mart 1329, Sayı: 72, s. 464-466); Terâcim-i Ahvâl: Viktori'nin Hikâyelerinden 2. (1 Nisan 1329, Sayı: 73, s. 11-13); Terâcim-i Ahvâl: Viktori'nin Hikâyelerinden 3. (15 Nisan 1329, Sayı: 74, s. 35-36); Yunan İstiklâlinde Bahriye (Mayıs 1330, Sayı: 96, s. 468-471); Mısır Meselesinde Bahriye (10 Temmuz 1330, Sayı: 100, s. 64-68).

37 Ali Haydar Emir'in Vakit gazetesindeki yazılarının hangi tarihlerde ve hangi başlıkla yayınlandığına, bu gazetenin analitik indeksinin yapıldığı iki ayrı yüksek lisans tezi sayesinde ulaşmak mümkün olmaktadır. Bkz. Tuğba Ersoy, *Vakit Gazetesinde Edebi ve Kültürel Hareketlilik (23 Nisan 1920-29 Ekim 1923)*, 2011, Ankara, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, s. 92-93; Hürrem Türkaslan, *Vakit Gazetesinde Edebi ve Kültürel Hareketlilik (29 Ekim 1923-4 Ekim 1926)*, Ankara, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, 2011, s. 238-244.

38 İnci Enginün, *Türkçede Shakespeare*, İstanbul, Dergah Yayınları, 2008, s. 313-314; İnci Enginün, *Mukayeseli Edebiyat*, İstanbul, Dergah Yayınları, 1992, s. 123.

5. Ali Haydar Emir'in II. Abdülhamit Dönemi Bahriye Politikasına Dair Görüşü

Osmanlı ve cumhuriyet dönemi bahriyesi politikalarına ilişkin olarak Ali Haydar Emir'in bazı yorum ve görüşlerine kısaca değinmek gerekir. Bilhassa geçmişten günümüze çok tartışıla gelmekte olan II. Abdülhamit dönemi donanma politikasına ilişkin Ali Haydar Bey'in görüşü, padişahın donanmayı ihmal ettiği yönündedir. Ona göre, Abdülhamit personel ve materyal itibarıyla kuvvetli ve canlı bir donanma devraldı. Fakat bu donanma, Sultan Abdülaziz'in hal'i hadisesinde mühim bir rol oynadığı için Padişahın evhamına kurban edildi. Ali Haydar Emir'in deyimiyle: Abdülhamit 33 yıl bahriye mesleğine karşı müthiş bir imha ve tatil politikası götü. ³⁹ II. Abdülhamit dönemini *idare-i keyfiye*⁴⁰ devri olarak tanımlayan Ali Haydar Emir, Osmanlı bahriyesinin onun döneminde öldürüldüğü (bir cesed-i bîruh halinde kaldığı) ve donanmanın Haliç'e ebedi olarak defnedildiği görüşündedir. II. Meşrutiyet ile bahriyenin ihya edildiğini ifade etmektedir.⁴¹

Ali Haydar Emir, Osmanlı Devleti'nde denizciliğin genel olarak da ihmal edildiği görüşünde olup coğrafi, askerî ve iktisadi bütün sebeplerle bir bahriye politikasına sahip olması gereken devletin deniz kuvvetlerine hiçbir zaman gereken önemi vermediği görüşündedir. Donanmalar ve amirallerin ancak ihtiyacın tesiriyle zaman zaman ortaya çıktığını yazan Ali Haydar Emir, deniz ticaretinin de Türkler tarafından aynı şekilde ihmal edildiğini ifade etmektedir.⁴²

II. Abdülhamit devrinin özellikle son on senesinde Bahriye Mektebi'nin kişisel hayatı, gençliği, zekâ ve ihtirası öldüren bir kurum hâline getirilmek istendiği görüşünü savunun Ali Haydar Emir, ders müfredatının yanı sıra mektebin fiziki ve sıhhi şartlarının da standartların çok altında bulunduğunu bildirmektedir. Aynı şekilde eğitim gemilerinin fiziki ve teçhizat yönünden kötü bir durumda olduğu bilgisi de Ali Haydar Emir tarafından paylaşılmaktadır.⁴³

II. Abdülhamit'in bahriyelilere karşı olumsuz yaklaşımının topluma da yansıdığı değerlendirilmesinde bulunan Ali Haydar Emir, bunların beyhude beslenen ve kendisine asla muhabbet edilmeyen üvey çocuklar mevkiinde olduğunu dile getirmektedir. En

39 Ali Haydar Emir, *1327-1328 Türkiye-İtalya Harbi Tarih-i Bahrîsi*, s. 1.

40 A.H.E. [Ali Haydar Emir], "Osmanlı Bahriyesi: 10 Temmuz 1324'ten 10 Temmuz 1330'a Kadar", *Mecmua-i Seneviye-i Bahriye*, Birinci Sene, İstanbul, Bahriye Matbaası, 1331, s. 4-5, 11.

41 A.H.E. [Ali Haydar Emir], "Osmanlı Bahriyesi: 10 Temmuz 1324'ten 10 Temmuz 1330'a Kadar", s. 3-5.

42 Ali Haydar Emir, *1327-1328 Türkiye-İtalya Harbi Tarih-i Bahrîsi*, s. 2.

43 Ali Haydar Emir, *1327-1328 Türkiye-İtalya Harbi Tarih-i Bahrîsi*, s. 2-7.

ufak bir yanlış hareketi görülen bahriyelilerin Afrika'ya, Yemen'e, Bağdat'a ve Basra'ya sürgüne gönderildiklerine dikkat çekmektedir. Haliç'te Tersane-i Âmire önünde birbirine bitişik olarak boydan boya bağlanan ve çürümeye terk edilen gemilerin oldukları yerde su aldıkları, güvertelerinde otlar bittiği, içlerinde koyunlar beslendiği, bazen de geminin eceli geldiğinden kendi kendine battığı bilgisi Ali Haydar Emir tarafından paylaşılmaktadır. Bu gemilerin her biri üzerinde yüzlerce zabitin kayıtlı gözüktüğünü ve bunların sadece maaş çıktığı zaman gemiye gittiklerini de yazmaktadır.⁴⁴ II. Abdülhamit döneminde bahriye merkez dairelerinin erkân, ümera ve zabıtana istiratgâh hâline geldiği yorumu da Ali Haydar Emir'in bu dönemle ilgili tanımlamaları arasındadır.⁴⁵

Ali Haydar Emir'in bu değerlendirmelerinin II. Abdülhamit'in saltanatının sona ermesinden sonraki yıllarda *Hamidiye Dönemi*'ne ilişkin yapılan eleştirilere bir örnek teşkil ettiği görülmektedir. Sultan Abdülaziz'in gerçekleştirilen bir darbeyle tahttan indirilmesi sürecinde donanmanın da darbeyi desteklemesi II. Abdülhamit'in bahriyeye yaklaşımında olumsuz etkileri olduğu birçok yazar tarafından dile getirilmektedir. II. Abdülhamit'in, amcası Sultan Abdülaziz döneminde Avrupa'dan satın alınan, işletimi hayli masraflı ve artık ömrünü doldurmuş, modernizasyona tabi tutulduğunda ise oldukça maliyet gerektiren gemileri Haliç'e çektiği tarihi bir gerçektir. Bu uygulamayı donanmayı imha politikası olarak değerlendirmenin ne kadar doğru olacağı ise tartışmalı bir konudur.

II. Abdülhamit'in donanmanın ıslahı için gerekli emirleri verdiği, fakat çoğu zaman mali müzayaka sebebiyle bunun gerçekleştirilemediği de anlaşılmaktadır. Bilhassa 1897 Osmanlı-Yunan Savaşı'nda Osmanlı donanmasının iyi durumda olmadığı görülürken; sonraki süreçte Avrupalı devletlere savaş gemisi siparişinde bulunulmuştur. Bu dönemde içlerinde Hamidiye, Mecidiye ve Mesudiye'nin de içlerinde bulunduğu savaş gemileri başta olmak üzere; 3 kruvazör, 2 torpido kruvazörü, 16 torpidobot, 7 gambot ve 2 yardımcı gemi satın alınmıştır. Ayrıca iki zırhlı gemi ile 3 korvetin tadili yoluna gidilmiştir.⁴⁶

44 Ali Haydar Emir, *1327-1328 Türkiye-İtalya Harbi Tarih-i Bahrîsi*, s. 8-9.

45 A.H.E. [Ali Haydar Emir], "Osmanlı Bahriyesi: 10 Temmuz 1324'ten 10 Temmuz 1330'a Kadar", s. 4-5, 11. II. Meşrutiyet'in ilanında sonra Meclis-i Mebusan'da bahriye ve donanma politikasına ilişkin görüşmeler sırasında söz alan bazı mebusların II. Abdülhamit döneminde takip edilen donanma politikasına eleştiriler getirdikleri de görülmektedir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Sabahattin Özel-Önder Kocatürk, "II. Meşrutiyet'ten I. Dünya Savaşı'na Osmanlı Bahriyesine Dair Notlar", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, Sayı 46 (2007), İstanbul 2009, s. 205-271.

46 Sultan II. Abdülhamit dönemi donanmasına ilişkin bazı değerlendirmeler için bkz. Metin Hülagü, "1897 Osmanlı-Yunan Savaşı Çerçevesinde Sultan II. Abdülhamid Dönemi Osmanlı Donanması Hakkında Bir Değerlendirme", *Türkler*, Cilt: 13, Ankara, Yeni Türkiye Yayınları, 2002, s. 830-844; Ali Fuat Öreñç, "Deniz Kuvvetleri ve Deniz Harp Sanayi", *Osmanlı Askerî Tarihi: Kara, Deniz ve Hava Kuvvetleri 1792-1918*, Editör: Gültekin Yıldız, 2017, İstanbul, Timaş Yayınları, s. 213-220.

II. Abdülhamit döneminde donanmanın daha ziyade kıyı savunmasına yönelik bir politika takip ettiği bilinmektedir. O dönemde tedarik edilen gemilerin inşa ve işletim masrafı daha az, hızlı hareket kabiliyetine sahip ve dönemin teknolojiyle uyumlu olmalarına özen gösterildiği anlaşılmaktadır. Bu husus, Bahriye Nezareti ile Yıldız Sarayı arasında cereyan eden birçok yazışmadan anlaşılmaktadır.⁴⁷

Sonuç

Bahriye Mektebi'ndeki deniz harp tarihi öğretmenliğinin yanı sıra neredeyse tamamı deniz harp tarihine dair kaleme aldığı kitap ve makaleleriyle *velud bir kalem* olduğunu gösteren ve dönemin önemli yazarları arasında yer alan Ali Haydar Emir, eserlerinde birincil kaynakları yani arşiv belgelerini kullanmasıyla dikkat çekti. Bu çalışmalarının her biri kıymetli birer bilgi kaynağı olmakla birlikte kullanılan vesika ve kaynakların dipnot olarak verilmemesi eserlerinin bir eksiği olarak görülmektedir. Günümüz akademik çalışmalarında bu eserlerden kullanılacak olan bilgilerin, arşivlerden teyit edildikten sonra kullanılmasının uygun olacağı değerlendirilmektedir.

Osmanlı deniz harp tarihine ilişkin yazdığı kitap ve makalelerinin çoğunun eski harflerle basılmış olması ve bunların bazılarının sadece kimi ihtisas kütüphanelerinde bulunması Ali Haydar Emir'in denizcilik tarihimizdeki yerinin yeterince takdir edilmemesine etki eden etmenlerden biridir. Bu eserlerle ilgili muhteva analizi yapılmamış olması ve bazı dergilerde yayımlanan yazılarının bir araya getirilmemiş olması da bu etmenlerden biridir.

Bu makalenin ortaya koyduğu sonuçlardan biri Ali Haydar Emir'in yazdığı kitap ve makalelerle Türk denizcilik tarihinin aydınlanmasına önemli katkı sunan bir isim olduğudur. Hayatı ve eserlerine bu makale vesilesiyle dikkat çektiğimiz Ali Haydar Emir

47 Aslında Saray'dan donanmanın ıslahı hususunda çok sayıda re'sen irade-i seniyye verilmiştir. Bahriye Nezareti'nin de donanmanın ıslahı hususunda bazı talepleri olduğu ve bu talepler doğrultusunda irade-i seniyye çıktığı görülmektedir. Fakat bu işlerin icrası için maliye hazinesinden tahsisat alınması safhasında gerekli paranın ya alınmadığı yahut talep edilenlerin çok azına ödenek çıktığı da bilinmektedir. Mesela 1881 yılında donanmanın modernizasyonuna ilişkin Sultan Abdülhamit tarafından zırlı gemilerin mevcut silahlarının modern teknolojiye uyarlanması istenmiştir. Gemilerin baş ve kış taraflarına Tersane-i Amire'de imal edilen Krupp toplarının yerleştirilmesinin emredilmesi üzerine Orhaniye ve Aziziye firkateynleri ile Feth-i Bülend ve Mukaddeme-i Hayr korvetlerine bu toplar konulmuştur. Bahriye Nazırı Hasan Hüsnü Paşa tarafından Saray'a verilen malumatta topları yerleştirilen gemilerden bir firkateyn ile bir korvetin Marmara Denizi taraflarına gönderilerek deneme atışı yapması ve bu sayede teknik bir noksanının olup olmadığının tespiti edilmesi gerektiği beyan edilmişti. Gemilerin dönüşte Beşiktaş önlere gönderileceği ve orada bulunan Mahmudiye ve Osmaniyeli firkateynlerinin top konulmak üzere Tersane-i Amire'ye alınacağı ve buna dair izin talebi de bahriye nazırının yazısında yer almıştı. Bkz. *Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı (BOA), Yıldız Mütenevvia (Y.MTV)*. 6/51. Bahriye Nazırı Hasan Hüsnü Paşa'nın 1 Recep 1298 (30 Mayıs 1881) tarihli arz tezkeresi. 1890 ve 1893 yıllarında Tersane-i Amire bünyesinde ve Osmanlı sahillerinde bulunan donanma gemilerine dair detaylı bilgi için ayrıca bkz. *BOA, Bâbîali Evrak Odası (BEO)*, 253/13973. Lef 3; *Ceride-i Bahriye*, 6 Mart 1306, Nu: 129, s. 4.

hakkında bundan sonra yapılacak ve yapılmasını umduğumuz akademik çalışmalara bu makalenin bir başlangıç teşkil etmesi temennimizdir. Bilhassa *Tarih-i Bahri Sahifeleri* adlı eserinin Latin harfleriyle yayımlanmasının denizcilik tarihi araştırmalarına katkı yapacağı muhakkaktır.

II. Abdülhamit'in tahtan indirilmesinden sonraki süreçte kaleme aldığı yazılarda Abdülhamit'i donanmayı çürütmekle ve bahriyeyi ihmal etmekle suçlayan Ali Haydar Emir, II. Meşrutiyet döneminde donanmanın ihya edildiği görüşünü savunmaktadır. İstiklal Harbi dönemindeki yazılarında *Türk* ve *Türk milleti* vurgulu yazıları görülen Emir, Cumhuriyet'in ilanından sonraki süreçte de Cumhuriyet ve Atatürk taraftarı yazılarıyla ön plana çıkan aydınlar arasında yer almıştır.

Kaynakça

1. Arşiv Kaynakları

A. Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi [BOA]

BEO: [Bâbîâli Evrak Odası], Kutu/Gömlek Nu: 253/13973.

Y.MTV: [Yıldız Mütenevvia], Kutu/Gömlek Nu: 6/51.

B. Deniz Tarihi Arşivi (DTA)

DZM: [Deniz Müsteşarlığı Fonu], Kutu/Gömlek Nu: 123/2911.

BH.SAİD: [Bahriye Nezareti Sicil-i Ahval İdaresi Evrakı], Kutu/Gömlek Nu: 18934/51.

BN: [Bahriye Nezareti Fonu], Kutu/Gömlek Nu: 196/4813; 357/12869.

BV: [Bahriye Vekâleti Fonu], Kutu/Gömlek Nu: 205/3908.

Künye Defterleri Bölümü: Zabitan Künye Defteri, Defter Nu: 6.

MBN: [Mülga Bahriye Nezareti Evrak Fonu], Kutu/Gömlek Nu: 528/373; 528/374; 770/169.

Mektebler Bölümü: Bahriye Mektebi Muallimleri Tercüme-i Hâl Defteri, Defter Nu: 4566.

2. Kitap ve Makaleler⁴⁸

Büyüktuğrul, Afif: “Balkan Savaşı Deniz Harekâtı Üzerine Gerçekler (1912-1913)”, *Belleten*, XLIV, Ekim 1980, Sayı: 176, s. 717-752.

48 Ali Haydar Emir'in kendisinin yazmış olduğu kitap ve makalelerin, bu makale metni içerisinde ayrıntılı künyeleri verildiğinden ayrıca buradaki kaynakçaya alınmasına gerek görülmemiştir.

- _____ : *Osmanlı Deniz Harp Tarihi*, C. 4, İstanbul, Deniz Kuvvetleri Komutanlığı Yayınları, Deniz Basımevi, 1974.
- Yalçın, Alemdar: *II. Meşrutiyet'te Tiyatro Edebiyatı Tarihi*, Ankara, Gazi Üniversitesi Yayınları, 1985.
- Örenç, Ali Fuat: "Deniz Kuvvetleri ve Deniz Harp Sanayi", *Osmanlı Askerî Tarihi: Kara, Deniz ve Hava Kuvvetleri 1792-1918*, Editör: Gültekin Yıldız, 2017, İstanbul, Timaş Yayınları, s. 173-227.
- Çoker, Fahri: "Ölümünün 30'uncu Yıldönümünde Hocam Ali Haydar Emir (Alpagut)", *Donanma Dergisi*, Ekim 1967, C. 80, S. 459, s. 20-34.
- _____ : *Deniz Harp Okulumuz*, 7. Baskı, İstanbul, Deniz Basımevi, 2006.
- Yücebaş, Hilmi: *Bütün Cepheleriyle Yahya Kemal: Hayatı, Hatıraları, Şiirleri*, 4. Baskı, İstanbul, Hamle Matbaası, 1962.
- Yıldırım, Hüseyin: *Risâle-i Mevkute-i Bahriye*, Deniz Mecmuası, Donanma Dergisi, Deniz Kuvvetleri Dergisi Makaleler Listesi, Ankara, Deniz Kuvvetleri Komutanlığı Yayınları, 1994.
- Enginün, İnci: *Mukayeseli Edebiyat*, İstanbul, Dergah Yayınları, 1992.
- _____ : *Türkçede Shakespeare*, İstanbul, Dergah Yayınları, 2008.
- Özege, M. Seyfeddin: *Eski Harflerle Basılmış Türkçe Eserler Katalogu*, C. 4, (Hazırlayan: Ahmet Eryüksel), Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, İstanbul 1991 (fotokopi nüsha)
- Hülagü, Metin: "1897 Osmanlı-Yunan Savaşı Çerçevesinde Sultan II. Abdülhamid Dönemi Osmanlı Donanması Hakkında Bir Değerlendirme", *Türkler*, Cilt: 13, Ankara, Yeni Türkiye Yayınları, 2002, s. 830-844.
- Gökman, Muzaffer: *İstanbul'u Yaşayan ve Yaşatan Adam: Ahmet Rasim*, C. 2, İstanbul, Çelik Gülersoy Vakfı Yayınları, 1989.
- Yıldız, Osman: "Ali Rıza Seyfioğlu", *TÜBAR*, XII, 2002 Güz, s. 89-109.
- Sevengil, R. Ahmet: *Hüseyin Rahmi Gürpınar: Hayatı, Hatıraları, Eserleri, Münakaşaları, Mektupları*, İstanbul, Hilmi Kitabevi, 1944.
- Özel, S.-Kocatürk, Ö.: "II. Meşrutiyet'ten I. Dünya Savaşı'na Osmanlı Bahriyesine Dair Notlar", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, Sayı: 46 (2007), İstanbul 2009, s. 205-271.
- Çağlar, Yusuf: *Bir Fotoğrafın Aynasında İstanbul'un Meşhur Edebiyatçıları*, İstanbul, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür A.Ş. Yayınları, 2009.

3. Yayınlanmamış Tezler

- Türkaslan, Hürrem: *Vakit Gazetesinde Edebî ve Kültürel Hareketlilik (29 Ekim 1923-4 Ekim 1926)*, Ankara, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, 2011.
- Güçtekin, Nuri: *İstanbul'daki Müslim Özel Mektepleri (1873-1922)*, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, 2013.
- Ersoy, Tuğba: *Vakit Gazetesinde Edebî ve Kültürel Hareketlilik (23 Nisan 1920-29 Ekim 1923)*, Ankara, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, 2011.
- Çakmaktepe, Zehra: *Donanma Mecmuası (İnceleme, Tahlilî Fihrist ve Seçme Metinler)*, Erzurum, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, 2002.

4. Süreli Yayınlar⁴⁹

Akşam Gazetesi

Ceride-i Bahriye

Cumhuriyet Gazetesi

Deniz Mecmuası

Donanma Mecmuası

İctihad

Risale-i Mevkute-i Bahriye

Sebilü'r-Reşad

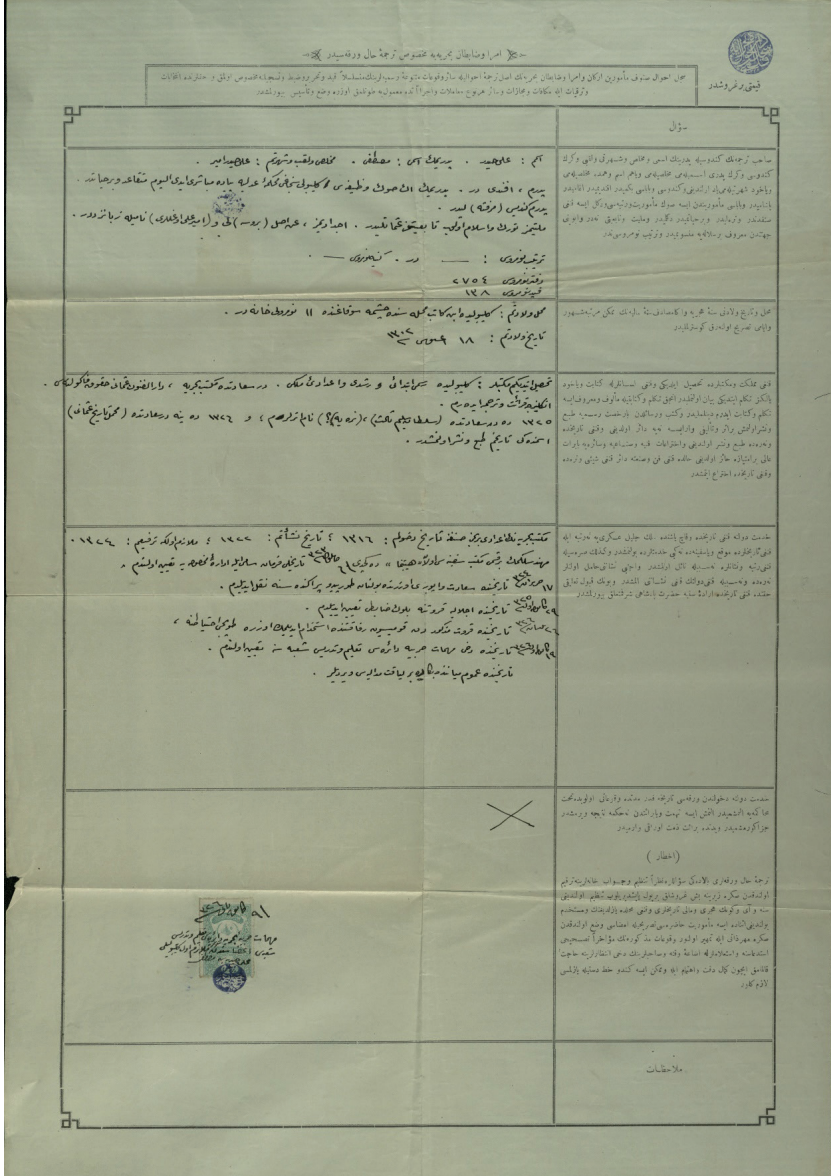
Şehbal

Tarih Coğrafya Dünyası

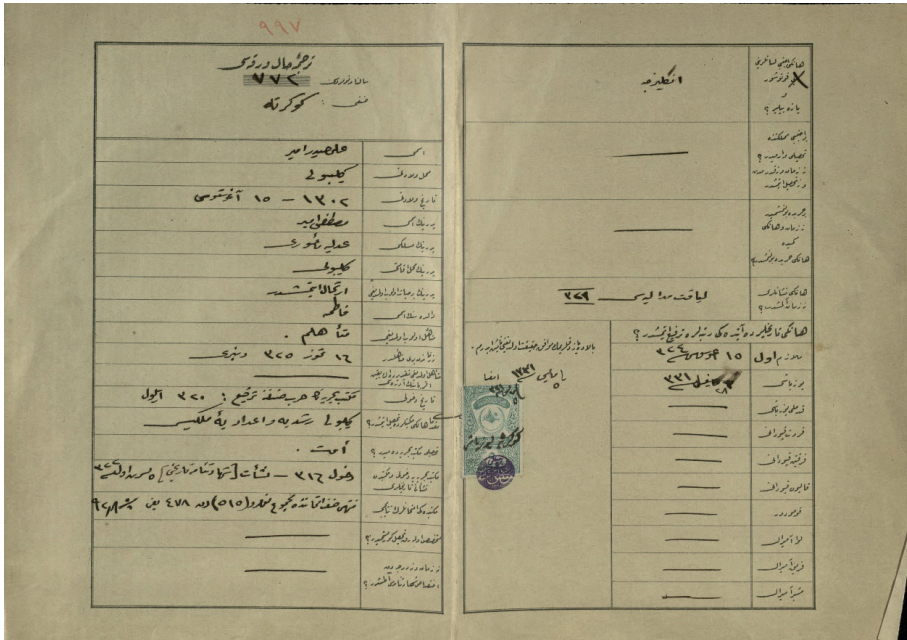
---

49 Süreli yayınların detaylı künye bilgileri metin içindeki dipnotlarda gösterilmiştir.

Ekler

Ek-1: Ali Haydar Emir'in 1910 Yılı Tercüme-i Hâl Varakası. Kaynak: DTA, BH.SAİD. 18934/51.

تاریخ	مکان	تذکره	تذکره		تذکره		تذکره	تذکره
			تذکره	تذکره	تذکره	تذکره		
۱۵ آذر ۱۳۰۴	تهران	تذکره	تذکره	تذکره	تذکره	تذکره	تذکره	تذکره
۱۶ آذر ۱۳۰۴	تهران	تذکره	تذکره	تذکره	تذکره	تذکره	تذکره	تذکره
۱۷ آذر ۱۳۰۴	تهران	تذکره	تذکره	تذکره	تذکره	تذکره	تذکره	تذکره
۱۸ آذر ۱۳۰۴	تهران	تذکره	تذکره	تذکره	تذکره	تذکره	تذکره	تذکره
۱۹ آذر ۱۳۰۴	تهران	تذکره	تذکره	تذکره	تذکره	تذکره	تذکره	تذکره
۲۰ آذر ۱۳۰۴	تهران	تذکره	تذکره	تذکره	تذکره	تذکره	تذکره	تذکره
۲۱ آذر ۱۳۰۴	تهران	تذکره	تذکره	تذکره	تذکره	تذکره	تذکره	تذکره
۲۲ آذر ۱۳۰۴	تهران	تذکره	تذکره	تذکره	تذکره	تذکره	تذکره	تذکره
۲۳ آذر ۱۳۰۴	تهران	تذکره	تذکره	تذکره	تذکره	تذکره	تذکره	تذکره
۲۴ آذر ۱۳۰۴	تهران	تذکره	تذکره	تذکره	تذکره	تذکره	تذکره	تذکره
۲۵ آذر ۱۳۰۴	تهران	تذکره	تذکره	تذکره	تذکره	تذکره	تذکره	تذکره
۲۶ آذر ۱۳۰۴	تهران	تذکره	تذکره	تذکره	تذکره	تذکره	تذکره	تذکره
۲۷ آذر ۱۳۰۴	تهران	تذکره	تذکره	تذکره	تذکره	تذکره	تذکره	تذکره
۲۸ آذر ۱۳۰۴	تهران	تذکره	تذکره	تذکره	تذکره	تذکره	تذکره	تذکره
۲۹ آذر ۱۳۰۴	تهران	تذکره	تذکره	تذکره	تذکره	تذکره	تذکره	تذکره
۳۰ آذر ۱۳۰۴	تهران	تذکره	تذکره	تذکره	تذکره	تذکره	تذکره	تذکره

Ek-2: Ali Haydar Emir'in 1915 Yılı Tercüme-i Hâl Varakasının Ön ve Arka Yüzü. Kaynak: DTA, BH.SAİD. 18934/51.

Ek-3: 1918 Yılı Temmuz Ayında Bir Araya Gelen Güzel Sanatlar Birliği Edebiyat Şubesinin Üyelerinin Toplu Fotoğrafi. Ali Haydar Emir, en arkada soldan ikinci sırada. Ali Haydar Emir'in sağında Necip Fazıl, solunda ise Necmettin Halil (Onan) bulunuyor. Fotoğrafta yer alan diğer üyelerin isimleri için bkz. *Bir Fotoğrafın Aynasında İstanbul'un Meşhur Edebiyatçıları*, Hazırlayan: Yusuf Çağlar, İstanbul, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür A.Ş. Yayınları, 2009, s. 17, 26, 143.

Milli Eğitim Bakanı Celal Yardımcı ve Eğitim Alanındaki Faaliyetleri*

The State Minister of Education Celal Yardımcı and His Activities in this Role

Mehmet GÜNDÜZ¹

*Bu makale 24-27 Nisan 2018 tarihlerinde İnönü Üniversitesi'nde düzenlenen 8. Türkiye Lisansüstü Çalışmaları Kongresi'nde "Milli Eğitim Bakanı Celal Yardımcı ve Eğitim Alanındaki Faaliyetleri" başlığı ile sözlü bildiri olarak sunulan bildirinin genişletilmiş halidir.

¹Dr., Milli Eğitim Bakanlığı, İstanbul Erkek Lisesi, İstanbul, Türkiye

ORCID: M.G. 0000-0002-4642-4189

Sorumlu yazar/Corresponding author:

Mehmet Gündüz,
Milli Eğitim Bakanlığı, İstanbul Erkek Lisesi,
İstanbul, Türkiye

E-posta/E-mail: ekalim02@yahoo.com

Başvuru/Submitted: 17.03.2019

Revizyon Talebi/Revision Requested:
27.05.2019

Son Revizyon/Last Revision Received:
30.05.2019

Kabul/Accepted: 31.05.2019

Atıf/Citation: Gunduz, M. (2019). Milli Eğitim Bakanı Celal Yardımcı ve eğitim alanındaki faaliyetleri. *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları-Recent Period Turkish Studies*, 35: 79-108.

<https://doi.org/10.26650/YTA2019-583785>

Öz

Celal Yardımcı 1911 yılında Ağrı Doğubayazıt'ta doğmuştur. Yardımcı TBMM'nin IX, X ve XI. dönemlerinde Ağrı Milletvekili olarak görev yapmıştır. Milletvekilliği sırasında Adalet, Devlet ve Milli Eğitim Bakanlığı görevlerinde bulunmuştur. Demokrat Parti'nin eğitim politikalarını hayata geçiren önemli isimlerden biri olan Celal Yardımcı devlet okullarında yabancı dilde eğitimin yaygınlaşması için önemli çalışmalar yapmıştır. Celal Yardımcı ABD-Türkiye arasında 1950'lerde sonra artan ilişkilerin eğitim alanındaki en önemli mimarlarından biridir. Onun Milli Eğitim Bakanlığı döneminde Türkiye ile ABD arasında eğitim alanından yakın ilişkiler kurulmuştur. Bu yüzden Celal Yardımcı dönemindeki eğitim faaliyetlerine bakmak eğitim alanındaki Türk-ABD ilişkilerinin anlaşılmasına yardımcı olacaktır. Atatürk, Ege, Karadeniz Teknik ve Ortadoğu Teknik üniversitelerinin kurulmasında ve gelişmesinde önemli rolü olan Celal Yardımcı'nın Türk eğitim sistemine en büyük etkisi ortaöğretim alanında olmuştur. Yardımcı, Türkiye'de yabancı dilde eğitim yapan maarif kolejlerini kurduğunda bu okulların ihtiyacını gidermek için yurtdışından sözleşmeli yabancı öğretmen getirmiştir. Türkçe-İngilizce eğitim yapan maarif kolejleri günümüz ortaöğretiminin en önemli parçası olan Anadolu liselerinin nüvesini oluşturmuştur. Celal Yardımcı ilköğretim ve ortaöğretim alanında okul sayısını önemli ölçüde artırmıştır. İlköğretim Kanunu Meclis'ten çıkarmak için çok çalışmasına rağmen bunda başarılı olamamıştır. Bu yüzden muhalefet milletvekilleri tarafından sıklıkla eleştirilmiştir. Halk eğitimine ve öğretmen yetiştirmeye önem veren Celal Yardımcı üniversite muhtariyeti konusunda muhalefetle karşı karşıya gelmiştir. 27 Mayıs darbesinden sonra tutuklanan Celal Yardımcı Yassıada'da yargılanmış ve müebbet hapse mahkûm edilmiştir. Cezası daha sonra affedilmiş ve Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin XVI. döneminde İstanbul Milletvekili olmuştur. Yardımcı 10 Ocak 1986'da İstanbul'da ölmüştür. **Anahtar Kelimeler:** Celal Yardımcı, Milli Eğitim, Maarif Kolejleri, Anadolu Liseleri, Atatürk Üniversitesi, Ege Üniversitesi, Karadeniz Teknik Üniversitesi, ODTÜ

ABSTRACT

Celal Yardımcı was born in 1911 in Doğubayazıt, Ağrı. Yardımcı served as the Deputy of Ağrı in periods IX, X and XI of the Turkish Grand National Assembly. During his time as deputy he served as Minister of Justice, State and National Education. Celal Yardımcı, one of the most important names in terms of putting the educational policies of the Democratic Party into practice, took important steps in the expansion of foreign language education in public schools. Celal Yardımcı was one of the most important architects in the field of education in the 1950s in terms of growing the relationship between the US and Turkey. His period with the State Ministry of Education established close relations with Turkey in the field of education in the United States. Therefore, looking at Celal Yardımcı's educational activities in this period will help to understand Turkish-US relations in the field of education. Celal Yardımcı's greatest impact on the Turkish Education System, which played an important role in the establishment and development of the Erzurum, Aegean, Black Sea Technical and Middle East Technical universities was in the field of secondary education. When Celal Yardımcı established the maarif colleges of foreign language education in Turkey, he engaged the services of a foreign teacher to support such schools. The maarif colleges, which provide Turkish-English education, formed the core of the anatolian high schools which are today considered as one of the most important elements of secondary education. Celal Yardımcı significantly increased the number of schools in the primary and secondary education sector. Although he worked hard to legislate Primary Education Law through Parliament, he did not succeed in this and this is why he was often criticized by opposition MPs. Celal Yardımcı, who placed great importance on public education and teacher training, faced opposition on the subject of university autonomy. Celal Yardımcı, who was arrested after the May 27 coup, was tried in Yassıada and sentenced to life imprisonment. He was later pardoned and he became the Istanbul Deputy in the sixteenth term of the Turkish Grand National Assembly. Yardımcı died on 10 January 1986 in Istanbul.

Keywords: Celal Yardımcı, National Education, Maarif Colleges, Anatolian High Schools, Atatürk University, Ege University, Karadeniz Technical University, METU

Giriş

İkinci Dünya Savaşı sonrasında oluşan siyasi atmosfer Türkiye'nin çok partili siyasi hayata geçmesine zemin hazırlamıştır. Savaş sonrasında uluslararası politikada çift kutuplu bir dünyanın belirginleşmesi ve Sovyet Rusya'nın tehditleri Türkiye'yi ABD'ye yaklaştırmıştır. Nitekim hem iç hem de dış dinamiklerin zorlamasıyla 1945'nin sonlarına doğru Millî Kalkınma Partisi, 7 Ocak 1946'da da Demokrat Parti kurulmuştur. Demokrat Parti kısa sürede gücünü artırmış ve 14 Mayıs 1950 seçimlerinde iktidarı CHP'den devralmıştır. Bu iktidar değişikliğinden sonra Türkiye ile ABD arasındaki ilişkiler birçok alanda artmıştır. İki ülkenin eğitim alanında ilişkilerinin gelişmesini sağlayan en önemli mimarlardan biri Millî Eğitim Bakanı Hüseyin Celal Yardımcı'dır.

1911'de Doğubayazıt'ta doğan Hüseyin Celal Yardımcı'nın babası eşraftan Hacı Celal Efendi'dir. Çocukluk yılları, Birinci Dünya Harbi, Rus İşgali ve çeşitli zorluklar altında geçen Yardımcı, Doğubayazıt Rüştüye Mektebi'ni bitirmiştir. Bu yıllarda zekâsı, okuma ve araştırma merakı ile dikkatleri üzerine çekmiştir. 4 Mart 1925'te çıkarılan Takrir-i Sükûn Kanunu'ndan sonra olaylarla ilgisi olmamasına rağmen Hacı Celal Efendi ve ailesi İzmir Karşıyaka'ya gönderilmiştir. Aile Erzurum, Trabzon, İstanbul rotasını izleyerek zorlu bir yolculuktan sonra İzmir'e ulaşmıştır. Daha sonra da Bursa'ya

yerleşmelerine izin verilmesi üzerine Hacı Celal Efendi ailesiyle birlikte Bursa'ya yerleşmiştir. 1929 yılında çıkan aftan sonra Hacı Celal Efendi bazı aile bireyleri ile Doğubayazıt'a dönmüştür. Ancak Celal Yardımcı eğitimini tamamlamak için Bursa'dan İstanbul'a gitmiştir.¹

1928'de İstanbul Erkek Lisesi'ni, ardından da İstanbul Hukuk Fakültesi'ni bitiren Celal Yardımcı 1932-1934 yıllarında İstanbul Adliyesinde stajyer memur olarak çalışmıştır.² Serbest avukatlık yaparken gazete ve dergilerde yazdığı yazılar ve radyo konuşmalarıyla ülke çapında tanınan Yardımcı, 1945-1950 yılları arasında Haşmet Orbay ve Ömer İnönü'nün de adının karıştığı Muzaffer Kayalibay davasının avukatlığını yapmıştır.³ Fransızca ve Rumca bilen Celal Yardımcı 1950'de Ağrı Milletvekili olarak Meclis'e girmiştir. 1950-1960 döneminde kesintisiz olarak üç dönem TBMM'de yer alan Yardımcı 8.4.1953-17.5.1954 ile 9.12.1955-25.11.1957 tarihleri arasında Devlet Bakanlığı, 17.5.1954-9.12.1955 ile 25.11.1957-22.5.1959 tarihleri arasında Millî Eğitim Bakanlığı ve 3.4.1960-27.5.1960 tarihleri arasında da Adalet Bakanlığı yapmıştır.⁴

27 Mayıs darbesinden sonra tutuklanan Demokrat Partililerden biri olan Celal Yardımcı Yassıada'da yargılanmıştır.⁵ Duruşmaların 188. gününde yaptığı savunmada 1926-1950 yılları arasında çıkan kırk kanunun anayasaya aykırı olarak çıkartılmış olduğunu ilmi heyetin tespit etmiş olduğunu açıklayarak “*Savcıya göre benim ölmem, adalete göre ise ölmemem*” diyerek kendisini savunmuştur.⁶ Yargılamalar devam ederken Celal Yardımcı'nın servetinin %58,9'unun gayrimeşru olduğu iddiaları basında yer almış,⁷ haksız mal iktisabında Ankara 1. Ağır Ceza Mahkemesi'nde yargılanmıştır.⁸ Yassıada yargılamaları sonucunda müebbet hapse mahkûm edilen Celal Yardımcı Kayseri Cezaevine gönderilmiştir. Kayseri'den İstanbul'a naklolmak istemiş ve bu talebi kabul edilerek 25 Nisan 1963'te İstanbul Toptaşı Cezaevine nakledilmiştir.⁹ Ancak 2 Temmuz 1964'te yeniden Ankara Cezaevi'ne nakledilmiştir.¹⁰ Celal Yardımcı

1 *Doğubayazıt Narinkale*, 12 Şubat 2007, s. 4.

2 Kazım Öztürk, *Türk Parlamento Tarihi*, C. VII, Ankara, TBMM Vakfı Yayınları, 1998, s. 28-29.

3 *Doğubayazıt Narinkale*, 12 Şubat 2007, s. 4.

4 Kazım Öztürk, *Türk Parlamento Tarihi*, s. 28-29; *Yeni İstanbul*, 24 Mayıs 1959, s. 1.

5 Celal Yardımcı ve Eşi Harika Yardımcı'nın Yassıada günleriyle ilgili hatıraları Çiğdem Aldatmaz tarafından kitaplaştırılmıştır. (Çiğdem Aldatmaz, *Elli Kelime Yardımcı Ailesinin Yassıada Öyküsü*, İstanbul, Pia Yayınları, 2013).

6 *Fırat*, 28 Temmuz 1961, s. 1.

7 *Milliyet*, 25 Temmuz 1961, s. 5.

8 *Milliyet*, 4 Temmuz 1962, s. 1.

9 *Milliyet*, 26 Nisan 1963, s. 1; *Cumhuriyet*, 26 Nisan 1963, s. 5.

10 *Cumhuriyet*, 3 Temmuz 1964, s. 1.

Cumhurbaşkanı'nın hususi affı ile Ocak 1965'te cezası affedilmiştir.¹¹ TBMM'nin XVI. döneminde ise İstanbul Milletvekili olan Celal Yardımcı, 10 Ocak 1986'da Kadıköy'deki evinde kalp krizi sonucu hayatını kaybetmiştir.¹² Cenaze namazı 13 Ocak 1986'da Şişli Camii'nde kılındıktan sonra Zincirlikuyu'daki aile mezarlığında toprağa verilmiştir.¹³ Kardeşleri Veysi Yardımcı Ağrı Senatörlüğü, Prof. Dr. Mehmet Yardımcı ise İstanbul Milletvekilliği yapan Celal Yardımcı'nın eşinin adı Harika Yardımcı, oğlu tanınmış otomobil yarışçılardan Şerif Yardımcı ve kızı Şahika Hanım'dır.¹⁴

1. Celal Yardımcı'nın Eğitim Alanındaki Faaliyetleri

İkinci Dünya Savaşı sonrasında kültür diplomasisi giderek önem kazanmış ve ABD kendi kültürünü dışarıya ihraç etme stratejisini gütmüştür. Bu stratejinin en önemli araçlarından biri Fulbright programıdır.¹⁵ Türkiye ile ABD arasında artan ilişkiler etkisini eğitim, kültür gibi alanlarda da göstermiştir. CHP iktidarı döneminde 27 Aralık 1949'da imzalanan Türk-Amerikan Kültür Anlaşması'yla başlayan bu programla iki ülke arasında eğitim alanındaki iş birliğinin yasal zemini oluşmuştur.¹⁶ Demokrat Parti iktidarı döneminde de Türkiye ile ABD arasındaki bu zemin üzerinde ilişkiler giderek gelişmiştir. Nitekim I. Menderes Hükümeti programında ABD ile siyasi, iktisadi ve kültürel münasebetleri her gün daha da kuvvetlendirmenin hükümetin en büyük emeli olduğu açıklanmıştır.¹⁷ Milli ahlak ve manevi değerlere son derece önem atfeden programla Demokrat Parti, tek parti döneminde oluşturulan ve yerleştirilen milliyetçiliğe dayanan Türk milli eğitim ideolojisini yeniden üretmiştir.¹⁸ Ayrıca Demokrat Parti, tek parti döneminde ABD ile gelişmeye başlayan ilişkileri çok boyutlu olarak artırmıştır. Bu çerçevede Celal Yardımcı iki ülke arasında özellikle eğitim alanında artan ilişkilerin önemli mimarlarından biri olarak ortaya çıkmaktadır.

Celal Yardımcı 17 Mayıs 1954'te Milli Eğitim Bakanı olmuştur. Bu atamayı sürpriz bir atama olarak değerlendiren Hasan Âli Yücel, Celal Yardımcı'nın Milli Eğitim Bakanı olarak tayin edilmesinde siyasi şahsiyeti ve cesaretli mizacının etkili olduğunu söylemiştir. Yücel, Celal Yardımcı'dan çalışmalarını yaparken aceleci davranmamasını

11 *Milliyet*, 13 Ocak 1965, s. 1.

12 Kazım Öztürk, *Türk Parlamento Tarihi*, s. 28-29; *Milliyet*, 11 Ocak 1986, s. 1, 7.

13 *Tercüman*, 11 Ocak 1986, s. 14.

14 *Doğubayazıt Narinkale*, 12 Şubat 2007, s. 4.

15 Semih Gökatalay, "Erken Soğuk Savaş Döneminde Türk-Amerikan Yakınlaşmasının Ankara Kent Kültürüne Etkileri", *Ankara Araştırmaları Dergisi*, 2018, 6(2), s. 213.

16 *Resmi Gazete*, 18 Mart 1950, S. 7460, s. 18116-18117.

17 N. Dağlı- B. Aktürk, *Hükümetler ve Programları*, Ankara, TBMM Basımevi, 1988, C. I., s. 164.

18 İsmail Kaplan, *Türkiye'de Milli Eğitim İdeolojisi*, İstanbul, İletişim Yayınları, 2011, s. 218-219.

ve yabancı uzmanlardan özellikle Amerikalı uzmanlardan yararlanmasını istemiştir.¹⁹ Nitekim Celal Yardımcı Bakanlığı döneminde ABD’li uzmanlardan her eğitimin birçok sahasında yararlanmıştır. Tek parti döneminde bakanlık yapmış Yücel ile çok partili hayata geçişten sonra bakanlık yapmış Yardımcı’nın ABD’de konusunda benzer bakış açısına sahip olmaları dikkate değer bir unsurdur.

1.1. Celal Yardımcı’nın İlköğretim Alanındaki Faaliyetleri

İlköğretim alanı Demokrat Parti’nin önem verdiği alanların başında gelmektedir. Bu yüzden Celal Yardımcı 17 Mayıs 1954’te Milli Eğitim Bakanı olduktan sonra yaptığı ilk işlerden biri Bakanlık’taki ek görevleri kaldırmak için ıslahat çalışmaları başlatmak olmuştur. Bu amaçla ilk olarak ilköğretim ve terfi kanunları meselelerini ele almıştır.²⁰ İlköğretim aynı zamanda muhalefetin DP iktidarını çok eleştirdiği alanların başında gelmektedir. 23 Şubat 1955’te Milli Eğitim Bakanlığı bütçe görüşmeleri sırasında CHP adına konuşan Fethi Ülkü, 1950 sayımına göre tespit edilmiş olan 3.497.500 ilköğretim çağındaki çocuktan ancak 1.781.888’inin okuyabildiğini ve “ilköğretim dâvasının lâıyk olduğu ehemmiyet ve süratle ele alınmadığını” ileri sürmüştür. Okul binalarının yetersiz olduğunu, öğretmen sıkıntısının yaşandığını ve bu sıkıntıların Türkiye’nin doğu ve güney bölgeleriyle dağlık bölgelerinde daha büyük olduğunu belirten Ülkü, Milli Eğitim Bakanlığı’nın bir programının olmadığını da iddia etmiştir.²¹ Aynı görüşmelerde Burdur Milletvekili Mehmet Özbey ilkokulların sayısının az, daha önce yapılmış olanlarınsa eskimiş olduğunu belirterek okulların, özel idare ve köy bütçelerinin yetersiz kaldığını belirtmiştir.²² Çoruh Milletvekili Mecit Bumin ilköğretim kanununun bir an evvel Meclis’e getirilmesini, ilkokul binalarının daha çok ihtiyacı olan yerlere yapılmasını isterken Konya Milletvekili Abdurrahman Fahri Ağaoğlu ise bugünkü ilkokulların sıbyan ve rüştiyeler derecesinde olmadığını ve mecburi tahsil bakımından bir gerileme olduğunu ileri sürmüştür.²³ Milletvekillerinin eleştirileri daha çok ilköğretim kanununun bir an önce çıkarılması, ilköğretimde yaşanan bina sıkıntısı ile eğitimin niteliği gibi konularda yoğunlaşmıştır.

CHP temsilci Fethi Ülkü’nün Milli Eğitim Bakanlığı’nın bir programının olmadığını iddiasını reddeden Celal Yardımcı, Bakanlığın bir programı olduğunu söylemiş ve Meclis’in huzuruna getirilecek İlköğretim Kanunu’yla ilkokul dâvasının kökünden halledileceğini, öğretmenlerin refaha kavuşturulacağını belirtmiştir. Yardımcı, ellerindeki

19 Hasan Âli Yücel, *Öğretmen-Öğrenci Köşesi*, Ankara, Kültür Bakanlığı Yayınları, 1995, s. 258-260.

20 *Milliyet*, 9 Haziran 1954, s. 2.

21 TBMMZC, D. X, C. 5, Oturum 47, (23 Şubat 1955), s. 585-586.

22 TBMMZC, D. X, C. 5, Oturum 47, (23 Şubat 1955), s. 593-594.

23 TBMMZC, D. X, C. 5, Oturum 47, (23 Şubat 1955), s. 601-607.

imkân çerçevesinde her yıl ilkokul, ortaokul, lise sayısını artırmaya ve üniversite açmaya çalıştıklarını belirterek İlköğretim Kanunu'nu en kısa zamanda Meclis'in huzuruna getirmek istediklerini söylemiştir. Öğretmen açığı konusuna da değinen Bakan açığa rağmen öğretmenlerin büyük bir özveriyle çalışarak bu boşluğu telafi etmeye çalıştıklarını belirtmiştir.²⁴ İlköğretimin süresine de değinen Yardımcı, İlköğretim Kanunu tasarısında ilkokul eğitim süresinin en az beş yıl olduğunu ancak dünya memleketlerinin genelinde bu sürenin altı yıl olduğunu belirterek konuyu yeniden gözden geçireceklerini söylemiştir.²⁵ Bakan, 1955'te ilkokullar için ayrılan yirmi milyon bütçenin yetersiz olduğuna dair eleştirilere de cevap vererek meselenin yirmi milyon lirayla halledilecek bir mevzu olmadığını ve Hükümetin ilköğretim davasını programlı olarak halletmek üzere bir ilköğretim kanunu hazırladığını ve bu kanunu bütçe müzakerelerinden sonra Meclis'in huzuruna getireceğini belirtmiştir.²⁶ Bakan, milletvekillerinin bütçe yetersizliği eleştirilerine katılmıştır.

Urfa Milletvekili M. Yaşar Alhas'ın Urfa'daki ilkokulların sayısı ve durumu ile ilgili sorduğu soruya verdiği cevapta Celal Yardımcı, köylerde ve kasabalarda tahsil çağındaki çocuklara yetecek şekilde okul binası teminine gayret ettiklerini belirtmiştir. Bakan ayrıca kasaba ve şehir ilkokulları özel idarelere ait olduğunu anımsatarak İlköğretim Kanunu ile bu hususun devlet uhdesine alınmasını niyetinde olduklarını belirtmiştir.²⁷ Yardımcı 18 Haziran 1955'te Almanya seyahati öncesinde de gazetecilere yaptığı açıklamada birinci derecedeki düşüncelerinin ilköğretimi köylere kadar yaymak olduğunu söylemiştir.²⁸

İlköğretim Kanunu 1956 yılı Milli Eğitim Bütçesi görüşüldüğü bir dönemde Meclis'e gelmemiştir.²⁹ 26 Şubat 1958'de Milli Eğitim Bakanlığı bütçe görüşmelerinde CHP adına söz alan Sivas Milletvekili Turhan Fezyioğlu köylerin yarısının yani yaklaşık on yedi bin köyün okul binası ve öğretmen yüzü görmediğini, ilköğretim çağında bulunan çocukların 1.061.000'inin okuldan mahrum olduğunu söylemiştir. Okula gitme imkânı bulunan öğrencilerin ise ancak yarısının beşinci sınıfa ulaşabildiğini söyleyen Fezyioğlu, İkinci Menderes Hükümeti'nden beri her vadedilen İlköğretim Kanunu tasarısının ve 12 yıllık ilköğretim programının bir an önce uygulamaya konmasını istemiştir.³⁰

24 TBMMZC, D. X, C. 5, Oturum 47, (23 Şubat 1955), s. 609-610.

25 TBMMZC, D. X, C. 5, Oturum 47, (23 Şubat 1955), s. 615.

26 TBMMZC, D. X, C. 5, Oturum 48, (24 Şubat 1955), s. 641.

27 TBMMZC, D. XI, C. 4, Oturum 63, (2 Mayıs 1958), s. 8.

28 *Cumhuriyet*, 19 Haziran 1955, s. 1.

29 TBMMZC, D. XI, C. 10, Oturum 48, (26 Şubat 1956) s. 802.

30 TBMMZC, D. XI, C. 2, Oturum 47, (26 Şubat 1958), s. 718-719.

26 Şubat 1958’de söz alan Celal Yardımcı ise aşağıdaki tablodaki sayısal verileri vererek iddialara cevap vermiştir. Sayılara bakıldığında DP iktidarının yedi yılda yaptıklarının CHP’nin yirmi üç yılda yaptıklarından genelde daha fazla olduğu görülmektedir. Bakan Yardımcı yapılan haksız eleştirilere cevap vererek İlköğretim Kanunu tasarısının hazır olduğunu ve Meclis’e yakında takdim edileceğini söylemiştir.³¹ Ancak İlköğretim Kanunu tasarısı 1958 yılında da Meclis’e sunulmamıştır.

Tablo-1: Milli Eğitim Bakanı Celal Yardımcı’nın 1958 Bütçe Görüşmelerinde Eğitimle İlgili Verdiği Sayısal Veriler.³²

Sayılar	Osmanlı Döneminde Yapılanlar	CHP Döneminde Yapılanlar (1923-1953)	DP Dönemine Yapılanlar (1950-1957)
İlkokul Okul Sayısı	4470	8348	7626
Ortaokul Okul Sayısı	72	213	285
Lise Okul Sayısı	23	36	59
Teknik Okul Sayısı	-	259	259
Teknik Kurs Sayısı	-	152	874
Öğretmen Okulu Sayısı	20	9	18
Üniversite Sayısı	1	2	4
İlkokul Öğretmen Sayısı	10238	16982	18133
Ortaöğretim Öğretmen Sayısı	1312	3345	1581
Teknik Öğretmen Sayısı	-	4421	4786
Yüksekokul Öğretim Kadrosu	-	480	523
Üniversite Öğretim Kadrosu	-	1386	1856
İlkokuldaki Öğrenci Sayısı	341000	1577000	2256000
Ortaöğretimdeki Öğrenci Sayısı	7148	76000	230000
Öğretmen Okulu Öğrenci Sayısı	2528	15797	18508
Teknik Okul Öğrenci Sayısı	-	69000	117000
Üniversite Öğrenci Sayısı	-	20000	32000

1959 yılı Milli Eğitim Bakanlığı bütçe görüşmelerinde CHP grubu adına söz alan Sivas Milletvekili Turhan Feyzioğlu, 1927’de % 10,6 olan okur-yazar oranının 1955’te % 40’a çıkmasına rağmen bu oranın dünya ortalaması olan % 66’nın çok altında olduğunu söylemiştir. Feyzioğlu nüfus artışı, mevcut okul, öğretmen ve malzemenin yerine zamanla yenisini koymak ihtiyacı hesaba katıldığında mevcut sistem ve mevcut yatırım temposuyla, ilköğretim dâvasının görünür bir gelecekte halletmenin imkânsız olduğunu ileri sürmüştür. Feyzioğlu, Celal Yardımcı’nın 1955’te ve 1958’de İlköğretim Kanunu Meclis’e getirileceğini yönündeki sözlerine rağmen kanunun hala hazırlanmamış olmasının da eleştirmiştir. Anayasaya göre ilköğretim zorunlu olmasına rağmen Türkiye’de en az 16 bin köy ve milyondan fazla çocuğun okulsuz, nice okulların öğretmensiz, her

31 TBMMZC, D. XI, C. 2, Oturum 47, (26 Şubat 1958), s. 796-797.

32 TBMMZC, D. XI, C. 2, Oturum 47, (26 Şubat 1958), s. 796-797.

kademedeki öğretmenlerin amansız bir geçim derdi ve manevi tazyikler altında huzursuz olduğunu ileri süren Feyzioğlu bu davaları halletmenin milli bir mesele olduğunu söylemiştir. Feyzioğlu okul çağındaki öğrencilerin %85'in ilkokula kaydolduğunu ancak beşinci sınıfta bu oranın %44'e düştüğünü, CHP olarak bu konuda üzerlerine düşeni yapmaya hazır olduklarını belirterek şöyle demiştir:

*“Millî Eğitimde kalite düşüklüğü cemiyet hayatının her sahasında tahrib edici tesirlerini göstermekte gecikmez ve dalga dalga yayılan bu zararlı tesirleri silmek için bazan nesiller kâfi gelmez. Dünyadaki tecrübeler göstermiştir ki, eğitimde seviye bir defa düşürülürse içine girilecek fasit daireden kurtulmak en zor işlerden biridir. Millî eğitim sistemimizde kalitenin düşmanları çoktur: Siyasi tazyiklere mukavemet edemiyerek verilen tâvizler; laboratuvarsız, malzemesiz; kitaplıksız, hattâ geniş ölçüde öğretmensiz ortaokul ve liseler; bâzı dersleri okutmadan verilen diplomalar; milletin müstakbel ümidi olan hakiki kabiliyetleri körletici aşırı derecede kalabalık sınıflar; millî ve mahallî ihtiyaçlara hakkiyle cevap veremiyen programlar... Çeşitli menfi faktörlere karşı, bugün maarifimizde seviyenin ve kalitenin muhafızı olmaya çalışan bir unsur var: Fedakâr Türk öğretmeni”.*³³

DP Grubu adına konuşan Denizli Milletvekili Mehmet Karasan ise siyasi partiler olarak memleketin esaslı meselelerine birleştikleri için memnun olduğunu belirttiikten sonra Feyzioğlu'nun eleştirilerine cevap vermiştir. 1950'de Türkiye'de okur-yazar oranının %30, 1955'te ise %40 olduğunu belirten Karasan, Türkiye'nin bütün öğretim müesseselerinin modern metotlarla modern insan yetiştirdiğini söylemiş ve eğer bugünkü nesli alıp okutmazsak *“20 sene sonra gelecek nesilleri ne okutabiliriz, ne de onlara refah temin edebiliriz”* demiştir.³⁴ 1959 yılı bütçe görüşmelerinde konuşan Millî Eğitim Bakanı Celal Yardımcı eleştirilere cevap vererek Maarif politikalarının eldeki maddî imkânlar ölçüsünde öğrencileri fen ve sosyal bilimler ile güzel sanatlar alanında yetiştirmek zararlı akımlardan korumak olduğunu belirtmiştir. Bakan bunu yaparken memleket çocuklarını demokratik esaslar dairesinde, faziletli, vatansever insanlar olarak yetiştirmek ve onları kendi millî ve vatani haklarını koruyacak dünya müşterek medeniyetini kurtaracak şekilde terbiye etmek olduğunu ileri sürerek İlköğretim Kanunu'nun Meclis'in huzuruna geleceğini söylemiştir.³⁵ CHP, DP'yi programsızlık ve eğitimdeki mevcut durumu eleştirmekle birlikte DP dönemi Kemalist tek parti rejiminin doğrudan doğruya uygulandığı bir dönem olmuştur.³⁶

33 TBMMZC, D. XI, C. 7, Oturum 45, (25 Şubat 1959), s. 786-788.

34 TBMMZC, D. XI, C. 7, Oturum 45, (25 Şubat 1959), s. 789-792.

35 TBMMZC, D. XI, C. 7, Oturum 45, (25 Şubat 1959), s. 796-799.

36 İsmail Kaplan, *Türkiye'de Millî Eğitim İdeolojisi*, s. 225.

Tablo-2: Celal Yardımcı'nın Bakanlık Yaptığı Dönemde İlkokul ve Öğretmenlerle İlgili Sayısal Veriler³⁷

Eğitim- Öğretim Yılı	İlkokul Sayısı			Öğretmen Sayısı		
	Resmi İlkokullar	Özel İlkokullar	Toplam	Resmi İlkokullar	Özel İlkokullar	Toplam
1954-1955	18263	130	18393	36426	1095	37521
1955-1956	18593	131	18724	39206	1110	40316
1957-1958	19892	138	20030	44465	1163	45628
1958-1959	20510	146	20656	46705	1231	47936
1959-1960	21278	151	21429	50931	1291	52222

Celal Yardımcı'nın bakanlık yaptığı dönemde okul sayısındaki artış oranı %16,50, aynı dönemde öğretmen sayısındaki artış oranı %39,18 olmuştur. Yardımcı'nın ilkokul alanında okullaşma oranını artırdığı görülmektedir. Buna rağmen muhalefet milletvekilleri tarafından bunun yeterli olmadığı noktasında Yardımcı'ya eleştiriler yapılmıştır. İlköğretim konusunda Celal Yardımcı ve DP Hükümetleri'nin en çok eleştirildiği nokta ise bahsedilen ancak bir türlü Meclis'e sunulmayan İlköğretim Kanunu tasarısı olmuştur. Nitekim bu kanunun kabulü ve Resmi Gazete'de yayınlanması 1961 yılını bulmuştur.³⁸

1.2. Celal Yardımcı'nın Ortaöğretim Alanındaki Faaliyetleri

Bakanlığının ilk günlerinde Celal Yardımcı, ortaöğretimde yeni müfredat ve liselerin 11 yıla indirilmesi meseleleriyle ilgilenmiştir.³⁹ Yardımcı, 14 Eylül 1954'te İstanbul'da yaptığı açıklamada liselerin 11 yıla indirilmesi meselesini görüşmek üzere Talim ve Terbiye Heyeti'nin birkaç güne kadar toplanacağı bilgisini vermiştir.⁴⁰ Nitekim liseler 1954-1955 eğitim-öğretim yılında 12 yıldan 11 yıla indirilmiştir. 1955 yılı MEB bütçesi görüşülürken söz alan Burdur Milletvekili Mehmet Özbey ve Kastamonu Milletvekili Muzaffer Ali Mühtö liselerin 11 yıla indirilmesini desteklemişlerdir.⁴¹

Bütçe görüşmelerinde bu konuya temas eden Celal Yardımcı *"Bu mevzu, haddizatında 12'nin 11 olması şeklinde değil, liselerin dört veya üç sene olarak mütalâa edilmesi gerekir. Asıl sistem budur. Evvelce liselerimiz üç sene üzerinden tedrisata devam etmekte idi. Diyebilirim ki, dünya memleketlerinin hepsinde liseler üç senedir"* dedikten sonra 1949'da lise müfredatın üç yılda verilmesinin öğrenci üzerinde büyük bir yük

37 Milli Eğitim İstatistikleri İlköğretim 1953-1960, Ankara, 1963, s. 3, 182.

38 Resmi Gazete, 12 Ocak 1961, s. 3068.

39 Milliyet, 8 Eylül 1954, s. 3.

40 Milliyet, 15 Eylül 1954, s. 3.

41 TBMMZC, D. X, C. 5, Oturum 47, (23 Şubat 1955), s. 594, 602-603.

oluşturduğu gerekçesiyle liselerin üç yıldan dört yıla çıkarıldığını belirtmiştir. Bu değişiklikteki temel gayenin öğrencinin yükünü hafifletmek, onu daha seviyeli ve daha verimli yetiştirmek olduğunu belirten Yardımcı, ancak deneme devresinde bu gayenin hiç tahakkuk etmediği ve “3 senelik tedarik sistemine tâbi tutulduğu devrede talebenin daha iyi yetiştiği” görüldüğünden liselerin 3 yıla indirildiğini söylemiştir. Celal Yardımcı devamla “*Türk milleti için bu bir senelik fazlalığın, millete, devlete, aile ve öğrencilere büyük külfetler yüklediği neticesine vasıl olduk. Ve bu kararı vererek, asıl prensibi kabul, yani ihlâl edilmiş olan prensibi doğruluğa icra etmek suretiyle, liseleri üç sınıfa indirmiş bulunuyoruz*” demiştir. Bakan, liseleri dört seneden üç seneye indirmekte bir istikrarsızlık bulunmadığını, ihlâl edilmiş bir sistemi asli haline getirmekten başka bir şey yapmadıklarını belirtmiştir.⁴² Liselerin üç yıla indirilmesinden sonra 1954-1955 ders yılında intikal sınıfları oluşturulmuştur.⁴³ Ayrıca liselerde okutulacak ders kitapları ve ders programları da buna göre düzenlenmiştir.⁴⁴ Liselerin 12’den 11’e indirilmesinin taraftarı olduğunu söyleyen Hasan Âli Yücel okulların açılmasına yakın böyle bir kararın yanlış olduğunu ve asıl derde dokunmadan liselerin 12 değil 22 olsa da bir şeyin değişmeyeceğini ileri sürmüştür.⁴⁵ Ancak bu tecrübe hiç yaşanmamış gibi Milli Eğitim Bakanlığı benzer gerekçelerle 2005 yılında liseleri 4 yıl olarak yeniden yapılandırmıştır. Bugün gelinen noktada öğrencinin ders yükü azalmadığı gibi 12. sınıf fiilen üniversite hazırlığı şeklinde geçmekte ve Celal Yardımcı ile Hasan Âli Yücel’in eleştirileri haklılığını hâlâ korumaktadır.

1955 yılı MEB bütçe görüşmelerinde konuşan Fethi Ülkü liselerin ve ortaokulların daha çok şehir merkezlerinde yer alması yüzünden çocukların buralarda okumak zorunda kaldığını, öğrencilerin otellerde veya kiralık odalarda kalmalarından dolayı okuldan yeterince faydalanamadığını hatta birçoğunun karakterinin bozulduğunu ileri sürmüştür.⁴⁶ Her kazada bir ortaokulun olmasının isteyen Mehmet Özbey ise Türk liselerinin Fransız liselerinin kötü bir kopyası olarak ezberciliği ön plana çıkardığını ve bu yüzden ilkokullarda sınıfta kalma oranının %30 iken liselerde bu oranın %60’a çıktığını ileri sürmüştür.⁴⁷ Rize Milletvekili Ahmet Morgil okul müfredatının çok yüklü olduğundan bahsetmiş ve gençlere meslek edindirme dersleri verilmesini istemiştir. Ortaöğretimdeki yabancı dil eğitiminin tamamıyla verimsiz olduğunu söyleyen Morgil, öğretmen

42 TBMMZC, D. X, C. V, Oturum 47, (23 Şubat 1955), s. 610-611.

43 *Maarif Vekâleti Tebliğler Dergisi*, 13 Eylül 1954, S. 816, s. 109.

44 *Maarif Vekâleti Tebliğler Dergisi*, 4 Ekim 1954, S. 819, s. 169.

45 Hasan Âli Yücel, *Öğretmen-Öğrenci Köşesi*, s. 300-308.

46 TBMMZC, D. X, C. 5, Oturum 47, (23 Şubat 1955), s. 587.

47 TBMMZC, D. X, C. 5, Oturum 47, (23 Şubat 1955), s. 593-594.

yetiştirmesinin önemine dikkat çekmiştir.⁴⁸ Bu eleştirilere cevap veren Milli Eğitim Bakanı Celal Yardımcı memleket irfanı hakkında parolalarının “müşkülü yenmek imkânsız mümkün kılmak” olduğunu belirtmiş ve bu azimle 1955’te 11 lise açtıklarını dile getirmiştir. Üstlendikleri görevin öneminin farkında olduklarını dile getiren Bakan, 1956’da lisesi olmayan dokuz vilayette de lise açılacağını söylemiştir.⁴⁹

Celal Yardımcı’nın Milli Eğitim Bakanlığı yaptığı dönemde Adana’da Ziyapaşa, Karşıkaya, Pozantı ve Saimbeyli, Adıyaman’da Kâhta, Afyon’da Başmakçı ve Çay, Ağrı’da Patnos ve Taşlıçay, Ankara’da Küçüksat Kıbrıs Bayraktar, Sincanköy, Demirlibağçe, Bala ve Etimesgut Mehmetçik, Antalya’da Antalya, Gazipaşa ve Kaş, Artvin’de Ardanuç, Arhavi, Murgul ve Yusufeli, Balıkesir’de Balya, Havran ve Savaştepe, Bingöl’de Genç ve Holhol, Bolu’da Kıbrısçık ve Mengen, Burdur’da Gölhisar, Bursa’da İznik, Çanakkale’de Eceabat, Çankırı’da Atkaracalar, Dubeli Saray ve Korgun, Edirne’de Havsa ve İpsala, Elazığ’da Mezre, Karakoçan ve Keban, Erzurum’da Tortum, Eskişehir’de Çifteler ve Mahmudiye, Giresun’da Keşap, Hatay Erzincan ve Yayladağ, Isparta’da Sütçüler, İçel’de Yenice ve Erdemli, İstanbul’da Altunizade, Mahmut Paşa, Plevne, Şehremini, Ebusuut ve Zeytinburnu, İzmir’de Eşrefpaşa, Tepecik, Foça, Karaburun, Kiraz, Selçuk ve Torbalı, Kastamonu’da Azdavay, Kayseri’de Talas, ve Tomarza, Kırklareli’nde Felahiye ve Pehlivanlıköy, Kocaeli’nde Hereke, Konya’da Ayrancı, Tuzlukçu, Çumra İstasyon Cumhuriyet, Kulu ve Sarayönü, Kütahya’da Değirmisaz, Manisa’da Gördes, Nevşehir’de Avanos, Mucur ve Hacıbektaş, Niğde’de Altunhisar, Ordu’da Akkuş, Siirt’te Şırnak, Sivas’ta Sivas Kız, Hafik ve İmralı, Tekirdağ’da Muratlı, Van’da Başkale, Yozgat’ta Çayıralan ve Çekerek, Zonguldak’ta ise Filyos, Kilimli ve Kozlu Ortaokulu olmak üzere toplam 90 resmi bağımsız ortaokul açılmıştır.⁵⁰ Aynı dönem de liselere bağlı olarak da Afyon’da Bolvadin, Ağrı’da Ağrı, Amasya’da Amasya, Ankara’da Bahçelievler, Bahçelievler Cumhuriyet ve Kurtuluş, Artvin’de Çoruh, Bilecik’te Bilecik, Bolu’da Bolu ve Düzce, Gaziantep’te Kilis, Gümüşhane’de Gümüşhane, Hatay’da İskenderun, İçel’de Silifke, İstanbul’da Fatih Kız, Heybeliada ve Üsküdar Kız, İzmir’de Ödemiş, Kırklareli’nde Kırklareli ve Lüleburgaz, Kocaeli’nde Gölcük, Manisa’da Akhisar ve Salihli, Muş’ta Muş, Niğde’de Aksaray ve Bor, Siirt’te Siirt, Sinop’ta Sinop ve Tekirdağ’da Tekirdağ Ortaokulu olmak üzere toplam 29 ortaokul açılmıştır.⁵¹ Böylelikle Celal Yardımcı döneminde 119 ortaokul açılmıştır.

48 TBMMZC, D. X, C. 5, Oturum 47, (23 Şubat 1955), s. 595-596.

49 TBMMZC, D. X, C. 5, Oturum 47, (23 Şubat 1955), s. 613.

50 *Milli Eğitim İstatistikleri Ortaöğretim 1953-1960*, Ankara, 1963, s. 6-189.

51 *Milli Eğitim İstatistikleri Ortaöğretim 1953-1960*, Ankara, 1963, s. 196-235.

Celal Yardımcı döneminde Adıyaman'da Adıyaman, Afyon'da Bolvadin, Ağrı'da Ağrı, Amasya'da Amasya, Ankara'da Bahçelievler, Cumhuriyet, Kurtuluş ve Yenimahalle Kız, Artvin'de Artvin, Bilecik'te Bilecik, Bolu'da Bolu ve Düzce, Gaziantep'te Kilis, Gümüşhane'de Gümüşhane, Hatay'da İskenderun, Isparta'da Yalvaç, İçel'de Silifke, İstanbul Fatih Kız ve Heybeliada, Kırklareli'nde Kırklareli ve Lüleburgaz, Kocaeli'nde Gölcük, Manisa'da Akhisar ve Salihli, Muğla'da Muğla, Muş'ta Muş, Nevşehir'de Nevşehir, Niğde'de Aksaray, Sakarya'da Sakarya, Siirt'te Siirt, Sinop'ta Sinop, Tekirdağ'da Tekirdağ ve Zonguldak'ta Karabük Lisesi olmak üzere toplam 32 lise açılmıştır.⁵²

Tablo-3: Celal Yardımcı'nın Bakanlığı Döneminde Mesleki ve Teknik Okullarla İlgili Sayısal Veriler⁵³

Eğitim-Öğretim Yılı	Mesleki ve Teknik Okul Sayısı	Öğretmen Sayısı	Öğrenci Sayısı
1954-1955	387	4999	64939
1955-1956	415	5294	72675
1957-1958	454	6214	86470
1958-1959	475	6708	91469
1959-1960	503	7382	98010

Bakan, milletvekillerin okulların manevi hayata ve ahlâka daha çok katkı sağlaması yönündeki beklentilerine Türk eğitiminin birinci vazifesinin manevi hazinayı tesis etmek olduğunu belirterek bu manevi hazinenin her türlü anasının, ananesinin ve terbiye sisteminin mevcut olduğunu söylemiştir. Bakan eğer bu mevcut olmasaydı bu milletin bu haliyle kalamayacağını ve bundan sonraki büyük inkişafalara mazhar olamayacağını belirterek bu cevherin işlenmesi gerektiğini belirtmiştir.⁵⁴ Said Bilgiç'in toplum içerisinde derin farklar bulunduğu bir kısmının ak dediğine ötekinin kara dediğini yönündeki tespitlerine karşı çıkan Celal Yardımcı toplum içinde “bilhassa el koymayı gerektiren uçurumlar mevcut olduğuna asla kani” olmadığını söylemiş ve Fahri Ağaoğlu'nun Türk eğitiminin İngiliz tesiri altında olduğu iddialarına “*Bu millet onların kültüründen istifade eder ama, hiç kimsenin tesiri altında kalmaz*” diyerek Armaoğlu'nu eleştirmiştir.⁵⁵

1958 yılı MEB bütçe görüşmelerinde söz alan Sivas Milletvekili Edip İmer, ortaokul ve liselerde uygulanan ders programının çok ağır olduğunu bu yüzden çoğu öğrencinin başarısız olduğunu ileri sürerek öğretimde gayenin öğrenciye mümkün olduğu kadar çeşitli ve çok şey öğretmek yerine öğrenme ve okuma zevkini açılmak olması

52 *Milli Eğitim İstatistikleri Ortaöğretim 1953-1960*, Ankara, 1963, s. 582-603.

53 *Milli Eğitim İstatistikleri Mesleki, Teknik ve Yüksek Öğretim 1953-1960*, 1963, s. I-II.

54 TBMMZC, D. X, C. 5, Oturum 47, (23 Şubat 1955), s. 614.

55 TBMMZC, D. X, C. 5, Oturum 47, (23 Şubat 1955), s. 615.

gerektiğini söylemiştir.⁵⁶ Aynı görüşmelerde CHP grubu adına söz alan Sivas Milletvekili Turhan Feyzioğlu ise ortaöğretim veya teknik öğretimin ilk devresine girebilenlerin o çağdaki nüfusun %19'u olduğunu, 3 yıl süren bu devreyi tamamlayanların oranının ise ancak %8 olduğunu, lise veya lise muadili teknik öğretime girebilenlerin oranının %6, bu öğretimi bitirenlerin oranının ise %2 olduğunu söylemiştir.⁵⁷ Feyzioğlu okullaşma oranlarının düşükliğünden şikâyet etmiştir.

Bütçe görüşmelerinde eleştirilere cevap veren Milli Eğitim Bakanı Celal Yardımcı “*Memleket irfan hayatına attığımız yeni kolejler, Almanca tedrisat yapan bir lisenin ihdası, aynı zamanda hümanite esaslara göre Latince tedrisat yapacak yeni bir lisenin hazırlıklarının yapılması... dünya ilim metot ve sistemlerinden istifademizin en bariz örnekleridir*” diyerek okul sayısını ve eğitimin niteliğini artırdıklarını ileri sürmüştür.⁵⁸ Ancak Adana Milletvekili Rıza Tekeli ortaokul ve lisede ki öğrenci sayısı arttığı halde öğretmen sayısının artmadığını ve bunu kalite düşüklüğüne yol açtığını ileri sürmüştür.⁵⁹ Muhalefet milletvekilleri genellikle yapılan çalışmalar olmakla beraber bunların yetersiz olduğunu söylerken Milli Eğitim Bakanı Celal Yardımcı özellikle tek parti dönemiyle karşılaştırıldığında kısa zamanda birçok iş başardıklarını dile getirmiştir. Nitekim DP hükümetleri döneminde eğitim alanında kısa sürede sayısal olarak büyük artışlar yaşanmış ve Celal Yardımcı'nın bakanlık yaptığı dönemde liselerdeki öğretmen sayısı %51,97 oranında artmıştır.

Tablo-4: Celal Yardımcı'nın Bakanlığı Döneminde Liselerdeki Öğretmen Durumu İlgili Sayısal Veriler⁶⁰

Eğitim-Öğretim Yılı	Resmi ve Özel Ortaokullar	Resmi Liseler	Kolejler	Akşam Liseleri, Özel Okullar	Toplam
1954-1955	2534	958	-	410	1395
1955-1956	2738	901	-	401	1302
1957-1958	3234	1109	21	394	1524
1958-1959	3465	1338	66	439	1843

1.2.1. Maarif Kolejleri

Demokrat Parti'nin eğitim politikalarını hayata geçiren önemli isimlerden biri olan Celal Yardımcı'nın devlet okullarında yabancı dilde eğitimin yaygınlaşmasında önemli bir rolü vardır. Yardımcı Milli Eğitim Bakanı olduktan sonra yabancı dilde eğitim

56 TBMMZC, D. XI, C. 2, Oturum 47, (26 Şubat 1958) s. 723.

57 TBMMZC, D. XI, C. 7, Oturum 45, (25 Şubat 1959), s. 787.

58 TBMMZC, D. XI, C. 7, Oturum 45, (25 Şubat 1959), s. 797-798.

59 TBMMZC, D. XI, C. 7, Oturum 45, (25 Şubat 1959), s. 805.

60 *Milli Eğitim İstatistikleri Ortaöğretim 1953-1960*, Ankara, 1963, s. 612-633.

yapacak resmi devlet okulları olan maarif kolejlerini açmak için yoğun bir mesai harcamıştır. Bu okulların açılmasında ABD'yle ilişkilerin gelişmesi, artan uluslararası ilişkiler, dünyada birçok alanda yaşanan değişim ve dönüşümlerle Türkiye'de yabancı dil bilen işgücü ihtiyacının artması etkili olmuştur. Kolejlerin açılmasındaki bir diğer önemli etkende Celal Yardımcı'nın açıkça belirttiği üzere NATO'ya yabancı dil bilen eleman yetiştirmektir.⁶¹

1955 yılı Milli Eğitim Bakanlığı bütçesi görüşülürken CHP adına konuşan Tunceli Milletvekili Fethi Ülkü Maarif Kolejlerine değinerek yeni açılması düşünülen okulların yurda faydalı olacağı ancak bu işe erken başlandığını ileri sürmüştür.⁶² Celal Yardımcı, lisan öğretimini ehemmiyetle ele aldıklarını belirterek kolejlerin açılması konusunda aceleci davranmadıklarını izah etmiştir.⁶³ Ancak bu okulların kurulması için ihtiyaç duyulan tahsisat henüz TBMM tarafından onaylanmamışken yurtdışından Bakanlığın öğretmen getirmesi Fethi Ülkü'nün eleştirilerinde haklı olduğunu göstermektedir.

Maarif kolejlerinin açılması için TBMM'nin gündemine 10 Ocak 1955'te kanun tasarı gelmiştir. Tasarı üzerine birçok milletvekili söz almıştır. Diyarbakır milletvekilleri İhsan Hasan Tiğrel ve Halil Turgut bu okulların açıldığı yerleri gündeme getirerek kolejlerden ikisinin kuzey ve doğu bölgelerine açılmasını isterken Maarif Encümeni de benzer bir görüşü dile getirmişlerdir.⁶⁴ Manisa Milletvekili Hikmet Bayur ise okulların açılacağı yerden çok içeriğiyle ilgilenecek "Türk çocuklarını yabancı okullara gitmek zaruret ve hevesinden kurtarmak ve elden geldiği kadar onları Türk okullarına" çekmenin yolları üzerinde durmuştur.⁶⁵ Elazığ Milletvekili Hüsnü Göktuğ da kolejlerin açılmasını memleket için çok faydalı gördüğünü söylemiştir.⁶⁶ Okulların açılma yeri yetkisinin Milli Eğitim Bakanı'nda olduğunu söyleyen Trabzon Milletvekili Halit Ağanoğlu da kolejlerin hangi dilde eğitim yapacağını meselesi üzerinde durmuş ve Diyarbakır Milletvekili Halil Turgut ise maarif kolejlerinden birinin Almanca eğitim yapılmasını istemiştir.⁶⁷ Ankara Milletvekili Muhlis Ete "*Mevcut mekteplerimizde yabancı dil öğretilmediğini veyahut kâfi derecede öğretilmediğini kabul ediyoruz ki, ayrıca resmî kolej usulüne gidilmesine karar vermiş bulunuyoruz*" diyerek bu okulların sayısının sınırlı tutulması gerektiğini savunmuştur. Ete, ayrıca bu okullarda İngilizce eğitim yapılmasını sakıncalarıyla

61 TBMMZC, D. X, C. 5, Oturum 21, (24 Şubat 1954), s. 235.

62 TBMMZC, D. X, C. 5, Oturum 47, (23 Şubat 1955), s. 587.

63 TBMMZC, D. X, C. 5, Oturum 47, (23 Şubat 1955), s. 613.

64 TBMMZC, D. X, C. 4, Oturum 25, (10 Ocak 1955), s. 43-48.

65 TBMMZC, D. X, C. 4, Oturum 25, (10 Ocak 1955), s. 44.

66 TBMMZC, D. X, C. 5, Oturum 47, (23 Şubat 1955), s. 602.

67 TBMMZC, D. X, C. 4, Oturum 47, (23 Şubat 1955), s. 45-48.

kolejlerde görev yapması için yurtdışından getirilen yabancı öğretmenlerin doğrudan öğrencilerin karşısına çıkarmanın doğurabileceği güçlüklerle de temas etmiştir.⁶⁸

Milletvekillerinin genel olarak maarif kolejlerinin açılmasını destekledikleri görülmektedir. Ancak kolejlerin kuruluş yerleriyle ilgili ciddi tartışmalar yaşanmıştır. Bunun yanında kolejlerin hangi yabancı dilde eğitim yapacağı ve bu okulların Türk kültürü ile yapısına zarar verip vermeyeceği noktasında milli-gayri millî tartışması da yaşanmıştır. Celal Yardımcı TBMM'nin maarif kolejlerinin açılması yönündeki desteklerinden dolayı bahtiyar olduğunu dile getirerek eleştirilere cevap vermiştir. Okulların açılacağı yerin Milli Eğitim Bakanı'nın tasarrufunda olduğunu ve Bakanlığın tahsisatı olmadığı için maarif kolejlerinin açılması için Genel Kurul'a kanun tasarısını getirdiklerini belirtmiş Yardımcı, 1954 yılı bütçesinde yeterli tahsisat olması durumunda Meclis'e başvurmayacaklarını ve okulları açmış olacaklarını söylemiştir.⁶⁹ Bakan, böylelikle TBMM'de tahsisat verilmesi konusunda destek istemiş ve kolejlerin açılacağı yer, eğitim dili gibi konuların milletvekilleri tarafından tartışmaya açılmasından rahatsız olduğunu açıkça göstermiştir. Özellikle kuvvetler ayrılığı üzerinde duran Yardımcı, yürütme yetkisinin Bakanlar Kurulu'nda olduğunun altını çizmiştir.⁷⁰

İngilizceye karşı gittikçe artan bir ilgi olduğunu belirten Tunceli Milletvekili Fethi Ülkü, maarif kolejleriyle liseler arasında muazzam farklar olmasının ahenksizliğe yol açacağını ileri sürmüş ve maarif politikasını bazı noksanlıklar dururken yalnız bir tarafa yöneltmenin yanlış olduğunu ileri sürmüştür.⁷¹ Ancak Antalya Milletvekili Burhanettin Onat, yabancı okullara velilerin çocuklarını gönderdiklerini, dolayısıyla bu okulların bir ihtiyaç olduğunu iddia ederek Meclis'in tahsisatı bir an önce vermesini istemiştir.⁷² Erzurum Milletvekili Bahadır Dülger ise öğrencilerin ortaokul ve lisede bin saate yakın ders görmelerine rağmen neden yabancı dil öğrenemediğinde bahisle kolejlerin açılmasıyla liselerde ve ortaokullarda artık yabancı dilin okutulmasını faydalı olmadığını açıkça ortaya çıktığını belirtmiştir.⁷³ Ayrıca gelişmekte olan ülkelerde dilin sosyal tabakalaşmanın bir mekanizması haline gelmesi özellikle bir Batı dili bilen kişileri iş dünyasında dil bilmeyenlere göre daha hızlı ilerletebilmektedirler.⁷⁴ Bu da yabancı dilde

68 TBMMZC, D. X, C. 4, Oturum 25, (10 Ocak 1955), s. 45-46.

69 TBMMZC, D. X, C. 4, Oturum 25, (10 Ocak 1955), s. 50-51.

70 TBMMZC, D. X, C. 4, Oturum 25, (10 Ocak 1955), s. 51.

71 TBMMZC, D. X, C. 4, Oturum 25, (10 Ocak 1955), s. 54-55.

72 TBMMZC, D. X, C. 4, Oturum 25, (10 Ocak 1955), s. 55.

73 TBMMZC, D. X, C. 4, Oturum 25, (10 Ocak 1955), s. 59-60.

74 Philip G. Altbach "Üçüncü Dünya İçinde Bilginin Dağıtımı: Yeni Sömürgecilik Üzerine Bir Durum Araştırması", Haz. Philip G. Altbach-Gail P. Kelley, *Sömürgecilik ve Eğitim*, İstanbul, İnsan Yayınları, 1991, s. 154-155.

eğitim yapan okullarda okuyan öğrencilerle bu eğitimin verilemediği okullarda okuyan öğrencilere arasındaki ekonomik farkı derinleştirmektedir.

Milli Eğitim Bakanı Celal Yardımcı bunun üzerine söz alarak TBMM Genel Kurulu'na gelinceye kadar olan seyri esnasında bu kolejlerin açılmasında isabet bulunduğu anlaşıldığı ve eğer bu kolejlerin açılmasında isabet varsa Meclis'in tahsisat verip vermeme konusunda serbest olduğunu belirterek yaşanan tartışmalara tepki göstermiştir.⁷⁵ Nitekim görüşmelerden sonra tasarı sonuca kavuşturulamamış ve yeniden görüşülme üzere Milli Eğitim ve Bütçe komisyonlarına geri gönderilmiştir.⁷⁶ Komisyonlar tasarıyı yeniden görüşmüşler ve kolej sayısını dörtten altıya çıkarmışlardır. 23 Şubat 1955'te kolejlerin açılması için gereken tahsisatın verilmesi TBMM'de yeniden gündeme gelmiştir. Uzun tartışmalardan sonra 24 Şubat 1955'te maarif kolejlerinin açılması için gereken tahsisat Meclis tarafından verilmiştir.⁷⁷

Maarif kolejlerinden ilki 8 Ekim 1955'te Eskişehir'de açılmıştır. Açılışta yaptığı konuşmada kolejin öneminde değinen Celal Yardımcı, Eskişehir'de açılan koleji İstanbul, İzmir, Diyarbakır, Konya ve Samsun kolejlerinin takip edeceğini ve bu okulların Türk milletinin medenî dünyaya doğru yüzünü nasıl çevirdiğinin ve millî irfanının dünya kültüründen nasibini alma yolundaki azminin bir ifadesi olduğunu belirtmiştir. Yardımcı, ayrıca bu okulda Türk çocuklarını yetiştirecek Amerikalı öğretmenlere de teşekkür etmiştir.⁷⁸ Maarif kolejlerinden büyük bir beklentisi olan Celal Yardımcı kolejlerin açılışına bizzat katılarak bu okullara verdiği önemi göstermiştir. Ancak Yardımcı'nın Amerikalı sözleşmeli öğretmenlerden Türk öğrencilerini milli duygularla yetiştirmelerini beklemesi dikkate değerdir.

Türkiye'nin bazı yerlerinde vatandaşların Türkçe bilmediği yönündeki eleştiriler karşısında “*Türkçe bilmeyen aalemimiz bölgelerimize ve evliya ile komşu yabancı memleketlerin yanı başındaki vilâyetlerimize her şeyden evvel Türkçeyi, Türk harsını, Türk ananesini, Türk irfanını, Türk telâkki ve terbiyesini götürmek ahdim ve imanım olsun*” diyen Celal Yardımcı'nın Türk okullarında yabancı dilde eğitim yapılması için bu kadar çaba harcaması izahı güç bir durum gözükmektedir.⁷⁹ Yardımcı bir yandan Türkçe bilmeyen Türk vatandaşlarını Türk milli eğitim sistemine dâhil etmek için adımlar atarken diğer yandan kolejlerde ve bazı devlet okullarında yabancı dilde eğitimin

75 TBMMZC, D. X, C. 4, Oturum 25, (10 Ocak 1955), s. 61.

76 TBMMZC, D. X, C. 4, Oturum 25, (10 Ocak 1955), s. 63.

77 TBMMZC, D. X, C. 5, Oturum 47, (23 Şubat 1955), s. 625.

78 *Cumhuriyet*, 9 Ekim 1955, s. 1, 7.

79 TBMMZC, D. X, C. 5, Oturum 47, (23 Şubat 1955), s. 616.

önünü açarak Türk çocuklarının başta ABD olmak Batı zihin dünyası ile yetişmesinin adımlar atmıştır. Yardımcı'nın devlet okullarında yabancı dilde eğitim bu kadar önemsemesinde ABD'nin izlediği liberal politikaların Türkiye'deki yansımaları ve Batı ile artan ilişkiler sonucunda yabancı dil bilen kişilere olan ihtiyaç vardır. Bu yolla Batılı ihtiyaçlara göre şekillenmiş insan gücünün üretilmesi ve böylelikle Batı ticaret pazarının genişletilmesi hedeflenmiştir.⁸⁰ Ancak yabancı dilde eğitim öğrencilerin yoğun bir şekilde o dilin kültürüne de maruz kalmalarına sebep olmakta ve onların milli zihin dünyalarına olumsuz etkilerde bulunabilmektedir. Nitekim Celal Yardımcı, bu yönde gelebilecek eleştirileri önlemek için yabancı dilde eğitim yapan okullarda millî irfanın ön plan çıkarılacağını belirtmiştir. Ancak yabancı öğretmenlerle ve yabancı dilde eğitimle bunun nasıl olacağını izah etmemiştir. Bu anlayış Osmanlı Devleti'nin özellikle son dönemlerinde tartışılan Batı'nın ilmini alalım ama ahlâkını almayalım fikrinin yeni bir tezahürüdür. Fakat her ilim beraberinde kendi normlarını ve düşünce biçimini getirmektedir.

25 Şubat 1959'da TBMM'de yaptığı konuşmada Urfa Milletvekili Esat Mahmut Karakurt, Türkiye'ye getirilen yabancı öğretmenler meselesine değinerek bu öğretmenlerin intibak ve tayinlerinin arzu edilen şekilde olmadığını, gelen öğretmenlerin pek genç ve tecrübesiz olması sebebiyle Türk okullarının birer tecrübe tahtası haline geldiğini iddia etmiştir.⁸¹ Bu iddiaya cevap veren Celal Yardımcı “*Biz dışardan gelen öğretmenlerimizi mahallî Kültür ataşeleri, mahallî sefaretler ve Dış Münasebetler Büromuzun uzun bir tetkik ve sondajı neticesinde yurda getiririz. Şimdiye kadar gelen bütün öğretmenler böyle gelmektedir*” diyerek Karakurt'un endişelerini gidermeye çalışmıştır.⁸²

22 Ekim 1955'te İzmir Bornova Maarif Koleji, 4 Kasım 1955'te ise Kadıköy Maarif Koleji açılmıştır.⁸³ Açılış töreninde konuşan Celal Yardımcı Türk milletinin körü körüne millî anane ve millî kültüre bağlı kaldıkça, yüzünü dünya medeniyetine dönemeyeceğini, Türk milletinin, millî kültürden başa Batı ilmini öğrenmeğe ihtiyacı olduğunu ve bu ihtiyacın yabancı okullara verilen öğrenci sayısının her gün çoğalmasıyla daha iyi anlaşıldığını söylemiş; millî kolejlerin açılmasındaki gecikmenin, milli kültür ve geleneğin zaafa uğraması korkusundan ileri geldiğini ileri sürerek bu konuda gelebilecek eleştirileri peşinen önlemek istemiş ve “*Türk milleti bilmelidir ki, bütün dünya milletlerinin millî*

80 Ali Mazrui, “Çok Uluslu Bir Şirket Olarak Afrika Üniversitesi”, Haz. Philip G. Altbach-Gail P. Kelley, *Sömürgecilik ve Eğitim*, İstanbul, İnsan Yayınları, 1991, s. 69.

81 TBMMZC, D. XI, C. 7, Oturum 45, (25 Şubat 1959), s. 811.

82 TBMMZC, D. XI, C. 7, Oturum 45, (25 Şubat 1959), s. 812.

83 *Milliyet*, 23 Ekim 1955, s. 1.

varlıkları kahrolsa, yerin dibine geçse de, Türk milleti yaşayacaktır, çünkü tarih göstermiştir ki, Türk milleti onu yaşatmasını bilmiştir ve koruyacak kuvvete sahiptir” demiştir.⁸⁴

Konya Maarif Koleji'nin açılışı 11 Kasım 1955'te Milli Eğitim Bakanı Celal Yardımcı'nın katılımıyla yapılmıştır.⁸⁵ Bu koleji 8 Aralık 1955'te açılan Samsun Koleji ve 1956-1957 eğitim-öğretim yılında açılan Diyarbakır Koleji takip etmiştir. Maarif kolejlerini açarak Celal Yardımcı ortaöğretim sisteminde yeni ve çok tartışılan bir mecra açmıştır. Yabancı dilde eğitimi ortaokul düzeyine kadar düşüren maarif kolejleri uygulaması sonraki yıllarda giderek yaygınlaşmış ve 1975 yılında anadolu liselerine dönüşerek günümüz ortaöğretiminin temelini oluşturmuştur.

1.3. Celal Yardımcı'nın Yüksek Öğretim Alanındaki Faaliyetleri

1.3.1. Atatürk Üniversitesi İçin Yapılan Çalışmalar

İlk kez Atatürk tarafından gündeme getirilen Doğu'da bir üniversite açılması fikrini Demokrat Parti iktidara geldikten sonra hayata geçirmeye karar vermiştir. Bakanlığının ilk günlerinde Celal Yardımcı, Doğu'da bir üniversitenin kuruluşu için Bakanlık'ta bir çalışma komisyonu oluşturmuş ve bu komisyon ilk toplantısını Yardımcı'nın başkanlığında 6 Ağustos 1954'te yapmıştır.⁸⁶ Atatürk Üniversitesi'nin açılması için yoğun mesai harcayan Yardımcı, üniversitenin kuruluş hazırlıkları için bir heyetle birlikte ABD'ye gitmiş ve 24 Ağustos 1954'te New York'tan Washington'a geçmiştir.⁸⁷ Nebraska'da incelemelerde bulunan Celal Yardımcı, Nebraska Üniversitesi ile bir anlaşma imzalamış ve bir buçuk milyon dolarlık kredi sağlamıştır.⁸⁸ 12 Eylül 1954'te yurda dönen Bakan Yardımcı, ABD'deki tetkik ve çalışmaları hakkında bilgi vermiştir.⁸⁹ Celal Yardımcı Milli Eğitim Bakanı olduğunda özellikle Amerikalı uzmanlardan yararlanmasını isteyen olan Hasan Âli Yücel, Yardımcı'nın Nebraska Üniversitesi'ni ziyaretini eleştirerek Türkiye'de de üniversite kurmuş insanlar olduğunu söylemiş ve neden onlardan yararlanılmadığını sormuştur.⁹⁰

Burdur Milletvekili Mehmet Özbey 1955 yılı bütçe görüşmelerinde *“Türkiye’de, İstanbul ve Ankara’dan başka Doğu’da, Batı’da, Ege’de, Karadeniz’de ve Adana’da yarım asırda tekâmül edebilecek üniversitelerimizin şimdiden ve demokrat iktidarımız*

84 *Cumhuriyet*, 5 Kasım 1955, s. 5.

85 *Yeni Konya*, 12 Kasım 1955, s. 1.

86 *Milliyet*, 27 Mayıs 1954, s. 3; 7 Ağustos 1954, s. 1.

87 *Milliyet*, 7 Temmuz 1954, s. 3; *Cumhuriyet*, 25 Ağustos 1954, s. 5.

88 *Milliyet*, 7 Eylül 1954, s. 1.

89 *Milliyet*, 13 Eylül 1954, s. 1.

90 Hasan Âli Yücel, *Öğretmen-Öğrenci Köşesi*, s. 337-338.

tarafından temellerinin atılması, Türk vatanını hakikaten muhtaç olduğu nura ve saadete gark edecektir” demiştir.⁹¹ Bütçe görüşmelerinde konuşan Yardımcı ise şöyle demiştir:

“Bilhassa şimdiki hükümetten ve iktisadi Devlet Teşekküllerinden üniversitelere tevdi edilen meselelerle üniversitemizin esaslı şekilde meşgul olduğu, bu vadede geniş hizmetler yaptığı bir vakiydir. Memleketteki teknik eleman ihtiyacımız aşikârdır. Bugün 15 binle 20 bin arasında mühendise ve 30 binle 40 bin arasında fen memuruna ihtiyacı olan bir vatan karşındayız. Bunları karşılamak için, biraz evvel teknik öğretime verdiğimiz ehemmiyeti izah ederken arz ettiğim, muhtelif vilâyetlerde açılmasını düşündüğümüz teknik okullar ve teknik üniversiteye bağlı kısım bu ihtiyacı mümkün mertebe cevaplandıracaktır... Memleketin yeni üniversitelere olan ihtiyacı hükümetiniz kadar Meclisiniz tarafından da bilinmektedir. Onun için şükranla ifade ederim ki, hamdolsun Atatürk Üniversitesi tahakkuk safhasındadır; Ege Üniversitesi tahakkuk safhasındadır; bugün Maarif Encümeninde Karadeniz de bir üniversite açılması hususundaki kanun tasarısı da kabul edilmiştir; o da tahakkuk safhasındadır.”⁹²

Celal Yardımcı ABD seyahati sonrasında Atatürk Üniversitesi'nin kuruluş çalışmalarını yerinde görmek için Nebraska Üniversitesi hocalarından oluşan bir heyetle Erzurum'da incelemelerde bulunmuştur.⁹³ Bu heyet hazırladığı raporu Milli Eğitim Bakanlığı'na sunmuştur.⁹⁴ Atatürk Üniversitesi'nin kuruluş kanunu 31 Mayıs 1957'de kabul edilmiş ancak üniversite ile ilgili hazırlıklar daha sonrada devam etmiştir.⁹⁵ Celal Yardımcı 14 Ekim 1958'de Atatürk Üniversitesi'nin son hazırlıklarını yapmak amacıyla beraberinde bir heyetle birlikte yeniden ABD'ye gitmiş ve Nebraska Üniversitesi'nden Türkiye'ye gelecek profesörler için görüşmeler yapmıştır.⁹⁶ Bu temaslardan kısa bir süre sonra Atatürk Üniversitesi 17 Kasım 1958'de açılmıştır. Açılış törenine Cumhurbaşkanı Celal Bayar, Başbakan Adnan Menderes ve Milli Eğitim Bakanı Celal Yardımcı katılmış ve burada Atatürk Üniversitesi Öğretim Üyeleri ile bir araya gelmiştir.⁹⁷

1959 yılı Milli Eğitim Bakanlığı bütçe görüşmelerinde konuşan Milli Eğitim Bakanı Celal Yardımcı, Atatürk Üniversitesi'nin kuruluşuyla ilgili aksaklıklar olduğu yönündeki eleştirilere Atatürk Üniversitesi'nin kuruluşunda hiçbir aksaklık olmadığını ve Bakanlık olarak üniversite arazisi için 12 milyon, üniversitenin bina tadili ve inşası için 1 milyon 65 bin lira, hazırlık bürosu, öğrenci ve öğretmen lojmanları için

91 TBMMZC, D. X, C. 5, Oturum 47, (23 Şubat 1955), s. 595.

92 TBMMZC, D. X, C. 5, Oturum 47, (23 Şubat 1955), s. 613-615.

93 Zafer, 11 Ekim 1954, s. 1.

94 Zafer, 20 Ekim 1954, s. 1; 4 Kasım 1954, s. 1.

95 Resmi Gazete, 7 Haziran 1957, s. 17246.

96 Milliyet, 14 ve 26 Ekim 1958, s. 1; Demokrat Ağrı, 17 Ekim 1958, s.1.

97 Milliyet, 17-18 Kasım 1958, s. 1; Demokrat Ağrı, 18 Kasım 1958, s. 1.

277 bin lira ve sair masraflar için de 49 bin lira olmak üzere toplam 1 milyon 391 bin lira harcandığını açıklamıştır.⁹⁸

1.3.2. Ege, Karadeniz Teknik ve Orta Doğu Teknik Üniversiteleri İçin Yapılan Çalışmalar

Atatürk Üniversitesi dışında Celal Yardımcı'nın açılmasında katkısı olduğu diğer üniversiteler Ege, Karadeniz Teknik ve Orta Doğu Teknik'tir. Ege Üniversitesi ve Karadeniz Teknik Üniversitesi'nin kuruluşu hakkındaki kanun 25 Mayıs 1955'te TBMM'de görüşülmüştür. Görüşmelerde söz alan Maarif Encümeni Mazbata Muharriri Ahmet Morgil, Türkiye'nin nüfusunun hızla arttığı ve her ilde bir lise açıldığını belirterek mevcut üniversitelerin ihtiyacı karşılamakta yetersiz kaldığını belirtmiş ve Ege ve Karadeniz'de üniversite açılmasından duyduğunu memnuniyeti dile getirmiştir. Morgil, Karadeniz halkının hayat şartlarının oldukça zor olduğunu belirterek bölgenin doğal kaynaklarının iyice etüt edilip onları verimli şekle sokmak için teknik bilgiye bilhassa şiddetle ihtiyaç olduğunu söyleyerek bölgede teknik bir üniversite kurulmasını istemiştir.⁹⁹ Trabzon Milletvekili Halit Ağanoğlu da liselerin giderek arttığını, artan öğrenci sayısını mevcut üniversitelerinin karşılamakta yetersiz kaldığını ve bu yüzden üniversitelerin vatanın geneline yayılması gerekliliği üzerinde durmuştur.¹⁰⁰ Yapılan görüşmeler sonrasında TBMM Genel Kurulu'nda Trabzon'da Karadeniz Teknik Üniversitesi, İzmir'de ise Ege Üniversitesi adıyla bir üniversite kurulması hakkındaki kanunlar kabul edilmiştir. Kanunların kabulü sonrası söz alan Milli Eğitim Bakanı Celal Yardımcı TBMM'nin kendilerine vermiş olduğu destek için teşekkür etmiş ve *"Türk maarifine âzami derecede neticeler istihsal etmekte kendimizi vazifeli ve en büyük feragatle çalışmakla mesul addettiğimizi huzurunuzda arz ederim"* demiştir.¹⁰¹

Tablo-5: Celal Yardımcı'nın Bakanlık Yaptığı Dönemde Yüksek Öğretimle İlgili Sayısal Veriler¹⁰²

Eğitim-Öğretim Yılı	Fakülte Sayısı	Öğretim Üyesi Sayısı	Öğrenci Sayısı
1954-1955	35	2280	28069
1955-1956	40	2453	36998
1957-1958	44	2947	42060
1958-1959	49	3661	46466
1959-1960	50	3911	54069

98 TBMMZC, D. XI, C. 7, Oturum 45, (25 Şubat 1959), s. 801-802.

99 TBMMZC, D. X, C. 7, Oturum 78, (20 Mayıs 1955), s. 424-425.

100 TBMMZC, D. X, C. 7, Oturum 78, (20 Mayıs 1955), s. 427.

101 TBMMZC, D. X, C. VII, Oturum 78, (20 Mayıs 1955), s.433.

102 *Milli Eğitim İstatistikleri Meslek, Teknik ve Yüksek Öğretim 1953-1960*, Ankara, 1963, s. VIII.

Celal Yardımcı'nın gelişiminde katkısı olduğu bir diğer üniversite ODTÜ'dür. 1959 MEB bütçe görüşmelerinde konuşan Esat Mahmut Bozkurt ODTÜ'nün neden yabancı dille eğitim yaptığını anlamadığını söyleyerek sözlerine şöyle devam etmiştir:

“Türkiye’de yabancı dille tedrisat yapan yüksek mektepler benzenizde daima bir korku hissi tevlit etmektedir. İngiliz diliyle tedrisat yapan bu Üniversite ki, Orta-Doğu milletleri için açıldığı iddia ediliyor; bu müessesenin 383 talebesinden 325’i Türk, 37’si yabancı. 73 profesörü var, 57’si Türk, 16’sı yabancı. Yani bugün Ankara’da, Türkiye’nin Hükümet merkezinde 325 Türk çocuk 57 Türk profesöründen İngiliz diliyle ders görüyor. Hocalar Türk, talebe Türk, ilmi Türk, fakat dil İngilizce. Havsalamın alacağı bir şey değil. Üniversite bir dil mektebi olarak açılrsa anlarım ama burası bir üniversitedir. Bir Türk profesör; bir Türk çocuğuna, kendi dili mevcut olduğu halde İngilizce ders veriyor. Bunu anlamıyorum. Teşkilât kanunu da gelmediği için mahiyetini ve niçin açıldığını anlamaya imkân yok.”¹⁰³

Maraş Milletvekili Emin Soysal da *“İngilizce tedrisat yapan bir üniversite beni düşündürüyor. Bu düşüncemi izale etmek için evvelâ Maarif Vekâleti Teşkilât Kanununu getirip bunu Meclisten çıkarması lâzımdır. Burası Türkiye’dir; yetişecek çocukların Türk dili ile yetişmesi lâzımdır”*.¹⁰⁴ Adana Milletvekili Rıza Tekeli *“Kuruluş kanunu yok, bu üniversite sitesi kaç milyon liraya tesis edilecek malûmumuz değil. Maarif Vekili ile Amerikalılar arasında bir görüşme olduğunu gazetelerden öğrendik. Eski bir Amerikan politikacısı olan Harold Stassen bu işe müşavir tâyin edilmiş, Türkiye’ye gelmiş”* diyerek süreç hakkında yeterince bilgileri olmadığından dolayı Bakanı eleştirmiştir.¹⁰⁵ Milletvekilleri genel olarak Türkiye’de kurulan bir üniversitede yabancı dille eğitim yapılmasını eleştirmişlerdir.

Antalya Milletvekili Burhanettin Onat, meselenin mahiyeti anlaşıldıktan sonra korkulacak bir tarafı olmadığını bilâkis ODTÜ’nün Türkiye’nin başına konmuş bir devlet kuşu olduğunu söylemiş ve üniversitenin 3 yıl önce açıldığını belirterek *“Bu kadar ilerlemiş bir müesseseyi bir prensip uğruna değil, bir vesvese uğruna nasıl olduğu yerde bırakırız, nasıl keseriz?”* sorusunu sormuştur. İngilizcenin önemine atıfta bulunan Onat, ODTÜ’nün Türkiye, hür milletler dünyası ve cephesi ile insanlık için önemli olduğunu söylemiştir. Onat bu kurum sayesinde Rockefeller Müessesesi, Ford Müessesesi, UNESCO gibi Amerikan yardımlarının hazır olduğunu da eklemiştir.¹⁰⁶ Celal Yardımcı ODTÜ’nün teknik bir üniversite olduğu ve burada okuyan öğrencilerin Batı kültürü, medeniyeti ve kaynaklarından azami derecede faydalanması için İngilizce eğitim yaptığını ifade ederek şöyle demiştir:

103 TBMMZC, D. XI, C. 7, Oturum 45, (25 Şubat 1959), s. 826-827.

104 TBMMZC, D. XI, C. 7, Oturum 45, (25 Şubat 1959), s. 827.

105 TBMMZC, D. XI, C. 7, Oturum 45, (25 Şubat 1959), s. 827.

106 TBMMZC, D. XI, C. 7, Oturum 45, (25 Şubat 1959), s. 828.

“Şimdi arkadaşlardan biri, neden Türkçe değildir dediler ve Türkçe olmamasının mahzurları üzerinde durdular. Biz bu kanaatte değiliz. Hükümet olarak huzurunuzda sarıh olarak arz ediyorum. Türkçe, tedrisat yapmaması, bu milletin ne lisanına, ne ananesine, ne harsına ve ne de milli ruhuna katıyen zarar iras etmez. Aksini mülâhaza ettiğimiz takdirde müdafaası gevşer. Bir defa, arz ettiğim gibi, lisan, hars, anane bunlar temel bilgilerdir. Bu bilgiler ilkokuldan başlar, ortaokul ve lisede devam eder. Eğer bu okullarda bir talebe Türkçe öğrenememişse, Türk kültürünü, harsını, ananesini almamışsa -haşa tenzih ederim- dâva çürük bir dâva mahiyetini arz eder.”¹⁰⁷

ODTÜ'nün BM kontrolünde olduğu yönündeki eleştirilere cevap veren Celal Yardımcı, hürriyet taraftarı, istiklâl taraftarı, insan hakları taraftarlarının düşüncesi ve onların teşvikiyle ODTÜ'nün kurulduğunu söylemiş ve üniversite üzerinde Birleşmiş Milletlerin ilmî, manevi ve maddi sahadaki yardımından gayri hiçbir tasarrufu, müdahalesi mevzuu bahis olmadığını söylemiştir.¹⁰⁸ Yardımcı'nın ortaöğretimde olduğu gibi yükseköğretimde de yabancı dilde eğitimi desteklediği ve bu eğitimin zararlı olmadığı kanaatinde olduğu görülmektedir. Yardımcı'nın yükseköğretim alanındaki diğer önemli bir icraatı ise gece eğitim yapan Ankara'da Yüksek Ticaret Okulu'nun açılmasıdır.¹⁰⁹

1.3.3. Üniversite Muhtariyeti Meselesi

Demokrat Parti, programında üniversite özerkliğine yer veren ilk parti olmasına rağmen 1950'lerin ikinci yarısında tartışılan konulardan biri de üniversitelerdeki muhtariyet meselesidir.¹¹⁰ 1956 yılı Milli Eğitim Bakanlığı bütçe görüşmelerinde muhalefet partileri ağırlıklı olarak üniversitelerin muhtariyetlerinin olmadığını dile getirerek hükümeti bu konuda eleştirmişlerdir.¹¹¹ Burdur Milletvekili Mehmet Özbey “Üniversitenin vazifesi siyaset yapmak değil; ilim yapmaktır... üniversite günlük politika ile asla meşgul olamaz” diyerek üniversitelerin siyasetle meşgul olmalarını eleştirmiştir.¹¹² DP adına konuşan Konya Milletvekili Ragıp Atademir, üniversitelerin mali muhtariyetlerinin temin edileceğini, üniversitelerin kültür müdafaası yapan ordu ve kaleler olduğunu belirterek üniversitelerin siyasetle uğraşmasını eleştirmiştir.¹¹³

Hürriyet Partisi Sözcüsü Turan Güneş'in, “Memleket iktidarında bulunan partinin resmî ve gayriresmî organında üniversite hocalarına reva görülen muameleler vicdanları sızlatacak mahiyettedir” sözlerine cevap veren Ağrı Milletvekili Celal Yardımcı “Bir

107 TBMMZC, D. XI, C. 7, Oturum 45, (25 Şubat 1959), s. 831.

108 TBMMZC, D. XI, C. 7, Oturum 45, (25 Şubat 1959), s. 831-832.

109 Erdoğan Başar, *Milli Eğitim Bakanlarının Eğitim Faaliyetleri (1920-1960)*, İstanbul, MEB Yayınları, 2004, s. 511.

110 Muzaffer Albayrak, *Türk Siyasi Tarihinde Demokrat Parti (1946-1960)*, Ankara, Phoenix Yayınevi, 2004, s. 378.

111 TBMMZC, D. X, C. 10, Oturum 45, (26 Şubat 1956), s. 807-815.

112 TBMMZC, D. X, C. 10, Oturum 45, (26 Şubat 1956), s. 816.

113 TBMMZC, D. X, C. 10, Oturum 45, (26 Şubat 1956), s. 822.

profesör bir yazı yazar: O ilmi bir yazıdır. İlim adamının cemiyet hayatı içindeki vazife ve murakabesini ifade eder. Maksudı üzerinde bir fakülte mütalâa ileri sürer, bu mütalâa şayanı hürmettir” diyerek üniversite mensuplarına baskı yapılmadığını söylemiştir.¹¹⁴ Yardımcı, üniversite muhtariyetine karşı hiçbir zaman cephe almadığını belirtmiştir.¹¹⁵

Üniversite muhtariyet meselesi 1958 yılı Milli Eğitim Bakanlığı bütçe görüşmelerine de yansımıştır. CHP adına 26 Şubat 1958’de söz alan Sivas Milletvekili Turhan Feyzioğlu üniversite hocasının memleket meselelerine tutacağı ışıktan korkulmaması ve bu ışığın memlekete zarar değil yarar getireceğini söylemiştir. Feyzioğlu sosyal ve siyasal ilimlerle uğraşan bir kimsenin memleketinin meseleleri hakkında kanaatlerini yazıyla ve sözle bildirmesinin sadece bir hak değil bir vazife olduğunu belirtmiş ve hükümetin kendisine destek olan hocalara müsamahayla yaklaştığı gibi hiçbir siyasi partiye bağlanmayan, fakat her devirde kuvvetle inandıkları objektif kanaatlerini açıkça savunan üniversite hocalarına da müsamahayla yaklaşmasını istemiştir. Milli Eğitim Bakanı’nın da Meclis kürsüsünde fikir ve ilim hürriyetine kendileri kadar bağlı olduğunu söyleyeceğini ancak bu hürriyetin kötüye kullanıldığından şikâyet edeceğini iddia eden Feyzioğlu hürriyetin iyiye veya kötüye kullanıldığını siyaset adamları hele o hürriyetten ister istemez rahatsız olan iktidar ricalinin takdir etmeye salâhiyetli olmadığını belirtmiş ve üniversite hocalarını dilediği anda dilediği zaman işten uzaklaştırma yetkisinin bir siyaset adamına verilmesinin üniversite muhtariyeti ve ilim hürriyetine vurulmuş en ağır darbe olacağını savunmuştur.¹¹⁶

İzmir Milletvekili Behzat Bilgin, Turhan Feyzioğlu’nu eleştirerek profesörlerin de fert olarak memurlar dışında olmadığını, üniversitelerde fikir hürriyetinin DP devrinde hakiki olarak bulduğunu söyleyerek üniversite hocalığı yaptığı dönemde Turhan Feyzioğlu’nun ve Naili Kubalı’nın derslerine çok politik konulara temas etmelerine rağmen ne zaman müdahale edildiğini sormuş ve Türkiye’de ilim hürriyetine hiçbir suretle müdahale olmadığını savunmuştur.¹¹⁷ Milli Eğitim Bakanı Celal Yardımcı *“Feyzioğlu arkadaşımız ‘üniversite hocalarının memlekete tutacağı ışıktan zarar değil, ancak fayda görürüm’ diyorlar. Tamamen kendisiyle müttefikim. ‘Hoca ilmi metotla çalışarak vazifesini yapmalıdır’ tamamen kendisiyle müttefikim. Bundan dolayı endişesi olmamalıdır”* demiştir.¹¹⁸

114 TBMMZC, D. X, C. 10, Oturum 45, (26 Şubat 1956), s. 826.

115 İrfan Neziroğlu-Tuncer Yılmaz, *Hükümetler-Programları ve Genel Kurul Görüşmeleri*, Ankara, TBMM Yayınları, 2013, C. II, s. 1165.

116 TBMMZC, D. XI, C. 2, Oturum 47, (26 Şubat 1958), s. 719-720.

117 TBMMZC, D. XI, C. 2, Oturum 47, (26 Şubat 1958), s. 730.

118 TBMMZC, D. XI, C. 2, Oturum 47, (26 Şubat 1958), s. 724.

1959 yılı Milli Eğitim Bakanlığı bütçe görüşmelerinde söz alan Ordu Milletvekili Ferda Güley ise DP liderlerine ve maarif vekillerine hâkim olan zihniyetin Celal Yardımcı'nın söylediği “siyaset ilme müdahale etmemeli ama, ilim de siyasete müdahale etmemeli” olduğunu iddia etmiş ve üniversite muhtariyetinin basın özgürlüğü kadar temel müesseselerin başında geldiğini belirterek bu konuda Celal Yardımcı'yı eleştirmiştir.¹¹⁹ “Üniversitenin sesini kısmaaya çalışmak, ışıktan kaçıp karanlığa sığınmaktır” diyen Turhan Feyzioğlu, Celal Yardımcı'nın Milli Eğitim davasındaki şevkenden şüphe etmediğini belirterek Bakan'dan kürsüye eskimiş vaatlerle, istatistiklere işkence eden aşınmış parti ve devir mukayeseleriyle gelmemesini istemiştir. Feyzioğlu, Bakan'dan karşılıklarına üniversite gençliğini bugünkü dertlerinden kurtaracak ciddî tedbirlerle çıkmasını istemiştir.¹²⁰ Aynı görüşmelerde “Üniversite muhtariyetini, üniversitenin bahçesinde bir güller mecmuası olarak görmek istiyoruz... biz buradan ne bir gül koparıp yakamıza takmak istiyoruz; ne de o gül mecmuasını bozmak. Ancak kırk yılda bir varsa o bahçeyi ayırık otlarından temizlemek istiyoruz” diyen Milli Eğitim Bakanı Celal Yardımcı şöyle demiştir:

“1958 bütçesinde ilmin muhtariyetine müdahale olmadığını, ilim ve üniversite muhtariyetinin ne demek olduğunu izah ederek bizzat kendilerinin istinadettiği ilim adamlarının fikir ve mütalâalarından faydalanarak dersimizi verdik. Fakat anlıyoruz ki, hâlâ bu ders kavranmamıştır... Hükümetin aldığı karar hiçbir zaman, bir üniversite muhtariyetine müdahale olmayıp, ilmi politikanın yıkıcı ve ihtiraslı cereyanlarından korumak gayesine matuftur. Bizzat üniversite kendi bünyesi içerisinde bunu halletmiş ve karara bağlamışken, burada çıkıp hâlâ ilim ve üniversite muhtariyetinden bahsetmek bizatihi üniversite muhtariyetini anlamamak demektir.”¹²¹

1.4. Celal Yardımcı'nın Halk Eğitimi Alanındaki Faaliyetleri

Bakan olduğunda halk eğitimiyle ciddi surette meşgul olan Celal Yardımcı bir taraf tahsil çağında bulunan çocukların okumasına diğer taraftan da okuma imkânı bulamayan ve tahsil çağını geçen kişilere ulaşmaya çalışmıştır. Bu amaçla Yardımcı halk eğitimiyle ilgili bir kanun hazırlıkları üzerinde çalışmıştır.¹²² 26 Şubat 1958'de 1958 yılı Milli Eğitim Bakanlığı bütçe görüşmeleri sırasında CHP adına söz alan Sivas Milletvekili Turhan Feyzioğlu, halk eğitimi konusundaki çalışmaların yetersiz olduğunu belirterek söz verildiği halde halkevlerinin halk eğitimi merkezi haline getirilmediğini ve halkevlerinin kapatılmasıyla oluşan boşluğun henüz doldurulmadığını söylemiştir.¹²³

119 TBMMZC, D. XI, C. 7, Oturum 45, (25 Şubat 1959), s. 784-785.

120 TBMMZC, D. XI, C. 7, Oturum 45, (25 Şubat 1959), s. 789.

121 TBMMZC, D. XI, C. 7, Oturum 45, (25 Şubat 1959), s. 794-795.

122 TBMMZC, D. X, C. 5, Oturum 47, (23 Şubat 1955), s. 611.

123 TBMMZC, D. XI, C. 2, Oturum 47, (26 Şubat 1958), s. 719.

Feyzioğlu 1959 yılı Milli Eğitim Bakanlığı bütçe görüşmelerinde ise yetişkin vatandaşları modern cemiyetin gerektirdiği bilgi ve maharetlerle donatmak, okulda kazandıkları bilgileri koruma ve inkişaf ettirmelerini sağlamak için geniş bir halk eğitimi faaliyetine muhtaç olduklarını belirterek Celal Yardımcı'nın 1955 yılı bütçe görüşmelerinde “*Eski halkevlerini halk eğitimi merkezi haline getireceğiz*” ve “*Halk Eğitimi Kanunu’nu sevk edeceğiz*” sözlerini hatırlatarak geçen dört yıla rağmen bu tasarının hayata geçirilmemesini eleştirmiştir.¹²⁴ Aynı görüşmelerde konuşan Milli Eğitim Bakanı Celal Yardımcı ise halk eğitiminde çalışmalara devam ettiklerini, şimdiye kadar 1980 okuma odası, 1.540 halk dershanesi, 18 halk eğitimi merkezi kurduklarını 1958’de bu kurumlarda 47.615 kişinin mezun olduğunu söylemiştir. Bakan ayrıca halk eğitim ve öğretimi için 3.340.000 vatandaşa öğretici filmler gösterildiğini, halk eğitimi kanununun hazır olduğunu ve Meclis’e getirileceğini belirtmiştir.¹²⁵

1.5. Öğretmen Meselesi

Eğitim alanında tartışılan konulardan bir diğeri de öğretmen meselesi olmuştur. 1955 yılı Milli Eğitim Bakanlığı bütçe görüşmelerinde konuşan Fethi Ülkü, ortaokullardaki öğretmen eksikliğine temasta bulunarak 3.700 saat branş dersi, 11.313 saat branş dışı ve 5.677 saatin de ücretle okutulduğunu ve “bütün eksikliklere rağmen okullarımızdan iyi semere alınıyorsa o ancak ve ancak fedakâr ve kanaatkar Türk öğretmeninin” eseri olduğunu söylemiştir. Burdur Milletvekili Mehmet Özbey ortaokullarda özellikle “yabancı dil öğretmenine, İngilizce muallimlerine okullarda şiddetle ihtiyaç” duyulduğunu söylerken Bursa Milletvekili Ağâh Bozan öğretmen davası halledilmedikçe hiçbir surette yeni lise açılmaması gerektiğini aksi takdirde fayda yerine zararlı neticeler doğacağını belirtmiş ve öğretmenlere gereken önemini verilmesini istemiştir.¹²⁶

Öğretmen meselesi sonraki yıllarda da gündemdeki yerini korumuştur. 26 Şubat 1958’de Milli Eğitim Bakanlığı bütçe görüşmesinde konuşan Bursa Milletvekili Hilal Ülman, eğitimin herkes için millî bir birlik cephe olduğunu ve onun politikanın değişen şartlarına göre değil, istikrarlı ve muayyen bir yolda yürümek zorunda olduğunu anlatmıştır. İlim, teknik ve sosyal sahalarda modern dünyanın süratle ilerlediğini söyleyen Ülman, gençlere sağlam bir terbiye ve tahsil vermenin artan önemi üzerinde durmuş ve bu amaçla maarif davasının el birliğiyle düşünmek zorunda olduklarını söylemiştir. Gittikçe maddileşen dünyada öğretme ve terbiye etme sanatının güçleşmekte olduğunu

124 TBMMZC, D. XI, C. 7, Oturum 45, (25 Şubat 1959), s. 788.

125 TBMMZC, D. XI, C. 7, Oturum 45, (25 Şubat 1959), s. 798.

126 TBMMZC, D. X, C. 5, Oturum 47, (23 Şubat 1955), s. 597.

söyleyen Hilal Ülman öğretmenlik mesleğinin mesuliyetinin giderek arttığından bahisle *“Bu buhran ve güçlükler arasında cesaret hatta kahramanlıkla bu mesuliyeti yüklenen öğretmenleri düşünmek, onun maddi ve manevi refahını sağlamak Maarif Vekâletinin ilk vazifesidir olmalıdır”* demiştir. Öğretmenin manevi değerini yükseltmek ve onu maddi olarak desteklemek için DP iktidarının bugüne kadar çok çeşitli sahalarda büyük hamleler yaptığını ancak bazı okullarda hâlâ öğretmen açığı olduğunu söylemiştir. İlkokuldaki öğretmen azlığının sebebinin sadece nüfus artışı ve öğrenmeye hevesli bir nesil yetişmesinden değil, biraz da eski yıllarda kapatılan öğretmen okullarında aranması gerektiğini iddia eden Ülman bu amaçla yedi öğretmen okulu açıldığını, üniversite ve yüksekokulların sayısının artırıldığını ancak bunun yeni açılan eğitim kurumları sebebiyle ihtiyaçları karşılamakta yetersiz kaldığını belirtmiş ve bu yüzden öğretmen yetersizliğinin DP’ye yüklenmemesi gerektiğini söylemiştir.¹²⁷

Bursa Milletvekili Ağâh Erbozan ise Milli Eğitim Bakanı Celal Yardımcı’dan *“mektap durumu ve hoca durumu mükemmel bir hale gelmedikçe, kadrolar tamam olmadıkça lise açmamasını”* istemiş ve bütçe imkânlarıyla, artan maarif hizmetlerinin karşılanmasının mümkün olmadığını belirterek; Milli Eğitimin ihtiyaçlarının karşılanması için hususi bir Maarif Vergisinin konulmasını istemiştir.¹²⁸ Celal Yardımcı, milletvekillerinin öğretmen okullarının sayısının artırılması temennisine katıldığını belirterek *“Türk milletinin maarif dâvası her şeyden evvel öğretmen davasıdır”* demiştir. Bu alandaki çalışmaları sebebiyle kendisinden önce görev yapan Milli Eğitim Bakanı’na teşekkür eden Yardımcı, bu dönemde oluşturulan Öğretmen Okulları Genel Müdürlüğü hakkındaki kanun teklifini Meclis’e sunacağını belirtmiştir. *“Türk irfan hayatını ilkokuldan alıp üniversitelere kadar politika cereyanlarından azade tutmak, körpe dimağların bu cereyanların ve bu çatışmaların atmosferi dışında objektif hüküm ve kanaatlerle yetişmesini temin etmek hem prensibimiz, hem de kararımızdır”* diyen Yardımcı, Meclis’e kendilerine olan desteklerinden dolayı teşekkür etmiştir.¹²⁹

1959 yılı bütçe görüşmelerinde Sivas Milletvekili Turhan Feyzioğlu 2.713’lük kadrodan 1.098 öğretmenin istifa ettiğini belirterek bu durumun öğretmenlik mesleğinin cazibesini ne derece kaybettiğini gösterdiğini belirtmiş ve konuyla ilgili Bakan’ın ne gibi tedbirler alacağını sormuştur.¹³⁰ Maraş Milletvekili Emin Soysal da Celal Yardımcı’nın geçmiş ve şu anki durumu karşılaştırmasını eleştirerek; Bakan’ın bu mukayeseyi

127 TBMMZC, D. XI, C. 2, Oturum 47, (26 Şubat 1958), s. 720-721.

128 TBMMZC, D. XI, C. 2, Oturum 47, (26 Şubat 1958), s. 722.

129 TBMMZC, D. XI, C. 2, Oturum 47, (26 Şubat 1958), s. 746-747.

130 TBMMZC, D. XI, C. 7, Oturum 45, (25 Şubat 1959), s. 806.

yapması yerine mevcut durumu değerlendirmesi, öğretmenlerin durumlarını, maaşlarını, geçinip geçinemedikleri hakkında konuşması gerektiğini söylemiştir.¹³¹ Urfa Milletvekili Esat Mahmut Karakurt ise öğretmenlerin durumuna temasla öğretmenlik mesleğinin insana dünyanın en büyük manevi saadet ve heyecanını verdiğini, öğretmenlerin mensup olduğu milletin gençlerini yetiştirmesi bakımından heyecan ve saadet içinde bütün ömrünü sarf ettiğini anlatmıştır. Karakurt, öğretmenlerin birtakım maddi ihtiyaçlar içinde en büyük acıları çektiğini ve hakikaten manevi tarafı olmasa öğretmenliğin bir insanın tahammül edeceği bir iş olmadığını söyleyerek sözlerine şöyle devam etmiştir:

“21-23 yaşlarında üniversiteden çıkar, bir lisenin kürsüsüne gidersiniz ve bütün ömrünüz o kürsünün üstünde geçer. Ne terfi, ne terakki, ne otomobil, ne de; sadece bir kürsünün üstünde geçen 30 sene... Bir insanın vatan vazifesinin, bir insanın millî vazifesinin de bir hududu vardır. Öğretmeni hayatı boyunca kürsüye bağliyerek, her türlü ıstıraplar içinde yaşamaya mahkûm etmeye kimsenin hakkı yoktur.”¹³²

Millî Eğitim Bakanı Celal Yardımcı, öğretmenlerin durumu hakkında konuşmadığından dolayı tenkide uğradığını belirterek bütün maarif meselelerini konuşmasının günler süreceğini söyleyerek, öğretmenlerin maaş durumunun devletin genel memur statüsü içinde değerlendirilmesi gerektiğini söylemiştir. Öğretmenlerin diğer devlet memurlarından, derecesine, başlayışına göre az maaş almadıklarını söyleyen Yardımcı, bunun bir bütçe meselesi olduğunu belirtmiştir. Öğretmenlerin “maaşını mesele yapıp, bunun üzerinde münakaşaya girmenin” yerinin olmadığını söyleyen Bakan Yardımcı, devletin gelir ve giderinin belli olduğunu belirterek muhalefeti “İktidara geldiğinizde öğretmenlerin maaşlarını değiştirebilir misiniz?” diyerek eleştirmiştir. Yardımcı, kendilerinin de öğretmenleri düşündüklerini ve onların feragatle çalıştıklarını bildiklerini söylemiştir.¹³³

Sonuç

Celal Yardımcı Millî Eğitim Bakanlığı döneminde İlköğretim Kanunu, öğretmen meselesi, yabancı dilde eğitim ile maarif kolejleri ve yeni üniversitelerin açılması gibi farklı birçok meseleyle uğraşmak zorunda kalmıştır. Yardımcı, genelde yumuşak ve nazik bir üsluba sahip olmasına rağmen zaman zaman muhalefet milletvekilleriyle oldukça sert tartışmalara da girmiştir. Ordu Milletvekili Ferda Güley’in maddi sahada ileriye doğru atılan her adımın manevi sahada geriye doğru atılacak bir adımın illet ve zarureti olduğu yönündeki eleştirilerine Celal Yardımcı aynı tonda sert cevap vermiştir.¹³⁴ Celal

131 TBMMZC, D. XI, C. 7, Oturum 45, (25 Şubat 1959), s. 806.

132 TBMMZC, D. XI, C. 7, Oturum 45, (25 Şubat 1959), s. 807.

133 TBMMZC, D. XI, C. 7, Oturum 45, (25 Şubat 1959), s. 807-808.

134 TBMMZC, D. XI, C. 2, Oturum 47, (26 Şubat 1958), s. 724.

Yardımcı, Osmanlı Devleti devrinden gelenleri de Halk Partisi devrinden gelenleri de hayırla andıklarını ve Türk maarifini ileriye taşımak için bir büyük gayret içinde olduklarını söyleyerek, tek parti döneminde eğitim alanında yapılan yanlış uygulamaları hatırlatarak Ferda Güley sert sözlerle eleştirmiştir.¹³⁵

Celal Yardımcı Milli Eğitim Bakanı olarak görev yaptığı sırada yurtiçinde ve yurtdışında birçok inceleme gezisi yapmıştır.¹³⁶ Yardımcı, hukukçu olmasına rağmen Milli Eğitim Bakanlığı döneminde oldukça önemli icraatlarda bulunmuştur. İlköğretimde okul sayısını artıran Yardımcı, İlköğretim Kanunu'nu çıkarmak için çok çaba sarf etmesine rağmen bu konuda muvaffak olamamıştır. Bu kanunun Meclis'e gelmemesi muhalefet milletvekilleri tarafından sıklıkla eleştirilmiştir.

Çalışkanlığıyla ön plana çıkan Celal Yardımcı, maarif kolejleri ve üniversitelerin kuruluşu için yoğun mesai harcamıştır. Yardımcı, özellikle yabancı dilde eğitim alanında önemli adımlar atmıştır. Ortaöğretimde yabancı dil eğitimini ortaokul düzeyine kadar düşüren Yardımcı, mezun olduğu okul olan İstanbul Erkek Lisesi'nde de Almanca eğitimi başlatmış ve 1955 yılında devletin yabancı dilde eğitim yapan resmi ortaöğretim kurumları olan maarif kolejlerini açmıştır. Sınavla ve genelde paralı yatılı olarak öğrenci alan, fen ve matematik derslerinin İngilizce, diğer derslerin Türkçe olarak okutulduğu bu okullar, ABD'nin etkisi ve desteği ile kurulmuştur. Yabancı dilde eğitim yapan okullarla Batı kültürüne hızlı adapte olan bireyler yetiştirmeyi hedefleyen Celal Yardımcı, bu okulların öğrencilerin üzerinde oluşturabileceği tahribatı yeterince düşünmemiştir. Bu işte aceleci davrandığı yönündeki eleştirilere karşı çıkan Celal Yardımcı, daha maarif kolejleri açılmadan yurtdışından yabancı öğretmen getirmiştir. Yardımcı, Batı'nın, özellikle ABD'nin ihtiyaç duyduğu yabancı dil bilen eleman ihtiyacını karşılayarak Batı'yla ilişkileri daha da geliştirmek isteyen Demokrat Parti'nin taleplerine uygun hareket etmiştir. Celal Yardımcı'nın özellikle yabancı dil konusunda izlediği politikalar, Soğuk Savaş döneminde ABD'nin eğitim yoluyla yayılmacı politikalarıyla örtüşmektedir. Celal Yardımcı'nın hem ortaöğretim hem de yükseköğretimde yabancı dilde eğitim alanında atmış olduğu adımlar bazı tartışmaları da beraberinde getirmiştir.

Liseleri 12 yıldan 11 yıla indiren Celal Yardımcı, öğretmen eksikliğinin giderilmesi için çalışmalarda bulunmuş ve maarif kolejleri başta olmak üzere yabancı dilde eğitim yapan okulların öğretmen ihtiyacını gidermek için de yurtdışından sözleşmeli yabancı öğretmen getirmiştir. Yabancı dilde eğitim konusunda aceleci olmakla suçlanan

135 TBMMZC, D. XI, C. 2, Oturum 47, (26 Şubat 1958), s. 748.

136 *Milliyet*, 23 Ağustos 1954, s. 3; *Cumhuriyet*, 19 Haziran 1955, s. 1, 4 Ağustos 1955; *Fırat*, 17 Mayıs 1958 ve 20 Ekim 1958, s. 1; *Yaman Ses*, 17 Eylül 1958, s. 1; *Demokrat Adıyaman*, 17 Eylül 1958, s. 1; *Demokrat Adıyaman*, 20, 26 Eylül 1958, s. 1.

Yardımcı, yabancı öğretmenler sebebiyle de zaman zaman eleştirilere maruz kalmıştır. Halk eğitiminin yaygınlaşması için çeşitli girişimlerde bulunan Yardımcı, üniversite muhtariyeti konusunda da muhalefetin eleştirilerine maruz kalmıştır.

Celal Yardımcı döneminde sınırlı sayıda açılan maarif kolejlerinin sayısının giderek artması bu okulların niteliğinin düşmesine zemin hazırlamıştır. Bu örnekte olduğu gibi Milli Eğitim tarihimizde belli amaçlarla hayata geçirilen ancak bir süre sonra siyasi sebepler başta olmak üzere çeşitli sebeplerle sürdürülememiş birçok atıl proje bulunmaktadır. 1948’de liselerin 11 yıldan 12 yıla çıkarılmasında öğrencilere daha iyi eğitim verme düşüncesi etkili olurken birkaç yıllık uygulamadan sonra bu düşüncenin doğru olmadığı ortaya çıkmış ve Celal Yardımcı döneminde liseler tekrar 11 yıla indirilmiştir. Ancak 2005 yılında 1948 yılındakine benzer gerekçelerle liseler tekrar 4 yıla çıkarılmıştır. Hasan Âli Yücel’in yaptığı tespitte olduğu gibi asıl meselelere dokunmadan liseleri kaç yıla çıkarırsanız çıkarın sorun çözülmeyecektir. Nitekim günümüzde liseler resmi olarak 4 yıl olmasına rağmen dördüncü yıl fiilen üniversite hazırlık olarak geçmektedir. Daha önce denenmiş ve başarısız olmuş uygulamaları farklı isimler adı altında yeniden hayata geçirmeye çalışmak enerji, zaman ve para israfından öteye gitmeyecektir. Bu yüzden eğitim alanında yapılacak uygulamalar ile çalışmaların iyi tetkik edilmesi ve uzun vadeli planlanması gerekmektedir.

Kaynakça

1. Süreli Yayınlar

Cumhuriyet Gazetesi
Demokrat Adıyaman Gazetesi
Demokrat Ağrı Gazetesi
Doğubayazıt Narinkale Gazetesi
Fırat Gazetesi
Maarif Vekâleti Tebliğler Dergisi
Milliyet Gazetesi
Resmi Gazete
TBMM Zabıt Ceridesi
Tercüman Gazetesi
Yaman Ses Gazetesi
Yeni İstanbul Gazetesi
Yeni Konya Gazetesi
Zafer Gazetesi

2. Kitaplar

- Milli Eğitim İstatistikleri İlköğretim 1953-1960*, Ankara, 1963.
- Milli Eğitim İstatistikleri Mesleki, Teknik ve Yüksek Öğretim 1953-1960*, Ankara, 1963.
- Milli Eğitim İstatistikleri Ortaöğretim 1953-1960*, Ankara, 1963.
- Albayrak, Muzaffer: *Türk Siyasi Tarihinde Demokrat Parti (1946-1960)*, Ankara, Phoenix Yayınevi, 2004
- Aldatmaz, Çiğdem: *Elli Kelime Yardımcı Ailesinin Yassıda Öyküsü*, İstanbul, Pia Yayınları, 2013.
- Başar, Erdoğan: *Milli Eğitim Bakanlarının Eğitim Faaliyetleri (1920-1960)*, İstanbul, MEB Yayınları, 2004.
- Dağlı, N.-Aktürk, B.: *Hükümetler ve Programları*, Ankara, TBMM Basımevi, C. I, 1988.
- Kaplan, İsmail: *Türkiye’de Milli Eğitim İdeolojisi*, İstanbul, İletişim Yayınları, 2011.
- Neziroğlu, İ.; Yılmaz, T.: *Hükümetler-Programları ve Genel Kurul Görüşmeleri*, Ankara, TBMM Yayınları, 2013, C. II, s. 1165.
- Öztürk, Kazım: *Türk Parlamento Tarihi*, C.VII., Anlara: TBMM Vakfı Yayınları, 1998.
- Yücel, Hasan Âli: *Öğretmen-Öğrenci Köşesi*, Ankara, Kültür Bakanlığı Yayınları, 1995.

3. Makaleler

- Altbach, Philip G.: “Üçüncü Dünya İçinde Bilginin Dağıtımı: Yeni Sömürgecilik Üzerine Bir Durum Araştırması”, Haz. Philip G. Altbach-Gail P. Kelley, *Sömürgecilik ve Eğitim*, İstanbul, İnsan Yayınları, 1991, s. 147-178.
- Gökatalay, Semih: “Erken Soğuk Savaş Döneminde Türk-Amerikan Yakınlaşmasının Ankara Kent Kültürüne Etkileri”, *Ankara Araştırmaları Dergisi*, 2018, 6(2), s. 211-235.
- Mazrui, Ali: “Çok Uluslu Bir Şirket Olarak Afrika Üniversitesi”, Haz. G. Altbach-Gail P. Kelley, *Sömürgecilik ve Eğitim*, İstanbul, İnsan Yayınları, 1991, s. 61-86.

Haber Gazetesi'ne Göre Samsun'da Spor Hayatı (1924-1925)

Sports Life in Samsun According to Haber Newspaper (1924-1925)

Barış ÖZİNAN¹

¹Doktora Öğrencisi, İstanbul Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, İstanbul, Türkiye

ORCID: B.Ö. 0000-0002-7082-3614

Sorumlu yazar/Corresponding author:

Barış Özınan,
İstanbul, Türkiye

E-posta/E-mail: barisozinan@hotmail.com

Başvuru/Submitted: 08.03. 2019

Revizyon Talebi/Revision Requested:
08.04.2019

Son Revizyon/Last Revision Received:
14.04.2019

Kabul/Accepted: 22.04.2019

Atıf/Citation: Özınan, B. (2019). Haber Gazetesi'ne göre Samsun'da spor hayatı (1924-1925). *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları-Recent Period Turkish Studies*, 35: 109-123.
<https://doi.org/10.26650/YTA2019-535490>

ÖZ

Çalışmanın amacı, Cumhuriyetin ilk yıllarında (1924 – 1925) Samsun'da spor hayatının çeşitli yönlerini ortaya koymaktır. Bu amaçla; yapılan spor faaliyetleri, faaliyetlerin gerçekleştiği mekânlar, sporu yöneten üst kurumsal yapı, idman dernekleri, kulüplerin geçim kaynakları, yapılan seyahatler, kulüpler arası karşılaşmalar ve spor kulüplerinin sosyal hayat açısından önemi üzerinde durulmuştur.

Araştırma yapılırken müracaat edilen ana kaynak Haber gazetesinin nüshaları olmuştur. Cumhuriyet Hükümeti'nin spora bakışı, Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi'nden yararlanılarak tespit edilmiştir. Türk sporunun kurumsal üst yapısı ile ilgili bilgilere, doktora tezleri, kitaplar ve makalelerden yararlanılarak ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Samsun, Spor, Haber gazetesi, İdman Cemiyetleri, 1924-1925

ABSTRACT

The aim of this study is to reveal various aspects of sports life in Samsun during the early years of the Republic (1924-1925). For this purpose, types and locations of sports activities which took place, the higher organizational structure conducting the activities, training associations, financial resources of sports clubs, travels that took place, games between clubs and the importance of sports clubs in respect to social life were elaborated.

Haber newspaper editions were the main resource referred to while conducting this study. The Republic Government's outlook towards sports was identified by reviewing the Presidency of the Republic Archives. Information related to the higher organization structure of Turkish sports was obtained through a review of doctorate theses, reference books and research articles.

Keywords: Samsun, Sports, Haber newspaper, Training Associations, 1924-1925

Giriş

Modern sporlar Türkiye'ye Tanzimat döneminde girdi.¹ İlk spor kulüpleri yabancılar tarafından kuruldu. Sporun geniş kitlelere yayılmasına futbol öncülük etti. Beşiktaş Terbiye-i Bedeniye Mektebi (1903), Galatasaray Terbiye-i Bedeniye Kulübü (1905) ve Fenerbahçe Kulübü (1907) ilk yerli spor kulüpleri arasında yerini aldı. Meşrutiyetin ilanı (1908) sonrası örgütlenme yasağının kalkmasına paralel olarak ülkenin her yanında yeni spor kulüpleri kuruldu.² Yerli spor kulüplerinin sayısının artmasıyla Türk sporu yabancıların tekelinden kurtularak, büyük bir gelişme gösterdi.³

Türkiye'nin ilk futbol ligi, İstanbul Futbol Birliği'dir. Birlik dört yabancı takım tarafından 1903 yılında kuruldu. Moda, Elpis, Imogene ve Union kulüplerinin bulunduğu bu lige sonraki yıllarda Galatasaray ve Fenerbahçe de katıldı. Galatasaray ve Fenerbahçe arasında ligin yönetiminden kaynaklanan anlaşmazlıklar, 1910 yılında İstanbul Futbol Birliği'nin yerini İstanbul Futbol Kulüpleri Ligi'ne bırakmasına neden oldu.⁴ Ancak, kurulan bu yeni ligde yine Galatasaray'ın etkili olması zamanla kulüplerin Pazar ve Cuma ligleri şeklinde ayrılmaları ile sonuçlandı.

Trablusgarp Savaşı ile başlayan, Balkan Savaşları ve Birinci Dünya Savaşı ile devam eden yıllarda (1911-1918) Türkiye'de spor faaliyetleri zor da olsa sürdü. Balkan Savaşı nedeniyle 1912-1913 döneminde lig maçları yapılamadı.⁵ Bu yıllarda savaşlara katılan birçok Türk sporcu vefaatt etti.⁶ Anadolu'da işgallerin yaşandığı ve kurtuluş mücadelesinin yapıldığı bir dönemde İstanbul'da bulunan on üç idman cemiyeti tarafından bir futbol ligi oluşturmak amacıyla Temmuz 1920'de çalışma başlatıldı. Bu çalışmalar 1921 yılının Eylül ayında tamamlandı. Kasım 1921'de tüzel kişilik kazanmak amacıyla Dahiliye Nezareti'ne resmi müracaatta bulunuldu. 22 Mayıs 1922 tarihinde müracaat onaylandı ve Türkiye İdman Cemiyetleri İttifakı resmen kuruldu.⁷

1 Efkân Canşen, "Türkiye Cumhuriyeti'nin Spor Politikaları", *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C.17, S.1 (Haziran 2015), s. 33.

2 Kurthan Fişek, *100 Soruda Türkiye Spor Tarihi*, İstanbul, Gerçek Yayınevi, 1985, s. 49.

3 Cem Atabeyoğlu, "Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Spor", *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, C. VI, İstanbul, İletişim Yayınları, 1985, s. 1477.

4 Kurthan Fişek, *100 Soruda Türkiye Spor Tarihi*, s. 52.

5 Önder Kocatürk, *Goeben Zirhlisi'nin İstanbul Ziyareti ve Taşkılla Yangını (15-23 Mayıs 1914)*, İstanbul, Boğaziçi Yayınları, 2016, s. 94.

6 Cem Atabeyoğlu, "Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Spor", s. 1478.

7 İbrahim Kaçmaz, *Türkiye İdman Cemiyetleri İttifakı'nın Kuruluşu ve Gelişiminde Rol Oynayan Siyasi, İdari ve Sosyal Faktörler*, Malatya, İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Eğitimi Ana Bilim Dalı Yayınlanmamış Doktora Tezi, 2000, s. 99.

13 Nisan 1923 tarihinde olağan kongresini yapan cemiyet, Cumhuriyet ilan edildikten sonra yeniden örgütlendi ve Ali Sami (Yen) Bey cemiyetin başkanlığına getirildi. İcra Vekilleri Heyeti'nin 16 Ocak 1924 tarihli kararı ile “*Cemiyet-i mezkurenin menafi-i umumiyyeye hadim müessesat meyanına idhali kabul olunmuştur.*” denilerek Türkiye İdman Cemiyetleri İttifakı'nın kamu yararına çalışan bir dernek olduğu kabul edildi.⁸

1. Haber Gazetesi

Haber gazetesi yayın hayatına 4 Ekim 1923 tarihinde başladı. Son nüshası 21 Nisan 1925'te yayımlandı. Bu tarihler arasında altmış altı nüsha çıktı. Gazetenin sahibi Emin Refik ve Aziz Sami, İdare Müdürü İbrahim Naci, Yazı İşleri Müdürü Münir Hamdi Beydi.⁹ Okuyucularına daha çok perşembe günleri ulaştı. Diğer günlerde de yayımlandığı oldu. Mecidiye Caddesi'ndeki Şems Matbaası'nda basıldı. Bir nüshası dört sayfadan ibaretti ve fiyatı yüz paraydı.

İçerik bakımından reklam ağırlıklı olup, dünya ve ülke olaylarından, ticari, sosyal ve edebi konulardan bahsetmekteydi.¹⁰ Çeşitli sayılarında kendisiyle ilgili bilgi veren haberler de bulunmaktaydı. “*Gazetemiz Bugünkü Nüshası ile Altıncı Ayını da Muvaffakiyetle Tamamlıyor*”¹¹, “*Vilayet Matbaası ve Gazeteleri*”¹², “*Haber İkinci Senesine Başlıyor*”¹³ gibi makaleler bunlar arasındadır.

Emin Refik, Aziz Sami, Mehmed Ömer, Muallim Nureddin, Yusuf Niyazi gibi kişiler çeşitli tarihlerde makaleler yazdı. Münir Hamdi Bey de şiirler yayımladı. Spor makalelerini Ziya Oğlu ve S. Niyazi beyler kaleme aldı. Kısaca yukarıda isimleri verilen kişilerin hepsi gazetenin köşe yazarlarıydı.

Haber gazetesinin on sekiz nüshasında ‘*Spor Havadisleri*’ başlığı altında spor makaleleri ve haberleri yazılmıştır.¹⁴ Gazetenin ilk yirmi bir nüshasında spor haberlerine yer verilmemiştir. Bunun nedeni, yayın hayatına yeni başlayan gazetenin bu konuda hazırlıksızlığı ve spor muhabiri yokluğu olabilir.

8 İcra Vekilleri Heyeti'nin 16 Kanun-i Sani 1340 (16 Ocak 1924) tarihli Kararnamesi; *Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA), Kararlar Daire Başkanlığı (1920-1928)*, Yer: 8-47-14.

9 *Haber*, 27 Mart 1340, s. 1.

10 Aziz Sami, “Mesleğimiz Hakkında Birkaç Söz”, *Haber*, 4 Ekim 1923, s. 1.

11 “Gazetemiz Bugünkü Nüshası ile Altıncı Ayını da Muvaffakiyetle Tamamlıyor”, *Haber*, 27 Mart 1340, s. 1.

12 “Vilayet Matbaası ve Gazeteleri”, *Haber*, 7 Ağustos 1340, s. 3.

13 “Haber İkinci Senesine Başlıyor”, *Haber*, 18 Teşrinisani 1340, s. 1.

14 Gazetenin 11. ve 65. nüshalarına ulaşılamadığından bu nüshalarda inceleme yapılamamıştır.

2. Samsun'da Spor (1924-1925)

1924 yılında Samsun'da; futbol, güreş, koşu, bisiklet ve at yarışları gibi spor faaliyetlerinin yapıldığı görülmektedir. Güreş ata sporumuzdu ancak futbol Türkiye'de oldukça yeniydi. Cumhuriyetin ilk yılında Samsun'da sporculuğun çok geliştiği söylene-
mez ancak yavaş geliştiğini söylemek de doğru olmaz. Çünkü bu sırada sekiz tane idman derneği bulunmaktaydı. Futbol müsabakaları, güreş karşılaşmaları, koşu, bisiklet ve at yarışları için zaman zaman faaliyetler düzenlenirdi.

2.1. Türkiye İdman Cemiyetleri İttifakı Canik Mıntıkası

Türkiye İdman Cemiyetleri İttifakı'na bağlı Canik Mıntıkası, sekiz idman derneğinin katılımı ile Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Paşa'nın himayesinde kuruldu. Bu cemiyet, Türkiye İdman Cemiyetleri İttifakı'nın alt koluydu ve Canik mıntıkasındaki idman derneklerini bünyesinde toplamıştı. Mıntika'nın üyeleri seçimle yönetime gelmekteydi.¹⁵ İdman Yurdu Başkanı Muhittin Bey Mıntika Başkanlığına, Zafer-i Milli İdman Derneği Başkanı ve Çarşamba delegesi Nurettin Bey Müfettişliğe, Zafer-i Milli İdman Derneği Veznedarı Ekrem Bey Genel Sekreterliğe, Al-Yıldız İdman Derneği Başkanı Niyazi Bey Veznedarlığa ve Al-Yıldız İdman Derneği üyelerinden Rıdvan Bey Muhasipliğe seçilmişlerdi.¹⁶

Canik Mıntıkası'nın ilk başkanı olan Muhittin Bey'in istifa yazısının sureti, Haber gazetesinin 16 Haziran 1924 tarihli nüshasında bulunmaktadır. Muhittin Bey istifa yazısında şunları söylemiştir:

*"Hüsnü niyetle başladığım vazifemi maatteessüf hüsnü suretle ikmal edemediğimden müteessirim. Yalnız müteselli olduğum bir mesele var ise o da yeni teşekkül edecek mıntika heyetinin göstereceği faaliyet, gençliğe lüzumu olan teavünü temin edebilmeleridir. Ona muvaffak olur, bir mevcudiyet gösterirlerse bana vazifemde göstereceğim liyakatle hissedecek olduğum gurradan daha ulvi ve daha zevkaverdir. Binaenaleyh oyum mesadete intizar eder. Ve cümlenize veda ederek en har hürmetlerimi takdim eylerim efendim."*¹⁷

Mıntika'nın kurulması o günlerde kolay bir iş değildi. Bu teşkilatın oluşumunda en fazla çalışan kişilerin başında Muhittin Bey gelmekteydi. Gençliğin genelini bir çatı altında birleştirmeyi başaran, memleket ve gençlik hesabına hem faydalı hem de meşakatkatli bir işle uğraşan Muhittin Bey'in, görevini de layıkıyla yerine getirdiği söylenebilir.

15 "Makam-ı Vilayetten Mülhakata Spor Hakkında Bir Tamim", *Haber*, 17 Nisan 1340, s. 3.

16 "Türkiye İdman Cemiyetleri İttifakı", *Haber*, 27 Mart 1340, s. 2.

17 Ziya Oğlu, "Mıntika Reisinin İstifası", *Haber*, 16 Haziran 1340, s. 3.

Haber gazetesinde Ziya Oğlu, Muhittin Bey'e övgüler yağdırmakta ve istifasından dolayı üzüntülerini bildirmektedir.

Muhittin Bey'in istifası ile boşalan Canik Mıntıkası Başkanlığı yeni yöneticisini ararken, Ziya Oğlu da bu göreve gelecek yeni başkana, gazetede ki köşesinde tavsiyelerde bulunmaktadır. Bu tavsiyeler şunlardır:

- “1-Elde müdevven nizamnamenin tatbikatında katıyyen fedakârlık etmemeli,*
- 2-Kulüpçülük hislerinden tecerrüd ederek muntıkanın umumi hareketlerini idare etmeli,*
- 3-Kindar olmamalı, bütün muntıkayı teşkil eden kulüpleri sayan muameleye tabi tutmalı,*
- 4-Muntıka içtimalarında kulüpleri temsilen gelen murahhasların hak kelamına, itirazlarına hürmetkar olmalı,*
- 5-İtidâlden, hüsnü niyetten ayrılmamalı,*
- 6-Arkadaşlarıyla istişare etmeden karar vermemeli,*
- 7-İhtisasa azami kıymet vermeli, mütehasısların sözlerini dinlemeli,*
- 8-Ahvâl ve hareketiyle gençlerin isticlab-ı hürmetine çalışmalı.”¹⁸*

Seçilecek başkana tavsiyelerini bildiren Ziya Oğlu, “...biz böyle biliyor ve böyle düşünüyörüz. Bilemiyoruz gençler ne diyorlar?” diyerek sözü gençlere bırakmaktaydı.

2.2. Samsun'da Bulunan Spor Mekânları ve Kulüpleri

Spor faaliyetleri çayırarda yapılmaktaydı. Çayırar, yapılacak olan faaliyete göre önceden gençler tarafından sınırlandırılır ve düzenlenirdi.¹⁹ Bu yerler arasında Çarşamba'da Kanarya Çayır, Ladik'te Hamam Ayağı, Erbaa'da Harmanlar Mevkii, Bafra ve Samsun'da çeşitli çayırar vardı. Çayırarlarda futbol, güreş, koşu ve at yarışları gibi sporlar yapılmaktaydı.²⁰

1924 yılında Samsun'da Türkiye İdman Cemiyetleri İttifakı Canik Mıntıkası'na bağlı sekiz idman derneğı bulunmaktaydı. Bunlar; Zafer-i Milli, İdman Yurdu, Al-Yıldız, Darüleytam, Yeni Hilal, Yeşilirmak, Kızılırmak ve Cumhuriyet'ti. Her idman derneğinin ayrı bir yönetimi vardı. Kulüpler arasında resmi bir lig oluşturulmamıştı. Zaman zaman gayrı resmi olarak dostluk ve kaynaşma karşılaşmaları düzenlenmekteydi. Bugünkü anlamda bir profesyonellikten bahsetmek mümkün değildi. Sporcular yaptıkları işten para kazanmıyordu.

18 Ziya Oğlu, “Mıntıka Reisinin ...”, s. 3.

19 Ziya Oğlu, “Zafer-i Milli İdman Derneğı'nin Çarşamba'ya Seyahati Münasebetiyle-3”, *Haber*, 10 Nisan 1340, s. 2.

20 “İlk Bahar Koşuları”, *Haber*, 1 Mayıs 1340, s. 2.

En popüler kulüplerden biri olan Zafer-i Milli İdman Derneği'nin Yönetim Kurulu şu kişilerden oluşmaktaydı: Başkan Nurettin Bey, Futbol Heyet Başkanı Kenan Bey, Genel Kaptan Celal Bey ve Veznedar Ekrem Bey. Bu kişiler aynı zamanda kulübün birer futbolcusuydu. Örneğin Zafer-i Milli İdman Derneği Başkanı Nurettin Bey santrafor, Futbol Heyet Başkanı Kenan Bey forvet görevini yerine getirmekteydi. Takımda görev alan diğer futbolculardan bazıları ise Talat, Hüsamettin, Birhan, Seyfi, Faruk ve Abdurrahman beylerdi.²¹ Kulübün yönetiminde zamanla görev değişikliği oldu. Yeni yönetimde Heyet İdare Başkanlığına Turgut Atıf Bey, Dernek Müdürlüğüne Şeref Bey, Genel Kaptanlığa Celal Bey ve Müşavirliğe Cemal Konur Alp Bey getirildi.²²

1924 yılında Samsun'da bulunan spor kulüplerinden bir diğeri Al-Yıldız İdman Derneği'di. Al-Yıldız'ın Yönetim Kurulu'nda bulunan bazı kişiler şunlardı: Başkan Niyazi Bey, Genel Kaptan Rıdvan Safa Bey, Üye Rıdvan Bey.²³ Derneğin çeşitli spor dallarında faaliyetleri vardı. Futbolun dışında atletizm ile de uğraşıyorlardı. Ancak 1924 yılında atletizm ile ilgili olarak gazetede sadece koşu yarışlarına rastlanmıştır. Haber gazetesinde Al-Yıldız İdman Derneği ile ilgili ayrıntılı bilgi bulunmamaktadır. Yapılan karşılaştırmalar ile bu karşılaştırmaların sonuçlarından haberlere yer verilmektedir.

İdman Yurdu, Samsun Merkez'de bulunan önemli spor kulüplerinden biriydi. Bu kulübün Samsun sporundaki ağırlığı, kulüp başkanı Muhittin Bey'in aynı zamanda Türkiye İdman Cemiyetleri İttifakı Canik Mıntıkası'nın da başkanı olmasından anlaşılmaktadır. İdman Yurdu Başkanı Muhittin Bey, Samsun sporunun daha organize olması için yoğun çabalar sarfetmiş ve Canik Mıntıkası'nın kurulmasında önyak olmuştur. İdman Yurdu'nun Yönetim Kurulu'ndaki bazı kişiler şunlardı: Başkan Muhittin Bey ve Kaptan Selahattin Bey. Takımda görev alan bazı futbolcular ise, Büyük Kenan, Halim, Hikmet, Hamit, Derya, Hüseyin, Haydar ve Küçük Kenan beylerdi.²⁴

Darüleytam Kulübü, adından da anlaşılacağı üzere, ailesi olmayan gençlerden oluşmuş bir izci takımıydı. Belli bir disiplin içerisinde yetiştirilirdi. Kulüplerinde top oynamanın yanı sıra, at yarışları ve koşu müsabakalarının arasında ve milli bayramlarda resmi geçit törenleri düzenlerlerdi. Darüleytam İzci Takımı'nın başkanı Dr. Ali Muhlis Bey'di. En göz dolduran futbolcusu -Bafra'da Cumhuriyet takımına yenilmelerine rağmen iyi bir müdafaa sergileyen- Kenan Bey'di. Darüleytamlılar her ne kadar ayrı bir

21 "Spor Anketi", *Haber*, 1 Mayıs 1340, s. 2.

22 "Spor Havadisleri", *Haber*, 1 Haziran 1340, s. 2.

23 "Al-Yıldızın Bafra Seyahati", *Haber*, 13 Temmuz 1340, s. 3.

24 Ziya Oğlu, "Zafer-i Milli Birinci Futbol Takımı İdman Yurdu ile Berabere Kaldı", *Haber*, 15 Mayıs 1340, s. 2.

kulüp olsalar da, diğler idman dernekleri tarafından kollanırdı.²⁵ Bu da Samsun'da sosyal dayanışmanın bir göstergesi olarak kabul edilebilir.

Haber gazetesinde “*Yeni Bir Spor Derneği*” başlığı altında çıkan bir haberde, Samsun'da Yeni Hilal isimli bir idman derneğinin kurulduğu haber verilmekteydi.²⁶ Bu idman derneğinin faaliyetleri, yönetim kurulu, futbolcularının isimleri hakkında gazete- de her hangi bir bilgiye rastlanmamıştır.

arşamba'nın spor kulübü Yeşilırmak İdman Derneği, arşamba Türk Ocağı'nın bünyesinde kurulmuştı. Türk Ocağı'nın iki yüz kadar üyesi bulunmaktaydı. Bu üyelerinin çoğunu gençler oluşturmaktaydı, başkanı ise Mehmed Bey'di.

Ziya Oğlu, o günlerin arşambasını şu şekilde tanımlamaktadır:

“arşamba ocağı mefkure ocağıdır. arşamba ocağı, arşamba gençliği, arşamba zengini, arşamba köylüsü başka ruhta, başka tahassüste insanlar. Öyle kaynaşmış, öyle anlaşmışlar ki tarif-i izah güçtür. Milli idman, milli mefküre arşambalıların kalbidir. O kalp de mukaddes ateş yayıyor, feveran ediyor. Hadisatı ters gören, imanı çürüten, üşüyen, dedikodu zillet-i namussuzluğundan kendini kurtaramayan taifeliler, Yeşilırmak'ın suyundan içmeli, çünkü o su bu kötü dertlerin, yaraların dermanıdır, iksiridir.

Daha müterakki görünen şehirlerde teceddüd ve inkılap kafilesi deve adımıyla yürürken arşamba'da yıldırım süratiyle ilerliyor. arşamba'ya bu yüksek ruhu kazandıranlara bin takdis ve bin tebci.”²⁷

Yeşilırmak İdman Derneği'nde görev alan bazı isimler şunlardı: Başkan Mehmed Bey, Genel Kaptan Selahattin Bey, sağ açık İbrahim Bey.²⁸

Bafra'nın spor kulüplerinden biri olan Kızılırmak İdman Derneği hakkında Haber gazetesinde yayımlanan bilgiler genellikle yapılan karşılaşmalarla ilgilidir. Kızılırmak İdman Derneği'nin bünyesinde, futbol takımının yanı sıra atletizm ile uğraşan bir takımı daha vardı. Bu kulüp futbol ve atletizmin yanı sıra zaman zaman bütün gençlerin katılabileceği bisiklet yarışları da düzenlerdi.

Haber gazetesi spor muhabiri ve köşe yazarı S. Niyazi Bey'in Al-Yıldız Genel Kaptanı Rıdvan Safa Bey ile Bafra'da gerçekleşen futbol turnuvası hakkında yaptığı röportajda Rıdvan Safa Bey, Bafra sporu hakkında şunları söylemekteydi:

25 “İlk Bahar At Koşusu”, *Haber*, 1 Haziran 1340, s. 2.; “Al Yıldızın Bafra Seyahati”, *Haber*, 13 Temmuz 1340, s. 3.

26 “Yeni Bir Spor Derneği”, *Haber*, 23 Haziran 1340, s. 1.

27 Ziya Oğlu, “Zafer-i Milli İdman Derneği'nin arşamba'ya Seyahati Münasebetiyle-2”, *Haber*, 27 Mart 1340, s. 3.

28 Ziya Oğlu, “Zafer-i Milli ...”, s. 3.

“Bafra güzel bir şehir. Halk bize hüsn-i kabul gösterdi ve idmanla Samsunlulardan fazla aladılar olduklarını gördüm. Memleketin eşrafi kulüpleri himayede birbirleriyle adeta yarışıyor. Samsunluların kulakları çınlasın. At koşu mahalleri bile Samsun'unkinden daha muntazam ve daha güzel cereyan etti. Bafra Kızılırmak, yakın bir âtidede mevcut kulüpleri için tehlikeli rakipleri arasına geçebilirler.”²⁹

Bafra'nın diğer bir spor kulübü olan Cumhuriyet hakkında Haber gazetesinde yeterli bilgi bulunmamaktadır. Sadece Bafra'da düzenlenen bir turnuvada Cumhuriyet Kulübü hakkında bilgi verilmektedir.³⁰ 1924 yılında Bafra'da çıkan yerel gazeteler incelenecek olursa Cumhuriyet Kulübü hakkında daha fazla bilgi bulunabilir.

2.3. Kulüplerin Geçim Kaynakları ve Seyahatleri

1924 yılında Samsun'da futbol karşılaşmaları çayırarda yapıldığından herkes müsabakayı ücretsiz izleme şansına sahipti. Kulüplerin seyircilerden veya taraftarlardan seyir karşılığı para toplamaları söz konusu değildi. Zaman zaman seyahatlere çıkan kulüplerin masrafları olmaktadır. Bu masrafları karşılamak amacıyla idman dernekleri, futbol kulübünün yanı sıra bir de müsamere (tiyatro) grubu oluşturmuştu. Bu müsamere grupları, belli zamanlarda bağlı olduğu derneğin yararına piyesler sunardı. Seyahatlere de takımla beraber giderdi.³¹ Buna örnek olarak Al-Yıldız İdman Derneği'nin Bafra seyahati gösterilebilir. Bu dernek, ödenek sorunu yüzünden Bafra'da yapılan bir turnuvaya davet edilememişti. Ancak turnuvanın başlamasından önce Al-Yıldız'ın müsamere grubu Bafra'da bir temsil sunarak takımlarının masraflarını karşıladı.

Görüldüğü üzere 1924 yılında Samsun'da spor karşılaşmaları, müsamere grupları tarafından finanse edilmekteydi. Bu nedenle o yıllarda Samsun'da kulüpçülüğün amatör düzeyde yapıldığı sonucuna ulaşılabilir.

Kulüpler arasında zaman zaman yerel turnuvalar düzenlenirdi. Türkiye İdman Cemiyetleri İttifakı'nın Canik Mıntıkası tarafından düzenlenen turnuvaya İdman Yurdu, Al-Yıldız, Zafer-i Milli ve Yeşilirmak futbol kulüpleri katıldı. Daha karşılaşmalar başlamadan Haber gazetesi muhabiri, Zafer-i Milli'den Genel Kaptan Celal Bey'in, Futbol Heyet Başkanı ve ünlü forvet Kenan Bey'in, Ekrem Bey'in, sol bek Talat Bey'in ve Başkan -aynı zamanda mıntika müfettişi- Nureddin Bey'in görüşlerini almıştı.³²

29 “Al-Yıldız'ın Bafra Seyahati”, *Haber*, s. 3.

30 “Al-Yıldız'ın ...”, *Haber*, s. 3.

31 “Al-Yıldız'ın ...”, *Haber*, s. 3.

32 “Spor Anketi”, *Haber*, s. 2.

Yerel turnuvaların yanı sıra kulüpler, Ziya Oğlu'nun da dediği gibi, gençliği tanıtmak, sporcular arasındaki samimi bağın gücünü kanıtlamak ve Samsun'un dışında kalan yerleri sporculara göstermek amacıyla seyahatlere de çıkmışlardı.³³ Gidilen yerler arasında, Çarşamba, Bafra, Ankara gibi şehirlerin olduğu Haber gazetesinden tespit edilmektedir.

Zafer-i Milli İdman Derneği, Yeşilirmak Spor Kulübü ile karşılaşma yapmak amacıyla 13 Mart 1924 Cuma günü Çarşamba'ya bir seyahat gerçekleştirdi. Seyahatin amacı Yeşilirmak Spor Kulübü'nü yakından tanımak ve Çarşamba yöresinin güzelliklerini futbolculara göstermekti. Ziya Oğlu bu seyahatin amacını gazetede şöyle belirtmiştir:

*"...şurasını da zikredeyim ki, seyahatin gaye ve maksadı bazı kısa düşünenlerin mülahazalarına muvafık değildir. Biz seyahati, müsabaka yapmak, futbol oynamak, yemek veya yenilmek için yapmadık. Gençliği tanıtmak, sporcular arasında samimi rabitanın kudretini göstermek, Yeşilirmak'ın dilnişin sahillerini görmek, Çarşambalıların yüksek ruhunu yakından tasdik etmek emeliyle icra ettik."*³⁴

Al-Yıldız Futbol Kulübü, Bafra'da düzenlenen turnuvalara katılmak amacıyla bir seyahat düzenlemişti. Turnuva 20 Haziran 1924 Cuma günü başlayacaktı. Turnuvayı düzenleyen Bafra Belediyesi'nin Samsun'dan turnuvaya katılacak olan takımlara tahsisat ayırmaması, bazı takımların Bafra'ya gidememelerine neden oldu. Örnek olarak Zafer-i Milli İdman Derneği, bu turnuvaya katılmayı çok istemesine ve Bafra Cumhuriyet Kulübü Başkanı Naci Bey'in davetine rağmen ekonomik nedenlerden dolayı, Bafra'ya gidemedi. Al-Yıldız Spor Kulübü ise, Bafra Belediyesi'nce kendilerine tahsisat ayrıldığından dolayı, Bafra'ya yapılacak olan seyahati finanse etmek amacıyla müsamere grubunu devreye soktu. 16 Haziran 1924 Pazartesi günü saat 17.00'de on kişiden oluşan Al-Yıldız Müsamere Grubu, Bafra'da 'Namus-ı Milli' isimli oyunu sergiledi. Buradan elde edilen gelire Al-Yıldız Spor Kulübü Bafra'ya hareket edebildi.³⁵

1924 senesinin Ağustos ayında Türkiye İdman Cemiyetleri İttifakı'nın Canik Mıntıkası'nda bölge birincisini tespit etmek amacıyla seri karşılaşmalar yapıldı. Böyle bir turnuvanın başlatılmasının nedeni, Başvekil İsmet Paşa (İnönü) himayesinde Ankara'da Eylül ayında yapılacak olan Milli İdman Birinciliklerine Canik Mıntıkası'nın gençlerinin de davet edilmesiydi. Bu nedenle Canik Mıntıkası'nın düzenlediği eleme karşılaşmalarına Al-Yıldız, İdman Yurdu ve Zafer-i Milli kulüpleri iştirak etti. Bafra ve

33 Ziya Oğlu, "Zafer-i Milli İdman Derneği'nin Çarşamba'ya Seyahati Münasebetiyle-1", *Haber*, 25 Mart 1340, s. 2.

34 Ziya Oğlu, "Zafer-i Milli ...", s. 2.

35 S.Niyazi, "Al-Yıldız İdman Ocağı'nın Bafra Seyahati ve Gençliğin Derece-i Mevcudiyeti", *Haber*, 23 Temmuz 1340, s. 3.

Çarşamba kulüpleri, Canik Mıntıka Başkanlığı tarafından turnuvaya davet edildikleri halde zamanın yetersizliğinden dolayı eleme karşılaşmalarına katılmadı. Bundan dolayı bölge birinciliği Al-Yıldız, İdman Yurdu ve Zafer-i Milli futbol kulüpleri arasında yapılan üçlü karşılaşmalar neticesinde belirlendi. Canik Mıntıkası'ndan birinci çıkan kulüp, eleme karşılaşmalarından bir hafta sonra Ankara'ya hareket etti.³⁶ Ankara'ya hangi kulübün gittiği hakkında gazetede bilgi bulunmamaktadır.

2.4. Spor Kulüplerinin Sosyal Hayattaki Önemi

İdman cemiyetlerinin sosyal hayatta çok önemli bir yeri vardı. Ancak 'idmancılığın' önemini anlayamayan bir kesimin de olduğu Haber gazetesinde yazmaktadır. Bunlara göre idmancılık, çocukları derslerinden soğutur ve haylaz yapardı. Ziya Oğlu, 13 Mart 1924 tarihli makalesinde bu kesime cevap vermektedir. Ziya Oğlu'na göre idman cemiyetlerinin bir takım sosyal hizmetleri vardı. Bu hizmetlerden biri; on beş, on altı yaşına gelmiş bir çocuğun, toplumun içine katılma isteğinin yerine getirilmesiydi. Ziya Oğlu'na göre eğer idman cemiyetleri olmasaydı topluma katılmak isteği ile yanıp tutuşan çocuk bu isteğini başka yerlerde tatmin etme yoluna sapabilirdi. Sapılan bu yolların başında da kahvehaneler bulunmaktaydı. Ziya Oğlu kahvehaneleri şu şekilde tanımlamaktadır: "*Memlekette halen hükümran olan, namus ve ahlak yollarını kesen kurtlar, sefiller hep bu mülevves ocakların birer yadigarlarıdır.*"³⁷ Bu nedenle çocukların, aileleri tarafından idman cemiyetlerine yönlendirilmesi gerektiğini belirtmekteydi. İdman cemiyetlerinin diğer bir sosyal hizmeti, gençlere toplum hayatının yüksek faziletini ve gerekliliklerini öğretmesiydi. Böylece gençler, idman cemiyetlerinde kendilerini ifade etme olanağını buluyorlar ve kendilerini koruyan bir kanat edinmiş oluyorlardı. İdman cemiyetlerinin bir başka sosyal hizmeti ise, gençlere hayatın iyi ve kötü yönlerini göstererek onların hareketlerine istikamet çizmesiydi. Hepsinden önemlisi, idman cemiyetlerine katılan gençler, burada beden ve manen sağlıklı bir şekilde gelişme imkanı buluyorlardı. Ayrıca takımla beraber çeşitli seyahatlere çıkarak değişik yerler görme imkanına erişiyorlardı. Böylece dar bir hayat çevresinden kurtularak yeni izlenimler elde ediyor ve hayat görüşleri daha da artıyordu.

Zafer-i Milli İdman Derneği'nin Genel Başkanlık Müşavirliği'nden açıklanan bir haberde şöyle denmekteydi: "*Dernek, erbab-ı tefekküre, memlekette asalet, ahlak ve necabetiyle mütemayiz zevata ve sporculuk aşkıyla kalbi çarpan namuskâr gençlere açıktır. Bunun haricinde kalan hiçbir fert derneğe intisap edemez.*"³⁸

36 S. Niyazi, "Samsun Sporculuğuna Bir Nazar", *Haber*, 8 Teşrinisani 1340, s. 2.

37 Ziya Oğlu, "Sporun Bizdeki Telakkisi", *Haber*, 13 Mart 1340, s. 2.

38 "Spor Havadisleri", *Haber*, 1 Haziran 1340, s. 3.

İdman cemiyetlerinin sosyal hayatta ne kadar önemli olduğu konusunda bizzat Samsun Vilayet makamından halka bir genelge yayımlandı. Bu genelgede idman cemiyetlerinden şu şekilde bahsedilmekteydi:

“Canla başla çalışarak kazanılan yurdun nigahbanları bugünün çocukları ve gençleridir. Ahlaki yüksek, ruhu metin gençliğe malikiyet yarın için ümitbahşdır. Biz gençlerimizi bir kemiyet-i mühmile gibi terk edersek, aziz yurdumuza karşı ifasıyla mükellef olduğumuz mukaddes vazifelerimizi ihmal etmiş oluruz. Memlekette maatteessüf meşhud olan içtimai hezel, ruhi tereddilerin, medeni zaafıların elimzedesidir. Memleketi ve gençliği bu hezelden, bu tereddiden, bu zaaftan kurtaracak ancak idman ve spordur; idman cemiyetleridir.”³⁹

Yukarıda da görüldüğü gibi, idman cemiyetlerinin sosyal hayatta birçok hizmetleri vardı. Öncelikle gençler kulüplerde ahlaki bir eğitim almaktaydı.

Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti, 16 Ocak 1924 tarihinde Türk sporu açısından çok önemli bir karar almıştır. Mustafa Kemal Paşa'nın da imzasını taşıyan Bakanlar Kurulu kararında; *“Türk gençliğinin beden ve ahlaken tealisine çalışmayı gaye ittihaz eden cemiyetlerinin cem-i iane-yi teshil ve rüsum ve tekalifine iktisab-ı istisnaiyet etmesi ve esna-yı faaliyetde makamat-ı resmîyeden daha ziyade muavenet görebilmesi için menafi-i umumiyyeye hadim müessesat meyanına idhali...”*⁴⁰ denilerek Türkiye İdman Cemiyetleri İttifakı'nın Türk gençliğinin bedeni ve ahlaki yükselişini sağlamaya ve halkın genel menfaatlerine hizmet etmeye çalışan bir teşkilat olduğu belirtilmiş, çalışmalarını sırasında resmi makamlardan kolaylık gösterilmesi ve birtakım vergilerden muaf tutulması kararı alınmıştır.

2.5. Kulüpler Arası Karşılaşmalar

Zafer-i Milli İdman Derneği yedekleri ile beraber toplam on yedi kişi 13 Mart 1924 tarihinde Çarşamba'ya ulaştı. Karşılaşmanın yapılacağı gün aşırı bir yağmur yağışı gözlemlendi. Hatta seyircilerden bazıları, futbolcu gençlere acıyarak bu şartlar altında karşılaşmanın oynanmamasını istedi. Ancak Çarşambalı genç futbolcular hayatları pahasına da olsa bu karşılaşmaya çıkacaklarını açıkladılar. Oyun 14 Mart 1924 Cuma günü öğleden sonra Kanarya denilen çayırdaki başladı. Oyun esnasında her iki takım oyuncularının da hava koşullarına gösterdikleri direnç takdire değerdi.⁴¹ Yeni kurulmuş olan Yeşilirmak İdman Derneği'nin, Zafer-i Milli'ye karşı gösterdiği performans da hayli ilgi çekiciydi. Yeşilirmak Genel Kaptanı Selahattin Bey'in güzel bir aşırımasını sağ açık İbrahim Bey

39 “Makam-ı Vilayetten Mülhakata Spor Hakkında Bir Tamim”, *Haber*, s. 2.

40 *Türkiye Cumhuriyeti Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA)*, Başbakanlık Kararlar Daire Başkanlığı (1920-1928), Yer: 8-47-14, 16/01/1924.

41 Ziya Oğlu, “Zafer-i Milli İdman Derneği'nin Çarşamba'ya Seyahati Münasebetiyle-3”, s. 2.

düzgün bir vuruşla gole çevirdi. Oyun hakemin kararıyla zamanından on dakika önce Yeşilirmak'ın Zafer-i Milli'ye karşı 1-0 üstünlüğü ile sona erdi.⁴²

Zafer-i Milli İdman Derneği ile Yeşilirmak İdman Derneği arasında başka bir karşılaşma da 1924 yılının Mayıs ayında Samsun'da gerçekleşti. Her ne kadar Çarşamba'daki karşılaşmayı 1-0 Yeşilirmak İdman Derneği kazandıysa da, bu karşılaşmanın favorisi Zafer-i Milli İdman Derneği'di. Çünkü Zafer-i Milli İdman Derneği, Yeşilirmak İdman Derneği'ne nazaran daha kuvvetli bir takımdı. Karşılaşmanın ilk yarısında Zafer-i Milli İdman Derneği'ne karşı müdafaa yapması gereken Yeşilirmak, açık bir oyun sergileyince ilk yarıyı mağlup kapattı. Karşılaşmanın ikinci yarısında da gol bulmak amacıyla kuvvetli futbolcular müdafaa hattından ileri gidince, Zafer-i Milli İdman Derneği, Yeşilirmak ile arasındaki farkı açtı. Karşılaşma, Zafer-i Milli'nin lehine 7-2 sonuçlandı. Bu mağlubiyetin nedeni Ziya Oğlu'na göre, Yeşilirmak futbolcularının müdafaaya önem vermeyerek hücum etmeleriydi.⁴³

1924 yılında Samsun'da cereyan eden karşılaşmalardan bir diğeri ise Zafer-i Milli İdman Derneği ile İdman Yurdu futbol kulüpleri arasında oldu. Karşılaşma Ziya Oğlu'nun bildirdiğine göre hayli heyecanlı geçti. Futbolcular arasında paslaşma anlamında pek dayanışma yoktu. İdman Yurdu futbolcularından kaptan Selahattin, Büyük Kenan, Halim, Hikmet, Hamit ve Süreyya Beyler mağlup olmamak için ellerinden geleni yaptı. Forvet futbolcuları ise ele geçirdikleri fırsatlardan iyi yararlandı. Bek oynayan futbolcular forvetlerin de yardımıyla Zafer-i Milli futbolcularından gelen tehlikeleri savuşturmayı başardı. İdman Yurdu forvetlerinin savunmalarına yardımcı olmalarından, İdman Yurdu'nun kontra-atağa dayalı bir taktik anlayışıyla sahaya çıktığı anlaşılıyordu. Zafer-i Milli İdman Derneği futbolcularından Faruk ve Abdurrahman Beylerin futbolu, seyredenleri büyüledi. Ziya Oğlu, bu iki futbolcunun yakın bir gelecekte Türk futbolunu yabancı ülkelere tanıtabilecek kabiliyette olduğunu bildirmekteydi. Yine Seyfi ve Hüsamettin Beyler de karşılaşmada aldıkları görevi en iyi şekilde yerine getirdiler. Sonuç olarak iki takım maçta aralarındaki eşitliği bozamadı ve karşılaşma 0-0 sonuçlandı.⁴⁴

Yeşilirmak İdman Derneği ile İdman Yurdu arasında 1925 yılının Nisan ayında bir dostluk maçı gerçekleştirildi. Maç, Çarşamba'da oynandı. Çarşamba Türk Ocağı, maçtan önce karşılaşmayı finanse etmek amacıyla Tayyar Paşa Okulu'nda bir müsamere sergiledi.⁴⁵ Haber gazetesinde bu karşılaşmanın ayrıntıları hakkında bilgi bulunmamaktadır.

42 "Çarşanbadan Varid Olmuştur", *Haber*, 27 Mart 1340, s. 3.

43 Ziya Oğlu, "Zafer-i Milli Birinci Futbol Takımı, Çarşamba Yeşilirmak Birinci Futbol Takımını İkiye Mukabil Yedi Gol ile Yendi, İdman Yurduyla Berabere Kaldı", *Haber*, 15 Mayıs 1340, s. 2.

44 Ziya Oğlu, "Zafer-i Milli ...", s. 2.

45 "Yeşilirmak-İdman Yurdu", *Haber*, 21 Nisan 1341, s. 3.

Bafra'da yapılacak koşu ve futbol karşılaşmaları için Samsun kulüplerinden Zafer-i Milli İdman Derneği ile Al-Yıldız İdman Derneği Bafra'ya davet edilmişlerdi. Ancak Bafra koşu heyeti, bu takımlara tahsisat ayırmadığı için Zafer-i Milli İdman Derneği davete icabet edememişti. Al-Yıldız İdman Derneği seyahatlerini finanse etmek amacıyla 16 Haziran 1924 Pazartesi günü on kişiden oluşan temsil heyetlerini bir piyes sunmak amacıyla Bafra'ya göndermişti. Bu temsilden kazanılan hasılatla Al-Yıldız'ın futbol takımı da Bafra'ya hareket etti.

Kızılırmak ile Al-Yıldız arasında yapılan karşılaşmayı Al-Yıldız İdman Derneği 2-0 kazandı. Al-Yıldız İdman Derneği Genel Kaptanı Rıdvan Safa Bey, Kızılırmak'ın kuvvetsiz bir takım olmadığını ve yakın bir gelecekte Bafra'nın mevcut kulüpleri arasında tehlikeli bir rakip olabileceğini söylemekteydi.⁴⁶

Dostluk karşılaşmalarından biri de Cumhuriyet Spor Kulübü ile Darüleytam İzci Takımı arasında Bafra'da yapıldı. Karşılaşma bir saat sürdü. Oyun sırasında Darüleytamlı gençlerin idmansız oldukları gözlemlendi. Kalecinin ve orta saha futbolcularının sürekli hata yapmaları Darüleytamlıları oyundan düşürdü. Müdafaa hattında bulunan Kenan Bey, uzun atışları ve kurtarışlarıyla Darüleytam'ın en dikkat çeken futbolcusu oldu. Hücum hattındaki futbolcular iyi anlaşmakla beraber aralarında kaleye şut çeken bulunmadığından Darüleytam İzci Takımı bir türlü sayı yapamadı. Cumhuriyet takımında ise yardımlaşma olmamakla beraber, takımın kişisel kabiliyeti yüksek olan futbolcuları, sonuca gitmeyi başardı. Karşılaşma, Cumhuriyet Spor Kulübü'nün 3-0 üstünlüğü ile sonuçlandı.⁴⁷

1924 yılının sonbaharında futbol ve koşu dalında Türkiye birincisini tespit etmek amacıyla yapılacak olan Milli İdman Birinciliklerine, Canik Mıntıkası'na dahil olan kulüpler de davet edilmişti. Türkiye İdman Birincilikleri karşılaşmaları Başvekil İsmet Paşa'nın himayesinde Ankara'da yapılacaktı. Canik Mıntıkası, bu davet üzerine hemen harekete geçerek Türkiye İdman Birinciliği karşılaşmalarına katılacak gençleri hazırlamak amacıyla bir talimhane tesis etti. Burada atletlerini ve futbolcularını çalıştırmaya başladı.⁴⁸

1924 yılının Eylül ayı başında Ankara'da icra edilecek ilk İdman Birinciliği karşılaşmaları ve Genel Kongre'nin kabulü, İstanbul İdman Cemiyetleri İttifakı'nca kararlaştırılmıştı. Genel Merkez, birincilik karşılaşmalarının ve Genel Kongre'nin ne şekilde cereyan edeceğini bir talimatname ile belirlemiş ve bunu Türkiye'de bulunan bütün İdman

46 S. Niyazi, "Ay-Yıldız'ın Bafra Seyahati", s. 3.

47 S. Niyazi, "Ay-Yıldız'ın ...", s. 3.

48 "Şehir Haberleri, *Haber*, 14 Ağustos 1340, s. 2.

Mıntıkları'na bildirmişti. Talimatname gereğince Canik Mıntıkası dahilinde bulunan Bafra ve Çarşamba Kulüpleri de merkeze davet edildi. Bu kulüpler zamanın sınırlı olmasından dolayı davete iştirak edemedi. Samsun'da bulunan Al-Yıldız, İdman Yurdu ve Zafer-i Milli Kulüpleri arasında yapılan üçlü karşılaşmalar sonunda Canik Mıntıkası'nın birincisi tespit edildi.⁴⁹

Sonuç

1924-1925 yıllarında Samsun'da yayımlanan Haber gazetesinin spor makaleleri ve haberleri incelendiğinde, Cumhuriyetin ilk yıllarında, Samsun'da spor faaliyetlerinin İdman Cemiyetleri çatısı altında gerçekleştiği görülmüştür. Kurtuluş Savaşı'nın kazanılmasının ve bu savaşın Türk milleti üzerinde gösterdiği milliyetçi ruhun idman cemiyetlerinin isimlerini de etkilediği söylenebilir. Zafer-i Milli, Al-Yıldız, Yeni Hilal ve Cumhuriyet kulüplerinin isimleri bu ruhun bir yansımasıdır.

Cumhuriyetin kurulmasından kısa bir süre sonra ülke sporunun merkezden örgütlenmesini sağlamak amacıyla Türkiye İdman cemiyetleri İttifakı kurulmuş, Samsun özelinde de bu teşkilata bağlı Canik Mıntıkası'nın kuruluşu tamamlanmıştır. Cumhuriyet Hükümeti 16 Ocak 1924 tarihinde aldığı kararla, idman cemiyetlerinin gençliğin bedeni ve ahlaki gelişimi açısından önemine vurgu yapmıştır.

Gazete haberlerinden Samsun'da faaliyet gösteren sekiz idman cemiyetinin varlığı tespit edilmiştir. İdman Cemiyetlerinin faaliyetleri arasında; futbol, güreş, koşu yarışları, bisiklet yarışları ve at yarışlarının olduğu görülmüştür. Bütün bu spor faaliyetlerinin çayırarda yapıldığı, yapılacak faaliyetin özelliğine göre mekânın önceden gençler tarafından sınırlandırıldığı anlaşılmaktadır. Gazete makalelerindeki anlatımdan, futbol karşılaşmalarının belirli bir süresi olduğu ve bir hakem tarafından yönetildiği görülmüştür. Ancak yine haberlerden anlaşıldığına göre hakemlerin bu süreyi çok da dikkate almadığı, karşılaşmaları vaktinden önce bitirebildiği belirlenmiştir.

İdman cemiyetlerinin geçim kaynaklarının son derece sınırlı olduğu, spor karşılaşmalarını seyredenlerden bir ücret alınmadığı tespit edilmiştir. Futbolcuların sporu bir hobi olarak yaptıkları ve kulüplerinden bir bedel almadıkları, kulüplerin kendi masraflarını karşılamak amacıyla idman cemiyetleri çatısı altında bir müsamere (tiyatro) grubu kurdukları görülmüştür. Müsamere gruplarının temsil ve piyeslerde kazandığı paralar vasıtasıyla -seyahatler de dahil- masrafların karşılandığı anlaşılmaktadır. Bütün bu durum spor açısından profesyonellikten uzak bir görüntü çizmektedir.

49 S.Niyazi, "Samsun Sporculuğuna Bir Nazar", s. 2.

Yapılan seyahatler ve karşılaşmalar ile spor kulüplerinin sosyal hayat açısından önemi hakkında bilgi veren makale ve haberler tarandığında, yeni kurulan Cumhuriyetin gençliğe önem verdiği, onları birtakım kötülüklerden korumak amacıyla sporu ve idmancılığı özendirdiği tespit edilmiştir. Vilayet makamından gönderilmiş yazı ve Bakanlar Kurulu kararı bunun bir delilidir.

İdman cemiyetlerinde sadece spor yapılmamış, kültürel, toplumsal ve fikri alanda önemli çalışmalar da gerçekleştirilmiştir. Toplumda ve arkadaşları arasında kendini ispat etmek isteyen gelişme yaşındaki gençler, idman derneklerinin koruyucu kanadı altına alınmıştır. Gençlere, kendilerini ifade etme imkânı verilmiş, iyi ve kötüyü ayırt edebilme yetenekleri geliştirilmiştir. Kahvehaneler, “mülevves” (kirli-pis) yerler olarak yerleşmiş, İdman cemiyetlerinin önemini anlayamayan kişiler makalelerde eleştirilmiştir.

Kaynakça

1. Arşiv Belgeleri

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA), Kararlar Daire Başkanlığı (1920-1928), Yer: 8-47-14, 16/01/1924.

2. Süreli Yayınlar

Haber (1924-1925)

3. Kitaplar

Fişek, Kurthan: *100 Soruda Türkiye Spor Tarihi*, İstanbul, Gerçek Yayınevi, 1985.

Kocatürk, Önder: *Goeben Zirhlısı'nın İstanbul Ziyareti ve Taşkılla Yangını (15-23 Mayıs 1914)*, İstanbul, Boğaziçi Yayınları, 2016.

4. Makaleler

Atabeyoğlu, Cem: “Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Spor”, *Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi*, C. VI, İstanbul, İletişim Yayınları, 1985, s.1474-1479.

Canşen, Efan: “Türkiye Cumhuriyeti’nin Spor Politikaları”, *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C.17, S.1 (Haziran 2015), s.33-48.

5. Yayınlanmamış Doktora Tezleri

Kaçmaz, İbrahim: *Türkiye İdman Cemiyetleri İttifakı'nın Kuruluşu ve Gelişiminde Rol Oynayan Siyasi İdari ve Sosyal Faktörler*, Malatya, İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Eğitimi Ana Bilim Dalı Yayınlanmamış Doktora Tezi, 2000.

Türkiye'nin Güvenlik Politikası Çerçevesinde Bağdat Paktı*

Turkey's Security Policy in the Framework of Baghdad Pact

Merve SOLAK¹

*Bu metin, Yakın Dönem Türkiye Tarihi Öğrenci Sempozyumu'nda sunulan bildirinin makale şekline getirilmiş halidir.

¹Yüksek Lisans Öğrencisi, İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, İstanbul, Türkiye

ORCID: M.S. 0000-0003-1315-2911

Sorumlu yazar/Corresponding author:

Merve Solak,
İstanbul, Türkiye

E-posta/E-mail: solaklar-61@hotmail.com

Başvuru/Submitted: 05.04.2018

Revizyon Talebi/Revision Requested:
14.06.2019

Son Revizyon/Last Revision Received:
16.06.2019

Kabul/Accepted: 17.06.2019

Atıf/Citation: Solak, M. (2019). Türkiye'nin güvenlik politikası çerçevesinde Bağdat Paktı. *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları-Recent Period Turkish Studies*, 35: 125-145. <https://doi.org/10.26650/YDTA2019-583824>

ÖZ

Bu çalışmanın amacı Demokrat Parti'nin 1950-1960 yılları arasında izlediği Ortadoğu politikasının güvenlik çerçevesinde incelenmesidir. Bu yapılırken ana eksen olarak Bağdat Paktı ele alınmıştır. Zira Bağdat Paktı, Türkiye'nin büyük umutlarla başlatmasına rağmen amacına ulaşamadığı gibi farklı güvenlik sorunlarının oluşmasına sebep olmaktan başka bir işlev görememiş olan bir işbirliği metni olarak tarihin tozlu raflarında yerini almıştır. Bağdat Paktı'nın istenmeyen neticeler doğurmasının nedeni ise pakta üye olan Türkiye, İngiltere, Irak, İran ve Pakistan'ın tamamen farklı güvenlik hedefleri doğrultusunda pakta katılmış olmalarıdır. Bundan dolayı pakta üye olan ve olmayan devletler, kısa bir süre sonra tamamen farklı yönlere savrulmuşlardır. Bu çalışmada Türkiye'de Demokrat Parti Dönemi'nin Ortadoğu politikasında güvenliğin rolü incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Demokrat Parti, Ortadoğu, Bağdat Paktı, Güvenlik

ABSTRACT

The purpose of this study is to analyze the Middle East Policy of Democrat Part during the 1950-1960 within the frame of security. While doing this, the Baghdad Pact was discussed as the main axis. Although Baghdad Pact was started with big expectations from Turkey, it couldn't reach its aims. Besides that, the Baghdad Pact was a cooperation text which caused different security problems. It eventually ended up in the dusty pages of history. The reason that Baghdad Pact backfired; Turkey, the United Kingdom, Iran and Pakistan, all members of the Baghdad Pact, had different security objectives. Therefore, both member and non-member states have been dispersed in completely different directions within a short time. In this study, I tried to examine the role of security in Middle East in the period of the Democrat Party.

Keywords: Democrat Party, Middle East, Baghdad Pact, Security

Giriş

CHP içerisinde ortaya çıkan muhalefet, 7 Ocak 1946 tarihinde Celal Bayar, Refik Koraltan, Adnan Menderes ve Fuat Köprülü önderliğinde Demokrat Parti'nin kurulmasıyla sonuçlanmıştı. Kurulan bu yeni partinin programı, demokrasi-hürriyet-liberalizm gibi ana prensipler üzerine otururken birçok vaatler içermekteydi. Sonunda, 14 Mayıs 1950 seçimleri Demokrat Parti'yi iktidara getirmiş, Celal Bayar cumhurbaşkanı; Adnan Menderes ise başbakan olmuştur. Demokrat Parti'nin devraldığı Türkiye bir taraftan şekillenmekte olan iki kutuplu dünyada yerini almaya çalışan diğer taraftan da içeride ekonomik bir kalkınma sağlamaya çalışan bir Türkiye görünümünde idi. Planlanan ekonomik kalkınmanın ilk şartı, ülke güvenliğinin garanti altına alınmasıydı. Sovyetler Birliği'nden gelen güvenlik tehditleri, Türkiye'yi kendi güvenliğini temin edecek Sovyet karşıtı ortaya çıkan kolektif güvenlik yapılarına sevk etmişti.

Bu bağlamda II. Dünya Savaşı sonrası dönemi -ki soğuk savaş dönemi de denir- bir güvenlik mücadelesi dönemi olarak değerlendirmek gerekmektedir. Nitekim ulus devletler, ortaya çıkan bu zorunlu durum karşısında kendi güvenliklerini sağlayabilmek amacıyla batı ya da doğu bloğuna yakınlaşma ihtiyacı hissetmişlerdir. Bu çerçevede Eisenhower 1953 yılında ABD Başkanı olduğunda, Ortadoğu politikalarını yeniden gözden geçirme ihtiyacı hissetmiştir. Zira Arap dünyasına göre, kendileri için birincil tehdit unsuru Sovyetler Birliği değil, İsrail'di. Bundan dolayı bölgeyi kapsayacak bir güvenlik politikası yalnızca komünizm tehlikesine karşı savunma algısı üzerine kurulamazdı. ABD Dışişleri Bakanı John Foster Dulles; Mısır, İsrail, Suriye, Irak, Sudi Arabistan, İran, Hindistan, Pakistan, Yunanistan, Türkiye ve Libya'yı kapsayan bir geziye çıkmıştır. Dulles, gezi sonrasında kuzey hattında bulunan Türkiye, İran, Irak, Pakistan ve Suriye'nin Sovyet tehdidi altında olduğunda tehlikeyi daha fazla hissettiklerini anlamıştır. Dolayısıyla oluşturulacak politika, İsrail tehdidini birincil olarak gören diğer Arap devletlerinden ziyade bu devletler üzerinden yürütülmeliydi.

İşte ABD'nin yeni Ortadoğu politikası, Türkiye için bir şans doğurmuştu. İşin başından beri ülke kalkınması için güveniğin teminini şart gören DP hükümeti, ABD'nin koruyucu şemsiyesine girmeye dünden razı idi. Bundan dolayı da DP yönetimi, ABD'ye karşı ülkenin coğrafi konumunun önemini ve en önemlisi, Batı'ya ve de ABD'ye bağlılığını her fırsatta vurgulamaktan geri durmadı. Hatta Türkiye, ABD'nin Ortadoğu'ya yönelik güvenlik politikalarının uygulanmasında "bölgesel lider" rolü oynamak için son derece istekliydi. Ancak bu gelişmeler Mısır başta olmak üzere bazı bölge devletleri tarafından olumlu karşılanmadı ve Mısır ile ilişkiler gerildi. Bu süreçte, Ortadoğu ülkeleri

güvenliklerini sağlayabilmek amacıyla iki farklı cepheye ayrıldılar: Öncülüğünü Türkiye'nin yaptığı, güvenliğini ABD'nin koruyucu şemsiyesi altında arayan Irak, Pakistan gibi Batı destekleyicisi ülkeler ve öncülüğünü Mısır'ın yaptığı, Batı'yı güvenilmez olarak gördüklerinden bağımsız ekonomi ve siyasi politikalar izlemek isteyen Suriye ve Suudi Arabistan gibi devletler. Bütün bu anlaşmazlıklara rağmen Türkiye, İran, Irak, Pakistan ve İngiltere arasında Bağdat Paktı ortaya çıkmıştır.

1. Bağdat Paktı ve Demokrat Parti'nin Güvenlik Politikası

Demokrat Parti'nin, güvenliğini sağlayabilmek amacıyla batı bloğunu seçmesi kuşkusuz dış politika tercihlerini de etkilemiştir. Bunun en büyük örneğini NATO üyeliği oluşturmuştur. 4 Nisan 1949'da NATO kurulduğunda Türkiye'nin bu Batı savunma örgütüne girmek için yaptığı bütün girişimler sonuçsuz kalmıştı. Demokrat Parti, iktidara geldiğinde resmi olarak Batı Bloğu içerisinde yer almak istediğinden NATO üyesi bir ülke olmak büyük önem taşıyordu. Türklerin birçoğu için NATO üyeliği, ülkelerinin batılılaşma politikasının bir garantisiydi. Zira bu durum cumhuriyetin kuruluşundan itibaren izlenen Batı'ya dönük dış politika anlayışı ile de son derece uyumluydu. Bu düşünce, Türkiye'nin kültürel ve tarihi hedeflerinin yanında askeri misyonunu de etkilemişti.¹ İkinci Dünya Savaşı'nın sonundan itibaren batıyla işbirliği içinde olan Türkiye'nin NATO üyeliğine; İngiltere ve İskandinav ülkeleri karşı çıkmışlardı. İskandinav ülkeleri coğrafi olarak uzak ve Avrupa dışında kalan bir bölgenin savunma yükünü taşımak istemiyorlardı. Daha önce alınan olumsuz cevaplara rağmen 1950'de iktidara geldiğinde, yüzünü ABD ve Batı Blok'una çeviren, bu amaçla da CHP'nin gerçekleştiremediği NATO üyeliği ile batı bloğu ile ilişkilerini resmîyete dökmek ve daha önceki hükümetlerin başaramadığını başararak iç politikada da kullanmak isteyen DP hükümeti, NATO üyeliği için Kore Savaşı'na asker gönderdi.² Türkiye, Kore Savaşı'na asker gönderdikten sonra 3 Ağustos 1950'de NATO'ya girmek için resmi müracaatta bulundu.³

İskandinav ülkelerinin yanı sıra İngiltere de, Kore Savaşı sonrasında Türkiye'nin NATO üyeliğine karşı çıkmaktaydı. Ancak İngiltere, Ortadoğu üzerinde artan Sovyet tehdidini karşısında Türkiye'nin jeostratejik konumundan faydalanabileceği

1 Behçet Kemal Yeşilbursa, "Demokrat Parti Dönemi Türkiye'nin Ortadoğu Politikası 1950-1960", *History Studies*, Cilt: 2, Sayı: Özel Sayı, 2010, s. 71

2 "Kore Savaşına 4500 Kişilik Bir Askeri Kuvvet İle Katılıyoruz", *Son Posta*, 26 Temmuz 1950, s.1; Melek Fırat-Ömer Kürkçüoğlu, "1954-1960: Batı Bloku Ekseninde Türkiye-1 – Ortadoğu ile İlişkiler", *Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşı'ndan Bugüne Olgular, Belgeler ve Yorumlar 1919-1980 Cilt 1*, ed. Baskın Oran, İstanbul, İletişim Yayınları, 22. Baskı, 2018, s. 617-618.

3 "Atlantik Pakta Girmek İçin Resmen Müracaatta Bulunduk", *Hürriyet*, 3 Ağustos 1950, s. 1

düşüncesiyle Ortadoğu savunma sistemine katılması şartını öne sürerek Türkiye'nin NATO üyeliğini desteklemeye başladı.⁴ NATO'ya girme çabaları iç politikada “Demokrat parti hükümeti eşittir NATO üyeliği” şeklinde bir algı oluşmaya başlamıştı. Sonunda Türkiye ve Yunanistan'ın, Eylül 1951'de Ottawa'da yapılan NATO Konseyi'nde alınan bir kararla NATO'ya girmeleri kabul edildi. 18 Şubat 1952'de TBMM, NATO antlaşmasını onayladı ve Türkiye resmen bir NATO üyesi haline geldi. Mecliste yapılan oylamaya 400 milletvekili katılmış, Başbakan Adnan Menderes alkışlar arasında kürsüye gelmiştir.⁵ İktidarın böyle bir destek görmesi NATO üyeliğinin devletin birincil meselelerinden bir tanesi olduğunu göstermektedir.

Bundan sonra İngiltere'nin önerisi üzerine Türkiye'nin, Ortadoğu Komutanlığı projesine destek verdiğini görmekteyiz. Ortadoğu Komutanlığı Projesi'nin asıl amacı bölgedeki İngiliz varlığına olan tepkiyi azaltmaktır. Bu amaç için Türkiye son derece önemlidir. Hem Ortadoğulu hem de Müslüman bir devlet olarak Türkiye'nin bu projede yer alması, projenin tamamen Batı damgası taşımasına engel olacaktır. Ancak 1949'da İsrail'i tanıyarak Ocak 1950'de Tel Aviv'e elçi atayan Türkiye'nin bu tarihten itibaren Arap Devletleriyle ilişkileri bozulmaya başlamıştı.⁶

Ortadoğu Komutanlığı Projesi için Türkiye kadar önemli olan Mısır, İngiliz işgal kuvvetlerinin ülkesinde bulunduğu sürece projeye katılmayacağını söyleyerek yapılan daveti reddetti. Bunun üzerine ABD ve İngiltere, projeyi askeri bir komutanlık olmaktan çıkarıp, bir planlama örgütü haline getirmeyi ve adını Ortadoğu Savunma Örgütü olarak değiştirmeyi kararlaştırdılar. Ancak bu iki devletin planladığı yöntemleri farklıydı. İngiltere örgütün kurulmasını önceleyerek, Arap devletlerinin daha sonra ikna edilmesi gerektiğini düşünüyordu. ABD ise Arap devletlerinin katılımının şart olduğunu savunuyordu.⁷

Batı Bloku'nun tam desteğini sağlamak için Ortadoğu'ya yoğunlaşması gerektiğini fark eden Türk hükümeti, Ortadoğu ile daha çok ilgilenmeye başladı. Bu politikanın gereği olarak İran ve Mısır hükümetlerindeki gelişmeleri de takip etmeye başladı. Türkiye'nin batı eksenli savunma faaliyetlerine verdiği destek Sovyet Rusya ve

4 Hasan Yılmaz, “Adnan Menderes Dönemi Türkiye-Ortadoğu İlişkileri”, *Birey ve Toplum Dergisi*, Cilt: 6, Sayı: 12, 2016, s. 209.

5 “Lizbon'a Gidecek Türk Heyeti”, *Akşam*, 18 Şubat 1952, s. 1; “Meclis, Kuzey Atlantik Paktna İltihakımızı İttifakla Tasvip Etti”, *Milliyet*, 19 Şubat 1952, s.1.

6 Melek Fırat – Ömer Kürkçüoğlu, *1954-1960: Batı Bloku Ekseninde Türkiye-1 – Ortadoğu ile İlişkiler*, s. 619.

7 Behçet Kemal Yeşilbursa, “Bağdat Paktı (1955-1959)”, *Tarihin Peşinde Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Sayı 6, 2011, s. 87.

Bulgaristan gibi komünist komşularının dikkatini çekmişti.⁸ Bulgar hükümeti Türkiye'nin NATO'ya girişini 22 Şubat 1952 tarihli bir nota ile protesto etmiştir. Sofya hükümeti, bu notada Türkiye'nin doğrudan doğruya Bulgaristan'a karşı bir tehdit oluşturduğunu iddia etmiştir. Hatta henüz pakta üye olmadan Amerikan yardımıyla stratejik üsler kuran Türkiye'nin takip ettiği siyasetin şimdi Bulgaristan'a karşı daha düşmanca bir tavır alacağını belirtmiştir.⁹ Türkiye'nin, Batı bloğuna gittikçe yaklaşması komünist komşusu Bulgaristan'ı Ankara'ya nota verecek ölçüde rahatsız etmiştir. Türkiye'nin NATO gibi batı kaynaklı savunma örgütlerinin içinde yer alma gayretleri Bulgaristan ve Sovyetler Birliği gibi komünist komşularıyla gergin olan ilişkilerinin daha da gerilmesi- ne neden olmuştur.

Ancak, Türkiye'nin büyük bir heves ile destek verdiği Ortadoğu Komutanlığı projesi de Ortadoğu Savunma Örgütü de hayata geçirilemeyen projeler olarak kaldı. Bu durumu 1953 yılında ABD başkanı olan Eisenhower da fark etmiş, Ortadoğu'nun savunması için yeni bir projeye ihtiyaç duyulduğunu kabul etmişti. Hiç şüphesiz ABD için önceki projelerin başarısızlıkla sonuçlanmasının birtakım nedenlerini analiz etmeden yeni bir savunma projesini anlamlandırmak mümkün değildi. Öncelikle Arap dünyası için birincil tehdit İsrail'di. ABD, sadece komünizm tehdidini öne çıkararak bu devletlerin desteğini sağlayamazdı. Ayrıca bağımsızlıklarını yeni kazanmış olan Arap devletleri için İngiltere ve Fransa'nın yaşattığı tecrübeleri hatırlatan girişimler son derece güvensizdi. Son olarak ABD ve Türkiye'nin kurulacak olan savunma örgütünde lider konumda olmaları Mısır'ın sert tepkisine neden olmuştur. Mısır'ın bu tavrı diğer Arap devletlerini de etkilediğinden Ortadoğu Komutanlığı ve Ortadoğu Savunma Teşkilatı hayata geçirilememiştir.¹⁰

Şurası bir gerçek ki, Eisenhower'ın ABD başkanı olması hem Türkiye'nin Ortadoğu politikası hem de komünizmle mücadele edilmesi açısından bir dönüm noktası olmuştur. Eisenhower başkanlık görevini devraldıktan sonra verdiği beyanatında yatıştırma politikası izlemeyecekleri açıklamaları yapmıştır.¹¹ Eisenhower ve Dışişleri Bakanlığı'na getirilen Dulles, bölge ülkelerinin nabzını tutmak ve yeni politikalar oluşturmak amacıyla geniş kapsamlı bir Ortadoğu gezisine çıkmıştır. Dulles, gezi sırasında çeşitli

8 Behçet Kemal Yeşilbursa, "Demokrat Parti Dönemi Türkiye'nin Ortadoğu Politikası 1950-1960", s. 76.

9 "Bulgarlar Pakta Girişimizi Protesto Ettiler", *Akşam*, 23 Şubat 1952, s. 2; Notanın tam metni için bkz.: *Aydın Tarihi*, No: 221, Nisan 1952, s. 118-120.

10 Fahir Armaoğlu, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi 1914-1995*, İstanbul, Timaş Yayınları, 23. Baskı, 2017, s. 474.

11 "Eisenhower: Asla Yatıştırma Politikası Takip Etmeyeceğiz", *Milliyet*, 21 Ocak 1953, s. 1.

yerlerde “Kuzey Kuşak İttifakı”¹² ve “komünizmin geri itilmesi=rolling back communism” politikalarından bahsetmiştir. Komünizmin geri itilmesi için gerekli olan araç Kuzey Kuşak İttifakı’ydı. ABD’nin, Sovyetler Birliğini çevreleyebilmesi için Sovyetler tehdidini birincil tehdit olarak hisseden Türkiye, Irak, İran, Pakistan ve Afganistan gibi Kuzey Kuşağı ülkelerine ihtiyacı vardı. Dulles’in politikasının temelini ABD’nin ön planda olduğu bölgesel ve askeri paktlar oluşturuyordu. İşte Bağdat Paktı, bu stratejinin ürünü olarak ortaya çıkmıştır.¹³

Dulles’a göre Ortadoğu’nun savunması Kuzey Kuşağı devletlerine dayandırılmalıydı. Diğer Arap devletlerinin aksine, kuzey kuşağı devletleri Sovyetler tehdidini doğrudan hissediyordu. Ancak bu savunma sistemi, batı tarafından zorla kabul ettiriliyor görüntüsünde olmamalı, aksine bölge içerisinde kendiliğinden ortaya çıkar bir görüntüde olmalıydı. İngiliz ve Fransızların sömürge hatıralarını hatırlatmamalıydı. Bölge ülkelerinin katılımı ancak bu yolla sağlanabilirdi. ABD’nin bu politikası, Türkiye’ye Ortadoğu’da üstlenmek istediği liderlik rolünü oynamak için önemli bir fırsat vermiştir. Coğrafi konumunu ve bölgeyle tarihsel bağlarını kullanarak, batı savunmasının Ortadoğu’dan başladığını ve kendisinin ABD için vazgeçilmez olduğunu vurgulamaya çalışmıştır.¹⁴

Türkiye, Ortadoğu savunmasında ABD için stratejik bir ülke olmasına rağmen, 1954 sonrasında izlediği politikalar nedeniyle Arap devletleriyle olan ilişkileri gerginleşmeye başlamıştı. Özellikle bölgede liderlik mücadelesi verdiği Mısır ile ilişkileri son derece gergindi. Bu dönemde Ortadoğu devletleri ikiye bölünmüş durumdaydı. Batıyla işbirliğine hazır olanlar Türkiye’nin liderliği altında, Batı’ya karşı bağımsızlıklarını korumaya çalışanlar ise Mısır’ın liderliği altında şeklinde bir görünüm vardı. Türkiye’nin 1954’te başlayan Cezayir Bağımsızlık Savaşı boyunca BM’de batılarla aynı politikayı izlemesi, ‘emperyalizmin Ortadoğu’daki temsilcisi’ olarak algılanmasına neden olmaktaydı. Bu şartlar altında Türkiye’nin Ortadoğu’da düşünülen yeni savunma sistemine Arap devletlerini katma şansı yok denecek kadar azdı.¹⁵

12 Halil Akman ve Suat Zeyrek, “John Foster Dulles’in Ortadoğu Gezisi, Temaslar ve Tepkiler (11 – 28 Mayıs 1953)”, *Avrasya İncelemeleri Dergisi*, 2013, Cilt: 2, Sayı:2, s. 261.

13 Bürkan Serbest, “Bağdat Paktının Kuruluş Süreci ve Gelişiminde Türkiye’nin Rolü”, *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 2016, cilt 5, sayı 3, s. 402-403. Ayrıntılı bilgi için bkz. Halil Akman ve Suat Zeyrek, “John Foster Dulles’in Ortadoğu Gezisi, Temaslar ve Tepkiler (11 – 28 Mayıs 1953)” s. 261-262.

14 Melek Fırat – Ömer Kürkçüoğlu, *1954-1960: Batı Bloku Ekseninde Türkiye-1 – Ortadoğu ile İlişkiler*, s. 620-621. Ayrıca bkz. Mustafa Sıtkı Bilgin, “Turkey’s Foreign Policy Towards the Middle East in the 1950s and Its Impact on Turco-Arap Relations”, *Akademik Bakış*, 2017, cilt:11, sayı:21, s. 250.

15 Melek Fırat - Ömer Kürkçüoğlu, *1954-1960: Batı Bloku Ekseninde Türkiye-1 – Ortadoğu ile İlişkiler...*, s. 621.

Türkiye'nin Ortadoğu uygulanmak istenen savunma planında liderliği yüklenmeye hazır olması, örgüte hangi devletlerin katılacağı sorusunu akıllara getirmişti. Bunun için istekli olan ilk devlet Pakistan'dı. Pakistan, doğrudan Sovyet tehdidini hissetmemesine rağmen, Hindistan ile arasında problem olan Keşmir meselesinde ABD desteğini sağlamak için ittifakın içinde yer almak istemiştir.¹⁶ 18 Şubat 1954'te Türkiye ve Pakistan ortak bir demeç yayınlayarak bir savunma anlaşması imzalayacaklarını açıkladılar.¹⁷ Bu yakınlaşmaya kaçınılmaz olarak SSCB tepki göstermiştir. Bölgede herhangi bir tehdit yokken diğer devletleri de bünyesinde toplamayı hedefleyen böyle bir oluşumun NATO hamlesi olduğunu belirtmiştir. Tepkilere rağmen Türkiye ve Pakistan 2 Nisan 1954'te Dostane İşbirliği Antlaşması'nı imzalamıştır. Askeri niteliği bulunmayan; ekonomik, teknik, kültürel alanlarda işbirliğini öngören bu antlaşma Karaçi Antlaşması olarak da bilinir. Antlaşmanın en önemli noktası ise savunma alanındaki işbirliğinin kesin ifadeler yerine esnek ifadelerle belirtilmiş olmasıdır.¹⁸

Oluşturulmak istenen savunma sistemine Ortadoğu'daki Arap devletlerin katılımı olmadan tam bir başarı sağlanamayacağının farkında olan Türkiye, Mısır'dan sonra Irak'a yönelmiştir. Bu savunma sistemine Irak'ın katılımı İngiltere açısından da son derece hayati bir öneme sahipti. Zira özellikle Irak hava üslerinin savaş zamanında Kraliyet Hava Kuvvetleri tarafından derhal ve etkili bir şekilde kullanılabilmesi için Irak işbirliği gerekiyordu. Bununla birlikte, İngilizler savaş sonrası dönemde milliyetçiliğin artmasıyla birlikte dramatik değişikliklerin kaçınılmaz olduğunu fark etti. Bu değişikliğin sonucu olarak İngiltere Dışişleri Bakanlığı, 1930 antlaşmasıyla İngiltere'nin egemenlik elde ettiği iki hava üssünden vazgeçmenin siyasi olarak kaçınılmaz olduğunu kabul etmiştir.¹⁹ Ancak İngiltere iki üssün egemenliğini Irak'a bırakma fikrini kabul etmiş görünse de Irak'ı bu pakta istemesinin asıl amacı herhangi bir tehdit durumunda kendi güvenliğini Habbaniya ve Shaiba üslerini kullanarak sağlamaktı.

Irak Başbakanı Muhammed Fadhel El Jamali, bir taraftan ülkesinin silahlı kuvvetlerini güçlendirmek için silah ve teçhizata ihtiyaç duyarken diğer taraftan Irak'ın Batı ile ilişkilerini geliştirmek konusunda bazı endişeler taşmaktaydı. Jamali aynı zamanda Osmanlı İmparatorluğu'nun dağılmasından itibaren soğuk ilişkilere sahip olduğu

16 Hasan Yılmaz, "Adnan Menderes Dönemi Türkiye-Ortadoğu İlişkileri", s. 214-215.

17 "Türk - Pakistan Dostluk Paketi", *Milliyet*, 19 Şubat 1954, s. 1.

18 Melek Fırat - Ömer Kürkçüoğlu, *1954-1960: Batı Bloku Ekseninde Türkiye-1 - Ortadoğu ile İlişkiler*, s. 621-622. Ayrıca bkz. "Türk-Pakistan Dostluk Paketi Dün İmzalandı", *Milliyet*, 3 Nisan 1954, s. 1.

19 Richard L. Jasse, "The Baghdad Pact: Cold War or Colonialism?", *Middle Eastern Studies*, Cilt: 21, Sayı: 1, Temmuz 1991, s. 143.

Türkiye ile iyi ilişkiler geliştirmek konusunda da endişelere sahipti. Iraklıların Türkiye ili ilgili en büyük endişesi Türkiye'nin Musul'u ele geçirmek istiyor olma ihtimaliydi.²⁰

Nuri Said Paşa, Haziran 1954 seçimlerinden sonra Muhammed Fadhel El Jamali'den sonra başbakan olmuştur. Nuri Said Paşa'nın başlangıçtaki fikri Türkiye-Pakistan paktına katılmak değil, Suriye ve Lübnan'ın da katılacağı ayrı bir pakt oluşturmaktı. Bu noktada dikkat edilmesi gereken husus Nuri Said Paşa'nın da Jamali ile aynı tutumu sergilemiş olmasıdır. Zira Nuri Said Paşa için dış politikadaki ilk konu, 1930'daki Anglo-Irak Antlaşması'nın sona ermesi ve Irak'ın kolektif bölgesel güvenlik savunmasında Birleşmiş Milletler'in 51 ve 52'inci maddelerine uygun olarak diğer ülkelerle işbirliği yapmasıydı.²¹

Irak Başbakanı Nuri Said Paşa, kısa bir süre sonra Mısır lideri Cemal Abdünnasır ile bölgedeki Arap devletlerinin liderliği konusunda anlaşmazlığa düşmüştür. Zira Nuri Said Paşa 14 Eylül 1954 yılında Kahire'ye yaptığı ziyaretinde Cemal Abdünnasır'ın Batı ve Doğu Blokları arasında tarafsızlık politikası yürüttüğünü ve bu tarafsızlığın Arap devletlerinin bağımsızlığını sağlayacak tek yol olduğu düşüncesine sahip olduğunu görmüştür. Nasır'ın ikinci düşüncesi, Arap Orta Doğusu'nun kendisini Arap Birliği ve mevcut toplu güvenlik paktı temelinde savunabileceğiydi.²² Bu iki nokta liderlerin ayrıldıkları düşüncelerdi. Dolayısıyla bu noktadan sonra Nuri Said Paşa Nasır'ın liderliği altındaki Mısır'dan uzaklaşarak güvenlik şemsiyesini Türkiye ile yakınlaşma yoluyla aramaya başlamıştır. Bu yakınlaşmanın sonucunda Irak ve Türkiye 10 Ocak 1955'te Bağdat'ta bir toplantı gerçekleştirmiştir.

Toplantıya katılan Irak heyetinde Başbakan Nuri Said Paşa, Başbakan Yardımcısı Ahmet Muhtar Baban, Devlet Bakanı Burhanettin Başayan, Ankara Büyükelçisi İbrahim Akif El Alusi, Irak Dışişleri Genel Sekreteri Bahaddin Avni yer alırken Türk heyetinde ise Başbakan Adnan Menderes, Dışişleri Bakanı Fuat Köprülü, Dışişleri Bakanlığı Genel Sekreteri Muharrem Nuri Birgi ve Bağdat Büyükelçisi Muzaffer Göksenin bulunuyordu.²³ Bu ziyaret sırasında Adnan Menderes, Irak Meclisi'nde alkışlarla karşılanan coşkulu bir konuşma yaptı. Ancak gezinin en çarpıcı ve olumlu sonucu taraflar arasında bir pakt imzalanmasına karar verilmiş olmasıydı. Söz konusu pakt Birleşmiş Milletler

20 Behçet Kemal Yeşilbursa, *The Baghdad Pact: Anglo American Defence Policies in the Middle East 1950-1959*, New York, Frank Cass Yayınları, 2005, s. 44.

21 Richard L. Jasse, *The Baghdad Pact: Cold War or Colonialism*, s. 144-145.

22 Richard L. Jasse, *The Baghdad Pact: Cold War or Colonialism*, s. 147-148.

23 "Türkiye – Irak Görüşmeleri", *Milliyet*, 11 Ocak 1955, s. 1. Ayrıca bkz. "Menderes Basra'da", *Akşam*, 11 Ocak 1955, s. 1-2.

anayasasının “meşru müdafaa” hakkına dayalı olarak imzalanacaktı. Akis Dergisine göre “*paktın esaslı tarafların gerek buldukları bölgeden, gerekse bu bölge dışından kendilerine yönelik tecavüzlere karşı konulması için aralarında işbirliği yapılması olacaktı. Böylece Irak, Türkiye’ye yakınlaşmak hususunda Pakistan’dan da bir adım önde olacaktı. Hatta antlaşma, hem hazırlık devresi boyunca, hem de imzalandıktan sonra başka devletlerin katılımına açık bulundurulacaktı.*”²⁴

Bu noktadan sonra Irak, Türkiye ile yakınlaşma konusunda son derece istekli davranmıştı. Zira Mısır’ın politikalarından rahatsız olan Irak’ın kendisine taraf olarak içerisinde Türkiye’nin bulunduğu bloku seçmesi son derece realist bir politika örneği idi. Ancak dikkatlerden kaçmaması gereken nokta Ortadoğu devletlerinin tamamının kendi kendilerini koruyabilecek güçten mahrum oldukları için, kendilerine bir savunma şemsiyesi aramalarıydı.

Ancak Türkiye-İrak arasındaki bu yakınlaşma, Cemal Abdünnasır’ı oldukça rahatsız etmişti. Bu durum Akis Dergisi’nde şöyle anlatılmıştır: “*O gün Cemal Abdünnasır son derece sinirli idi. Sinirli olan yalnız o değildi. Onunla beraber İhtilal hükümetinin bütün azaları da fena halde köpürmüşlerdi. Kahire’de toplantıya çağırdıkları Arap başvekilleri bir türlü karara varamıyorlardı. Hakikaten başvekillerin yaptıkları tek iş, son hafta içinde, neşri gereken tebliği geciktirmekten ibaretti. İşin başında Irak’ı yola getirebileceklerini ummuşlardı. Fakat Nuri Said Paşa toplantıya katılmadığı gibi üstelik Irak’la tuttuğu yoldan ayrılmayacağını da bildirmiş ve Arap birliğine meydan okumuştur. Bağdat’ta verdiği beyanatta hükümet reisi memleketinin serbestçe pakt imzalayabileceğini belirtmişti.*”²⁵

İrak ve Türkiye’nin yakınlaştığı sırada Bağdat’ta bulunan Türkiye Büyükelçiliğinin bahçesinde yaşanan bombalama olayı, iki ülke arasındaki yakınlaşmanın bir karşılığı olarak vuku buldu. Neyse ki, bomba can ve mal kaybına yol açmamıştı. Can ve mal kaybı yaşanmamasına karşın, bomba olayı Irak cephesinde büyük bir üzüntüye yol açmıştır.²⁶ Ancak bu bombalama olayı ile ulaşılmak istenen amaç hasıl olmamış, iki ülke ilişkileri bu olaydan yara almamıştır.

Mısır’ın bu muhalif tavrına rağmen Menderes, bölgenin diğer devletlerini de Irak’la

24 “Yeni Bir Pakt”, *Akis*, 15 Ocak 1955, s. 10.

25 “Uyuşmayanlar”, *Akis*, 5 Şubat 1955, s. 16.

26 Selma Göktürk Çetinkaya, “Bağdat Paketi’nin Kuruluş Sürecinde Türkiye’nin Ortadoğu ve Batı ile İlişkileri”, *Vakanüvis Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, Cilt: 1, 2016, Sayı: Ortadoğu Özel Sayısı, s. 8-9.

imzalanacak antlaşmaya taraf olmalarına ikna için 14-15 Ocakta Suriye'yi²⁷, 15-17 Ocakta da Lübnan'ı²⁸ ziyaret etti. Onun amacı, Irak ile yapacakları antlaşmanın mahiyetini Suriyeli ve Lübnanlı liderlere anlatmaktı. Ancak Menderes, Suriye'den ümitli değildi. Nitekim Şam'daki temaslarından sonra Suriye'nin pakta katılacak durumda olmadığını anlamıştı. Adnan Menderes için asıl hedef Beyrut'tu. Lübnanlı liderleri pakta katılmayı kabul ederlerse, Ortadoğu'da kurulmak istenen savunma sistemi için önemli bir adım atılmış olacağına farkındaydı. Görüşmeler son derece dostane bir havada geçmiş olmasına rağmen Lübnan, Irak kadar kesin kararlar alamıyor, bazı tereddütler gösteriyordu. Aynı endişe Ürdün için de geçerliydi. Mısır'ın tutumu kesinleşmeden karar vermek istemiyorlardı.²⁹ Mısır'ın tutumu paktın oluşması için büyük bir engel teşkil ediyordu. Planlanan paktın oluşturulması halinde, bölgedeki gücünün eriyeceğinin farkında olması Mısır'ın bu politikasını açıklamaktaydı.

Görüldüğü üzere Suriye, Ürdün ve Lübnan'ın kararlarında Mısır'ın tutumu etkili olmuştur. Türkiye-Irak ortak bildirisine Mısır gibi tepki gösteren bir diğer devlet de İsrail olmuştur. İsrail, Araplarla yakınlaşan Türkiye'nin kendisine yönelik politikasında değişiklik yapabileceğinden endişelenmiştir. Sonunda, tüm tepkilere rağmen 24 Şubat 1955 tarihinde Türkiye ve Irak, Bağdat'ta Türkiye-Irak Karşılıklı İşbirliği Antlaşmasını (daha sonra Bağdat Paktı olarak anılan antlaşma) imzalamıştır. Pakta Irak dışında Arap devleti katılmamıştır. Bunda en önemli etki Nasır olmuştur. Arap devletleri ondan çekinmiştir. İkinci neden ise Arap devletleri için ilk tehdit Sovyetler Birliği değil, İsrail'di. Dolayısıyla bu pakt, onların güvenlik ihtiyaçlarını karşılayamazdı.³⁰

Antlaşmanın birinci maddesi bu işbirliğinin amacını şu şekilde ortaya koymaktadır: *“Bağutlu taraflar, güvenlik ve savunmaları için BM yasasının 51. Maddesine uygun biçimde işbirliği yapacaklardır.”* Bu maddeyle imzalanan antlaşmanın tamamen BM çerçevesine uygun olarak ortaya konduğu belirtilmiştir. Ayrıca bu maddeyle yapılmak istenen Ortadoğulu iki devlet olan Türkiye ve Irak'ın güvenliklerini sağlamak amacıyla Batı Bloğunun desteğini sağladığıdır. 2. Maddesi ise *“Bağutlu yüksek tarafların yetkili makamları alınması gereken önlemleri belirleyip saptayacaklardır.”* Denilerek antlaşmanın uygulanması konusunda hükümetlere geniş yetkiler bırakılmıştır. 3. Maddede ise *“Bağutlu yüksek taraflar birbirlerinin içişlerine herhangi bir biçimde yükümlenirler.*

27 “Başvekil Bugün Suriye'ye Gidiyor”, *Milliyet*, 14 Ocak 1955, s. 1.

28 “Beyrut Görüşmeleri Dün Sabah Başladı”, *Milliyet*, 16 Ocak 1955, s. 1; “Lübnan Türk-Irak Paktına Davet Edildi”, *Milliyet*, 17 Ocak 1955, s. 1.

29 “Suriye'de tereddütler, Beyrut'ta Mütereddit”, *Akis*, 22 Ocak 1955, s. 8.

30 B. Kemal Yeşilbursa, “Bağdat Paktı (1955-1959)”, s. 89. Ayrıca bkz. “Türk-Irak Paktı Dün İmzalandı”, *Milliyet*, 25 Şubat 1955, s. 1. Ayrıca bkz. “Türk-Irak Paktı'nın İmzalanması Geniş Memnunluk Yarattı”, *Akşam*, 25 Şubat 1955, s. 1-2.

Taraflar aralarında çıkacak bütün uyuşmazlıkları BM Yasası gereğince barışçı yollarla çözeceklerdir.” kararına varılmıştır. Bu maddeye göre taraflar BM’nin de en önemli kurallarından bir tanesi olan başka bir devletin iç işlerine karışmama anlayışına bağlı kalmışlardır. Zira bu tür antlaşmalar da sık sık görülen sıkıntılardan bir tanesi, bu tür paktların devletlerin iç işlerine karışma aracı olarak kullanılmasıdır. Bağdat Paketi’na bu maddenin konulmasıyla bu tür sorunların önüne geçilmek istenmiştir. 4. Maddede “*Bu antlaşma hükümlerinin, içlerinden biri tarafından üçüncü bir devlet ya da devletlerle üstlenilen uluslararası yükümlülüklerden hiçbirisi ile çelişmediği*” belirtilmiştir. Bu madde Irak ve Türkiye’nin dış politikası açısından son derece önemlidir. Zira her iki ülke de bu antlaşma dışında başka örgütlerin de üyesi durumundaydılar. Türkiye NATO ve Balkan Paketi’na, Irak da Arap Birliği ve 1950 Arap Ortak Güvenlik ve Ekonomik İşbirliği Antlaşması’na taraftı. Bu madde ile her iki devlet de, yapılan yeni antlaşma yükümlerinin daha öncesinde taraf oldukları antlaşmalarla çelişmeyeceğini teyit etmişlerdir. 5. Maddede “*işbu antlaşma Arap Birliği Üyesi Devletlerinden herhangi birisinin ya da bu bölgenin güvenlik ve barışı ile aktif biçimde ilgili olan ve taraflarca kesinlikle tanınan herhangi bir devletin katılımına açık bulunacaktır.*” ifadeleri yer almıştır.³¹ Bu madde ile İsrail’in antlaşmaya taraf olamayacağı belirtilmek istenmiştir. Çünkü İsrail, antlaşmaya taraf olan Irak tarafından tanınmamaktaydı. Paktın İsrail’in katılımına kapılarını kapatmış olmasının amacı, diğer Arap devletlerinin gözünde paktın durumunu iyileştirmekti. Verilmek istenen mesaj Arap devletlerinin tehdit olarak algıladıkları İsrail’in onlar için de dost bir devlet olamayacağı idi.

Ancak bu paktın imzalanması aceleye gelmiş, kimsenin tahmin edemeyeceği bir zamanda imzalanmıştır. Zira Başbakan’ın paktı imzalamak için Bağdat’a gittiğinden Dışişleri Bakanlığı’nın birkaç memuru dışında kimsenin haberi yoktu. Paktın imzalanmasının bu kadar aceleye getirilmesinin arkasında ise İngiliz Dışişleri Bakanı Anthony Eden’in Bağdat’a ve Ankara’ya yapacağı ziyaretin etkili olduğu düşünülmektedir. Zira her iki devletin de bakanın karşısına paktı imzalamış devletler olarak çıkmak istedikleri son derece açıktır.³²

Hemen belirtelim ki, bu pakta en büyük tepki Mısır’dan gelmiş ve Mısır, paktın imzalanmasını engellemek için elinden gelen gayreti göstermiştir. İlk olarak, Irak’ın Arap Birliği’nden dışlanması için diğer Arap devletlerinin başvekillerini Mısır’a davet etmiş, fakat Nasır için toplantı hezimetle sonuçlanmış, öteki Arap liderleri Mısır’ın isteklerini

31 İsmail Soysal, *Türkiye’nin Uluslararası Siyasal Bağlıları Cilt:2 (1945-1990)*, Ankara, Türk Tarih Kurumu, 2. Baskı, 2000, s. 502.

32 “Menderes Bağdat’ta”, *Akis*, 26 Şubat 1955, s. 9-10.

kabul etmemişlerdir. Bununla da yetinmeyen Mısır, Türk-İrak Paktı'nın imzalanması halinde Arap devletlerini Arap Güvenlik Paktı'ndan çekilmekle tehdit etmiştir. Ancak Nasır için bu durum yeni bir yenilgi olmanın ötesine geçememiştir.³³

Mısır, tepkisini sadece Arap devletlerine değil, Türkiye'ye de göstermiştir. Mısır Dışişleri Bakanlığı tarafından, Mısır'ın Ankara Büyükelçiliği'ne gönderilen belgede yer alan ifadeler şu şekildedir: *“Kanaatimce Bağdat Paktı aleyhinde yapılacak en müsmir ve tesirli propaganda, Bağdat Paktı'nın İsrail tarafından vaki olacak bir tecavüze de karşı koyacağı şeklindeki propagandanın çürütülmesi ve Arap memleketlerini bu konuda aldatmak için sarf edilen gayretlerin boşa çıkarılmasıdır. Türkiye bu konuda ikiyüzlü bir politika takip etmekte ve bir taraftan İsrail'in yaşamasını garanti ederken, diğer taraftan batı politikasını terviç yolu ile Arap memleketlerindeki eski nüfuzunu canlandırmaya çalışmaktadır.”*³⁴

Mısır, Bağdat Paktı ile ilgili olumsuz propaganda yaparken sürekli olarak İsrail tehdidinde vurgu yaparak Arap devletlerini etkilemeye çalışmıştır. Amacına bir parça ulaşan Mısır ve Nasır'ın bu sert tepkisi Suriye'yi de etkilemiştir. Akis Dergisi'nde de ifade edildiği gibi Suriye'de uzun bir süreden beri Türk aleyhtarı bir dış politika söz konusu idi. Türkiye, Suriye'ye verdiği bir nota ile kendi aleyhine devam eden tavrın sonlandırılmasını istemiştir.³⁵ Bu durum, Türkiye'nin en uzun kara sınırına sahip olduğu komşusu Suriye ile çatışma ihtimalini dahi masaya getirmiştir.³⁶ Bütün bunlar üstüne Suriye'nin tutumunun eleştirildiği sert bir yazı Akis Dergisi'nde yayınlanmıştır:

*“Suriye Türkiye için hiçbir zaman iyi komşu olmamıştı. İstiklalini kazanmadan da, kazandıktan sonra da hakiki devlet vasfını alamadığından bir kabilenin bütün arazını göstermiş, hükümetlerinde istikrar olmamış, bir takım maceraperestlerin tecrübe tahtası yerine geçmiş, memleketi idare edenler de asla bunların üstüne çıkamamışlardır. Bu yüzden hemen her devirde komünistler türlü kılıklar altında iktidarı ellerinde tutmuşlar, kırk paralık menfaat için yapmadıklarını bırakmamışlardır. Suriye realitesi, bundan ibarettir. Bir devlet olamayan komşu memleketlerin askeri kudret ifade edemeyeceği de tabiidir.”*³⁷ Buradan anlaşıldığı gibi Türkiye, Suriye'nin imzalanan işbirliği antlaşmasına karşı takındığı olumsuz tavrın bölgenin diğer devletlerini etkilememesi adına

33 “Arap Birliği – Mısır'ın Gayretleri”, *Akis*, 5 Mart 1955, s. 20.

34 *Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA)*, Fon Kodu: 30-1-0-0, Yer No: 62-380-10.

35 “Ortadoğu'da Kıvılcım”, *Akis Dergisi*, 2 Nisan 1955, s. 6.

36 “Bir Nota Hadisesi”, *Akis Dergisi*, 26 Mart 1955. Ayrıca bkz. “Suriye'nin Cevabi Notasını İfade Ettik”, *Milliyet*, 21 Mart 1955, s. 1.

37 “Ortadoğu'da Kıvılcım”, *Akis*, 2 Nisan 1955, s. 6.

Suriye'nin devlet ciddiyetinden uzak olduğu ve komünizmin Suriye üzerinde etkili olduğu propagandası yapmıştır. Ancak bu propagandanın bölge devletleri üzerinde istenilen tesiri yapamadığını tepkilerin devam etmesinden anlamamız mümkündür.

Bağdat Paktı'nın imzalanması İsrail tarafından da şiddetle eleştirilmiştir. Zira İsrail de Bağdat Paktı'nın kendisine karşı girişilen bir iş birliği antlaşması olarak görmüştür. Kısacası; Irak dışında başka bir Arap devletinin katılımının sağlanamadığı Bağdat Paktı, Arap dünyasında olumlu etkiler bırakamamıştır. Mısır, Suriye, Suudi Arabistan gibi önemli Arap devletleri pakta karşı olumsuz politikalar takip etmişlerdir.

Bütün bu gelişmelerden sonra 4 Nisan 1955'te İngiltere de Bağdat Paktı'na katılmıştır.³⁸ Onun amacı, Ortadoğu'daki çıkarlarını devam ettirmek istemesidir. İngiltere'nin pakta dahil olmasıyla birlikte, Arapların gözündeki Bağdat Paktı imajı tamamen zayıflamıştır. Bu pakt, güvenlik söylemleriyle maskelenmiş, batının emperyalist çıkarlarına hizmet eden bir pakt haline gelmiştir. Bu süreçte, İngiltere'nin ardından Pakistan da 23 Eylül 1955'te pakta dâhil olmuştur.³⁹

Bu denklemin bir tarafı da Pakistan'dı. Pakistan'ın esas derdi, Hindistan ile arasındaki Keşmir meselesiydi. Bu konu, iki ülke arasındaki ilişkilerin normalleşmesinin önündeki en büyük engeldi. Keşmir meselesinin çözümlenebilmesi için Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'nde plebisit yapılmasına karar verilmişti. Hindistan, plebisitten istediği sonucu alamayacağını düşündüğü için bu plebisiti elinden geldiğince engellemeye çalıştı. Pakistan cephesinde ise, Keşmir nüfusunun çoğunluğunun Müslüman olması sebebiyle plebisit olumlu karşılanmıştır. Ancak bu çatışma, Ruslar Hindistan'ı desteklediklerinden dolayı, zamanla ABD-Sovyetler Birliği çatışmasına dönüşmüştür.⁴⁰

Pakistan'ın ardından, 19 Ağustos 1953'te Musaddık hükümetinin ABD tarafından düşürülmesinden sonra Şah'ı batıya yaklaşan İran da 3 Kasım 1955'te Bağdat Paktı'na katıldı. İran'ın Ortadoğu Savunmasına bu kadar geç katılmasının sebebi İran Başbakanı Musaddık'ın, İran'daki Anglo-Iranian Petrol Şirketi'ni millileştirmesi üzerine İngiltere ile ilişkilerinin gerilmiş olmasıydı. Musaddık düzenlenen bir darbe ile görevinden düşürülüp, İngiltere-İran ilişkileri normalleşince, İran pakta ilgi göstermeye başlamış ve 3 Kasım 1955'te resmen pakt üyesi olmuştur.⁴¹

38 "İngiliz Meclisi ve Bağdat Paktı", *Akşam*, 5 Nisan 1955, s. 2.

39 "Pakistan Bağdat Paktı'na Katıldı", *Milliyet*, 24 Eylül 1955, s. 1. Ayrıca bkz. "Pakistan'ın Türk-İrak Paktı'na Katıldığı Açıklandı", *Akşam*, 24 Eylül 1955, s. 2.

40 "Keşmir", *Akis*, 10 Aralık 1955, s. 18.

41 İsmail Soysal, *Türkiye'nin Uluslararası Siyasal Bağlıları Cilt: 2 (1945-1990)*, s. 202.

Ortadoğu 'da Sovyet tehdidine karşı bir savunma paktı oluşturulması ABD'nin fikri olmasına rağmen, bütün çabalara rağmen ABD pakta dahil olmamıştır. ABD, bazı tedirginliklerinden dolayı pakta tam üye olamamış, gözlemci olmakla yetinmiştir. ABD'nin taşıdığı ilk endişe İsrail ile ilgiliydi. Bağdat Paktı sadece üye devletlerin tanıdığı devletlerin katılımına açıktı. İsrail, Türkiye tarafından tanınmasına rağmen; Irak, İran ve Pakistan tarafından tanınmadığı için pakta katılması mümkün değildi. Dolayısıyla ABD bu pakta katılarak Ortadoğu'daki en güvenilir müttefikini kaybetmek istememiştir. ABD'nin bir diğer endişesi bölgedeki en güçlü Arap devleti konumunda olan Mısır'ın gittikçe SSCB'ye yaklaşmasıydı. Amerika bu endişesinde hak-sız sayılmazdı. Çünkü SSCB, Arap devletleri için emperyalist hatıralar barındırmayan güvenilir bir müttefik görünümündeydi. Dolayısıyla en büyük rakibi olan Rusya, Mısır ile yakınlaşırken; kendisi pakta katılarak, Araplar arasında itibarı olan Nasır'ı kendisinden daha fazla uzaklaştırmak istemiyordu. Ayrıca ABD, bölgedeki çıkarlarını tehlikeye atmayı göze alamazdı. Çünkü bölgedeki petrol kaynaklarının çoğu Amerikalı şirketler tarafından işlenmekteydi. Bölge devletleriyle yaşayacağı bir gerilim onun bölgedeki kalıcılığını da zedeleyebilirdi. ABD'nin Bağdat Paktı ile ilgili yaşadığı bir diğer tereddüt ise kendisinin Bağdat Paktı'na katılmasının SSCB'yi de bu tür bölgesel bir pakt kurmaya cesaretlendirebilecek olmasıydı. Bundan dolayı ABD, son derece kaygan bir zemine sahip olan Ortadoğu'da tüm bu gelişmeleri bir arada düşünerek Bağdat Paktı'na tam üye olmamış, gözlemci olmakla yetinmiştir. Kendisi tam üye statüsünde olmamasına rağmen bütün bunlar ABD'nin çevreleme politikasının ürünleriydi.⁴²

Bağdat Paktı'nın imzalanmasından sonra Türkiye diğer Arap devletleriyle de diplomatik ilişkilerini geliştirmek istemiştir. İlk girişim Ürdün nezdinde yapıldı. Irak'la yakın ilişkisi dolayısıyla Ürdün'ün Bağdat Paktı'na katılması olasılığının daha yüksek olduğunu düşünen Cumhurbaşkanı Celal Bayar 3-4 Kasım 1955 tarihlerinde Amman'ı ziyaret etti.⁴³ Ürdün'ün İsrail tehdidinden ne denli çekindiğini bilen Türkiye, bu ziyaret sırasında İsrail kozunu oynamış ve eğer Bağdat Paktı'na katılırsa Filistin sorununda Ürdün'ün yanında yer alacağına dair kesin güvence vermişti. Ancak, Bayar'ın ziyareti sonrasında Ürdün'de meydana gelen hükümet değişikliği ve Nasır yanlılarının iktidara gelmesi bu ülkenin Bağdat Paktı'na katılmayacağını kesinleştirmiştir.⁴⁴

42 Hasan Yılmaz, "Adnan Menderes Dönemi Türkiye-Ortadoğu İlişkileri", s. 216-217.

43 "Bayar Ürdün'de Törenle Karşılandı", *Milliyet*, 4 Kasım 1955, s. 1.

44 Melek Fırat - Ömer Kürkçüoğlu, *1954-1960: Batı Bloku Ekseninde Türkiye-1 - Ortadoğu ile İlişkiler...*, s. 625-626.

Sonuç olarak, Ortadoğu’da bir güvenlik sistemi oluşturmaya çalışan Bağdat Paketi, özellikle Türkiye’nin yoğun çabalarına rağmen başarısız bir siyasi hamle olarak tarihteki yerini almıştır. Bunun bazı sebepleri vardı. Birinci sebep, Pakt’ın etkili bir askeri savunma gücünden yoksun olmasıydı. Türkiye zaten bir NATO üyesiydi ve askeri gücünü bu örgütün emrine vermişti. Türkiye dışında Bağdat Paketi’na üye olan diğer devletlerin pakta gözle görülür bir askeri katkı yapması mümkün değildi. Zira İran, Irak ve Pakistan’ın askeri gücü yok denecek kadar azdı. Ayrıca bu devletlerden hiçbiri Türkiye kadar siyasi istikrara sahip değildi. Bağdat Paketi’nin başarısızlığa uğramasının bir diğer nedeni ise paktın, Arap devletleri arasında yeni fikir ayrılıklarına sebep olmasıydı. Amaçlananın tam tersi bir sonuç doğurduğu gibi, Arap devletlerinin örgütlü olarak komünizm ile mücadele etmesini de sağlayamamıştır. Mısır, Suriye ve Suudi Arabistan Pakt’a kesin bir dille karşı çıkarken Ürdün ve Lübnan tarafsız kalma yolunu seçtiler. Bu durumda Irak büyük bir siyasi yalnızlık içinde kaldı.

Başka bir sebep ise İsrail idi. Paktın kendisine karşı oluşturulmuş bir proje olduğunu öne süren İsrail pakta karşı büyük bir muhalefet hareketine girişmişti. Bundan daha kuvvetli bir neden ise bölgede emperyalist bir geçmişi olmayan, her fırsatta Arap devletlerinin bağımsızlıklarına saygı göstereceğini tekrarlayan Sovyetler Birliği ile Arap devletlerinin işbirliğine yanaşmalarıydı. Dolayısıyla, bölgeye SSCB tehlikesinin girmesini önlemek amacıyla kurulan Bağdat Paketi, tam aksi yönde bir sonuç vermiş, SSCB’nin Ortadoğu’ya girişini kolaylaştırmıştır.⁴⁵

Bağdat Paketi’nin sonuçları Türkiye açısından da son derece olumsuz olmuştu. Öncelikle Ortadoğu devletleri ile batı arasında etkili bir iletişim geliştirilmesini sağlayamamıştı. Ancak Bağdat Paketi fikri ortaya çıktığında Türkiye’nin ana hedeflerinden bir tanesi de Arap devletlerini Batı’ya yaklaştırmaktı. Bunun doğal sonucu olarak da Ortadoğu’nun lideri konumuna gelecekti. Ne yazık ki Bağdat Paketi’nin başarısız olmasının Türkiye açısından en olumsuz sonuçlarından bir tanesi de Ortadoğu’da çok istediği liderlik rolünü üstlenememesi oldu. Üstüne üstlük Osmanlı geçmişini hatırlatacak emperyalist politikalar izlemekle suçlandı. Ayrıca Bağdat Paketi nedeniyle İsrail ile olan ilişkileri de bozuldu. DP için çok daha kritik bir sonucu ise ABD ekonomik yardımlarını özellikle 1955’ten sonra azalmış olmasıdır.⁴⁶

Ancak Paktın resmi olarak dağılması 14 Temmuz 1958’de Irak’ta ortaya çıkan askeri darbeden sonra gerçekleşmiştir. Irak’taki monarşi yıkılmış yerine cumhuriyet

45 Melek Fırat – Ömer Kürkçüoğlu, *1954-1960: Batı Bloku Ekseninde Türkiye-1 – Ortadoğu ile İlişkiler...*, s. 626.

46 Melek Fırat – Ömer Kürkçüoğlu, *1954-1960: Batı Bloku Ekseninde Türkiye-1 – Ortadoğu ile İlişkiler...*, s. 626.

kurulmuştu. Ne yazık ki, Kral Faysal ve Başbakan Nuri Said Paşa öldürülmüştü. Irak'taki yeni hükümet hemen Çin, Sovyetler Birliği ve başka sosyalist devletlerle diplomatik ilişki kurma yoluna gitmiş, bütün bu davranışlar da yeni Irak hükümetinin İngiltere'den ve batıdan bağımsız bir dış politika izleyeceğinin birer göstergesi olmuştu. Sonunda, 24 Mart 1959'da Irak başbakanı Irak'ın Bağdat Paktı'ndan ayrıldığını ilan etti. Bu tarihten sonra Bağdat Paktı'nın yerini merkezi Ankara olan CENTO (Central Treaty Organization-Merkezi Antlaşma Teşkilatı) almıştır.⁴⁷

Tekrar edelim ki, Bağdat Paktı kuruluş amaçları ile sonuçları bakımından uyumsuz bir siyasi hamle olarak kalmıştır. Ancak bu sürecin daha sağlıklı anlaşılabilmesi için Bağdat Paktı, uluslararası ilişkiler teorileri üzerinden de açıklanmalıdır. Öncelikle bu meseleye realizm gözüyle yaklaşmak gerekmektedir. Uluslararası ilişkilerde realizm devleti temele almaktadır. Önemli olan devletin gücü ve hayatta kalmasıdır. Devletler güçleri doğrultusunda siyaset sahnesindedir. ABD ve İngiltere Bağdat Paktı'na katılan devletlerden askeri, ekonomik ve siyasi olarak daha güçlü konumda olduklarından Ortadoğu'da bir güvenlik paktı fikri onlardan çıkmıştır. Ancak onların asıl kaygıları kendi devletlerinin bölgedeki çıkarları idi. Dolayısıyla bölge devletlerinin neleri tehdit unsuru olarak gördüklerini ya da görmediklerini göz ardı etmişlerdir.

Realizmin temel öğelerinden bir tanesi de uluslararası ilişkilerdeki anarşi düzenidir. Tüm dünyaya hükmeden bir tek güç olmadığından devletlerarası çatışma ihtimali her zaman gündemdedir. Dolayısıyla devletlerarası çatışmaları değerlendirirken bu anarşi ortamını göz önünde bulundurmak gerekmektedir. Bu sebepten dolayı Bağdat Paktı'na katılan ve katılmayan bütün devletler bu kararlarını söz konusu anarşi ortamında vermek zorunda kalmışlardır. Bu anarşi durumunu destekleyen bir diğer kavram ise devletçiliktir. Devletlerin ilk amaçları da hayatta kalmak (survival ilkesi) olduğundan güvenlik ve güç algıları ön plana çıkmaktadır. Bağdat Paktı'na katılan devletler kendi güvenliklerini ellerindeki araçlarla sağlayacak konumda olmadıklarından bunu bir araya gelerek sağlamaya çalışmışlardır. Ancak burada devletlerin Bağdat Paktı'na katılırken hangi amaçlara öncelik verdiklerini de göz önünde bulundurmak gerekmektedir. Aslında Bağdat Paktı'nın ve Türkiye'nin çabalarının temel amacının Ortadoğu'daki güvenliği sağlamak olmasına rağmen, pakta katılan tüm devletlerin ilk amacı bu olmadığından Bağdat Paktı uzun ömürlü olmamıştır. Bu devletler pakta üye olurken ilk hedefleri sınır güvenliklerini sağlamak ve Batıdan

47 Cihat Göktepe, "Bağdat Paktı'ndan CENTO'ya Geçiş", *Türkler Ansiklopedisi*, Cilt :16, s. 928. Ayrıca bkz. "Irak Dün Bağdat Paktı'ndan Ayrıldı", *Milliyet Gazetesi*, 25 Mart 1959, s. 1.

gelecek ekonomik ve askeri yardımlardan faydalanmaktı. Türkiye ve İngiltere paktın kurulmasına öncülük ederken Sovyetler Birliği'ne karşı etkili bir savunma sistemi kurulmasının arzusunu taşıırken, bölgedeki ulusal çıkarlarını da korumak istemişlerdir. Irak, İran ve Pakistan için durum biraz daha farklıdır. Bu devletler pakta üye olurken iktidar olan güç sahipleri Bağdat Paktı'nı kendilerini makamlarında tutacak bir çözüm yolu olarak görmüşlerdir. İran ise yeni darbe atlatmış bir ülke olarak ABD ve İngiltere'nin desteğini bir güvenlik şemsiyesi olarak görmüştür. Zira ülkenin durumunun devrik başbakan Muhammed Musaddık döneminden daha kötü bir durumda kalması, İran'ı büyük bir siyasi istikrarsızlığa sürükleyebilirdi. Irak ise İngiltere ve Amerika Birleşik Devletleri'nden daha fazla askeri yardım alıp Arap dünyasının liderliğini üstlenme düşüncesiyle pakta üye olmuştur.

Üyelerin tamamen farklı beklentiler ile pakta üye olmaları, ABD'nin ise yukarıda belirttiğimiz endişelerinden dolayı paktın dışında kalmayı tercih etmesi düşünülen ölçüde güçlü ve etkili bir savunma sistemi kurulmasını engellemiştir. ABD'nin üye olmamasıyla paktın batılı yönünü tek başına temsil etmek durumunda kalan İngiltere de bölgedeki askeri çıkarlarını sürdürmek istemiştir. Dolayısıyla İngiltere'nin, Bağdat Paktı'nı Orta Doğu'daki ekonomik ve askeri konumunu korumak için bir araç olarak gördüğü düşüncesini göz ardı etmek zordur.

Devletlerin birbirlerinden farklı amaçlar ile Bağdat Paktı'na katılmaları realizmin temel iddialarından biri olan devletlerin kendi menfaatlerine göre hareket ettiklerinin en güzel örneklerinden bir tanesidir. Ayrıca burada realizmin güvenliği tanımlamak için kullandığı temel argümanlarından bir tanesi olan insan doğasının kötü ve bencil olduğu, devletlerin de insanların bu özelliğini yansıtmalarını gözlemlemek mümkündür. Anarşinin hakim olduğu bir ortamda hiçbir devlet diğer devletin kendisinden daha çok kazanmasını kabul etmemektedir. Buna örnek olarak bölgede Mısır ve Türkiye arasında yaşanan liderlik mücadelesini örnek vermek mümkündür. Mısır, bölgenin lideri rolünü Türkiye'nin ele geçirerek kendisinden daha fazla kazanç sahibi olmasına izin vermemiştir. Realizmde her iki tarafında da kazanması mümkün değildir. Bundan dolayı realistler, devletler arasında işbirliğine inanmamaktadırlar. Bu noktada Ortadoğu'daki devletler arasındaki işbirliğini amaçlayan Bağdat Paktı'nın uzun ömürlü olmasını beklemek mümkün değildir.

Ancak burada hem pakta üye olan hem de olmayan ülkeler açısından açıklanması gereken bir nokta daha vardır. Pakta üye olmayan devletler, realizmin güvenlik açısından son derece hayati olan bir varsayımına göre hareket etmişlerdir: güvenlik

ikilemi (security dilemma). Güvenlik ikilemine göre devletler, kendi güvenliklerini tehlikede gördükleri anda askeri kuvvetlerini arttırma yoluna gitmektedirler. Ancak devletlerin askeri güçlerini arttırmaları, diğer devletleri tedirgin ederek onları da askeri güçlerini arttırmaya itmektir. Bu durum bir güvensizlik çıkmazının ortaya çıkmasına neden olmaktadır. Bağdat Paktı örneğinde de Mısır'ın liderliğini yapan muhalif devletler Bağdat Paktı'nın kurulmasıyla kendi güvenliklerini tehlike altında gördüklerinden, onlar da Sovyetler Birliği'nin başını çektiği bloğa yakınlaşarak askeri güçlerini arttırmak istemişlerdir. Bu durum *Security Dilemma* için tipik bir örnektir. Tüm bu sayılan nedenlerden dolayı 1950ler boyunca Demokrat Parti'nin güvenlik politikasını analiz etmek için realizm son derece uygun bir uluslararası ilişkiler teorisidir.

Bu bağlamda gerek Demokrat Parti'nin dış politikasını anlamada ve gerekse Bağdat Paktı'nın kurulmasında ilgili tarafları/devletleri beklentiye sevk eden bir kavram da liberalizm idi. Liberalizmi, realizmden ayıran en önemli özellik devlete yükledikleri anlamdır. Liberaller devleti kötü ve sadece kendi çıkarlarını takip eden bir yapı olarak görmedikleri gibi realistlerin aksine devletlerin doğasına daha çok güvenmeyi tercih etmektedirler. Buradan hareketle liberaller, devletler arasındaki ekonomik ilişkilerin devletlerin birbirlerine olan bağımlılıklarını arttıracaklarını iddia ederken bu karşılıklı bağımlılığın da devletleri işbirliği yapmaya iteceğine inanmaktadırlar. Liberal teoriye göre devletler arasındaki işbirliği de uluslararası arenadaki çatışmayı ve anlaşmazlığı azaltacaktır.

Liberalizmde devletlerin karşılıklı olarak kazanmaları mümkündür. Uluslararası işbirliği ve uluslararası örgütler bunun en güzel örnekleridir. Bundan dolayı Bağdat Paktı'na katılan devletler, bu pakta katılmaları sonucunda liberalizmin öngördüğü şekilde devletlerarası işbirliğinin artacağını ummuşlardır. Bu işbirliğinin esas alanının ekonomik işbirliği ve ekonomik yardım olacağını düşünmüşlerdir. Şu bir gerçektir ki, Bağdat Paktı'na üye olan devletler ekonomik olarak ABD'ye muhtaç bir konumdaydılar. Bu da onların ABD'ye olan bağımlılıklarını arttırdığından Bağdat Paktı'nın kurulmasını sağlamıştır. Ancak oluşturulan bu işbirliği, devletler arasındaki anlaşmazlıkları tamamen ortadan kaldırmadığından kısa bir süre sonra Bağdat Paktı'nın işlevini yitirmesine neden olmuştur. Dolayısıyla Bağdat Paktı, liberallerin iddia ettiği gibi bölge devletlerinin arasındaki çatışmaların azalmasına neden olmamış, aksine bölge devletlerinin arasındaki uçuşumun büyümesine neden olmuştur.

Son olarak Bağdat Paktı'nın; Mısır ve Suriye gibi devletler üzerinde yarattığı

olumsuz havayı bir parça konstruktivist (yapısalcı) teori ile açıklamak da mümkündür. Konstruktivist teoriye göre devletlerin güvenlik politikalarını oluşturmada geçmişte yaşadıkları hatıralar son derece etkilidir. Güvenlik, devletler tarafından belli bir tecrübe üzerine kurulmaktadır. Mısır, Suriye, Sudi Arabistan gibi devletlerin Bağdat Pakti'na sert tepkiler göstermesinde geçmişte yaşadıkları emperyal tecrübeler etkili olmuştur. Bu devletler uzun bir süre boyunca İngiltere tarafından sömürüldüğünden, Bağdat Pakti'na kuşku ile yaklaşmışlardır. Kuşkusuz bunda reel politikanın getirdiği güç ve güvenlik ikilemi gibi realist kavramlar önemli bir yer tutarken, Ortadoğu devletlerinin yaşadıkları tecrübelerin de bir miktar payı bulunmaktadır.

Sonuç

Uluslararası arena birçok aktörün bulunduğu, çok bilinmeyenli bir denklemdir. Bu denklemin çözülmesi son derece karmaşık süreçlere bağlıdır. Bağdat Pakti da Ortadoğu'da ortaya çıkan çok bilinmeyenli bir uluslararası denklemdir. Özellikle Soğuk Savaş'ın en sert dönemi olan 1950-1960 döneminde bölgeye müdahil olan birçok farklı aktör bulunmaktaydı. Bu aktörlerin bölgeyle alakalı farklı amaçlarının olması, bölgede kalıcı bir güvenlik politikasının oluşturulması önündeki en büyük engel olarak ortaya çıkmıştır. Bu süreci en sağlıklı anlamlandıran uluslararası ilişkiler teorisi ise realizm olarak karşımıza çıkmaktadır. ABD de Sovyetler Birliği de kendi çıkarları gereğince dünyanın her yerinde olduğu gibi Ortadoğu'da çetin bir güç mücadelesine girişmişlerdir. Bu süreçte ABD'nin önderlik yaptığı Batı bloku, Bağdat Pakti'ndan beklediği sonuçları alamamıştır.

Türkiye ise II. Dünya Savaşı sonrasında devlet ve toplum olarak bir taraftan siyasi, ekonomik ve sosyo-kültürel yönden modernleşme için Batı'ya yönelirken diğer taraftan da özellikle Sovyet tehdidine karşı kendi güvenliğini sağlamak için Batı'nın bir güvenlik örgütü olan NATO'ya girmiştir. CHP'nin başlattığı Batı'ya yönelik bu politika, daha da genişletilerek DP tarafından devam ettirilmiştir. Söz konusu süreçte, Bağdat Pakti ise Türkiye için Batılı örgütlerle ilişkileri güçlendirmek ve Ortadoğu'da kendi liderliğinde bölgesel bir güvenlik dairesi oluşturmak amacına yönelik bir girişim olmuş, Türkiye ile ABD'nin çıkarlarının örtüştüğü noktada ortaya çıkmıştır. Ancak Bağdat Pakti uzun ömürlü olamamış; Ortadoğu'da Sovyet tehdidine karşı kurulmasına rağmen Sovyetler Birliği'nin Ortadoğu'daki devletlerle güçlü siyasi ilişkiler kurmasını sağlamıştır. Bu durum ise beklentilerinin aksine Türkiye'nin güvenlik endişelerini arttırmış ve Türkiye, Batılı siyasi ve askeri kurumlarla daha fazla işbirliğine yönelmek zorunda kalmıştır.

Kaynakça

1. Arşiv Belgeleri

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA)^{48*}

2. Araştırma Eserler

- Armaoğlu, Fahir: *20. Yüzyıl Siyahi Tarihi*, 23. Baskı, İstanbul, Timaş Yayınları, 2017.
- Fırat, Melek-Kürkçüoğlu, Ömer : “1945-1960: Batı Bloğu Ekseninde Türkiye: Ortadoğu ile İlişkiler”, *Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşı'ndan Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar Cilt 1 (1919-1980)*, Ed. Baskın Oran, İletişim Yayınları, 22. Baskı, İstanbul, 2018, s. 615-652.
- Bağcı, Hüseyin: *Türk Dış Politikasında 1950'li Yıllar*, 3. Baskı, Ankara, ODTÜ Yayınları, 2012.
- Soysal, İsmail: *Türkiye'nin Uluslararası Siyasal Bağlıları Cilt:2 (1945-1990)*, Ankara, Türk Tarih Kurumu, 2. Baskı, 2000.
- Yeşilbursa, Behçet Kemal: *The Baghdad Pact: Anglo American Defence Policies in the Middle East 1950-1959*, New York, Frank Cass Yayınları, 2005.

3. Makaleler

- Akman, Halil-Zeyrek, Suat: “John Foster Dulles’in Ortadoğu Gezisi, Temaslar ve Tepkiler (11 – 28 Mayıs 1953)”, *Avrasya İncelemeleri Dergisi*, 2013, Cilt: 2, Sayı: 2, s. 259-288.
- Bilgin, Mustafa Sıtkı: “Turkey’s Foreign Policy Towards the Middle East in the 1950’s and its Impact on Turco-Arab Relations”, *Akademik Bakış*, 2017, Cilt: 11, Sayı: 21, s. 245-259.
- Çetinkaya, Selma Göktürk: “Bağdat Paktı’nın Kuruluş Sürecinde Türkiye’nin Ortadoğu ve Batı ile ilişkileri”, *Vakanüvis Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, 2016, Cilt:1, Sayı: Ortadoğu Özel Sayısı, s. 1-29.
- Göktepe, Cihat: Bağdat Paktı’ndan CENTO’ya Geçiş, *Türkler Ansiklopedisi*, Cilt: 16, s. 928-942.

48 *Belge numaraları metin içinde gösterilmiştir.

- Jasse, Richard: “The Baghdad Pact: Cold War or Colonialism?”, *Middle Eastern Studies*, 1991, Cilt: 27, Sayı: 1, s. 140-156.
- Serbest, Bürkan: “Bağdat Paktı’nın Kuruluş Süreci ve Gelişiminde Türkiye’nin Rolü”, *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 2016, Cilt: 6, Sayı: 12, s. 203-232.
- Yeşilbursa, Behçet Kemal: “Demokrat Parti Dönemi Türkiye’nin Ortadoğu Politikası (1950-1960)”, *History Studies International Journal of History*, 2010, Ortadoğu Özel Sayısı, s. 67-98.
- _____ : “Bağdat Paktı (1955-1959)”, *Tarihin Peşinde Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 2011, Sayı: 6, s. 85-100.
- Yılmaz, Hasan: “Adnan Menderes Dönemi Türkiye Ortadoğu İlişkileri”, *Birey ve Toplum Dergisi*, 2016, Cilt: 6, Sayı: 12, s. 203-232.

4. Süreli Yayınlar

Akşam Gazetesi

Hürriyet Gazetesi

Milliyet Gazetesi

Son Posta Gazetesi

Akis Dergisi

Doktor Lütfi ve Eserleri-I: “Siyaset-i Milliye ve İktisadiye”

Doctor Lütfi and His Books-I “National and Economic Politic”

Göktuğ İPEK¹

ÖZ

Lütfi Bey, Mülkiye Tıbbiyesi’nde okuduktan sonra İstanbul, Bursa ve Konya’da çeşitli görevlerde bulunmuştur. Daha sonra Fransa’da çeşitli alanlarda eğitim görmüş, hukuk doktorası yapmış bir kişidir. Eğitimi devam ederken 1905’te Paris Başkonsolosu olmuştur. Bu yıllarda Jön Türklerin içinde yer almış, II. Abdülhamid iktidarına son vererek meşrutiyetin ilanı için çalışmıştır. II. Meşrutiyet’in ilanından sonra 1908 seçimlerinde İzmir’den aday olmuşa da seçilememiştir. I. Dünya Savaşı öncesinde kurulan Fransa-Türkiye Dostluk Cemiyeti’nin Paris Şubesi’nde görev almış, mütarekenin ardından İstanbul’a gelerek kısa süreliğine de olsa gazete çıkarmıştır. Kendisi hakkındaki edinebildiğimiz son bilgiler 1920’lerin sonuna ait olan Lütfi Bey, hem Osmanlı hem de Cumhuriyet döneminde yaşamış önemli bir kişi olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu dönemdeki pek çok önemli olaya şahitlik etmiş, kimilerinin bizzat içinde yer almış, buna ek olarak birçok eser kaleme almıştır.

Bu çalışmada Lütfi Bey’in “Siyaset-i Milliye ve İktisadiye” isimli eseri çevrilmiştir. Böylece bu eseri vasıtasıyla ele aldığı konuların ve dönemin daha iyi anlaşılmasını sağlamak hedeflenmiştir. Nitekim aşağıda çevirisini sunduğumuz eseri gibi ileriki dönemlerde diğer eserlerinin çevirileriyle buna katkımızı devam ettirmeyi amaçlamaktayız. Ayrıca hayatı ile ilgili boşlukları doldurmak için kendisiyle alakalı arşiv belgeleri, araştırma-inceleme eserleri ve anılarda bulunan bazı bilgiler bu çalışmada bir araya getirilmiştir. Kendisiyle ilgili ileride yapılacak başka çalışmalar ise şüphesiz bu boşlukların tamamlanmasına yardımcı olacaktır. **Anahtar Kelimeler:** Doktor Lütfi, Milli Mücadele, Cumhuriyetçilik, Mizan Gazetesi, Kurtuluş Sorunları, Hakimiyet-i Milliye, İktisad-ı Milliye, Fransa

ABSTRACT

After completing his education in Mülkiye, Lütfi Bey held various positions in İstanbul, Bursa, and Konya. Later, he was educated in various fields in France and had a doctorate in law. While he was continuing his education, he became the Consul General of Paris in 1905. In these years, he took part of the Young Turks, ended the rule of Abdülhamid II and worked for the proclamation of the constitutional monarchy. After the proclamation of the Second Constitutional Era, he was nominated in the 1908 elections in Izmir but could not be elected. He

¹Doktora Öğrencisi, İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, İstanbul, Türkiye

ORCID: G.İ. 0000-0001-8467-3410

Sorumlu yazar/Corresponding author:

Göktuğ İpek,
İstanbul, Türkiye
E-posta/E-mail: goktuypek@hotmail.com

Başvuru/Submitted: 25.04.2019

Revizyon Talebi/Revision Requested:
27.05.2019

Son Revizyon/Last Revision Received:
30.05.2019

Kabul/Accepted: 30.05.2019

Atf/Citation: İpek, G. (2019). Doktor Lütfi ve eserleri-I: “Siyaset-i milliye ve iktisadiye”. *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları-Recent Period Turkish Studies*, 35: 147-176.
<https://doi.org/10.26650/YTA2019-583831>

took part in the France-Turkey Friendship Society's which was established in the pre-World War I Paris Branch. After the armistice, he came to Istanbul and published a newspaper for a short time. The latest information about him comes from the end of the 1920s. He emerges as an important person who lived both in the Ottoman and Republican periods. He witnessed many important events during this period and took part in some of them. In addition, he wrote many books. In this study, Lütfi Bey's book which is entitled "National and Economic Politics" was translated. Thus, it is aimed to provide a better understanding of the subjects and the period it deals with through this book. As a matter of fact, we aim to continue our contribution with the translations of other books in the future. In addition, to fill the gaps in his life, some of the archive documents, research books-articles and memories related to him are gathered in this study. Any future work on him will undoubtedly help to complete these gaps.

Keywords: Doctor Lütfi, Mizan Newspaper, War of Independence, Republicanism, Issues of Liberation, National Sovereignty, National Economy, France

Giriş

İsmail Lütfi Bey 1878 yılında dünyaya gelmiştir. Mülkiye Tıbbiyesi'nden mezun olmuş, mezuniyetinin ardından sırasıyla İstanbul Şehremaneti Heyet-i Sıhhiye Azası, Hüdavendigâr ve Konya'da Heyet-i Sıhhiye Müfettişi olarak çalışmıştır. Birinci, Lütfi Bey'in son görev tarihi olarak 27 Ocak 1898'i söylediğini ifade etmiştir.¹ Fakat Alemdar gazetesinde 3 Ocak 1910'da Şehremaneti'ndeki görevine başladığı, ardından Bursa ve Konya'da görev yaptığı belirtilmiştir.² Birinci de Alemdar gazetesinden faydalanmasına rağmen tarihlerdeki bu farklılığa değinmemiştir.

Daha sonra Paris'e giderek Mekteb-i Tıbbiye-i Askeriye'de iki yıl hıfzıssıhha ve bu-laşıcı hastalıklar üzerine öğrenim görerek 26 Ocak 1900'de mezun olmuştur.³ Ertesi yıl Londra'ya firar ederek burada "*fesad-amiz*" gazete çıkardığı ve "*fesad-amiz*" kimselerle ilişkide bulunduğu iddiaları üzerine Dersaadet Cinayet Mahkemesi tarafından gıyabında yargılanmıştır. Yargılama sonucunda Londra'da bazı kişilerle Türkçe-Arapça-İngilizce olarak fesatlık çıkaran gazete yayınlama niyetinde ve bu tarz kişilerle ilişkide olduğu gerekçesiyle müebbet kalebentlik cezası almıştır.⁴ Bunun üzerine Paris'ten Hariciye Nezareti'ne gönderilen bir yazıda Lütfi Bey'in herhangi bir tebligat almamış olmasına karşın kendisi hakkında tutuklama kararı verilmiş olmasına şaşırıldığı belirtilmiştir. Lütfi Bey, kendisini yetkili bir mahkemede savunmaya hazır olduğunu söyleyerek İstanbul'a gitmek için pasaport istemiştir. Kendisine pasaport verilip verilmeyeceği nezaretten sorulmuş, ayrıca Lütfi Bey'in İngiliz hastaneler sistemini incelemek için

1 Ali Birinci, "Dr. Lütfi Hakkında", *Toplumsal Tarih*, Sayı 18 (Haziran 1995), s. 23.

2 "Lütfi Bey'in Tercüme-i Hali", *Alemdar*, 21 Nisan 1335 (1919), s. 2.

3 Ali Birinci, "Dr. Lütfi Hakkında", s. 23; "Lütfi Bey'in...", s. 1.

4 Doktor Lütfi, *Siyaset-i Milliye ve İktisadiye*, Matbaa-ı Milli, İstanbul, 1340, s. 7.

Londra'ya gitmeden önce büyükelçiliğe bilgi verdiği ifade edilmiştir.⁵ 25 Ağustos'ta Hariciye Nezareti'nden gönderilen cevabi yazıda Adliye Nazırı'nın Lütfi Bey'in mahkumiyetinin nedenleriyle ilgili yazısı ekte yollanmıştır. Ayrıca Adliye Nazırı Abdurrahman Paşa tarafından, Lütfi Bey İstanbul'a geldiğinde gıyabında verilen mahkumiyet kararı iptal edilerek kanunlara uygun şekilde yeniden yargılanacağı ve hükmün yüzüne karşı verileceği bilgisi verilmiştir.⁶ Aynı yıl Avrupa'ya iltica eden bazı memleket ekâbiri ile Paris'te bir Osmanlı kongresi toplayanlar arasında Lütfi Bey de yer almıştır. Kendisinin aktardığına göre, bu kongrede vatanın tam istiklali için alınan kararlar ve seçilen heyet Trablusgarp'tan Recep Paşa'nın⁷ da katılımıyla dahili bir görünüme dayanan bir kuvvete dönüşmüştür. Heyet dahildeki harekete ve inkılaba yakından eşlik etmek için Atina'ya giderek çalışmalarına başladığı sırada aralarında görüş ayrılıkları çıkmış, bilhassa üyelerden biri olan Vasilaki Muzurus isimli kişinin entrikası ile İsmail Kemal Bey'in⁸ ayrılması sonucunda cemiyet dağılmıştır.⁹ Alemdar gazetesine göre bu mahkumiyet Bursa ve Konya'daki görevlerinden sonra verilmiştir. Gazete burada bilgilerin sırasını karıştırmış olmalıdır. Çünkü arşiv kayıtları bu mahkumiyetin 1901'de olduğunu göstermektedir.¹⁰

Lütfi Bey yukarıda belirttiğimiz eğitimi haricinde Paris Dârülfünunu'nda altı yıllık eğitimin ardından hukuk bölümünü bitirmiş ve bu alanda bir doktora tezi hazırlamıştır; ayrıca

-
- 5 *Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)*, 01796.00004.002, 9 Ağustos 1901.
  - 6 *BOA, Hariciye Nezareti Siyasi Kısım Evrakı* (HR.SYS).01796.00004.001, 25 Ağustos 1901. Bu iki Fransızca belgeyi çeviren Erden Akbulut'a teşekkür ederim.
  - 7 II. Abdülhamid döneminin önemli devlet adamlarından olan Müşir Recep Paşa, Bağdat, Selanik-Kosova, Şam, Trablusgarp gibi yerlerde başta askeri olmak üzere kimi sivil görevler üstlenmiştir. II. Meşrutiyet'in ilanının ardından Harbiye Nazırlığı'na atanmışa da göreve başladıktan kısa bir süre sonra vefat etmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Abdulnasır Yiner, *Müşir Recep Paşa'nın Askeri ve Siyasi Hayatı (1842-1908)*, Yayınlanmış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, İstanbul, 2006.
  - 8 II. Abdülhamid ve II. Meşrutiyet devirlerinin önemli devlet adamlarındandır. Kaynaklarda "*Avlonyalı İsmail Kemal*", "*İsmail Kemal Vlor*" olarak da yer almaktadır. Paris Sefereti Ateşeliği, Rusçuk Mutasarrıflığı ve Trablusgarp Valiliği gibi görevlerde bulunmuştur. 1900 yılında yurtdışına kaçtı. İki yıl sonra Paris'te Abdülhamid'i devirmek için toplanan Jön Türklerin arasında katılan Arnavutlardan oldu. II. Meşrutiyetin ilanından sonra Mutedil Hürriyetperveran Fırkası'nın kuruluşunda rol oynamış ve içinde yer almıştır. Ayrıca 1912'de Arnavutluk'un bağımsızlığını ilan etmesinde oldukça etkili olmuştur. Ayrıntılı bilgi için bkz. İhsan Burak Birecikli, "Avlonyalı İsmail Kemal Bey'in Siyasi Faaliyetleri (1870-1908)", *Akademik Bakış*, C. III, Sayı: 5 (Kış 2009), s. 95-122; Cahit Telci, "İsmail Kemal Bey Hakkında Avusturya Devlet Arşivinde Bulunan Bir Mektup", *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, Sayı: 1 (1996), s. 185-191.
  - 9 Doktor Lütfi, *Siyaset-i Milliye ve İktisadiye*, s. 7.
  - 10 Birinci, gazetenin Lütfi Bey'in hayatı ile ilgili bilgileri kendisinden aldığı açık olduğunu belirtmiştir. Ancak Lütfi Bey'den şayet böyle bir bilgi almış olsa kendisinin mahkum olduğu tarihi yanlış hatırlamasının pek olası olamayacağı aklı gelmektedir.

kendisinin 1904'te ulûm-u siyasiye mektebi talebesi olduğu bilinmektedir.¹¹ Alemdar gazetesinde ise, 2 Mart 1902'de başeliye, 15 Aralık 1903'te lisaniye diploması ve 10 Nisan 1907 tarihli, 52 numaralı hukuk doktoru diplomasını aldığı belirtilmiştir. 30 Kasım 1905'te, yani öğrenimine devam ettiği esnada ise Paris baş şehbenderliğine tayin edilmiştir.¹²

İbrahim Temo, Prens Sabahaddin'in babası Damat Mahmud Paşa'nın Paris'teki cenaze töreninde "Yaşasın Hürriyet, kahrolsun despotizm!" diye bağırınca Fransız polisleriyle sorun yaşamıştır. Temo bu sorun üzerine yanında bulunan Paris'te kız kardeşi ile birlikte firari olarak öğrenim görmekte olan Dağıstanlı Şeyh Şamil'in torunlarından Dr. Lütfü Bey ile mezarlıktaki anıtların arasından çıkarak o çevredeki evine gittiklerini belirtmiştir.¹³ Burada bahsi geçen Dr. Lütfi ile çalışmamızın konusu olan Dr. Lütfi'nin -Cüneyd Okyay'ın da belirttiği gibi¹⁴- aynı kişi olma ihtimali yüksektir.

1908 tarihine gelindiğinde ise Lütfi Bey'in Paris Dârülfünunu'nda İslam hukuku üzerine dersler verdiği, aynı yıllarda hem Türkçe hem Fransızca olarak Moniteur Ottoman isimli bir gazete çıkardığı görülmektedir.¹⁵ I. Meşrutiyet'in ilanından kısa bir süre sonra, 29 Temmuz 1908'de Fransa'daki "Türk Liberalleri" adına sürgün olarak buldukları Fransa'ya teşekkür etmek için yayınlanan bir bildiri Doktor Lütfi imzasıyla çıkmıştır. Bu bildiri de, farklı dinlere mensup olmalarına karşın hiçbir dogmatik tartışma ile ayrılmadıkları, kendisinin bütün vatandaşlarınca verimli ihtilallerin klasik ülkesi Fransa ve başına teşekkür etmekle görevlendirildiği belirtilmiştir. Taha Toros bildiri de imzası olan Doktor Lütfi'nin Ahmet Rıza kadar Prens Sabahaddin'i de benimseyen, ülkeye döndükten sonra politikayla ilgilenmeyip eğitim alanında çalışan biri olduğunu ifade etmiştir.¹⁶

1908 seçimleri için İzmir'deki seçim hazırlıklarını İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin meşhur isimlerinden Doktor Nazım'ın yürüttüğünü belirten Lütfi Bey, İzmir halkının Doktor Nazım'dan kuşkulması üzerine kendisini telgrafla Avrupa'dan İzmir'e davet ettiğini ve mebus namzetlerini belirlediğini ifade etmiştir. Lütfi Bey bu davet üzerine İzmir'e gelmiş, hatta seçimlerde İzmir'den mebus adayı olmuştur.¹⁷

11 Doktor Lütfi, *Fikr-i Islahat*, Cenevre, 1904, Künye sayfası. Lütfi Bey'in doktora tezinin adı "La Politique Sanitaire Internationale"dir. 225 sayfalık bu tez 1906 yılına ait olup "Z.I. Loufi" adını taşımaktadır. Lütfi Bey'in eşine ithaf ettiği tezinin Ahmet Rıza adına imzalanmış bir kopyası Türk Tarih Kurumu Kütüphanesi'nde, bir nüshası Milli Kütüphane'de bulunmaktadır. Ayrıca eşinin de 1920 tarihli Fransızca bir eseri Paris Milli Kütüphanesi'nde yer almaktadır. Bkz. Ali Birinci, "Dr. Lütfi Hakkında", s. 23; *Milli Kütüphane Kataloğu*, Yer No: 2014 A 14472.

12 "Lütfi Bey'in Tercüme-i Hali", *Alemdar*, s. 1.

13 *İbrahim Temo'nun İttihat ve Terakki Anıları*, Arba Yayınları, İstanbul, 2000, s. 150.

14 Cüneyd Okyay, "Dr. Lütfi'ye Dair", *Toplumsal Tarih*, Sayı 22 (Ekim 1995), s. 62.

15 Doktor Lütfi, *Milliet ve Hükümet*, İstanbul, 1324, Kapak sayfası; "Lütfi Bey'in Tercüme-i Hali", *Alemdar*, s. 1.

16 Orhan Koloğlu, "Osmanlı Telgraf ajansının Kurucusu Salih Gürcü", *Tarih ve Toplum*, Sayı 134 (Şubat 1995), s. 70.

17 Doktor Lütfi, "Nuruosmaniye'den Süleymaniye'ye", *Mizan*, 10 Teşrinievvel 1335, s. 1.

1908 seçimlerinde İzmir’den altı mebus meclise gönderilmiştir. İttihatçı etkisinin yoğun olduğu bu seçimlerde İzmir’den 23 Türk, 8 Rum, 5 Yahudi, 2 Ermeni olmak üzere toplam 38 kişi aday olmuştur. Bu adaylar arasında yer alan Doktor Lütfi’nin isminden Fevzi Çakmak bir çalışmasında bahsetmiştir. Kendisi Doktor Lütfi’den Hizmet gazetesinin 5 Kasım 1908 tarihli sayısına yaptığı referansla “*Doktor İsmail Lütfü Bey*” olarak bahsetmektedir.¹⁸ Ancak Çakmak’ın çalışmasının bir sonraki sayfasında bir doktora tezine yapılan referansta ise bu sefer “*Doktor Lütfi*” olarak geçtiği görülmektedir. Atıf yapılan bu teze bakıldığında İzmir seçimlerinde aday olan kimi kişilerin ya yerel gazete sahiplerine ya da başyazarlarına yazılar yollayarak kendilerini halka tanıtmaya çalıştıkları bilgisi yer almakta ve bu kişilerden biri olarak Doktor Lütfi gösterilmektedir. Bu tezin referansı da yine Hizmet gazetesinin aynı nüshasıdır.¹⁹ Alemdar gazetesinde de İsmail Lütfi şeklinde bahsedilmesi, aynı kişilerin söz konusu olduğunu ama kaynaklarda genellikle ilk adının geçmediğini ortaya koymaktadır.

Doktor Lütfi, seçim programında; mebus olacağı şehrin özel çıkarlarını korumayı en mukaddes görev olarak gördüğünü, memleketinin şan ve şerefini arttırmak, sorunlarını ve işlerini halletmek için bütün gücüyle çalışacağını, milletin hakimiyeti ve hükümetin selametine zarar verecek bütün taarruzlara ve teşebbüslere karşı duracağını vaat etmiştir. Programının İzmir ile ilgili olan kısmında ise; şehre tıbbiye, hukuk ve ticaret mektepleri kurulması, sokakların genişletilmesi ve aydınlatılmasının sağlanması, ulaşım için elektrikli tramvayların kullanılması ve şehrin ticari hayatını geliştirmek için çaba sarf edeceğini ifade etmiştir.²⁰ Seçimler 12 Kasım’da belediye binasında gerçekleştirilmiş, Doktor Lütfi 14 oy aldığı için mebus seçilememiştir.²¹ Lütfi Bey, İzmir’e bağlı kazalarda çoğunluğu kazanmasına rağmen Doktor Nazım ve Doktor Tevfik’in entrikaları yüzünden seçimi kazanamadığını öne sürmüştür.²²

Lütfi Bey, 1909’daki tensikat hadisesinde 11. madde nedeniyle memuriyetten uzaklaştırılmış; ancak Tetkik-i Tensikat Komisyonu ve Şura-yı Devlet Mülkiye Dairesi memuriyetine engel bir durumun olmadığına hükmederek yeni bir göreve başlayana kadar mazuliyet maaşı almasına karar vermiş; ayrıca kendisini siyasi mağdurlardan saymış ve

18 Fevzi Çakmak, *İzmir’in Siyasi Hayatında Seçimler (1908-1945)*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2017, s. 25.

19 Serhan Kemal Saygı, *Meclis-i Mebusan’da İzmir Mebusları 1908-1918*, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ege Üniversitesi, İzmir, 2014, s. 36.

20 Serhan Kemal Saygı, *Meclis-i Mebusan’da...*, s. 37-38.

21 Fevzi Çakmak, *İzmir’in Siyasi Hayatında Seçimler (1908-1945)*, s. 30; Serhan Kemal Saygı, *Meclis-i Mebusan’da İzmir Mebusları 1908-1918*, s. 39.

22 Doktor Lütfi, “Nuruosmaniye’den Süleymaniye’ye”, s. 1.

Avrupa'da firari olarak kaldığı süre emekliliğine sayılmıştır.²³

1910 yılında Lutfi Bey hakkında bir yolsuzluk soruşturması yürütülmüştür. Geniş bir soruşturma raporu hazırlayan Rüstem Bey, Lutfi Bey'in Paris konsolosluğu esnasında kimi önemli evrakı çaldığı, bazı suiistimallerde bulunarak devletten haksız kazanç edindiği ve ceza alması gereken faaliyetlerde bulunduğunu belirtmiştir. Dönemin Fransa Büyükelçisi Naum Paşa raporu Hariciye Nazırı'na göndererek Ahmet Rüstem Bey'den önce Lutfi Bey ilgili tahkikat yapan İstanbulian Efendi'den haberi olmadığını; fakat kendisi İstanbul'da olduğu için istenirse bilgi alınabileceğini, ancak esas olarak Rüstem Bey'in raporundan bir karara varılabileceğini ifade etmiştir.²⁴ Yine bu sıralarda İttihatçıların Lutfi Bey'i ortadan kaldırma kararı aldığı, fakat Fransa'da olduğu için bunu gerçekleştiremediklerini, hakkında birkaç sene boyunca çeşitli tezvirnameler hazırlanmışsa da Şura-yı Devlet Mülkiye Dairesi'nin Lutfi Bey hakkında öne sürülenlerin bir isnat olduğuna karar verdiğini Alemdar gazetesinden öğreniyoruz.²⁵ Belki kendisi hakkında yürütülen soruşturma da bu sürecin bir parçasıydı.

I. Dünya Savaşı arifesinde Osmanlı-Fransa ilişkilerini geliştirmek amacıyla Cemal Paşa'nın girişimleriyle -önce İstanbul şubesi- kurulan Fransa-Türkiye Dostluk Cemiyeti'nin 13 Haziran 1914'teki Paris şubesinin ilk genel kurul toplantısında Paris eski başkonsolosu sıfatıyla Lutfi Bey cemiyetin amaçlarını belirten bir konuşma yapmıştır. Ayrıca cemiyetin Paris şubesinin genel sekreterlik görevini de üstlenmiştir.²⁶ Yine cemiyetin kurulmasıyla aynı amaç doğrultusunda Cemal Paşa'nın Fransa'ya gerçekleştirdiği seyahatte 5 Temmuz'da kendisini Paris Garı'nda karşılayanlar arasında cemiyetin Paris şubesinin kâtabi sıfatıyla Lutfi Bey de yer almıştır.²⁷

I. Dünya Savaşı'nda İtilaf Devletleri'nin Çanakkale cephesinde uğradığı yenilgi sonrasında Türkler aleyhine oluşan hava nedeniyle İsviçre'ye giden Lutfi Bey, Mondros Mütarekesi imzalanana kadar Lozan'da kalmış, mütarekenin ardından İstanbul'a

23 "Lutfi Bey'in Tercüme-i Hali", *Alemdar*, s. 1.

"Lutfi Bey'in Tercüme-i Hali", *Alemdar*, s. 1.

Birinci, Lutfi Bey'in 30 Kasım 1908'de İstanbul'a döndüğünü belirtmişse de ne Alemdar gazetesinde böyle bir tarih yer almaktadır ne de diğer kaynaklarda böyle bir bilgiye rastlanmıştır.

24 Şenol Kantarcı, "Osmanlı'da Onurlu Bir Diplomat ve Milli Mücadele'nin Önemli Bir Siması: Ahmed Rüstem Bey", *Atatürk Yolu Dergisi*, Sayı 42 (Kasım 2008), s. 254-255.

25 "Bir Hakikat", *Alemdar*, 10 Temmuz 1335 (1919), s. 1.

26 Salih Tunç, "I. Dünya Savaşı Yaklaşırken Osmanlı-Fransız İlişkilerinde Yakınlaşma Girişimleri: Fransa-Türkiye Dostluk Cemiyeti ve Cemal Paşa'nın Paris Seyahati", *OTAM*, Sayı: 25 (Bahar 2009), s. 192-193.

27 Salih Tunç, "I. Dünya Savaşı...", s. 196. Birinci, Tark Zafer Tunaya ve Fethi Tevetoglu'ndan naklederek her ne kadar cemiyet ile ilgili diğer bilgileri doğru vermişse de cemiyetin 1919 yılında kurulduğunu belirtmiştir. Ancak yukarıda da belirtildiği üzere bu tarih yanlıştır. Bkz. Fethi Tevetoglu, *Milli Mücadele Yıllarındaki Kuruluşlar*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1988, s. 60.

gelmiştir.²⁸ 23 Nisan 1919'da emekli olan Kasım İzzeddin'in yerine Hudud-u Sıhhiye Müdürü olmuştur.²⁹ Ancak Hudud-u Sıhhiye Müdüriyet-i Umumiyesi'ne tayin edilmesine rağmen İngiliz denetleyici Tompson ile Baş Tercüman Ryan isimli kişiler Bab-ı Ali'ye gelerek Lütfi Bey yerine kendi adamlarından birini tayin ettirmiştir.³⁰ Alemdar gazetesi ise, 20 Nisan tarihli bir haberde en mümtaz hariciyecilerden biri olarak nitelendirdiği Dr. Lütfi'nin Sıhhiye Nezareti Vekaleti'ne tayin edileceği bilgisini vermiştir. “İktidarı ve meziyeti herkesçe malum olan” Lütfi Bey'in bu görevde barış yapılarına kadar kalacağı, barış anlaşması yapıldıktan sonra önemli hariciye sefaretlerinden birine tayin edileceği belirtilmiştir.³¹

İzmir'in Yunanlılar tarafından işgali üzerine İstanbul'daki İzmirli, şehirlerini işgalden kurtarmak için izlenecek yolu saptamak amacıyla 20 Mayıs 1919'da Sirkeci'deki Ali Efendi Tiyatrosu'nda bir araya gelmiştir. Yaklaşık 300 İzmirli katıldığı toplantıda altı kişilik bir idare heyeti seçilmiştir. Bu heyette; Hacim Muhittin Çarıklı, Dava Vekili Ahmed Ramiz, Milli Mensucat Müdürü Şükrü, Bahri Sefid Oteli sahibi Rodoslu Ali Bey ve Hilmi Bey ile beraber Lütfi Bey de yer almıştır. İdare heyeti ertesi gün sabah ve öğlen yapılan toplantılarda cemiyetin adının Aydın Vilayeti Muavenet-i Hayriye Cemiyeti olmasına karar vermişse de ilerleyen günlerde üyeler arasında yaşanan görüş ayrılıkları nedeniyle cemiyet bir süre sonra dağılmıştır.³² Hacim Muhittin Çarıklı'nın anlarından toplantının ilk gününden sonra cemiyetin herhangi bir faaliyetinin olmadığı anlaşılmaktadır. Hacim Muhittin, 25 Mayıs'ta Lütfi ve Şükrü Beyler ile görüşmüş, Lütfi Bey'in Avrupa'ya gitmek ve kendisini olduğundan önemli göstermek için propaganda yaptığını öne sürmüştür. Ayrıca Lütfi Bey'in, Ali Kemal Bey'in cemiyet için para vereceğini iddia ettiğini belirtmiştir.³³ 31 Mayıs'ta ise Hacim Muhittin ile Ramiz Bey Zaman ve Vakıf gazetelerinde yayınlanması için bir istifa varakası yazarak cemiyetten ayrılmışlardır.³⁴

Cemiyetin dağılmasının ardından Lütfi Bey, Ekim ayında İstanbul'da Mizan gazetesini neşretmeye başlamıştır. İlk sayısı 8 Ekim 1919'da çıkan gazete Fransız sansürünün Kasım 1919'daki tezkeresiyle kapatılmıştır.³⁵

28 Doktor Lütfi, *Siyaset-i Milliye ve İktisadiye*, s. 9.

29 BOA, *Dahiliye Nezareti Kalem-i Mahsusa Müdüriyeti (DH.KMS.)*, 65-16/3-1 (22 Recep 337).

30 Doktor Lütfi, *Siyaset-i Milliye ve İktisadiye*, s. 11.

31 “Doktor Lütfi Beyefendi”, *Alemdar*, 20 Nisan 1335 (1919), s. 1.

32 Şerafettin Turan, *Türk Devrim Tarihi 1. Kitap*, Ankara, Bilgi Yayınevi, 1991, s. 274.

33 *Balıkesir ve Alaşehir Kongreleri ve Hacim Muhittin Çarıklı'nın Kuvâ-yı Milliye Hatıraları (1919-1920)*, Ankara, Ankara Üniversitesi Yayınları, 2014, s. 6.

34 *Balıkesir ve Alaşehir Kongreleri...*, s. 7.

35 Doktor Lütfi, *Siyaset-i Milliye ve İktisadiye*, s. 11; *Mizan*, 8 Teşrinievvel 1335, s. 1.

1927-1928 ve 1928-1929 akademik dönemlerinde eğitim gördüğü Paris Üniversitesi Hukuk Fakültesi'nde kimi ücretsiz dersler vermiştir. Kendisi "*Paris Hukuk Fakültesi Doktoru, Tıp Doktoru, Türkiye'nin Eski Paris Başkonsolosu Z.I. Lütfi*" olarak tanıtılmıştır. 1927-28 döneminde verdiği derslerin 26 Mart 1928 Pazartesi günü saat 17.00'da 1. Amfi'de başlayacağı ve her Pazartesi aynı saatte yapılacağı belirtilmiştir. "*Türkiye Cumhuriyeti'nin Yeni Kanunları*" üst başlığı ile verdiği derslerin ana konuları şu şekildedir: Türkiye'de Müslüman Hukukun Sona Erme Nedenleri-Mevcut Yasaların Kaynakları-Yargı, Aile ve Devletin Düzenlenmesi-Ticaret Hukuku: Şirketler-Yeni Kanunların Yasal ve Uluslararası Sonuçları.³⁶

1928-1929 döneminde verdiği dersler ise 30 Ocak 1929 Çarşamba günü saat 16.00'da 1. Amfi'de yapılmış ve her Çarşamba aynı saatte devam etmiştir. Bu dönemki derslerin üst başlığı "*Türkiye Cumhuriyeti'nin Yeni Ticaret Mevzuatı*" olup ana başlıkları da şunlardır: Cumhuriyet Öncesi Ticaret Rejimi-Ulusal Ticari Mevzuatın Birleştirilmesi-Uluslararası Anlaşmalar-Yabancı Şirketleri ve Sigorta Şirketlerini Düzenleyen Mevcut Yasalar-Türkiye ve Milletler Topluluğu-Uluslararası Ticaret İlişkilerini Basitleştirme Çabaları.³⁷

Lütfi Bey'in 1924 tarihli Siyaset-i Milliye ve İktisadiye isimli eserinden önce basılmış diğer eserleri sırasıyla şunlardır: Anadolu'da Vefeyat (Türkçe), İttihad-ı İslam (Türkçe), Fikr-i Islahat (Türkçe), Millet ve Hükümet (Türkçe), Türkiye'nin Halet-i Siyasiyesi ve Zümre-i Ahrar (L'etat Politique de la Turquie et le Parti Liberal), (Fransızca, Paris-1903)³⁸, Beynelmillel Siyaset-i Sıhhiye (Fransızca), Mukaddime-i Hukuk-u İslam (Fransızca). Söz konusu eserinden sonra basılacak eserleri ise şunlar olarak gösterilmiştir: Cumhuriyet ve Halkçılık, Mücadele-i Milliye ve Mücahidlerimiz (Türkçe ve Fransızca), Cumhuriyet ve Muhalefet-i Meşru.³⁹

Toplumsal Tarih dergisinde Dr. Lütfi ile ilgili çıkan ilk yazıda Lütfi Bey'in Millet ve Hükümet adlı eserinin çevirisi verilmiştir. Söz konusu eser önce Paris'te, daha sonra çeşitli düzeltmelerle İstanbul'da basılmıştır. Yazar, çalışmanın dipnotunda Emir Bedirhan isimli bir eserde Lütfi Bey'e ait olabileceğini ifade etmiştir.⁴⁰ Bunun üzerine yine aynı derginin bir başka sayısında yer alan bir makalede *Emir Bedirhan* isimli

36 *Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA)*, 30.10.00.00/244-648-25-1.

37 *BCA*, 30.10.00.00/244-648-25-2.

38 Mehemed Malmisanij, "Emir Bedirhan Kitabı ve Yazarı", s. 64.

39 Doktor Lütfi, *Siyaset-i Milliye ve İktisadiye*, s. 32.

40 Mustafa Şahin, "Millet ve Hükümet", *Toplumsal Tarih*, Sayı: 9 (Eylül 1994), s. 49-50.

kitabın yazarının değil ama naşirinin adının Lütfi olduğu, ancak bu Lütfi'nin -bu çalışmanın da konusu olan- Dr. Lütfi olamayacağı kanıtlarla ortaya konmuştur.⁴¹ Lütfi Bey ile ilgili en ayrıntılı bilgiyi edindiğimiz yazı bu derginin 18. sayısında çıkan Ali Birinci'ye aittir.⁴² Cüneyd Okyay ise Lütfi Bey'in Siyaset-i Milliye ve İktisadiye isimli eserinin özeti mahiyetinde bir çeviri sunarak Lütfi Bey ile ilgili bilgilere katkı yapmıştır.⁴³

Lütfi Bey'in aşağıda günümüz Türkçesine aktarılan bu eserinin Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM) Kütüphanesi⁴⁴ ve Atatürk Üniversitesi Kütüphanesi Seyfettin Özege Koleksiyonu'nda birer nüshası mevcuttur. Bu çalışma için her iki nüshadan da faydalanılmıştır. Zira Seyfettin Özege Koleksiyonu'ndaki nüshanın sonunda Lütfi Bey'in basılmış ve basılacak eserlerinin bir listesi varken TBMM'deki nüshasında bu yoktur. Ayrıca bir nüshada silik çıkan ve bu yüzden okunamayan bazı kelimeleri diğer nüshadan okumak mümkün olmuştur. Ancak yine de her iki nüshada da silik çıkmasından dolayı okunamayan bir kelime“.....” işareti ile gösterilmiştir. Köşeli parantez içerisindeki kelimeler ise metindeki Osmanlıca kelimelerden bazılarının günümüz Türkçesindeki karşılığı olup okuyucunun metni anlamasını kolaylaştırmak için tarafımızca eklenmiştir. Ayrıca metinde ayrı ayrı yazılmış kimi paragraflar konu ve anlam bütünlüğü göz önüne alınarak yine tarafımızca birleştirilmiştir. Bazı paragrafların aralarında yer alan Ayyıldız işareti ise eserin orijinalinde yer aldığından aslına sadık kalmak amacıyla tercüme edilmiş haline de eklenmiştir.

Görüldüğü gibi Lütfi Bey'in hayatı ve faaliyetleriyle ilgili hala boşluklar mevcuttur. 1990'lı yıllardaki Toplumsal Tarih dergisindeki yazılar ile kendisi ve bazı faaliyetlerinden haberdar olduğumuz, gerek yukarıda aktardığımız bilgiler gerek çevirisini sunduğumuz eseriyle bunlara belirli bir ölçüde katkıda bulunduğumuzu ümit ettiğimiz Lütfi Bey hakkında ilerleyen zamanlarda yapılacak benzer çalışmalar ile daha fazla bilgi edinilebilecek ve görüşleri hakkında daha derinlemesine yorumlar yapılabilecektir.

41 Mehemed Malmisanij, “Emir Bedirhan Kitabı ve Yazarı”, *Toplumsal Tarih*, Sayı 12 (Aralık 1994), s. 63-64.

42 Ali Birinci, “Dr. Lütfi Hakkında”, s. 23-24.

43 Cüneyd Okyay, “Dr. Lütfi'ye Dair”, *Toplumsal Tarih*, Sayı 22 (Ekim 1995), s. 60-62.

44 Bu eseri yüksek lisans döneminde seminer ödevi olarak vererek ilk defa Lütfi Bey ile tanışmaya vesile olan ve bu çalışmanın tabir-i caizse tohumlarını atan hocam Nejdî Bilgi'ye teşekkür ederim.

Türkiye Cumhuriyeti
Siyaset-i Milliye ve İktisadiye

Müellifi:
Paris Baş Şehbender-i Sabık
Doktor Lütfi

Paris ulûm-u siyasiye mektebinden mezun, Paris Dârülfünunu Hukuk Fakültesi'nin lisansiyeye diplomasıyla ulûm-u siyasiye ve iktisadiye doktora rûûsunu haiz ve tabib

Birinci Tab'
S. C.
118

Matbaa-ı Milli
İstanbul-Cağaloğlu yokuşu numara 38
1340

Türkiye Cumhuriyeti
Siyaset-i Milliye ve İktisadiye

Müellifi:
Paris Baş Şebender-i Sabık
Doktor Lütfi

Paris ulûm-u siyasiye mektebinden mezun, Paris Dârülfünunu Hukuk Fakültesi'nin lisansiye diplomasıyla ulûm-u siyasiye ve iktisadiye doktora rûûsunu haiz vetabib

Birinci Tab'

Matbaa-ı Milli
İstanbul-Cağaloğlu yokuşu numara 38
1340

Doktor Lutfi Bey

Cumhuriyet ve halkçılık – İhtilafat-ı nesliye ve lisaniyenin siyaset-i umumiye ve iktisadiye üzerindeki tesiri – Bir milletin yaşayabilmesi neye mütevaffıktır [bağlıdır] – Türk vatanperverleri – Fırka-i ahrarın adem-i muvaffakıtına sebep ne? – Anasır-ı gayr-i Müslimenin Türkiye’ye ve Türklüğe olan mazarratları [zararları] –Muzurus Dikis ve hembası [arkadaşları]– Osmanlı İmparatorluğu’nun siyaseten ve iktisaden iflasına sebep nedir? –İttihat ve Terakki ve Hürriyet ve İtilaf – Millicilik nasıl başladı? –Erzurum ve Sivas kongreleri – Son inkılap nasıl doğdu? – Milletlerin teracim-i ahvali –Cemiyet-i ibtidaiyede milletler –Ezmine-i kadimede [Eski çağlarda] hükümdarlar mutlakiyet-i idare ve hakimiyet-i milliye –Bir milletin terakkî ve tealisi [ilerlemesi ve yükselmesi] neye mütevaffıktır?

Cumhuriyet; hakimiyet-i milliye usulüne istinad eden en müterakki milletlerden halkçılık^{45*} ve “demokrasi” prensiplerini müdrük ve bu esaslara müstenid kavanin ile teşkilat-ı iktisadiyesine sahip memleketlere mahsus mütekamil bir şekl-i hükümettir.

Bir memleketin teşkilat-i iktisadiyesi o memleketin istiklaliyet-i siyasiyeye mazhariyetiyle mümkündür. Yani bir milletin teşkilat-ı iktisadiyesi o milletin hakimiyet-i siyasiyeye malik olmasına, ceddi, müstakil bir devlet şeklini alabilmesine mütevakkıftır.

Anasır-ı muhtelifeden mürekkeb olan Osmanlı İmparatorluğu’nun istiklal-i siyasi ve iktisadisine mani olarak ihtilafat-ı nesliye ve lisaniyeden ziyade din meselesi ona soruluyordu.

Türkler yalnız Kuran-ı Kerim’in ahkâmını bilatağyir [değiştirmeden] kabul, Bab-ı Ali hükümeti de teşkilatını dine istinad ettirerek terakkiyat-ı hazıra-ı medeniyeyi kavaid-i dünyaya muhalif addettiğinden anasır-ı Hıristiyanıye bundan mutazarrır oluyor [zarar görüyor] deniliyordu. Bunu vesile ittihaz eden düvel-i ecnebiye Türklerin tümünden ve terakkisine mani olmak için memleketimiz hakkında oynadıkları teşvikat-ı hafıye rolleri ile anasır-ı Hıristiyanıyeyi aleyhimize kıyam ettiriyor [ayaklandırıyor] ve Osmanlı İmparatorluğu’nun inkisamına [bölünmesine] çalışıyorlardı ki Sisam, Cebel-i Lübnan, Karadağ, Bulgaristan ilh... gibi memalikin Osmanlı İmparatorluğu’ndan ayrılması bu politikanın neticesidir. Hatta vaktiyle Avrupa siyasi taksimatı da milletleri Hıristiyanlık ve Hıristiyanlık harici namlarıyla tefrik eylediğinden [ayırıldığından] Türklere karşı bir nevi adavet [düşmanlık] politikası takip olunuyordu.

İhtilafat-ı nesliye ve lisaniyenin bir milletin siyaset-i ..... ve iktisadiyesi üzerine olan tesiri o memlekette meskûn anasırın vicdan-ı milli ve hissiyat-ı milliyelerinin

45 * Cumhuriyet ve halkçılık namındaki eserimizde tafsilat verilecektir.

derecesiyle mütenasiptir [uyumludur]. Maattessüf Osmanlı İmparatorluğu'nda bu meseleye ehemmiyet verilmemesi Osmanlı anasırlarının, hatta Müslüman olanlardan bazılarının Türkiye'den ayrılarak birer idare-i mümtaze [imtiyazlı idare] teşkil etmelerine sebep olmuştur. Her şeyde olduğu gibi bu ihtilafat-ı nesliye ve lisanîye nazariyesinin de istisnaları vardı ki buna İsviçre düvel-i müttehidesi [birleşik devletleri] büyük bir misal irae edebilir [gösterilebilir].

İsviçre'de öyle kuvvetli bir hissiyat-ı milliye vardır ki ihtilafat-ı diniye ve lisanîye ve hatta bazen ihtilafat-ı siyasiyeye rağmen heyet-i müttehidenin mevcudiyeti asla mevki-i bahse konmamış ve orada siyasi ve iktisadi şayan-ı hayret bir faaliyet-i hayatiye meşhud olagelmıştır [gözlenegelmiştir]. Çünkü bir memleketin kanun-u terakkiyi takip edebilmesi, yani yaşayabilmesi için o memlekette:

Evvela: Vahdet-i hissiye ve hissiyat-ı milliye,
Saniyen: Muhabbet-i vataniye,
Salisen: İstidad-ı terakki,
Rabian: Menafi-i şahsiyenin menafi-i umumiyyeye fedası,

Hamsen: Adalet-i içtimaiyyeye ait bir vahdet-i hissiye gibi bir takım şeraitin bulunması ve o milletin kendi ihtiyacat-ı asliyesini harice, ecanibe [yabancılara] muhtaç olmaksızın kendi muhitinde tedarik ve mahsulât-ı ibtidaiyesini bizzati' mâl edebilmesi gibi evsafın [vasıfların] vücudu lazımdır. Bu evsaf, bu şerait dahilinde birer kanun tahvil ve inkılap takip ederek feyz almış, ilerlemiş olan Avrupa memalik-i mütemeddinesi [uygar Avrupa ülkeleri] gibi memleketimizin de bu feyzden, bu terakkiden hissedar olabilmesi, bizde de halkın bu ihtiyacat, bu şerait hakkında bir fikir edinmesi için Türkiye'de dahi yarım asırdan beri inkılap nişaneleri başlamış ve bu meyanda memleketine cidden hizmet etmek isteyen ve hatta bu büyük maksat uğrunda feda-yı hayat eden birçok vatanperverler de yetişmiştir.

Bir milletin tenviri [aydınlatılması], terakkisi emrinde en ziyade hizmet edenler o memleketin zümre-i ahrarı olduğundan biz burada Türk vatanperverlerinin son yirmi beş senelik şeklini ve hizmetini kısacık gözden geçirmek isteriz.

Filhakika bundan yirmi beş sene evvel bizde teceddüd [yenilik] ve terakki fikirlerine çağır açan erbab-ı kalemin yazılarına karşı vicdan-ı milli büyük bir iştiyak [şevk], büyük bir rağbet göstermeye başlamış ve bu hâl fikr-i hareketi, fikr-i feyz ve terakkiyi ezhan-ı umumiyyede [umumi zihinleri] beslemeye başlamıştı. Vicdan-ı umumiyyede bu gibi ekabir-i millete karşı derin bir hürmet, bu zümrenin hissiyat ve efkârına karşı büyük bir inhimak

[düşkünlük], bir rağbet mevcut iken Sultan Hamid'in etrafını kuşatan Bab-ı Ali'yi avuçları içine alan bir takım eşhas mevki-i istibdadın tehdit edilmiş olmasından telaşa düşerek zümre-i hürriyetten bir kısmını yukarıda söylediğimiz şerait-i milliyeden, ezcümle ciddi bir muhabbet-i vataniyenin fıkdanına mebni [bulunmamasına dayanan] atiyeler [hediye-ler], memuriyetlerle sükûta mecbur ve bu teklifi kabul etmeyenleri cinayet mahkemeleri vasıtasıyla mahkûm ettirmeye başlamış ve bu sebeple bizdeki zümre-i hürriyet gerek harîçe gerek dahilde na-kabil-i itimad [güvenilmesi mümkün olmayan] bir şekil almıştı.^{46*}

Milletin fırka-yı ahrara iltihak eden yabancı, sahte ahrar yüzünden münselib [kalmamış] olan itimat ve emniyeti bilahare Avrupa'ya iltica eden bazı ekabir-i memleketin teşebbüsât-ı ciddiyesiyle 1901'de Paris'te teşekkülüne muvaffak olduğumuz Osmanlı Kongresi neticesinde vatanımızın istiklal-i tammı için ittihaz edilen mukarrerat [alınan kararlar] ve intihab olunan heyet-i daime, Trablusgarp'ta bulunan merhum Recep Paşa'nın dahi iştirakiyle dahili bir hareket-i azime icra edebilecek bir kuvvete istinad etmiş ve dahildeki hareket-i azimeye, inkılabı yakından nezaret etmek üzere Atina'ya giderek işe başlamış iken heyet arasında zuhur eden ihtilafat neticesinde ve bahusus aza meyanında bulunan (Vasilaki Muzurus) namındaki Hıristiyan vatandaşımızın entrikası ve yine bu heyet azasından merhum İsmail Kemal Bey'in ilkaatı [bırakması] neticesi olarak bu cemiyet de dağılıvermiştir. Ahrar-ı memleketin fedakârlığıyla vücuda gelen bu cemiyet Osmanlı anasır-ı Hıristiyanisinden olup gizlice Yunanistan'a hizmet eden bu Muzurus Dikis^{47*} yüzünden hiçbir hizmet görememiştir. Bu cemiyet dağıldıktan sonra ahrar-ı memleket, bir taraftan Sultan Abdülhamit hükümetinin entrikası, diğer taraftan Osmanlı anasır-ı gayr-i müslimesinin desiseleri [oyunları] yüzünden ittihat edemeyerek müteferrik [dağınık] bir surette hizmet-i vataniyelerine devam edegelmişlerdir.

46 *Bu gibi mahkumiyetlerin bir numunesi olmak üzere Dersaadet cinayet mahkemelerinin ilam-ı suret-i musaddakesinin [doğrulanmış] hülasasını aynen derc ediyoruz.

Dersaadet Cinayet Mahkemesi İlam-ı Hülasası

Londra'ya firar ile orada fesad-amiz gazete çıkarmak niyetinde bulunduğu ve erbab-ı fesad ile muhabere ettiği iddiasıyla müttehem bulunan [itham edilen] Doktor Lütfi hakkında icra kılınan muhakeme neticesinde merhumun bazı refikasıyla Londra'da Türkçe ve Arapça ve İngilizce olarak fesad-amiz gazete çıkarmak niyetinde bulunduğu ve erbab-ı fesad ile muhabere ettiği ve kendisinin erbab-ı fesaddan olduğu komisyon-u mahsusanın mazbatası mündericatu ile tebeyyün ettiğinden [anlaşıldığından] merhumun ehl-i fesaddan olmak üzere mücrimiyetine [suçluluğuna] ve kanun-u cezanın elli sekizinci maddesinin birinci fıkrası hükmüne tevfikân müebbeden kalebed edilmesine ve otuz birinci madde-i kanuniye mucibince hukuk-u medeniyeden biliskat mücevvez [caiz görülüp izin verilmiş] emvalinin idare ettirilmesine 4 Ağustos 317 tarihinde bilittifak karar verildiği kayden anlaşılmıştır.

Cinayet Mahkemesi Mührü

İmza

Hulusi

İmza

Baş Katip

Ahmed Nuri

47 *Muzurus Dikis, Harb-i Umumi İbtidasında Paris'te Şerif Paşa ile birleşerek Fransa hükümetine esamisi [isimleri] mahfuz vatandaşlarımız hakkında casusluk etmek suretiyle fenalık ettiği gibi mütarekeyi müteakip de Venizelos tarafından Fener Patrikhanesi'ne müşavir-i siyasi tayin olunarak İstanbul'da senelerce Yunan propagandası idare eylemiştir.

1324-1908 inkılabı, Meşrutiyet'in ilanı suretiyle milletin yüzünü güldürmüş ise de mateessüf İttihat ve Terakki namı altında zuhur eden ve bir nevi çetecilikle icray-ı hükümet eyleyen cemiyet Osmanlı İmparatorluğu'nun siyaseten ve iktisaden iflasına ve milyonlarca evlad-ı vatanın mahvına sebep olmuştur.

1901'de Paris'te inikad eden Osmanlı Kongresi tarafından intihab edilen bir heyetin hiçbir iş görmeden dağılmasına o heyet azasından olan Muzurus Dikis nasıl sebebiyet vermiş ise ilan-ı meşrutiyeti müteakip de İttihat ve Terakki mütehayyizanından [ileri gelenlerinden] ve Meclis-i Mebusan azasından iken memleketimizde milyonlar kazandıktan sonra İtalyan tabiyetine geçen bir Musevi ile Rusya sefarethanesi baş tercümanı ve İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin müşavir-i hassı, yine Musevi Kumandan Mandelstam gibi Türklüğe yabancı muzır eşhas^{48*} koca Osmanlı İmparatorluğu'nun bugünkü hal-i müessifi için en büyük amil olmuşlardır. Bu meyanda Balkan Harbi esnasında Harbiye Nazırlığı makamına getirilen Gabriel Noradunkyan'ı da unutmamak iktiza eder.

48 *Yabancı anasır içinde mahirane bir tarzda Türklerin mahvına çalışanların en kötülere Yahudilerdir. Bu meyanda Emanuel Karasu İtalyanlarla, Rus baş tercümanı Ruslarla, eski hahambaşı – vaktiyle İstanbul'da Amerika sefiri olan Musevi Morgentau'yla birlikte Amerikalılarla, Cavit Bey Fransız Musevi ve fran-masonlar ile çalışmakta idiler. Cavit Bey'in en büyük hamisi Valyom memleketimizdeki Fransız müessesat-ı maliyesine riyaset eden Musevi bir Fransız vasıtasıyla gayet saf ve hissiyatına mağlup Fransızları aleyhimize teşvike çalışmaktadır ki İsmet Paşa'nın Lozan muahedesinin tasdiki hengamında Büyük Millet Meclisi'ndeki bu son zata ait imaları da bu hakikati gösterir.

Cavit Bey'in hemcinsi olan Almanya esbak-ı Maliye Nazırı Doktor Helfrih vasıtasıyla Almanya'da aynı suretle birçok istikrazlar akd eylemiş ve Alman sermayedarlara hazine-i devlet için zararlı ve sermayezadeler için çok karlı şerait ile İstanbul Bayezid, Şişli metropolitanı, Şişli Büyükdere tramvayı ve emsali gibi imtiyazlar vermiş ve bu suretle Alman mehafil-i maliyesinin de Fransız mehafil-i mühimme-i maliyesi gibi müzaheret-i kaviyesini [kuvvetli desteğini] şahsı için temin eylemiştir. Büyük sermayedarların siyaset-i düveliye üzerindeki nüfuz-u fevkaladesini bilenenler Cavit Bey'in menfaatlerine bu kadar bu kadar hizmet eylemiş olduğu bu büyük sermayedarlar vasıtasıyla icra edebileceği telkinat-ı muzıranın ehemmiyetini takdir ederler.

Hissiyatına mağlup olarak dostunu ve düşmanını tanımak hususunda Fransızların öteden beri devam eden hataları nazar-ı dikkat celb eylemektedir.

Fransa hükümeti Harb-i Umumi esnasında maddi istifade için kendilerine casusluk eden bazı Türk vatandaşlarımızı! ilkaatıyla mecburen Fransa'da kalan Türkler hakkında tedabir-i şedideye [şiddetli tedbirlere] tevessül etmiş [başvurmuş] ve bu Türkleri güya İttihat ve Terakki'ye mensup oldukları için bu tedabir-i şedideye mecbur kaldığını ilan eylemiştir. İttihat ve Terakki'nin en büyük ve müteneffiz [nüfuzlu] azasından ve Talat'ın meşhur hasmı Cavit Bey Fransızların bugün en büyük dostları meyânında addediliyor. Bizim gibi Fransa'da tahsil ve yirmi sene ikamet eden hakiki Fransız dostlarının düşman telakki edilmesinde kendilerinin gafletini gösterir ki atide irae ettiğimiz misal buna bir delildir.

Harb-i Umumi esnasında Çanakkale hezimetini müteakip Türkler aleyhindeki galeyan sebebiyle İsviçre'ye geçmiş ve mütarekenin akdine kadar Lozan'da kaldıktan sonra memleketime avdet eylemişim.

Aradan bir sene müürundan sonra bazı Fransız zabitanın aleyhimde idare-i kelim ettiklerini işittim. Bilhare mülga Harbiye Nezareti Hukuk Müşaviri Hirenç Efendi, Fransa hükümeti tarafından aleyhimde bazı tedabire tevessül olduğunu ve bunu Fransız baş tercümanından işittiğini söyledi. Bunun üzerine sefarette gittim, meseleyi sordum. Baş tercüman Mösyö Göiyne meseleyi bittahiksiz Harb-i Umumi esnasında Berlin Baş Şehbenderliği'nde bulunduğunuz sırada Fransa aleyhinde bulunmuş ve binaenaleyh Fransa'ya gidememek üzere siyah listeye dahil olunuz, dedi.

Filhakika, Harb-i Umumi bidayetinde Altıncı Daire-i Belediye Müdürü Hukuk Doktoru Lütfi Bey namında bir zat Berlin Baş Şehbenderliği'ne tayin olunarak mütareke ibtidalarında orada vefat ve cenazesi İstanbul'a nakil edilmiştir. Halbüki Harb-i Umumi esnasındaki Fransa istihbarat idaresi, bazı eşhasın entrikası ile bu Lütfi Bey'i ben zannederek bu yolda bir rapor göndermesi sebep olduğu tezahür eylemiştir.

Bu halde ciddi ve namuslu olup vatanıyla Fransa arasındaki hüsn-ü münasebeti muhafaza ve teyit ve takviyeye sarf-ı mesai eden bizler gibi Türkleri takdire parti mücadeleti dolayısıyla Fransa'da ehl-i vazifedar bulunmaması yüzünden Türkiye'nin yahut Türklerin Fransa'ya düşman addedilmesi gafleti bize mi yoksa Fransa'nın rical-i devletine mi atfedilmelidir?

Mütarekenin akdini müteakip sükût eden İttihat ve Terakki'nin şerrinden kurtulan efrad-ı millet geniş bir nefes almaya başlayacağı bir sırada milletin başına daha püsküllü bela olarak Hürriyet ve İtilaf namı altında musallat olan hamiyet-i^{49*} millete istinad edeceği yerde Türklüğün ve Müslümanlığın hasm-ı bîamanı [amansız düşmanı] olan İngilizlere istinad ederek Meclis-i Mebusan'ı fesih ettirmek, Kuva-yı Milliye'ye halife ordusu namı altında o mecnun Damat Ferit'in ilkaatıyla vatandaşlarımızı yekdiğerine kırdırmak gibi hıyanet-i vataniyeye cüret ve İstanbul hükümetini İngilizlerin eline teslim etmek gibi şayan-ı affi olmayan ceraimi irtikab eylemişlerdi. Büyük memurların azil ve nasbı [tayini] hep İngilizler tarafından icra edildikleri gibi sıhhiye ve polis müdüriyet-i umumiyeleri de tamamen İngilizlerin elinde idi.^{50**} İşte bu gibi hâlât ve anasır-ı ecnebiyenin memleketimiz hakkında besleyegeldikleri fikr-i sakim [sakat fikir] ve İzmir'in işgali gibi milletin hayatına taalluk eden vaka', ruh-u millette derin bir infial uyandırarak sırf Türklerin prensipleri üzerine hakiki bir milliyet politikası takibine mecburiyet hasıl etmiştir.

Bu tehlikelere karşı memleketin müdafaası için ilk defa mücahid-i muhterem Kazım Karabekir Paşa ve refika-yı muhteremesinin teşebbüsüyle Erzurum'da in'ikad eden kongreye o sırada memuren Anadolu'ya geçen Gazi Mustafa Kemal Paşa hazretleri de iştirak eylemiştir.

Gazi Paşa hazretleri bilahare Sivas Kongresi'ni akdederek Misak-ı Millimizi tespit ve hiç yoktan ordular vücuda getirmek ve yeniden Anadolu'da bir Türk devleti teşkil etmek suretiyle Yunan ordularını sevgili topraklarımızdan tard ve denize dökmek gibi harikalarla muzafferiyetimizi temin ve milletimizi bugünkü inkılab-ı mes'uda nail etmiş ve Türkiye Cumhuriyeti'nin banisi ve ilk reisi olmuştur.

Müşarünileyh ile refika-yı muhteremesinin hizmetini Erzurum ve Sivas kongreleriyle Sakarya, İnönü ilh... muharebelerinin safahatini ve kumandanlarımızın teracim-i ahvalini Türkçe ve Fransızca olarak ayrı bir kitap şeklinde neşredeceğim için şimdilik bu hususta tafsilat vermektan sarf-ı nazar ediyorum.

49 *1335 senesinde neşretmekte iken Fransız sansürünün Teşrin-i Sani 1919 tarihli tezkeresiyle duçar-ı tatil olan Mizan gazetesinin 10 Teşrin-i Evvel 1335 tarihli nüshasında Nur-i Osmaniye'den Süleymaniye'ye serlevhali makalemde bu iki cemiyetin memlekete olan mazaratlarından bahis eylemişim.

50 **Polis müdüriyet-i umumiyesine elyevm [bugün] hal-i firarda bulunan Nureddin ve Hasan Tahsin Beyler tayin ettirilmişti.

Düyun-u Umumiye komiserliğine tayin edilen Ragıp Bey vazifesine mübaşeret edeceği [başlayacağı] esnada Düyun-u Umumiye İngiliz Daineler Vekili Balzat, Bab-ı Ali'ye gelerek bu tayine mani olması, Hudut-u Sıhhiye Müdüriyet-i Umumiyesi'ne tayin edildiğim halde İngiliz sansörü Tompson ile Baş Tercüman Ryan Bab-ı Ali'ye gelerek yerime kendi adamlarından birini tayin ettirmesi gibi.

Gazi Paşa hazretleri ve refika-yı muhteremesinin teşebbüsleriyle başlayıp irade-i milliyenin mahsulü ve milletin fedakarlığı semeresi olarak vücuda gelen bu inkılap milletin refah, saadet ve selametini tamamıyla temin edebilmesi siyasi ve iktisadi ıslahata teşebbüsle mümkün olabilir.

Bu ıslahata teşebbüsle beraber inkılabımızın inkılabat-ı fikriye ve maneviyeden doğduğunu ve bundan dolayı ilelebet payidar olacağını bilfiil ispat etmek icap eder. Çünkü devletimizi metin esaslara ve temellere istinad ettirmek mecburiyetindeyiz. Ancak bu gibi sağlam esaslara istinad ederek kuvvet bulan bir devlet, memleketin ba- is-i hayatı olur ki, bizim de vatan ve milletimiz namına temenni ettiğimiz hakiki inkılap bu misillü inkılapdır. Hükümet-i cumhuriyemizin de buna ehemmiyet vereceği muhakkaktır.

Milletlerin teracim-i ahvali, takip etmiş ve edegelmış oldukları kavanin-i inkılabiye, yani maddi ve manevi tahavvülât [değişimler] tetkik edilirse bu tahavvülâtın bir kısmının bir takım tahavvülât-ı tabiiyeden, yani edvar-ı inkişafiyeden [gelişme devirlerinden] ve diğer kısmının da bir takım tebeddülât-ı mücbireden [zorlayıcı değişikliklerden], yani inkılaptan ibaret olduğu görülür.

İnkişaf, inkılabı intac eder [doğurur] ve bu inkılap da bir inkılab-ı müstakbele mader olacak yeni fikirler tevlid eder. Her yeni fikir bir ihtiyâr ve arzu neticesi olduğu gibi her inkılap da mutlaka bir inkişaf neticesi vukua gelir. Bunu yazmaktan maksadımız, Avrupa ve Amerika'da yapılan propagandalarla iddia edildiği gibi inkılabımız, millete cebren kabul ettirilmiş bir tahavvülden ibaret olmayıp bir devre-i inkişafiyeye neticesi olarak ruh-u milletten doğmuş olduğunu ispat etmektir. Bunun muhassenatını [hayırlı ve yaralı işler olduğunu] vatandaşlarımızın henüz nur-u maariften mahrum olan aksamına kadar teşmil etmek [genelleştirmek] lazımdır. Eğer inkılap milletin mahsül-ü fikir ve sa'yı [çabası] olmaz ve millet, o inkılabın henüz ne demek olduğunu bilmez, anlamazsa teşekkül edecek hükümet hiçbir şeye muvaffak olmadan sükûta mahkum olur. Ve devlet de yalnız bu inkılabı vücud veren birkaç kişinin yedd-i inhisarında kalır ki İttihat ve Terakki hükümeti buna büyük bir misal teşkil eder.

Milletler, cem'iyat-ı ibtidaiyede büyüklerin küçüklere tahakkümü esası üzerine bina edilmişlerdi. Hatta eski Roma'da birçok cemiyetler kendilerine hemcivar ve daha kuvvî olan heyetlere mukavemet edebilmek için birleşerek kesb-i kuvvet eyledikten

sonra senelerce zulm ve istibdadı altında yaşadıkları asilzade cemiyetlerini tarumar etmek suretiyle ilan-ı müsavat eylemişlerdir.

İnsanlar ezmine-i kadimede fıkdan-ı maarife mebni hükümdar ile hükümdarlığın ne olduğunu tefrik edecek kuvve-i mümeyyizeden mahrum idiler. Hususiyle o vakitler, hükümet lafzı yalnız harp zamanında kumanda etmek üzere bir amir intihabından ibaret idi. Mesela, ahali içlerinden bir asker neferini kendilerine amir intihab eder, bu amir ihtiyarlığında kendi oğlunu halef olmak üzere vasiyet ederdi ki hükümdarlığın pederden evlada intikali usulü işte bu suretle başlamıştır. Asya'daki hükümetlerde ise hükümdarlar, vazife-i siyasiyeden başka bir de kıyafet-i ruhaniyeye bürünerek icra-yı saltanat ederlerdi. Hatta yakın vakitlere kadar Avrupa hükümdarları da hakk-ı saltanatını kâmilen bu yolda tevarüs ediyorlardı ki [miras alıyorlardı ki] On beşinci Lui bu kaideye tevfikan 1770 parlamentosunda:

“Biz, ikkil-i saltanatımızı doğrudan doğruya canib-i uluhiyyetten alıyoruz ki zirdestimizde bulunan halkın inkiyad ve itaate mecbur oldukları kavanini vaz’ etmek bilaitba’ ve iştirak bize, yalnız bize aittir...” demişti. İşte bu tarz idareye mutlakiyet ve daha doğrusu istibdat hükümeti tabir olunur.

Hakimiyetin millette olduğuna ve milliyet nazariyelerine istinad eden ve bunu mukavele-i içtimaiye nazariyeleriyle iddia ve ispat eyleyen Jan Jak Russolar ve bu hakimiyet-i milliye usulünün idrak-i beşerden iktibas olduğuna kail olan Mablyler erbab-ı inkılaptan addedilmişlerdir.

Türkiye Cumhuriyeti’ni hakimiyet-i milliye esasları üzerine tesis eden Gazi Mustafa Kemal Paşa hazretleriyle refika-yı muhteremesi, Türk erbab-ı inkılabı meyânında tarihimizde dahi hürmetle yad edileceklerdir.

Bir milletin yalnız hakimiyet-i milliye ve sırf milliyet prensipleri üzerine tealisine hizmet o kadar kolay bir iş değildir. Çünkü bir milletin terakkiyat-ı medeniyesi, o milletin milel-i saire [diğer milletler] ile olan münasebet-i umumiyesinin derece-i vasıtasıyla mebsuten [yaygın olarak] mütenasibtir. Bu münasebetin vesaiki nispetinde ziraat, sanat, ticaret, hülasa servet-i milliye yükseleceği gibi bir milletin milel-i saire ile olan münasebeti nispetinde de o milletin irfanı artar.

Maarifi terakki etmiş bir milletin efradı küre-i alem üstündeki akvamın vaziyet-i tarihiye ve coğrafiyesini, ahval-i iktisadiye ve siyasiyesini, velhasıl kaffeten [tümüyle]

münasebet-i medeniyesini bilir ve ona göre o milletlerle tesis-i münasebet eder. Bu münasebet nispetinde de siyaset-i milliye ve iktisadiyesini fenni bir surette tanzim eyler...

İktisad-ı Milli

İktisad-ı milli fikri – Belçika ve İsviçre'nin tekmlat-ı iktisadiyesi – Muhtelif devletlerin grup halinde birleşmelerine sebep ne? – Son söz kimde? Kuvvay-ı harbiyede mi, yoksa kuvvay-ı iktisadiyede mi? – Türkiye'nin muzafferiyeti ve Yunanistan'ın iflası sebepleri – İki hayat-ı mesele: İstiklal-i siyasi ve istiklal-i iktisadi – İktisad-ı millinin inkişafı için ne yapmalı? – İktisad-ı milliden maksat nedir? – Asya-yı sagiri [Küçük Asya] ve Anadolu – Sanayi-yi milliyemiz yeniden ihya edilemez mi? – Beynelmillel ticaret ve mübadelenin ehemmiyeti – Ecnebi sermayesi – Ticaret muahadesi

Ezmine-i itikada iktisad-ı milli ne demek olduğu bilinmemiştir. Çünkü iktisad-ı milli fikri, teşkilat-ı medeniyenin yanasır-ı hazırdaki [mevcut yüzyıldaki] eşkal-i mütemeddine-i düveliyenin mebd-i te'sisiyle başlamış bir şeydir. Bu da fikr-i siyasi ve fikr-i iktisadi nokta-ı nazarından milliyet namı verilen heyetler ve bu heyetlerin mensup olduğu memleketlere nispetle tehalüf eder ki [farklılık gösterir ki] bu sebepten tekemmülât-ı mezkûra göre asr-ı hazıra kadar tehir etmiştir.

Siyasiyunun iddiasınca: Medeni bir millet; bir lisan-ı mahsusa, vasi' araziye, menabi-i müteaddide [birçok kaynaklar] itibariyle nüfus-u kesireye malik olmalıdır. Nüfus-u kesire, arazi-i vasiye, menabi-i muhtelif bir millet-i müte'addinenin anasır-ı esasîyesindendirler. Ziraate, sınaat-i ameliyeye, ticarete, seyr-i sefaine malik bir millet tekemmül etmiş [tamamlanmış/olgunlaşmış] sayılır. Bununla beraber, nüfus-u kesire, gayet vasi' araziye malikiyet servet-i milliyenin anasır-ı asliyesinden olacağını daima iddia etmekte sahih olamaz.

Yalnız otuz bin kilometre bir araziye malik olan Belçika devleti arazi-i mahsuresi üzerinde o kadar mahdud [kısıtlı] bir memleket üstünde vücudu tasavvur edilemeyecek kadar cesim bir sekene ve azim bir kudret-i iktisadiyeye hakimdir. Nüfusu ancak yedi milyondan ibaret Belçika'da bir milletin mevcudiyeti hakkında temenni edilecek kafi şerait mevcuttur.

Arazisi Belçika'dan daha mahdud ve bu arazisinin bir kısmı azami nakabul imar olan İsviçre'de şubat-ı a'mâlin bazı aksamında gayet mükemmel ve fevkalade sanatkârane ve parlak bir şekl-i iktisadiye tesadüf olunur. İsviçre'de Zürih gibi ipekçilik nokta-ı nazarından en birinci Avrupa mahreç mahsulâtından mahdud olan merakiz-i sınaîyeye [sanayi merkezlerine] tesadüf olunur. Bundan başka ziraattan müteşe'ib olup süt, peynir

imali gibi imale numune-i imtisal olan gayet mükemmel sanayi' mevcuttur ki memalik-i sairede buna benzer tekmilata tesadüf kabil olamaz. Bunun için mahdudiyet-i nüfusiye ve araziye bir milletin tekmiilat-ı umumiyesine mani olacağı nazariyesi her zaman kabil-i tatbiki değildir.

Devletlerin kısm-i azamının iştirak ettiği Harb-i Umumi bize de büyük dersler vermiştir. Bir devletin mücadele-i hayatiyede galebe ile bekasını temine muktezi şerait, iktisad aleminin layıkıyla bilinmesine mütevaffıktır. Harb-i Umumi'ye iştirak etmiş olan devletler, her birinin iktisad-ı milli sahasındaki kifayetsizliğine çâre-sâz olmak üzere bir araya gelerek esna-yı mücadelede sermaye ve vesait-i istihsaliye ve istihlakiye ile [üretim ve tüketim vasıtalarıyla] yekdiğerine mütekabilen muavenet lüzumunu hissetmişlerdir. Devletlerin böyle muhtelif grup halinde birleşmeleri yalnız yekdiğerine karşı azm-i [büyük] ordular çıkarmaya muktezi bir lüzum-u askeri olmayıp bilhassa idame-i hayat ve mücadele için istihsal ve mübadele vasıtalarını birleştirmeye muktezi bir lüzum-u iktisadi üzerine olmuştur. Bunun için son söz orduların kuvvetinde olmayıp yekdiğerine tekabül ettirilen kuvve-yi iktisadiyede idi. Galiba, kuvve-yi iktisadiyesi fazla olup onu hüsn-ü suretle isti'mal [kullanan] ve idare edebilen tarafta kalmıştır. Bu dersler, iktisad nokta-ı nazarından Harb-i Umumi'nin kendisini ilkâ etmiş [atmış] olduğu uçurumdan kurtarmaya muvaffak olan Türkiye için son derece calib-i nazar-ı dikkattir.

Bu muzafferiyet, yalnız kıymeti gayr-i kâbil-i itiraz olan gayur [hamiyetli] ordular ve fedakâr kumandanlar sayesinde olmayıp milletin mukavemet-i iktisadiyesi vasıtasıyla Yunanistan'a meydan-ı harpte olduğu kadar saha-yı iktisadda dahi muvaffakiyetini temin eylemiştir ki Yunanistan iflasa sürüklenmiş ve ordusunun ihtiyacatını tedarikten aciz kalmış ve parasının kıymeti pek düşkün bir hale gelmiştir. Halbuki Türkiye vaziyet-i iktisadiyesini oldukça sabit bir halde bulundurmaya muvaffak olmuştur. Bu netice ise iki vasıta ile istihsal edilmiştir: Evvela memleketin iktisadi servetleri, saniyen kendisinde mefkud olan [olmayan] vesait-i iktisadiyeye kaim olmak üzere dost devletlerin mahirane bir tarzda yardımı...

Bugün Türkiye Cumhuriyet'i iktisad sahasında iki mesele-i hayatiye karşısında bulunmaktadır:

Birincisi; istiklal siyasetini ağır fedakarlıklarla istihsal ettikten sonra istiklal-i iktisadiyesini de temin için vesait-i istihsaliye ve iktisad-ı millisini ilmi ve fenni bir surette

tanzim ve inkişaf ettirmektir. Bu ikinci himmet [çaba], istiklal-i siyasi için yapılan fedakarlıklardan daha ağır ve daha güçtür. Lakin Türkiye Cumhuriyeti ancak memleketin bilimum teşebbüsât ve kuva-yı iktisadiyesinin sürekli gayreti ile istiklal-i iktisadiyesini ecanibe karşı takrîr ve bu sayede istiklal-i siyasisini idame ettirebilecektir.

İkincisi; iktisad-ı millinin inkişafına muktezi mesai-i kâmilelerinin sarfıyla beraber bu hususun beynelmilel ticaret ile te'lîfi ve istihsâlât ile istihsâlâtın beynelmilel mübadele ile ikmalî, tabir-i aherle iktisad-ı millinin beynelmilel ticaret, dost devletlerin mübadele-i ihtiyacı ile te'lîfine muvaffak olmaktır. Çünkü her devlet ne mertebe-i müstakil olursa olsun istihsâlâtını mübadele ve kendisinin de mefkud olup sarf-ı nazar edemeyeceği istihsâlât ve kuva-yı saire için gerek saha-yı iktisad ve gerek saha-yı siyaside diğere müracaata mecburdur. Onun için Türkiye Cumhuriyeti'nin istiklaline ait olan bu iki meseleyi ayrı ayrı tetkik etmek iktiza eder.

Türkiye Cumhuriyeti İçin Bir İktisad-ı Millinin Lüzum-u Teşkili

İktisad-ı milliden maksat milletin uzviyyet-i iktisadiye-i tammesini [canlı iktisadını eksiksiz] inkişaf ettirerek saadet halini temin etmektir. İş bu cümle-i hükmiyenin vazı'm a'lem-i şöhretşîâr [ünlü eseri] ..... : Her milletin bir uzv-u mahsus-u iktisadî teşkil ettiğini ve alelade terakki ile hal-i hayatta kalması için şubat-ı muhtelif-i istihsâliye ve istihsâliyesini kendi kendini idare ve bir ecnebi memleketin muavenetinden istiğna edebilecek [yardımına ihtiyaç duymayacak] surette inkişaf ettirmesine vabeste [bağlı] olduğunu irae eylemiştir.

Bilfarz her şube-i istihsâlâtında ecanibin muavenetinden sarf-ı nazar edemeyen bir memleket bir ecnebi devletinin arzu ve hevesatına tebaiyete mahbur olacağı gibi o devlet de kendisine istediği şerait-i iktisadiyeyi tahmil edecek [yükleyecek] ve mezkûr memleketin istiklal-i siyasisi esaret-i iktisadisini takiben taht-ı tehlikeye girecektir. Bu hususta Yunanistan şayan-ı dikkat bir numune teşkil etmektedir. Menabi-i ziraaiyeden mahrum, bera taayyüş [yaşamak için] ve diğer devletlere muhtaç ve müstakil bir politika takibi halinde iktisaden muhasara edilerek açlığa maruz olan Yunanistan tam serbest-i iktisadiye ile atisini takibe muktedir olamayarak düvel-i sairenin peşinde koşmaya mecbur olmuştu. Bu vaziyet, memleketin istiklal-i iktisadisini te'mine kâfi menabi-i tabîiye ile cenab-ı hakkın bize bahşetmiş olduğu Türkiye Cumhuriyeti için aynı merkezde değildir.

Asya-yı sagiri ve Anadolu ezmine-i kadimeden beri Avrupa'nın mebzuliyet [bolluk] anbarı idi. Bundan maada memleketin menabi-i istihsâliyesinde müstamel [kullanılan]

usûl tadil ve ziraati inkişaf ettirerek memleketin ihtiyacatını temin ettikten başka Avrupa'yı bile besleyecek iktidarda olan Anadolu sanayi'den ve seyr-i sefaine muktezi kömürden maada kurşundan bi'litibar gümüşe kadar menabi-i madeniyeye maliktir.

Anadolu, sanayi'-i müterakkiye muktezi şeraiti haiz olup cihanın i'tila-i iktisadisinde [yükselen ekonomisinde] mühim bir rol oynayabilecektir.

Mateessüf, Osmanlı Devleti hükümetleri memleketimizin saadet-i hal-i iktisadisini kâmilen ihmal etmişlerdir. Hükümet-i mezkûre her bir teşebbüs-ü iktisadiyeye mani olan uhud-ı kadime-i iktisadiyeye [eski iktisadi anlaşmalara] binaen elleri bağlı bir adam gibi hiçbir şeye muvaffak olamamışlardır. Mesela dokuzuncu asra kadar güç hal-i idame-i hayat edebilen bazı sanayi'-i milliyeye ve bilhassa Trabzon ile İzmir ve Anadolu'nun birçok kasaba ve köylerinde kadimen bir hal-i müterakkide bulunan san'at-ı nesc [dokuma sanatı], ahali-i mahalliyenin tekalif altında ezildiği bir zamanda mamulat-ı ecnebiye ve bilcümle muafiyet-i rüsumiyeden müstefid [faydalanan] ecnebi tüccarları vasıtasıyla mahvedilmiştir ki hiçbir fert sanayi'-i milliyenin muhafaza ve inkişafı hususunda mesuliyeti deruhte edememiştir.

Rusya dahi vaktiyle aynı vaziyette iken 13. asırda İsveç'e karşı olan kanlı istiklal mücadelesinde muzaffer ve fakat bitap ve serveten mahv olarak çıkmıştı. Harp meydanlarında iktifat edilen [kazanılan] muzafferiyetten sonra Büyük Pier'in ilk işi muzafferiyet-i mezkûreyi temine muvaffak olmasıdır. Büyük Pier, ecanib ile münasebet-i dostanede bulunmakla beraber Rusya'ya ticaret mütehasısları ile mühendisleri biddave sanayi'-i milliyeyi muhafaza ve inkişaf ettirmiş ve sanayi'-i mezkûreyi müceddeden [yenileyerek] ihya ve himaye etmiş ve binaenaleyh Rusya ıslahatının en büyük amili ve kuvve-i iktisadiyesinin tanzimine en birinci müsebbibi olmuştur.

İstiklal-i millisini, ordusunun ve kumandanları ve milletinin fedakâr vatanperverleri sayesinde iktifat etmiş olan Türkiye Cumhuriyeti'ne, aynı kadimen Rusya'ya vaki olduğu gibi saha-yı iktisadda istiklalini temin etmek ve bunu defaten ihya etmek vazifesi tertip etmektedir.

Ziraat ve hayvan yetiştirmek birinci derecede de haiz-i ehemmiyettir. İktisad-ı millinin bu kısmına asri tarz-ı mesaiyi tatbik etmek sayesinde Asya-yı sagiri bitekrar Avrupa'nın mebzuliyet hazinesi halini bilakitap ecnebi un piyasalarından kurtulacaktır. Zeytinyağı imalatı ile tütün, pirinç ve pamuk da aynı şeraite tabidir. Bu maksadı temine muktezi tedabirden gerçi burada uzun uzadıya bahsedilemez ise de asri ziraat usullerine vakıf muallim ve mütehasısların celbi, vilayette ameli ziraat mektepleri vücuda

getirilmesi, âlât ve ziraat makinelerinin köylüye tevzii ve tamiri hususunda atelyeler ihdası gibi teshilat ibrazı [kolaylıklar gösterilmesi] lazımdır.

İpekçilik sınaati ile kozacılığın himayesi lüzum-u şayan-ı zikrdir. Bilhassa hayvan yetiştirmek hususunda beynel-ahali asri bir usulün tamimi, hayvan hastalıklarına karşı mücadele icrası ve malûmat-ı amelîyenin köylere kadar tamim ve neşri iktiza eder.

Ormanlarımızın dahi muntazam bir usule tevfikân idaresi lazımdır. Avrupa'nın inşaat-ı kereste ve traverslere büyük ihtiyacı vardır. Memlekete büyük bir servet temin edebilmek istidadında bulunan iş bu şube-i iktisad şimdiye kadar tamamen ihmal edilmiştir. Orman mekteplerinin mütehasısın taht-ı nezaretinde ıslahı ve Türkiye Cumhuriyeti orman usûl-ü idaresinin yeniden tanzimi ve ormanların muntazam bir usule tevfikân kat'ıyla, kat'iyetten hasıl olan boşlukların yeni garsiyat [ağaçlandırmalar] ile imlası [doldurulması] iktiza eder.

Burada yine Anadolu'nun ihtiva ettiği maden kömürünün pek malum olan derece-i servetinden ve alelhusus [özellikle], muntazam bir işletme usulüyle daha mühim neticeler istihsâli mümkün olan Ereğli ve Zonguldak havzasından bahsedilecek değildir.

Anadolu, maden kömüründen maada şimdiye kadar işletilmemiş vasi' linyit madenlerini dahi muhtevîdir. Misal olarak Soma ile Afyonkarahisar'ın cenub-i şarkisinde kain Çay linyit madenleriyle Amasya'nın çeltik madenleri irae edilebilir.

Anadolu bilhassa şimdiye kadar hemen işletilmemiş olan menabi-i madeniyesi ile mütemayizdir [kendini göstermektedir]. Zengin krom, antimuan, kurşun, çinko, kömür, bakır ilh... madenler istifade edilmeye müterakkıbdırlar. Bu husus için evvel emirde lüzumu olan sermaye ve makineler mefkud olduğundan dolayı onlardan istifade için mütehasıslara ve sermayeye ihtiyaç olup, onlara suhulet-i kâmile [tam kolaylık] temin etmek iktiza eder. Bundan maada iş bu iki anasır mevcut olsa dahi işletmeden istifadeyi temin edecek yollar mefkuddur. Yollar bir memleketin damarları gibidir. Yolsuz bir memlekette ne ziraat ne sınaat inkişaf ve terakki edebilir. Bu hususta her şeyi yeniden yapmak iktiza edecektir.

İkinci Mesele

Yukarıda da söylediğimiz vecihle iktisad-ı milliyi ticaret-i hariciye ihtiyacı ile telif etmek kendi ihtiyacı-ı istihsâliye ve istihsâliyesini temin için mübadele-i beynelmileli teshil etmek ve nihayet bunları dost yahud müttefik devletlerin mübadele ihtiyacı ile telif eylemekten ibarettir. Zira, ne kadar müstakil olursa olsun devletlerin saha-yı

iktisadiyedeki tesanüdüleri [dayanışmaları] prensibi neticesi olan kendi mahsulâtlarını mübadele ve kendilerinde bulunmayan mevadd-ı ibtidaiyeyi elde etmek için yekdiğerlerine müracaat eylemek zaruretindedirler.

Dahili iktisad-ı milli yukarıda da bahsettiğimiz vechle milletin ecnebilere karşı gerek iktisad-ı dahili ve gerekse iktisad-ı haricisi hususunda serbest ve müstakil bulunmak hakkını icap ettirir.

Türkiye Cumhuriyeti, ef'al-i iktisadiyesinin [iktisadi eylemlerinin] serbestisini zincirleyen ve milli bir hayat-ı iktisadiye imkânını izale eden ve elleri ayakları bağılı olarak sade bir mahrec-i iktisadi ve ecnebi devletlerin hemdih beynelmilel bir müstemlekesi haline ifrağ edilen [dönüştürülen] mazinin bütün takyidatından [kısıtlamalarından] lehü'l-hamd kurtulmuştur. Bu ecnebi hükümetleri, eski müstemlekât politikalarını takiben hem eski Türkiye'yi ve hem de kendi müstemlekâtını, mahsulât-ı sınıyelerini pahalıya satmak ve yerli ahalinin mahsulât-ı ibtidâiyelerini ucuz satın almak gibi yalnız kendilerine menafi temin ederek Türkiye'yi ızzar eylemişleridir.

Türkiye Cumhuriyeti'nin siyaset-i iktisadiyesi bittabi düvel-i ecnebiyenin bir takım menafini ve iktisab edilmiş mevkilerini rencide etmektedir. Çünkü bundan sonra memleketimizde mevcut olan mevadd-ı ibtidâiyeyi [ham maddeleri] pek dün [düşük] fiyatla alamadıktan maada mamulât-ı sına'iyesinide istedikleri gibi satamayacaklardır. Şimdiye kadar bu mevadd-ı ibtidaiyye memlekette hiç işlenmiyordu veyahud pek az işleniyor ve ham halinde memalik-i ecnebiyeye ihrac ediliyordu.

Havayic-i zaruriyeden [zaruri ihtiyaçlardan] olup memleketimizin muhtaç olduğu sanayi'den en mühimi şeker imalâtı meselesidir. Bu san'at Türkiye'de mevcut değildir. Şeker ihtiyacatımız kâmilen memalik-i ecnebiye ithalâtı ile tatmin edilmektedir. Halbuki şeker Türkiye'de pekâlâ imâl edilebilir. Bu imalât pancar ziraatinin ıslahı ve pancar mahsulâtından şeker istihşâl için fabrikalar ve tasfiyehaneler küşadıyla elde edilebilir. Bugüne kadar buna ait hiçbir iş yapılamamıştır.

İpekçilik san'atı da servet-i milliye noktasından gayet mühimdir. Filhakika Bursa'da dut ağaçları ziraiyeti yapılır, ipek böcekleri yetiştirilir ve ipek kozası istihşâl olunur. Fakat memleketimizde ham ipeği işlemeye kâfi fabrika yoktur, kozalar memalik-i ecnebiyeye ihrac olunur, orada işlenir ve sonra ipekli kumaş şeklinde tekrar Türkiye'ye ithal olunur. Halbuki memlekette ameleyi çalıştırmak, ahaliye bu suretle varidat temin etmek ve aynı zamanda memleketin menabi-i servetini ıslah ve tezyid eylemek için milli mensucat fabrikaları küşadı Türkiye Cumhuriyeti hükümetinin en mühim düşüncelerinden birisi olmalıdır.

Yün ve pamuk mensucatu için de aynı hal variddir. Bundan otuz kırk sene evveline gelinceye kadar Anadolu'nun birçok şehirlerinde mensucat imalâthaneleri, destgâhları [tezgâhları] mevcuttu. Fakat bunlar memalik-i ecnebiyeden ucuz olarak ithal edilen mallara karşı himaye edilemediğinden kapanmaya mecbur kaldılar. Bugün, mazide yapılan hataları tamir için sarf-ı gayret etmek zamanı gelmiştir. Bunun için Anadolu'nun başlıca merakizine şeker ve mensucat-ı numune fabrikaları küşad ederek [açarak] ahaliyi istihsalâta alıştırmak lazımdır. Bu fabrika numuneleri içinde her türlü menabi-i serveti ve şimendifer merkezi olmak itibarıyla de her tarafa kurbiyyeti der-kâr olan [yakınlığı bilinen] Eskişehir'i zikredebiliriz.

Kösele, deri meselesi de gayet mühimdir. Ham deriler bugün kâmilten memalik-i ecnebiyede işlenir ve memleketimizde hemen işlenmez denecek mertebede azdır. Bunun için başlıca merakizde de bağhaneler tesis ve deri mamulâtı fabrikaları küşadı lazımdır.^{51*}

Kereste imâlisân'atı da pek geridir. İş bu imalât içinde kâfi derecede büyük biçkihaneler ve makine ile müteharik [çalışan] imalâthaneleri tesis edilmelidir.

Bakır, demir, kurşun ilh... gibi maden, memlekette sermayenin ve bunları işleyecek tesisatın fıkdanından nâşî [yokluğundan dolayı] ham halinde memalik-i ecnebiyeye ihrac edilmekte.

Muhtasaran [Kısaca] birkaç misal naklettik. Milli iktisadiyatımızı mevki-ifa'ale koymak için umumi ve mufassal [ayrıntılı] planları tertip ve tanzim etmek mütehassıslara aittir.

Bu programı tatbik için yalnız dahilen cehd [çalışmak] ve gayret etmek, şahsi teşebbüslerde bulunmak, sermaye ve mütehassıs tedarik etmek kifayet etmez. Mütehassısları bir araya toplamak, sermayeleri teşvik etmek, inkişaf eden sanayi'î layıkıyla teşekkül edinceye kadar ecnebi rekabetine karşı himaye eylemek için hükümetin muavenetine ihtiyacı kati vardır. İş bu himayeti temin için ittihaz olunacak tedabir yani fazla rüsum aleyhinde denilebilir ki memlekette halk için hayat pahalılaşıyor, memnuniyetsizlik hasıl olur ve milli sanayi'î temin için fedakarlıklar ihtiyarına geçilmekle katlanabilir. Bu itiraz doğru olmakla beraber pek nazik olan himaye silahının ve himayekâr tarifelerin tedricen ve kâmil-i fetanet ve dirayetle ve bu gibi işleri iktidar ve liyakati herkesçe malum olan zevata tevdi'le hüsn-ü netice istihsâlî mümkündür.

51 *Fransız kösele fabrikaları sermayedarlarından mürekkebe bir grup hükümete müracaat ederek on milyon sermaye vaz' etmek suretiyle Beykoz Fabrikası'nı yirmi sene müddetle ve birkaç bin Türk ameleli çalıştırmak ve bir debbağ mektebi açmak ve hasıl olan temettudan sülsünü [üçte birini] hükümete terk ederek Beykoz Fabrikası'nı hakiki bir kösele ve deri müessesesi haline koymayı deruhte eylemişlerse de hükümetçe mesele ehemmiyeti derecesinde tetkik edilmemiştir.

Mevcut olmayan bir şeyi himaye etmek tabîi abes olur ve halkın da doğru olarak tessürüne sebebiyet verir. Mesela, memleketin ihtiyacatını temine kâfi un istihsâl edilemediği halde una veyahud memlekette hiç şeker imâl edilmediği halde şekere rüsum-u tarh etmek fukara-yı ahaliye bu mevaddı daha pahalı olarak satın almaya mecbur ederek ızrar eylemektedir ki hükümetin düşüneceğine sail denen mühimdir.

Memlekette sanayi’ tedricen inkişaf ve tesis ettikçe mamulât-ı milliyenin ecnebi mamulâtına rekabet edebilmesi için istihsâlâta ikramiye “prim” itası suretiyle sanayi’-i milliyeyi teşvik eylemek lazımdır. Bidayette lazım olan bu ikramiye masarifinin halka bâr [yük] olmaksızın temini için mukabilinde ziynet eşyasına ithalât rüsumu vaz’ edilebilir. Ve sanayi’-i milliyeye tesis ettikçe istihsâlât ikramiyesi yerine aynı cinsten ecnebi mamulâtına himayekâr ithalât tarifeleri tatbik edilir.

Sanayi’-i milliyenin ıslahı dahil-i memlekette rekabetin tesisini ve fiyatların asgari hadde tenzilini mucib olur ve böylece milli sanayi’ nin tevessü müstehlikeleri [tüketicileri] hiçbir suretle ızrar etmez, bilakis masarif-i nakliyeden mutavassıtların -komisyoncuların- hızfindan maada mamûlenin memlekete irsal masarifinden ihracat ve tekrar ithalât dolayısıyla ihtiyar olunan gümrük rüsumundan yapılacak tasarrufat-ı azime sebebiyle memlekette mamûl-ü mevaddın fiyatları diğer ecnebi memlekete ihrac olup orada imâl olunduktan sonra tekrar memleketimize ithâl edilen mevadd fiyatlarından daha ehven olacağından müstehlik ve daha doğrusu fukara-yı ahali bundan müstefid olur ki halk hükümetinin vezâifinden en mühimini teşkil eder. Diğer taraftan, imâl masrafı ve amele ücratı da kâmilen dahil-i memlekette kalacağından bundan halkımız istifade eder. Aynı zamanda sanayi’-i milliyemiz memleketimize istiklal-i iktisadiyesi ve milletimize kendi iktisadi kuvvetini bahş eyler.

Türkiye Cumhuriyeti iktisad-ı milliyeye lazım olan esasatı ita eden ecnebi sermaye ve sanayi’ için birçok seneler daha oldukça mühim bir mahrec teşkil edecektir. Avrupa menafi-i iktisadiyesi bu noktadan şayan-ı memnuniyet hakiki istifadeler temin etmiş olacaklarından Türkiye’yi iktisad-ı milli yolunda her türlü teşebbüsten mahrum bırakan kapitülasyonlar ile mesaidatın lağvı yüzünden kaybedecekleri menafi’ bu suretle derhal telafi eyleyeceklerdir. Bu cümleden olarak hükümet-ı ecnebiye ile dostluk prensiplerine müstenid menafi-i milliyemizle onların menafilerini tevzin edebilecek iktisadi bazı inhisarat usulleri meydana getirebilir.

Gümrük tarifeleri ve hükümet-ı ecnebiye ile akdedilecek ticaret muahedeleri bu esasa bina etmek icab eder.

Hükümete, memleketin dahili ihtiyacat-ı iktisadiyesine göre hariç ile olacak beynelmil siyaset-i iktisadiyeyi tanzim etmek üzere her türlü serbest-i hareket^{52*} bırakmak iktiza eder.

Fiati 20 kuruştur

Müellifin Matbu' Eserleri

- 1-Anadolu'da Vefeyat (Türkçe)
- 2-İttihad-ı İslam (Türkçe)
- 3-Fikr-i Islahat (Türkçe)
- 4-Millet ve Hükümet (Türkçe)
- 5-Türkiye'nin Halet-i Siyasiyesi ve Zümre-i Ahrar (Fransızca)
- 6-Beynelmilel Siyaset-i Sıhhiye (Fransızca)
- 7-Mukaddime-i Hukuk-u İslam^{53*} (Fransızca)

Müellifin Tab' Olunacak Eserleri

- 1-Cumhuriyet ve Halkçılık
- 2-Mücadele-i Milliye ve Mücahidlerimiz (Türkçe ve Fransızca)
- 3-Cumhuriyet ve Muhalefet-i Meşru'

Kaynakça

1. Arşiv Kaynakları

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA)

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)

52 *Hayat-ı devlete taalluk edip devletin siyaset-i hariciye ve iktisadiyesiyle son derecede alakadar olan bu gibi mesailin, memurin-i mülkiyenin en mühim erkânı, erkân-ı harbi mesabesinde bulunan muktedir hariciye memurları vasıtasıyla tetkik ve tesbiti vecibeden iken rüştiye tahsilini bile yarıda bırakarak vaktiyle hariciyeye intisab eylemiş bazı zevatın eylevm hariciye vekâleti müşaviri unvanıyla muahede işleriyle de meşgul olduğunu Ankara'da bizzat müşahede eyledim. Bu hâl, Cumhuriyet prensip ve menafine külliye mugayir olduğundan hariciye ve iktisad vekilleri ile Büyük Millet Meclisi hariciye ve iktisad encümenleri reisi ve aza-yı kiramının nazar-ı dikkatlerini celb eylemeyi vazife-i vataniyeden ad eyledim.

Memurin-i hariciyeyi siyasi ve idari olarak iki sınıfa ayırarak, birinci sınıfa hukuk-u düvel, tarih-i siyasi, ulûm-u iktisadiye... ilh. de mütehasıs olanları badelfirik diğer hariciye memurları ikinci sınıf olarak idari vazifelerde istihdam etmelidir. Bundan başka hariciye ve iktisad vekâletlerine merbut olmak üzere bir ulûm-u siyasiye mektebi küşadı da derece-i vecibededir.

53 *"Müellifin Paris Darülfünunu'nda hukuk-u islam dersi verdiği esnada toplanan takrirlerinden..."

2. Süreli Yayınlar

Mizan, 8 Teşrinievvel 1335.

3. Kitaplar

Balıkesir ve Alaşehir Kongreleri ve Hacîm Muhittin Çarıklı'nın Kuvâ-yı Milliye Hatıraları (1919-1920), Ankara, Ankara Üniversitesi Yayınları, 2014.

İbrahim Temo'nun İttihat ve Terakki Anıları, Arba Yayınları, İstanbul, 2000.

Çakmak, Fevzi: *İzmir'in Siyasi Hayatında Seçimler (1908-1945)*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2017.

Doktor Lütfi: *Fikr-i Islahat*, Cenevre, 1904.

Doktor Lütfi: *Millet ve Hükümet*, İstanbul, 1324.

Doktor Lütfi: *Siyaset-i Milliye ve İktisadiye*, Matbaa-ı Milli, İstanbul, 1340.

Tevetoğlu, Fethi: *Milli Mücadele Yıllarındaki Kuruluşlar*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1988.

Turan, Şerafettin: *Türk Devrim Tarihi I. Kitap*, Ankara, Bilgi Yayınevi, 1991.

4. Makale ve Tezler

“Bir Hakikat”, *Alemdar*, 10 Temmuz 1335 (1919), s. 1.

“Lütfi Bey'in Tercüme-i Halî”, *Alemdar*, 21 Nisan 1335 (1919), s. 2.

Birecikli, İhsan Burak: “Avlonyalı İsmail Kemal Bey'in Siyasi Faaliyetleri (1870-1908)”, *Akademik Bakış*, C. III, Sayı: 5 (Kış 2009), s. 95-122.

Birinci, Ali: “Dr. Lütfi Hakkında”, *Toplumsal Tarih*, Sayı 18 (Haziran 1995), s. 23-24.

Doktor Lütfi: “Nuruosmaniye'den Süleymaniye'ye”, *Mizan*, 10 Teşrinievvel 1335.

Kantarcı, Şenol: “Osmanlı'da Onurlu Bir Diplomat ve Milli Mücadele'nin Önemli Bir Siması: Ahmed Rüstem Bey”, *Atatürk Yolu Dergisi*, Sayı 42 (Kasım 2008), s. 247-285.

Koloğlu, Orhan: “Osmanlı Telgraf ajansının Kurucusu Salih Gürcü”, *Tarih ve Toplum*, Sayı 134 (Şubat 1995), s. 69-73.

Malmisanij, Mehemed: “Emir Bedirhan Kitabı ve Yazarı”, *Toplumsal Tarih*, Sayı 12 (Aralık 1994), s. 63-64.

Okyay, Cüneyd: “Dr. Lütfi'ye Dair”, *Toplumsal Tarih*, Sayı 22 (Ekim 1995), s. 60-62.

- Serhan, Kemal Saygı: *Meclis-i Mebusan'da İzmir Mebusları 1908-1918*, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ege Üniversitesi, İzmir, 2014.
- Şahin, Mustafa: "Millet ve Hükûmet", *Toplumsal Tarih*, Sayı: 9 (Eylül 1994), s. 49-57.
- Telci, Cahit: "İsmail Kemal Bey Hakkında Avusturya Devlet Arşivinde Bulunan Bir Mektup", *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, Sayı: I (1996), s. 185-191.
- Tunç, Salih: "I. Dünya Savaşı Yaklaşırken Osmanlı-Fransız İlişkilerinde Yakınlaşma Girişimleri: Fransa-Türkiye Dostluk Cemiyeti ve Cemal Paşa'nın Paris Seyahati", *OTAM*, Sayı: 25 (Bahar 2009), s. 183-207.
- Yiner, Abdulnasır: *Müşir Recep Paşa'nın Askeri ve Siyasi Hayatı (1842-1908)*, Yayımlanmış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, İstanbul, 2006.

Fabio L. Grassi, *Atatürk, Çeviren: Eren Yücesan Cendey, İstanbul, Doğan Yayınları, 2009, 408 s.*

Gamze IŞIK¹

¹Doktora Öğrencisi, İstanbul Üniversitesi
Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü,
İstanbul, Türkiye

ORCID: G.I. 0000-0002-2262-3810

Sorumlu yazar/Corresponding author:

Gamze Işık,
İstanbul, Türkiye

E-posta/E-mail: gamze__isik@hotmail.com

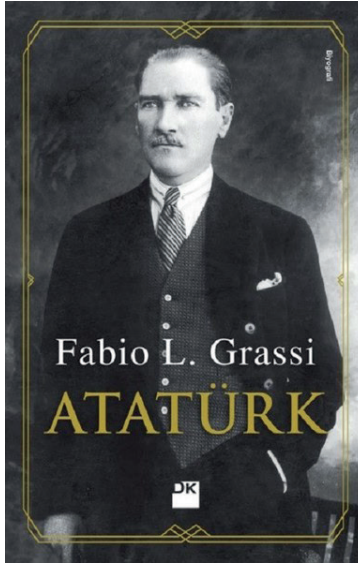
Başvuru/Submitted: 03.10.2018

Revizyon Talebi/Revision Requested:
05.10.2018

Son Revizyon/Last Revision Received:
10.10.2018

Kabul/Accepted: 12.10.2018

Atıf/Citation: Işık, G. (2019). Atatürk [Fabio L. Grassi tarafından yayına hazırlanan Atatürk başlıklı kitabın değerlendirmesi]. *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları-Recent Period Turkish Studies*, 35: 177-183. <https://doi.org/10.26650/YTA2019-583834>

Mustafa Kemal Atatürk hakkında yazılmış pek çok biyografi mevcuttur. Ancak bu eserlerin, niceliğinden çok niteliği onları okunabilir kılmaktadır ve eserin kıymeti, bunlarla doğru orantılıdır. İtalyan bir tarihçi gözüyle hazırlanan bu eser, mukayeseli anlatımı ile Atatürk dönemine farklı bir bakış açısı getirmektedir.

Tarihçi Fabio Grassi, tarafından yazılmış olan “*Atatürk*” isimli bu biyografik eser, Mustafa Kemal Atatürk’ün, nasıl bir ortamda yetiştiğini anlatmakla beraber onun, eğitim gördüğü okulları ve dönemin konjonktürünü, askerlik mesleğine olan tutkusunu, siyasi mücadelelerini ve devlet adamlığını dışarıdan bir gözle yorumlamıştır. Eser, İtalya’da “*Atatürk, Il Fondatore Della Turchia Moderna*” ismiyle yayımlanmıştır.

Uzun yıllar Türkiye’de yaşayan ve Türkiye Cumhuriyeti tarihi üzerine araştırmalar yapan Fabio Grassi, Roma Üniversitesi Çağdaş İtalyan Tarihi Bölümü’nde, Türk-İtalyan ilişkileri üzerine doktora yapmıştır. Grassi, halen Yıldız Teknik Üniversitesi Batı Dilleri ve Edebiyatları Bölümü’nde öğretim görevlisi olarak çalışmakta olup, aynı zamanda Yıldız Teknik Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâpları Uygulama ve Araştırma Merkezi Yönetim Kurulu üyesidir.

Çeşitli perspektifler ile Atatürk hayatının anlatıldığı bu biyografi çalışması, dokuz bölümden oluşmaktadır. “*Bir Jön Türk’ün Oluşumu (1880/1881-1908)*” ana başlığını taşıyan birinci bölümde yazar, Mustafa Kemal’in yetişmiş olduğu coğrafya ve toplum hakkında bilgi vermektedir. Yazar, bu bağlamda, özellikle ailesi ve eğitimiyle ilgili emin olamadığı bilgiler hakkında kesin ifadeler kullanmaktan kaçınmıştır. Grassi’ye göre, Mustafa Kemal’in dünyaya geldiği dönem, Osmanlı Devleti’nin Batı modernliğine uyum sağlama sürecine girdiği bir dönem idi. Bu yüzden doğduğu şehir olan Selanik, Avrupalı kimliği ve kozmopolit yapısı ile Mustafa Kemal Atatürk’ün fikri yapısını etkilemiştir.

Yazar, 1905 yılında genç bir subay olan Mustafa Kemal’in, çelişkili bir şekilde devletin muhalifi olduğunu ifade etmiştir. Bu yıllar (1905-1906) Osmanlı Devleti için zorluklarla doluydu. Grassi, birinci bölümde Osmanlı Devleti’nin bu zor yıllarını anlatmış ve reform çabalarının beklenen etkiyi yaratmadığından da bahsetmiştir. Yazara göre bunun sebebi, ılımlı bir reform çabası arayışında olunmasıydı. Böylece, muhafazakâr kesimin muhalefeti kontrol altına alınabilecektir. Osmanlı Devleti tarafından başlatılan bu modernleşme sürecinin itici gücü, toplumun içinden gelen bir olgu olmaktan ziyade, devletin varlığını korumak istemesiydi.

İkinci bölüm, “*İhtilaller, Savaşlar, Diplomasi ve Siyaset (1908-1914)*” ana başlığı altında çeşitli alt başlıklardan oluşmaktadır. Bu bölümde, Osmanlı topraklarının,

paylaşım planları ve Mayıs 1908’de gerçekleşen Reval Görüşmeleri hakkında bilgi verilmiştir. Ardından, Türk tarihinde bir kırılma noktası sayılabilecek II. Meşrutiyet’in ilanı süreci ve bu sürecin gelişimi anlatılmıştır.

İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin oluşumu, iktidara gelme aşamaları ve zamanla nasıl bir baskı unsuru oluşturdukları da ikinci bölümde detaylı bir şekilde incelenmiştir. Yazara göre İttihat ve Terakki Cemiyeti, ülkenin yönetimini doğrudan ele almayı düşünmemiştir. Teorik olarak devletin reform çabaları tamamlandığında cemiyet de bir denetim komitesi olarak kalacaktı. Yine yazara göre, Türkler tarafından yapılan modernleşme çalışmalarının ve yenilik hareketlerinin, Avrupa tarafından alkışlarla karşılanacağı düşüncesi, İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin en büyük yanılması olmuştur.

Ayrıca bu bölümde, Mustafa Kemal’in, İttihat ve Terakki Cemiyeti’ne ilgisi ve zamanla bu cemiyetten nasıl uzaklaştığı ya da uzaklaştırıldığı hakkında bilgiler verilmiş; Enver Bey ile Mustafa Kemal’in arasında gerçekleşen gizli rekabet değerlendirilmiştir. Ayrıca, Mustafa Kemal’in gönüllü olarak Trablusgarp’a gidişi hakkında bilgiler verilmekle birlikte, onun gençliğinden itibaren memleket meseleleri hakkındaki hassasiyeti de eserde anlatılmıştır.

Kitabın üçüncü bölümü, “*Çanakkale Kahramanı (1914-1918)*” ana başlığın altında yer alan çeşitli alt başlıklardan oluşmaktadır. Osmanlı Devleti’nin Birinci Dünya Savaşı’na girişi yazar tarafından şeffaf ve demokrat bir hareket olarak nitelendirilmemiştir. Hatta aynı durum değerlendirmesi, İtalya için de yapılmıştır. İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin savaşa girme amaçları, ittifak arayışları ve savaş döneminde yaşanan kabine değişiklikleri dışarıdan bir göz ile değerlendirilmiştir. Grassi’ye göre, bu olayın başrol oyuncularını kesinlikle Enver ve Talat beylerdir. Ona göre, bu paşaların ittifak arayışları sonucunda gelişen diplomatik ve politik hesabı oldukça mantıklıydı.

Birinci Dünya Savaşı’nın en önemli cephelerinden biri olan Çanakkale Cephesi bu bölümde ele alınmıştır. Kuşkusuz bu cephe, Türk bağımsızlık hareketinde tartışmasız bir öneme sahiptir. Yazara göre, bu başarının mutlak kahramanı Mustafa Kemal’dir. Çünkü Çanakkale’de elde edilen zafer, Türk askerinin moralini düzeltmiştir ve asker, düşmanı yenebileceği fikrini benimsemiştir.

Kitabın dördüncü bölümü, “*Bir Devlet Adamının İsyanı (1918-1919)*” ana başlığını taşımaktadır. Bu bölümde, Birinci Dünya Savaşı sonunda imzalanmış olan 30 Ekim 1918 tarihli Mondros Ateşkes Antlaşması’nın madde ve koşulları hakkında bilgiler verilmiştir. Ateşkesin imzalanmasının ardından Enver, Talat ve Cemal paşalar, önce

Kırım'a, oradan da Berlin'e kaçırmıştır. Bu durum yeni tartışmaları da beraberinde getirmiş ve kabine değişiklikleri yaşanmıştır. Mustafa Kemal ise orduların dağıtılmasının ardından İstanbul'a çağırılmıştır.

Yazar tarafından, Mustafa Kemal'in, mütarekeden sonra İstanbul'da geçirdiği dönem, yetişkin hayatının en zor ve karamsar dönemlerinden biri olarak değerlendirilmiştir. Mustafa Kemal, bu dönemde çeşitli sağlık sorunları ile de mücadele etmiştir. Söz konusu dönemde Mustafa Kemal, hem kulak hem de böbrek rahatsızlığı ile uğraşmak zorunda kalmıştır. Kitabın bu bölümünde, 15 Mayıs 1919 tarihi bağımsızlık savaşında bir dönüm noktası olarak değerlendirilmiştir. 14 Mayıs 1919 tarihinde İtilaf Devletleri'nin başlattığı İzmir işgali, 15 Mayıs 1919 tarihinde Yunanlılar tarafından tamamlanmıştır. Bu işgal, Türkiye'de savaşın bitmediğini herkese göstermiştir.

19 Mayıs 1919 tarihi ise yazar tarafından, serüvenin başlangıcı olarak yorumlanmıştır. Çünkü bu tarihte Mustafa Kemal, beraberindeki 18 kişi ile Samsun'a ayak basmıştır. 19 Mayıs, 1935 yılından itibaren Türklerin ulusal bayramlarından biri olarak kutlanmaktadır. Milli Mücadele Dönemi'nin en temel metinlerinden biri olan Amasya Genelgesi de kitabın dördüncü bölümünde ele alınmıştır. Yine, Erzurum ve Sivas Kongreleri bu bölümde ele alınmıştır. Yazara göre; söz konusu dönemde Mustafa Kemal, yavaş yavaş yol ayrımına geliyordu. Onun askerlikten istifası ise bu yol ayrımında alınan en radikal karar olarak nitelendirilmiştir.

Kitabın beşinci bölümü, "Ankara (1919-1921)" başlığını taşımaktadır. Bu bölümde ele alınan konulardan birisi Misak-ı Milli kararları olmuştur. Son Osmanlı Mebusan Meclisi tarafından bu kararın nasıl kabul edildiği, gizli ve açık oturumlarda bazı tereddütlerin yaşandığını ifade edilmiştir. Yazara göre bu bildiri ile Erzurum ve Sivas Kongrelerinin kararları resmîyet kazanmıştır.

Ulusal mücadele döneminde, İrade-i Milliye adı ile bir gazete çıkarılmıştır ki bu gazete, Milli Mücadele hareketinin yayın organı olması açısından önemlidir. İç politikada süregelen kabine değişiklikleri de bu bölümde ele alınmıştır. Mustafa Kemal, herhangi bir iç karışıklığa engel olmak için gücün tek bir elde toplanması gerektiğine inanmıştır. O, bu sebeple ulusal direnişin liderliğini üstlenmiştir. Bu dönemde Mustafa Kemal, Moskova ile doğrudan ilişkiler kurmaya başlamıştır.

Kitabın bu bölümünde, İstanbul'un işgal edilme süreci ve sonrasında yaşanan gelişmeler hakkında da bilgiler verilmiştir. İtilaf güçleri tarafından oluşturulan ve çok ağır maddeler içeren Sevr Barış Antlaşması maddeleri hakkında bilgiler mevcut olup, bu

antlaşmanın Türk Hükümeti'ne zorla kabul ettirme çabaları hakkında da değerlendirmeler yapılmıştır. Yazar tarafından Sevr Barış Antlaşması, akıl dışı ve zorba bir tasarı olarak değerlendirilmiştir.

Kitabın altıncı bölümü, “*Başkomutan (1921-1922)*” başlığını taşımaktadır. Bu bölümün ilk alt başlığını Sakarya Meydan Muharebesi oluşturmaktadır. Savaşın süreci, hem Türk hem de Yunan Ordusu tarafından yapılan manevralar bu başlık altında anlatılmıştır. Türk Hükümeti tarafından, bu muharebenin zaferle sonuçlanması diplomatik alanda da olumlu sonuçlar doğurmuştur. Yazara göre; 26 Ağustos 1922 tarihinde başlayan ve 30 Ağustos 1922 tarihinde zafer ile sonuçlanan Büyük Taarruz, yıllarca devam eden Milli Mücadele hareketinin en büyük başarısı olarak değerlendirilmiştir.

Kitabın yedinci bölümü “*Barış, Cumhuriyet ve Büyük Reformlar*”(1922-1930) ana başlığını taşımaktadır. Bu bölümde, 11 Eylül 1922 günü Bursa'nın düşman işgalinden kurtarılmasının ardından 19 Eylül 1922 tarihinde son Yunan askerlerinin de Anadolu'yu terk ettikleri anlatılmıştır. Bu zorlu dönemde, Mustafa Kemal'in özel hayatında da bazı yenilikler oluyordu. Mustafa Kemal, 29 Ocak 1923 tarihinde, Latife Hanım ile evlenmiştir. Çok sade sayılabilecek bir tören ile bu evlilik gerçekleştirilmiştir. Yazara göre, bu evlilikle Mustafa Kemal, her alanda olduğu gibi bu konuda da milletine örnek olmak istemiştir. Kitapta, Atatürk'ün özel hayatına çoğu yerde vurgu yapılmıştır.

1 Kasım 1922 tarihinde saltanatın kaldırılması ve Lozan Barış Antlaşması'na giden süreçler de bu bölümde ele alınmıştır. Burada, Lozan görüşmelerinin ilk evresi, İzmir İktisat Kongresi ve Lozan görüşmelerinin ikinci evreleri hakkında değerlendirmeler yapılmıştır. Tüm bu askeri ve siyasi zaferlerden sonra Mustafa Kemal, kafasındaki hedefi gerçekleştirmeye yönelmiştir. Bu dönemde Türkiye, ekonomik anlamda oldukça zor durumdadır. Grassi tarafından 1923 yılı, Türkiye'nin sıfır yılı olarak yorumlanmıştır. Ona göre, bu şartlara bağlı olarak izlenebilecek üç yol vardı: Ya doğrudan kolektivistliğe geçilecekti, ya kapitalizme bağlı bir yarı sömürge ekonomisi kabul edilecekti, ya da ulusal bir ekonomi oluşturulacaktı. Bu son seçenek, Milli Mücadele kadrosunun izlediği yol olmuştur.

28 Ekim 1923 tarihinde, 1921 Anayasası için üç değişiklik önergesi hazırlanmıştır. Birincisine göre, devlet artık cumhuriyet ile yönetilecekti. Cumhurbaşkanı hem yasamanın hem de yürütmenin bütün sorumluluğunu üstlenecekti. İkinci ve üçüncü değişikliklere göre de İslam resmi din, Türkçe resmi dil olarak ilan edilecekti. 29 Ekim 1923 tarihinde, bu yasa değişikliklerinin TBMM tarafından onaylanması ile cumhuriyet ilan edilmiş oluyordu.

Yazara göre, cumhuriyetin ilan edilmesi ile uzun zamandır gerçekleştirilmek istenen hilafet makamının kaldırılmasının da yolu açılmış oluyordu. Hilafetin kaldırılması meselesi de yine bu bölümde değerlendirilmiştir. Yine bu bölümde, cumhuriyet rejimini güçlendirmek amacıyla çok partili hayata geçiş denemeleri ve bunların henüz istenilen olgunluğa erişemediğinden bahsedilmiştir. Bu dönemde, ılımlı da olsa merkezîyetçilikten yerel yönetime kayma projesinin de gündemden kaldırıldığı ifade edilmiştir. 1926 yılında gerçekleşen İzmir Suikastı ve hemen ardından gerçekleşen mahkemeler de bu bölümde anlatılmakla birlikte, bölümün son alt başlığında Atatürk'ün nutkundan ve içeriğinden bahsedilmiştir.

Kitabın sekizinci bölümü ise “*Hayalci, Gerçekçi (1930-1938)*” başlığını taşımaktadır. Bu bölümün ilk konularından birini, 1929 yılında meydana gelen Dünya Ekonomik Bunalımı ve bunun Türkiye üzerindeki olumsuz etkileri oluşturmaktadır. 1930 yılında Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın kurulması ile yeniden çok partili hayat denemelerine geçilmiş fakat bu çabanın da sonucu alınamamıştır. İzmir Menemen'de gerçekleşen ayaklanmaya vesile olduğu gerekçesi ile bu parti 17 Kasım 1930 tarihinde feshedilmiştir.

Yazara göre; Atatürk, 1931 yılında Cumhuriyet Halk Fırkası'nın ideolojik bir çaba içine girmesini sağlayarak, programına ilişkin altı ilke belirlemiştir ve bu altı ilke, kırmızı bayrak üzerinde yer alan altı okla sembolize edilmiştir. Mustafa Kemal Atatürk, 1930'lardaki ülke yönetimini, 1920'li yıllara nazaran ağırlıklı olarak İsmet İnönü'ye emanet etmiş; bu şekilde geri kalan zamanını ise ulusun, kültürel gelişimi ve dönüşümüne harcamıştır. Çağdaşlaşma hedefine ulaşabilmek için birçok inkılâp yapılmış ve Türk genci, bu inkılâpların koruyucusu sayılmıştır. Böylelikle yapılan devrimlerin, evrimleşmesine zemin hazırlanmıştır.

1930'lu yıllarda dış politika, karşılıklı ziyaretler ile geliştirilmeye çalışılmıştır. Yazara göre bu dönemde, 21 Haziran 1934 tarihinde Kemalist devrimlerin sonuncusu olan Soyadı Kanunu yürürlüğe girmiştir. Soyadı Kanunu'na ek olarak Kasım 1934'te bütün unvanlar kaldırılmıştır. Yazara göre, uzun süre Türkiye'de yaşamamış biri, Atatürk'ün, Türk vatandaşının hayatındaki rolünü kavrayamaz.

Kitabın dokuzuncu ve son bölümü ise “*Atatürk'ten Sonra Kemalizm*” başlığını taşımaktadır. Atatürk'ün sağlık durumunun kötüleşmesi ve ardından 10 Kasım 1938 tarihinde vefat etmesi üzerine 11 Kasım 1938 tarihinde oy birliği ile cumhurbaşkanlığına İsmet İnönü getirilmiştir. Grassi'ye göre İsmet İnönü, 1945 yılına kadar İslami gelenekle ve azınlıklarla çatışma içinde olarak Türkleştirme çalışmalarını sürdürmüştür.

Kitaba göre; İsmet İnönü, İkinci Dünya Savaşı tehlikesini büyük bir kurnazlık ile atlattı, ancak Varlık Vergisi olarak bildiğimiz uygulamayı son derece haksız ve yabancı düşmanlığı yüklü bir politika olarak değerlendirilmiştir. Bu bölümde 14 Mayıs 1950 seçimleri sonucunda iktidara gelen Demokrat Parti'yi, muhafazakâr-köylü-dindar ve liberal bir blok olarak yorumlamıştır. Yazara göre, Demokrat Parti'nin en büyük hatası, savurganlığı ve dışarıya fazlasıyla borçlanması olmuştur. Ayrıca, Demokrat Parti iktidarı, İnönü dönemine nazaran, daha net bir şekilde Atatürk'ün anısına sadakatle bağlı olmuştur. Grassi'ye göre, şimdi ve geleceğin Türkiye'sinde, yurtseverlik bağlantısında Mustafa Kemal Atatürk, ortak gurur kaynağı olarak birleştirici bir unsur olarak yaşama-ya devam edecektir.

Fabio Grassi, Atatürk isimli bu biyografi çalışması ile bir lideri bütün yönleri ile anlatmaya çalışmıştır. Kitabın, akademik bir altyapı ile hazırlanmış olması eseri güçlendirmiştir. Eserde, oldukça sade ve akıcı bir dil kullanılmıştır. Olaylar ve durumlar, genel olarak karşılaştırmalı bir anlatımla ele alınmıştır. Her açıdan ele alıp değerlendirmeye çalıştığımız bu biyografik eser, literatürümüze önemli bir katkı sağlayacaktır.

Firuz Kazımzade, *Transkafkasya İçin Mücadele (1917-1921)*, Çeviren: Cengiz İ. Çay, İstanbul, Tarih ve Kuram Yayınları, 2016, 416 s.

Sevgi TUHAN AYDIN¹

¹Yüksek Lisans Öğrencisi, İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, İstanbul, Türkiye

ORCID: S.T.A 0000-0002-8741-4614

Sorumlu yazar/Corresponding author:

Sevgi Tuhan Aydın,
İstanbul, Türkiye

E-posta/E-mail: sevgituhanaydin@gmail.com

Başvuru/Submitted: 06.09.2018

Revizyon Talebi/Revision Requested:
10.09.20018

Son Revizyon/Last Revision Received:
14.09.2018

Kabul/Accepted: 18.09.2018

Atıf/Citation: Tuhan-Aydin, S. (2019). Transkafkasya için Mücadele (1917-1921) [Firuz Kazımzade tarafından yayına hazırlanan *Transkafkasya İçin Mücadele (1917-1921)* başlıklı kitabın değerlendirmesi]. *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları-Recent Period Turkish Studies*, 35: 185-190.
<https://doi.org/10.26650/YTA2019-583838>

Bolşevik İhtilali'nin, I. Dünya Savaşı sırasında vuku bulması hem savaşın seyrini hem de devletlerarası ilişkileri etkilemiştir. Uluslararası siyaseti büyük oranda etkileyen Rus devrimi üzerine neşredilmiş birçok yayın olmakla beraber ihtilalin bölge üzerindeki etkisi ve Batılı güçlerin çatışma alanı olması açısından Kafkasya, ayrı bir öneme sahiptir.

XIX. yüzyıldan itibaren Çarlık yönetiminin bölgede hâkimiyet kurma çabasıyla başlayan çatışma süreci İngiltere, Almanya ve Türkiye ekseninde devam etmiştir. Jeopolitik açıdan doğu-batı arasında köprü vazifesi görmüş olması ve petrolün değer kazanmasıyla emperyalist güçler bölgeye yönelmiştir. Firuz Kazımzade'nin eseri genel olarak, Rus İmparatorluğu'nun çökmesi ile başlayan çözülme sürecinde Transkafkasya devletlerinin bağımsız kalma mücadelesi ve nihayetinde 1921 Sovyet işgaline kadar olan süreci ihtiva etmektedir. Kitabın önsözünde belirtildiği üzere *"Eski Rus İmparatorluğu'nun Rus olmayan halklarının tarihleri günümüzde Batı'da neredeyse hiç bilinmemektedir ve bunların önemi takdir edilmemektedir"*. Bu boşluğu dolduracak şekilde ilk olarak 1951'de İngilizce olarak yayımlanan çalışma; her önemli gelişmenin Gürcistan, Ermenistan ve Azerbaycan açısından anlatıldığı 22 bölümden oluşmaktadır. Bu üç devletin hem bağımsızlık sürecinin hem de Rusya tarafından işgalinin ayrı başlıklar halinde anlatılması, her devletin ayrı ayrı konumunun incelenmesini ve olaylar arasında bağlantı kurulmasını kolaylaştırmıştır. Bölge tarihi açısından yapılan erken çalışmalardan biri olan eserin ana kaynaklarını Rusya ve Güney Kafkasya devletlerinin (Azerbaycan, Gürcistan ve Ermenistan) arşiv belgeleri oluşturmaktadır. Aynı zamanda dönemi yaşamış askerî şahsiyetlerin hatıraları, Avrupa ve Kafkasya kaynaklı gazetelerle zenginleştirilmiştir.

Yazar tarafından Transkafkasya halklarının tarihî geçmişiyle başlatılan eserin ilk beş bölümü, Ekim devrimine kadar bölgedeki halkların yeni şartlar karşısındaki konumunu ve örgütlenme çalışmalarını içermektedir. Tek tek ele alınan bölge halkları içinde Ermeniler, Taşnaksutyun etrafında örgütlenerek otonomi talepleri doğrultusunda savaş yanlısı bir siyaset takip ediyordu. Müslüman olan Azerbaycan Türkleri, Ermeni tehdidi ve Sovyet baskısı karşısında bağımsızlık mücadelesini Müsavat partisi etrafında sürdürecektlerdi. Gürcüler ise, demokratik cumhuriyetin kurulmasından yana olarak Menşevik grup içinde yer almıştı.

Yazara göre, Gürcülerin Menşevik olma nedenleri bölgenin sosyal yapısını da gösterir nitelikteydi. İmparatorluk döneminde Duma'da Gürcü sosyalistler çoğunluğa sahipti. Bölge büyük bir endüstriyel işçi sınıfına sahip değildi. Esas düşünce burjuva ile barışık daha ılımlı bir yönetim kurma yönündeydi. Buradan yola çıkılarak Bolşevizmin bölgede

hâkim olmadığı, çeşitli hiziplerin mevcut olduğu ileri sürülmüştür. Nitekim Rusya'da Kasım 1917'de Bolşeviklerin yönetimi ele geçirmesi ile Tiflis'te Menşevikler ağırlık kazanırken Bakü'de Ermeni asıllı Stepan Şaumyan'ın atanmasıyla Sovyet rejimi etkili olmuştur.

Sovyet Rusya'nın self-determinasyon hakkını öne sürmesi Müsavatçıları ümitlendirirken gerçekte merkezi otorite anlayışı devam etmekteydi. Gittikçe artan baskıyla Bolşevik-Müsavat çatışması Mart olaylarının yaşanmasına sebebiyet verecektir. Mart katliamını iki taraf açısından da ele alan yazar, Bolşevik iktidarının bu olayla pekiştiği üzerinde durmuştur. Ancak Şaumyan'ın Bolşevik yanlısı olmasının yanı sıra Ermeni asıllı olması ve Taşnakların kışkırtmalarıyla, olayları Azerbaycan Türklerine yönelik irkî bir katliama da dönüştürmüştür.

Hemen belirtelim ki, bu katliam, Güney Kafkasya'daki siyasi ayrışmayı daha da arttırmıştır. İşte eserin beşinci bölümünden itibaren Osmanlı devletinin de dâhil olduğu bu siyasi ayrışma süreci ele alınmıştır. Söz konusu süreçte Transkafkasya Komiserliği, müttefik devletlerle ilişkileri Sovyet yönetiminden bağımsız olarak sürdürmüş ve sonunda Batum Konferansı'na gelinmişti. Kazımzade'nin eseri, Transkafkasya Komiserliği'nin bu süreçte daha bağımsız hareket ettiğini bize göstermektedir. Bu noktada yazarın Almanya ve Gürcistan ilişkileri üzerinden yaptığı değerlendirmeler önemlidir. Gürcüler, Türkleri frenleyen Alman prestij ve otoritesini kullanmanın yollarını arıyordu (s. 138). Komiserliğin temsilcileri bilgilendirilmeden Türk ilerleyişine karşı Alman temsilcisi Von Lossow'la görüşmeler yapılmıştı. Kafkasya'daki federasyonun çöküşünde Gürcülerin bu ittifak arayışları da etkili olmuştur. Çalışmada geniş çerçevede ele alınan bu husus, Gürcülerin Kafkasya'nın kaderinde son derece etkili olduğunu göstermekteydi. Sonunda, Gürcistan'ın bağımsızlığını ilan etmesiyle dağılan Transkafkasya Komiserliği'nden sonra Güney Kafkasya, Azerbaycan ve Ermenistan'ın da bağımsızlığını ilan etmesiyle yeni bir döneme girdi. Bu sırada, Bakü'de Sovyet idaresi devam etmekte; Türk ilerleyişi sürmesine rağmen müttefik konumundaki Almanya, petrolden pay almak için Rusya ile anlaşma yapmaya çalışmaktaydı. Bunun üzerine Bakü'deki sosyal demokratlar ve Ermeni milliyetçileri İngiliz yardımına yönelmiş iseler de, Bakü içindeki hizipleşmeler gerekse Rusya'nın Şaumyan üzerinden etkinliğini koruyamamasından gerek dolayı Türk ilerleyişi durdurulamamıştı.

Mondros Mütarekesi ile birlikte Kafkasya'da etken konumunu kaybeden Transkafkasya devletleri, Osmanlı kuvvetleri ve Almanların da bölgeden çekilmesiyle İngiliz işgaline açık hale geldi. On birinci bölümde "*Transkafkasya'da İngiliz İşgali*"

başlığı altında İngiliz işgali ayrıntılarıyla ele alınmıştır. İlerleyen bölümlerde ise 1921 yılında Kızıl Ordu tarafından işgal edilinceye kadar Gürcistan, Azerbaycan ve Ermenistan'ın bağımsız kalma mücadelesi ele alınmaktadır. Antlaşma şartları gereği Kasım 1918'de başlayan çekilme ile İngilizler, General Thomson'u müttefik devletlerin kumandanı olarak Bakü'ye gönderdi. Bu işgal grubu bağımsızlıklarını tanıdıkları süreçte Azerbaycan hükümeti tarafından tehlikeli görülmedi. Gürcistan daha ihtiyatlı yaklaşırsa da Ermenistan verilen toprak vaatlerinin gerçekleşeceği ümidiyle büyük bir sevinçle karşıladı. Buradan yola çıkarak Transkafkasya devletlerinde işgale kadar Bolşevik kınadın etkili olmadığını söylemek mümkündür. Yazarın ayrı başlıklar altında Gürcistan, Azerbaycan ve Ermenistan devletleri üzerine yaptığı değerlendirmeler de bunu gösterir niteliktedir. Hatta Gürcü hükümeti devrimci anlayıştan tamamen uzaklaşarak Sovyet Rusya'nın bir parçası olmak yerine Alman ve İngiliz yardımını aramaktan çekinmemiştir. Sosyalist etkiler bazı toprak reformu ve millileştirme çalışmaları üzerinde görülse de ekonomik huzursuzluk köylü ayaklanmalarına sebebiyet vermiştir. Bölgedeki devletler gücünü proletaryadan ziyade toprak sahipleri, asilzadeler, çeşitli meslek gruplarının dâhil olduğu yönetici kadrodan alıyordu. Eser sahibinin sürdürdüğü en önemli tezlerden biri de bağımsız devletlerin asıl meselesi körü körüne bağlanılmış ideolojiler doğrultusunda hareket ermekten çok bağımsızlığını koruma mücadelesiydi. Ancak hizipleşmeler bu dönemde devam ediyordu. Diğer taraftan sınır çatışmaları, Bolşevik baskısının yanında imparatorluk yanlısı karşıdevrimci Rus kuvvetleri bölgeyi çıkar savaşlarının alanı haline getirmişti. Ermeni- Gürcü anlaşmazlığı başlığı altında ele alınan bu çatışmalardan biri de Lori-Borçalı mıntıkları üzerinde hak iddia etme üzerineydi. Bu küçük bölgesel çatışma üzerinden yazar, Ermeni-Gürcü savaşının Transkafkasya cumhuriyetlerinin bağımsızlık davalarına büyük hasar verdiğini ileri sürmüştür (s. 216). Nitekim ortak coğrafyada yaşamının gerekliliği olan barış ortamının sağlanamaması müttefik güçlere müdahale etme imkânı vermiştir.

Bölgenin Sovyet işgaline kadar yaşadığı süreçte Bolşevikler ideolojik grupları destekleyerek bölgeyi elde etmeye çalışırken, General Alexiev ve Denikin tarafından yönetilen Sovyet karşıtı "Gönüllü Ordu" birebir çatışma yoluna gitmişti. İki taraf için de Transkafkasya kendi toprakları idi. Gönüllü Ordu tehdidi karşısında Gürcistan ve Azerbaycan birbirine yakınlaştı. Haziran 1919'da bir ortak savunma anlaşması yapılırsa da Ermenistan buna dâhil olmadı. Yazara göre, bu şartlar altında Ermenistan, Denikin ve müttefiklerle ilişkilerini kendi çıkarlarına göre belirliyordu. Kitabın ilk bölümlerinde de görebileceğimiz gibi Büyük Savaş esnasında Rus birliklerinden destek gören Ermeniler, topraklarını genişletmek için İngiltere ve Fransa müttefiki olarak hareket etmeyi uygun

görüyordu. Bağımsız devletleri büyük ölçüde zayıflatan Gönüllü Ordu, Kızıl Ordu birlikleri tarafından durdurulacaktı. Bütün bu karışık ortam Paris Barış Konferansı'na da yansyacaktı. Bağımsızlıklarının tanınması için bu konferansı bir fırsat olarak gören delegeler, kendi aralarındaki anlaşmazlıklar nedeniyle müttefikler tarafından ciddiye alınmayacaktır. Yazarın önceki bölümlerde ayrıntılı olarak ele aldığı bu karışık ortam ortak hareket etmenin Kafkasya milletleri için daha iyi sonuç doğurabileceği yönünde düşündürmektedir. Konferans boyunca Ermeni delegelerin bağımsız görüşmeleri, bitmek bilmeyen toprak talepleri, Ermeni-Azerbaycan Türkü ve Ermeni- Gürcü anlaşmazlığı bölgede barışın sağlanabileceği düşüncesini yok etmişti. Diğer taraftan bölgenin Denikin kuvvetlerinin yenilgisiyle Bolşevik tehlikesine açık hale gelmesi müttefikleri endişelendiriyordu.

Müttefiklerden beklediği desteği göremeyen Transkafkasya devletleri bağımsızlıklarını tehdit eden Bolşeviklere karşı daha güçsüz duruma düşmüştü. Bağımsız devletler içindeki Bolşevik örgütler de merkez tarafından destekleniyordu. On sekizinci bölümde, “*Azerbaycan'ın Düşüşü*” ile başlatılan Sovyet çemberi Gürcistan ve Ermenistan'ı içine alacak şekilde genişliyordu. İngilizlerin çekilmesi ve müttefiklerin kayıtsızlığı ekonomik problemlerle birleşince yönetim gittikçe zayıflıyordu. Şubat 1920'de başlayan Bakü komünistlerinin I. kongresiyle başlayan çalışmalar hızla devam etti. İşgalin diplomatik alt yapısı Denikin'e karşı ortak hareketi öngören Rus Dışişleri'nin çağrısıyla başladı. Azerbaycan notaları self- determinasyon hakkında hiçbir şekilde vazgeçilmeyeceği yönündeydi. Ancak Bakü Bolşeviklerinin çıkardıkları ayaklanma Kızıl Ordu'nun işgalinin önünü açan son olay oldu. Bağımsızlığın kaybedilmesi noktasında Kazımzade'nin birçok faktörü anlatan bağlantılı anlatımı olayların daha anlaşılır hale getirmiştir. Nisan 1920'deki Bakü'nün işgali Ermeni Bolşevik örgütlerini de cesaretlendirerek ayaklanmaların önünü açmıştı. Ermenistan'ın Sovyet yönetimi altına girmesinde Sevr anlaşmasıyla elde ettiği toprakların Türk kuvvetleri tarafından geri alınması da etkili olmuştur. Paris Barış Konferansı'nda ve daha öncesinde müttefiklerin desteğinden şüphe etmeyen Ermeni temsilciler tamamen yalnız kalmıştı.

Sovyet Rusya'nın işgalinin son halkası olan Gürcistan'ın elde edilmesi çalışmanın son bölümünü oluşturmaktadır. Rusya, Denikin'e karşı birlik olma argümanını Gürcistan için de kullandı. Yazar tarafından ayrıntılarıyla ele alındığı gibi Gürcistan, Bolşevik Rusya ve Denikin orduları arasında tarafsız kalmayı tercih etti. Yine bir Bolşevik ayaklanmasıyla bölge işgalinin gerçekleşmesi düşünülse de Kızıl Ordu birlikleri Gürcü ordusu tarafından durduruldu. Çalışmada, Gürcistan'a geniş yer verilmesi bölge tarihini geniş çerçevede inceleme fırsatını vermiştir. Kanaatimizce bütün bu çatışmalar arasında

teslim olmayan Gürcistan'ın manevraları Transkafkasya'nın bağımsızlığının korunmasında son derece etkili olmuştur. Gürcistan 7 Mayıs 1920'de Rusya ile yaptığı anlaşma ile Menşevik hükümetini bir süre daha ayakta tutmayı başarmıştı. Bu anlaşmayla en başta vaat edilen self- determinasyon hakkını Bolşevik Rusya'nın Gürcü devletini tanımasıyla kısa süreliğine de olsa elde etmişti. Mart 1921'de gerçekleşecek işgale kadar Rusya, çeşitli ayaklanmalarla Menşevik hükümeti büyük ölçüde yıprattı. Batum'u İngilizlere teslim edeceği haberiyle Rus baskısı başlamıştı. Demiryolları, Alman ve İngilizlerle kurulan ilişkiler, Gürcü Komünist Partisi'nin durumu iki ülke arasındaki itilaf konularıydı. Gürcistan'ın işgal edilmesi de patlak veren bir isyanın Bolşevikler tarafından bastırılması şeklinde gerçekleşecektir.

Mart 1917'de başlayan Rus Devrimi ile Şubat 1921'e kadar olan süreçte Transkafkasya'nın ayakta kalma mücadelesi bu çalışmanın konusunu oluşturmuştur. Ele alınan sürece yakın tarihlerde yayımlanmış kaynakların kullanılmış olması da dikkate değerdir. Başvuru niteliğindeki eserin geç de olsa Türkçeye çevrilmesi, konu ile ilgilenen Türk araştırmacılar için önemli bir katkıdır. Sade ve anlaşılır bir çeviri sunan Cengiz İsmail Çay, bazı rakamsal ifadelerin doğruluğu noktasında kullanılan kaynakların güvenilirliğini kısa dipnotlarla açıklayarak okuyucuya yol göstermiştir. Tarihi periyod olarak Gürcistan, Ermenistan ve Azerbaycan'ın ilk devletleşme ve milli kimliklerinin farkına vardıkları ilk bağımsızlaşma sürecinin ele alınması kitabın değerini ortaya koymaktadır. Ayrıca olayların Ermeni, Gürcü ve Azerbaycan tarafından ayrı ayrı anlatılması okuyucunun objektif bakış açısını oluşturmasını sağlayacaktır. Kafkasya tarihinin yalnızca Sovyet rejimi ile sınırlı olmadığını ve bölge devletlerinin ideolojik bir katılımla Sovyet Rusya'ya dâhil olmadığını göstermesi açısından faydalanılması gereken bir çalışmadır.

AMAÇ VE KAPSAM

Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları-Recent Period Turkish Studies, yılda iki defa yayınlanan (Aralık-Haziran) bilimsel, açık erişimli ve hakemli bir dergidir. Dergi, yakın dönem Türk ve Dünya Tarihini ilgilendiren tarih, Türkiye Cumhuriyeti Tarihi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi, Osmanlı Tarihi, sosyoloji, edebiyat, sanat tarihi, hukuk, siyaset bilimi, iktisat disiplinlerinden özgün araştırmalara dayanan çalışmaları yayınlanmakta, bu sayede ulusal ve uluslararası düzeyde bilim dünyası ile akademisyenler arasında bir köprü görevi görmektedir.

Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları-Recent Period Turkish Studies dergisinin amacı Türkçe ve İngilizce araştırma makaleleri ve inceleme yazıları yayınlamak suretiyle bilime katkı sağlamaktır.

Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları-Recent Period Turkish Studies dergisinin kapsamını yakın dönem Türk ve Dünya Tarihini ilgilendiren tarih, Türkiye Cumhuriyeti Tarihi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi, Osmanlı Tarihi, sosyoloji, edebiyat, sanat tarihi, hukuk, siyaset bilimi, iktisat disiplinleri oluşturur. Dergi odaklandığı alanlarda boşluğu dolduracak özgün araştırmalara dayanan makaleler; incelenen konuları zengin bir kaynakçaya dayanarak değerlendiren, eleştiren ve bu konuda yeni ve dikkate değer görüşler ortaya koyan araştırma, inceleme ve derleme yazıları yayımlar. Alanla ilgili çeviriler ve durumun belirtilmesi koşulu ile daha önce bir bilimsel kongrede sunulmuş ancak yayınlanmamış bildirilerin metinleri; Milli Mücadele ve Türkiye Cumhuriyeti ile ilgili eser, şahsiyet ve ilmi faaliyetlerin tanıtım yazıları da dergide yayınlanır.

EDİTÖRYAL POLİTİKALAR VE HAKEM SÜRECİ

Yayın Politikası

Dergiye yayınlanmak üzere gönderilen makalelerin içeriği derginin amaç ve kapsamı ile uyumlu olmalıdır. Dergi, orijinal araştırma niteliğindeki yazıları yayınlamaya öncelik vermektedir.

Genel İlkeler

Daha önce yayınlanmamış ya da yayınlanmak üzere başka bir dergide halen değerlendirilmemiş ve her bir yazar tarafından onaylanan makaleler değerlendirilmek üzere kabul edilir.

Ön değerlendirmeyi geçen yazılar iThenticate intihal tarama programından geçirilir. İntihal incelemesinden sonra, uygun makaleler Editör tarafından orijinaliteleri, metodolojileri, makalede ele alınan konunun önemi ve derginin kapsamına uygunluğu açısından değerlendirilir.

Bilimsel toplantılarda sunulan özet bildirimler, makalede belirtilmesi koşulu ile kaynak olarak kabul edilir. Editör, gönderilen makale biçimsel esaslara uygun ise, gelen yazıyı yurtiçinden ve /veya yurtdışından en az iki hakemin değerlendirmesine sunar, hakemler gerek gördüğü takdirde yazıda istenen değişiklikler yazarlar tarafından yapıldıktan sonra yayınlanmasına onay verir.

Makale yayınlanmak üzere Dergiye gönderildikten sonra yazarlardan hiçbirinin ismi, tüm yazarların yazılı izni olmadan yazar listesinden silinemez ve yeni bir isim yazar olarak eklenemez ve yazar sırası değiştirilemez.

Yayına kabul edilmeyen makale, resim ve fotoğraflar yazarlara geri gönderilmez.

Yazarların Sorumluluğu

Makalelerin bilimsel ve etik kurallara uygunluğu yazarların sorumluluğundadır. Yazar makalenin orijinal olduğu, daha önce başka bir yerde yayınlanmadığı ve başka bir yerde, başka bir dilde yayınlanmak üzere değerlendirmede olmadığı konusunda teminat sağlamalıdır. Uygulamadaki telif kanunları ve anlaşmaları gözetilmelidir. Telifte bağlı materyaller (örneğin tablolar, şekiller veya büyük alıntılar) gerekli izin ve teşekkürle kullanılmalıdır. Başka yazarların, katkıda bulunanların çalışmaları ya da yararlanılan kaynaklar uygun biçimde kullanılmalı ve referanslarda belirtilmelidir.

Gönderilen makalede tüm yazarların akademik ve bilimsel olarak doğrudan katkısı olmalıdır, bu bağlamda “yazar” yayınlanan bir araştırmamanın kavramsallaştırılmasına ve dizaynına, verilerin elde edilmesine, analizine ya da yorumlanmasına belirgin katkı yapan, yazının yazılması ya da bunun içerik açısından eleştirel biçimde gözden geçirilmesinde görev yapan birisi olarak görülür. Yazar olabilmenin diğer koşulları ise, makaledeki çalışmayı planlamak veya icra etmek ve / veya revize etmektir. Fon sağlanması, veri toplanması ya da araştırma grubunun genel süpervizyonu tek başına yazarlık hakkı kazandırmaz. Yazar olarak gösterilen tüm bireyler sayılan tüm ölçütleri karşılamalıdır ve yukarıdaki ölçütleri karşılayan her birey yazar olarak gösterilebilir. Yazarların isim sıralaması ortak verilen bir karar olmalıdır. Tüm yazarlar yazar sıralamasını Telif Hakkı Devir Formunda imzalı olarak belirtmek zorundadırlar.

Yazarlık için yeterli ölçütleri karşılamayan ancak çalışmaya katkısı olan tüm bireyler “teşekkür / bilgiler” kısmında sıralanmalıdır. Bunlara örnek olarak ise sadece teknik

destek sağlayan, yazıma yardımcı olan ya da sadece genel bir destek sağlayan, finansal ve materyal desteği sunan kişiler verilebilir.

Bütün yazarlar, araştırmanın sonuçlarını ya da bilimsel değerlendirmeyi etkileyebilme potansiyeli olan finansal ilişkiler, çıkar atışması ve çıkar rekabetini beyan etmelidirler. Bir yazar kendi yayınlanmış yazısında belirgin bir hata ya da yanlışlık tespit ederse, bu yanlışlıklara ilişkin düzeltme ya da geri çekme için editör ile hemen temasa geçme ve işbirliği yapma sorumluluğunu taşır.

Hakem Süreci

Daha önce yayınlanmamış ya da yayınlanmak üzere başka bir dergide halen değerlendirmede olmayan ve her bir yazar tarafından onaylanan makaleler değerlendirilmek üzere kabul edilir. Gönderilen ve ön kontrolü geçen makaleler iThenticate yazılımı kullanılarak plagiarizm için taranır. Plagiarizm kontrolünden sonra, uygun olan makaleler baş editör tarafından orijinallik, metodoloji, işlenen konunun önemi ve dergi kapsamı ile uyumluluğu açısından değerlendirilir. Editör, makaleleri, yazarların etnik kökeninden, cinsiyetinden, cinsel yöneliminden, uyruğundan, dini inancından ve siyasi felsefesinden bağımsız olarak değerlendirir. Yayına gönderilen makalelerin adil bir şekilde çift taraflı kör hakem değerlendirmesinden geçmelerini sağlar.

Seçilen makaleler en az iki ulusal/uluslararası hakeme değerlendirmeye gönderilir; yayın kararı, hakemlerin talepleri doğrultusunda yazarların gerçekleştirdiği düzenlemelerin ve hakem sürecinin sonrasında baş editör tarafından verilir.

Hakemlerin değerlendirmeleri objektif olmalıdır. Hakem süreci sırasında hakemlerin aşağıdaki hususları dikkate alarak değerlendirmelerini yapmaları beklenir.

- Makale yeni ve önemli bir bilgi içeriyor mu?
- Öz, makalenin içeriğini net ve düzgün bir şekilde tanımlıyor mu?
- Yöntem bütünlüklü ve anlaşılır şekilde tanımlanmış mı?
- Yapılan yorum ve varılan sonuçlar bulgularla kanıtlanıyor mu?
- Alandaki diğer çalışmalara yeterli referans verilmiş mi?
- Dil kalitesi yeterli mi?

Hakemler, gönderilen makalelere ilişkin tüm bilginin, makale yayınlanana kadar gizli kalmasını sağlamalı ve yazar tarafında herhangi bir telif hakkı ihlali ve intihal fark ederlerse editöre raporlamalıdır. Hakem, makale konusu hakkında kendini vasıflı hissetmiyor ya da zamanında geri dönüş sağlaması mümkün görünmüyorsa, editöre bu durumu bildirmeli ve hakem sürecine kendisini dahil etmemesini istemelidir.

Değerlendirme sürecinde editör hakemlere gözden geçirme için gönderilen makalelerin, yazarların özel mülkü olduğunu ve bunun imtiyazlı bir iletişim olduğunu açıkça belirtir. Hakemler ve yayın kurulu üyeleri başka kişilerle makaleleri tartışamazlar. Hakemlerin kimliğinin gizli kalmasına özen gösterilmelidir.

AÇIK ERİŞİM İLKESİ

Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları- Recent Period Turkish Studies, tüm içeriği okura ya da okurun dahil olduğu kuruma ücretsiz olarak sunulur. Okurlar, ticari amaç haricinde, yayıncı ya da yazardan izin almadan dergi makalelerinin tam metnini okuyabilir, indirebilir, kopyalayabilir, arayabilir ve link sağlayabilir. Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları- Recent Period Turkish Studies makaleleri açık erişimlidir ve Creative Commons Atıf-GayriTicari 4.0 Uluslararası (CC BY-NC 4.0) (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/deed.tr>) olarak lisanslıdır.

ETİK

Yayın Etiği İlke ve Standartları

Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları- Recent Period Turkish Studies, yayın etiğinde en yüksek standartlara bağlıdır ve Committee on Publication Ethics (COPE), Directory of Open Access Journals (DOAJ), Open Access Scholarly Publishers Association (OASPA) ve World Association of Medical Editors (WAME) tarafından yayınlanan etik yayıncılık ilkelerini benimser; Principles of Transparency and Best Practice in Scholarly Publishing başlığı altında ifade edilen ilkeler için adres: <https://publicationethics.org/resources/guidelines-new/principles-transparency-and-best-practice-scholarly-publishing>

Gönderilen tüm makaleler orijinal, yayınlanmamış ve başka bir dergide değerlendirme sürecinde olmamalıdır. Yazar makalenin orijinal olduğu, daha önce başka bir yerde yayınlanmadığı ve başka bir yerde, başka bir dilde yayınlanmak üzere değerlendirmede olmadığını beyan etmelidir. Uygulamadaki telif kanunları ve anlaşmaları gözetilmelidir. Telifle bağlı materyaller (örneğin tablolar, şekiller veya büyük alıntılar) gerekli izin ve teşekkürle kullanılmalıdır. Başka yazarların, katkıda bulunanların çalışmaları ya da yararlanılan kaynaklar uygun biçimde kullanılmalı ve referanslarda belirtilmelidir. Her bir makale editörlerden biri ve en az iki hakem tarafından çift kör değerlendirmeden geçirilir. İntihal, duplikasyon, sahte yazarlık/inkar edilen yazarlık, araştırma/veri fabrikasyonu, makale dilimleme, dilimleyerek yayın, telif hakları ihlali ve çıkar çatışmasının gizlenmesi, etik dışı davranışlar olarak kabul edilir.

Kabul edilen etik standartlara uygun olmayan tüm makaleler yayından çıkarılır. Buna yayından sonra tespit edilen olası kuraldışı, uygunsuzluklar içeren makaleler de dahildir.

ARAŞTIRMA ETİĞİ

Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları- Recent Period Turkish Studies araştırma etiğinde en yüksek standartları gözetir ve aşağıda tanımlanan uluslararası araştırma etiği ilkelerini benimser. Makalelerin etik kurallara uygunluğu yazarların sorumluluğundadır.

- Araştırmanın tasarlanması, tasarımın gözden geçirilmesi ve araştırmanın yürütülmesinde, bütünlük, kalite ve şeffaflık ilkeleri sağlanmalıdır.
- Araştırma ekibi ve katılımcılar, araştırmanın amacı, yöntemleri ve öngörülen olası kullanımları; araştırmaya katılımın gerektirdikleri ve varsa riskleri hakkında tam olarak bilgilendirilmelidir.
- Araştırma katılımcılarının sağladığı bilgilerin gizliliği ve yanıt verenlerin gizliliği sağlanmalıdır. Araştırma katılımcıların özerkliğini ve saygınlığını koruyacak şekilde tasarlanmalıdır.
- Araştırma katılımcıları gönüllü olarak araştırmada yer almalı, herhangi bir zorlama altında olmamalıdır.
- Katılımcıların zarar görmesinden kaçınılmalıdır. Araştırma, katılımcıları riske sokmayacak şekilde planlanmalıdır.
- Araştırma bağımsızlığıyla ilgili açık ve net olunmalı; çıkar çatışması varsa belirtilmelidir.
- İnsan denekler ile yapılan deneysel çalışmalarda, araştırmaya katılmaya karar veren katılımcıların yazılı bilgilendirilmiş onayı alınmalıdır. Çocukların ve vesayet altındakilerin veya tasdiklenmiş akıl hastalığı bulunanların yasal vasisinin onayı alınmalıdır.
- Çalışma herhangi bir kurum ya da kuruluşta gerçekleştirilecekse bu kurum ya da kuruluştan çalışma yapılacağına dair onay alınmalıdır.
- İnsan ögesi bulunan çalışmalarda, “yöntem” bölümünde katılımcılardan “bilgilendirilmiş onam” alındığının ve çalışmanın yapıldığı kurumdan etik kurul onayı alındığı belirtilmesi gerekir.

YAZILARIN HAZIRLANMASI

Aksi belirtilmedikçe gönderilen yazılarla ilgili tüm yazışmalar ilk yazarla yapılacaktır. Makale gönderimi online olarak ve <http://rpts.istanbul.edu.tr> adresinden erişilen <http://dergipark.gov.tr/login> üzerinden yapılmalıdır. Gönderilen yazılar, makale türünü belirten ve makaleyle ilgili detayları içeren (bkz: Son Kontrol Listesi) kapak

sayfası; editöre mektup, yazının elektronik formunu içeren Microsoft Word 2003 ve üzerindeki versiyonları ile yazılmış elektronik dosya ve tüm yazarların imzaladığı Telif Hakkı Devir Formu eklenerek gönderilmelidir.

1. Çalışmalar, A4 boyutunda, sol taraftan 4 cm, üst, alt ve sağ taraftan 2,5 cm. boşluk bırakılarak, 12 punto Times New Roman harf karakterleriyle ve 1,5 satır aralık ölçüsü ile ve iki yana yaslı olarak hazırlanmalıdır. Dipnotlar var ise, bu sınırlar içinde kalmalıdır ve 10 punto ile yazılmalıdır. Paragraflardan önce ve sonra 6 punto boşluk bırakılmalıdır.
2. Makalenin çeşitli kısım, bölüm, altbölümlerinin başlıkları 14 punto ile yazılmalıdır. Birinci derece başlıktan önce 71 punto, sonra 18 punto boşluk bırakılmalıdır. İkinci derece başlıklardan önce 18 punto, sonra 12 punto, üçüncü ve dördüncü derece başlıklardan önce 12 punto, sonra 6 punto boşluk bırakılmalıdır.
3. Başlık ve alt başlıklar sayfanın son satırı olarak yazılmamalıdır; sonraki sayfada yer almalıdır. Bir paragrafın ilk satırı sayfanın son satırı, paragrafın son satırı sayfanın ilk satırı olarak yazılmamalıdır.
4. Kısaltmalar, tablo, şekil ve sembol listeleri, önsöz, özetler, kaynaklar, ekler, metin içindeki tablo ve şekillerin isim ve açıklamaları ve dipnotlar 1 satır aralık ölçüsü ile yazılmalıdır.
5. Yazar/yazarların adları çalışmanın başlığının hemen altında sağa bitişik şekilde verilmelidir. Ayrıca yıldız dipnot şeklinde (*) yazarın unvanı, kurumu ve e-posta adresi ve telefonu sayfanın en altında dipnotta belirtilmelidir.
6. Giriş bölümünden önce 250 kelimelik çalışmanın kapsamını, amacını, ulaşılan sonuçları ve kullanılan yöntemi kaydeden Türkçe ve İngilizce öz ile 600-800 kelimelik İngilizce genişletilmiş özet yer almalıdır. Çalışmanın İngilizce başlığı İngilizce özün üzerinde yer almalıdır. İngilizce ve Türkçe özetlerin altında çalışmanın içeriğini temsil eden, 5 adet Türkçe, 5 adet İngilizce anahtar kelime yer almalıdır.
7. Çalışmaların başlıca şu unsurları içermesi gerekmektedir: Makale dilinde başlık, öz ve anahtar kelimeler; İngilizce başlık öz ve anahtar kelimeler; İngilizce genişletilmiş özet, ana metin bölümleri, kaynaklar, tablolar ve şekiller.
8. Araştırma makalesi bölümleri şu şekilde sıralanmalıdır: “Giriş”, “Amaç ve Yöntem”, “Bulgular”, “Tartışma ve Sonuç”, “Kaynaklar”. Derleme ve yorum yazıları için ise, çalışmanın önemini belirtildiği, sorunsal ve amacın somutlaştırıldığı “Giriş” bölümünün ardından diğer bölümler gelmeli ve çalışma “Tartışma ve Sonuç”, “Kaynaklar” ve “Tablolar ve Şekiller” şeklinde bitirilmelidir.

9. Çalışmalarda tablo, grafik ve şekil gibi göstergeler ancak çalışmanın takip edilebilmesi açısından gereklilik arz ettiği durumlarda, numaralandırılarak, tanımlayıcı bir başlık ile birlikte verilmelidir. Demografik özellikler gibi metin içinde verilebilecek veriler, ayrıca tablolar ile ifade edilmemelidir.
10. Yayınlanmak üzere gönderilen makale ile birlikte yazar bilgilerini içeren kapak sayfası gönderilmelidir. Kapak sayfasında, makalenin başlığı, yazar veya yazarların bağlı oldukları kurum ve unvanları, kendilerine ulaşılabilecek adresler, cep, iş ve faks numaraları, ORCID ve e-posta adresleri yer almalıdır (bkz. Son Kontrol Listesi).
11. Dergide yayınlanan yazıların tüm sorumluluğu ve belirtilen görüşler yazarlara aittir; İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü bir sorumluluk yüklenmez.
12. Yayın kurulu ve hakem raporları doğrultusunda yazarlardan, metin üzerinde bazı düzeltmeler yapmaları istenebilir.
13. Dergiye gönderilen çalışmalar yayınlansın veya yayınlanmasın geri gönderilmez.

Alıntılar

Makalede, başka kaynaklardan yapılan alıntılar, ya aynen aktarılır veya yazarın kendi cümleleriyle özetlenerek yahut yorumlanarak verilir. Her iki durumda da, alıntı yapılan kaynağa (metin, resim, tablo, şekil vb. dâhil) mutlaka atıfta bulunulmalıdır.

Kaynaktan aynen alınan bilgiler, çift tırnak içinde “.....” ve *italik* gösterilirler. Yazarın özetlediği alıntılar ise, çift tırnak arasına alınmadan metin içinde gösterilirler. Her iki alıntı türünde de, ilgili kaynağa mutlaka dipnot şeklinde atıf yapılır ve atıfların (dipnotların) her birine birbirini izleyen numaralar verilir. Alıntıda, kaynaktan aynen aktarılan bilgilerin tamamı verilebileceği gibi, örneğin cümle, paragraf veya sayfalar halindeki bilgilerin sadece belli kısımları da verilebilir. Bu durumda, belli kelimelerin, çeşitli cümlelerin, paragraf ve sayfaların atlanarak verildiğini göstermek üzere, atlanan yerler üç nokta “...” ile belirtilir. Kaynaklardan aynen yapılan alıntılar, bir cümleyi aşmayacak uzunluktaysa, makale metni içinde verilirler. Daha uzun alıntılarda, alıntının ilk ve son satırları ile makale metni arasında çift aralıklı boşluk bırakılarak, alıntı ile metnin ayırt edilmesi sağlanır. Bu tür alıntılar için, makale metninde kullanılan puntodan (12 punto) daha küçük punto olan *italik* 11 punto kullanılır.

Referans Dipnotları İle İlgili Kurallar

Referans dipnotlarında, ilgili kaynağa ilk kez referans veriliyorsa, eserle ilgili mevcut bibliyografik bilgiler aşağıdaki örnek şablonlara göre verilebilir:

Bülent Tanör, *Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri*, İstanbul, Der Yayınları, 1992, s. 25.
Bülent Gökay, *Bolşevizm ile Emperyalizm Arasında Türkiye*, çev. Sermet Yalçın, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1977, s. 97-98.

Eğer referans dipnotlarında, aynı kaynağa ikinci veya daha fazla atıfta bulunuluyorsa, yukarıdaki bilgiler uygun şekilde kısaltılarak verilir:

Aynı yapıta izleyen şekilde ikinci kez referans:

Bülent Gökay, *Bolşevizm ile...*, s. 97.

Aynı yapıta, fakat farklı sayfasına referans:

Bülent Gökay, *Bolşevizm ile...*, s. 150.

Araya başka referanslar girildiğinde, Tanör'ün kitabına yeniden referans:

Bülent Tanör, *Osmanlı-Türk...*, s. 22.

Editörlü kitapta yazarın makalesine/kitap bölümüne referans:

İlk referans:

Cemal Kafadar, “Osmanlı Siyasal Düşüncesinin Kaynakları Üzerine Gözlemler”, *Tanzimat ve Meşrutiyet'in Birikimi*, ed. Mehmet Ö. Alkan, İstanbul, İletişim Yayınları, 2004, s.30.

Sonraki referans(lar):

Cemal Kafadar, “Osmanlı Siyasal...” , s.54.

Sürelî yayında makaleye referans:

İlk referans:

Ernst E. Hirsch, “İktidar ve Hukuk,” çev. Hayrettin Ökçesiz, *Hukuk Araştırmaları*, C.II, No: 3 (Eylül-Aralık 1987), s. 44.

Sonraki referans(lar):

Ernst. E. Hirsch, “İktidar ve Hukuk”, s. 45.

Gazete makaleleri veya haberlerine referans:

“Şehremini mi? Müfettiş mi?”, *Son Telgraf*, 17 Haziran 1924, s. 2.

“Çiftçi Fırkası”, *İkdam*, 22 Kanun-i sani 1336 (22 Ocak 1920), s. 2.

Arşiv belgelerine referans:

BOA. BEO. 3733/236781. (Sadaret'ten Harbiye Nezareti'ne gönderilen 1 Teşrin-i Sâni 1326 [14 Kasım 1910] tarihli tezkire)

Elektronik/internet kaynağa referans:

John N. Berry , “Educate Library Leaders,” *Library Journal*, February 15, 1998 (Çevrimiçi), <http://www.epnet.com/ehost>, 3 Nisan 2019.

Bill Crowley-Bill Brace, “A Choice of Futures: Is It Libraries Versus Information?” (Çevrimiçi), <http://www.epnet.com/ehost>, 30 Mart 2019.

Kaynakça

Kaynakça olarak aşağıdaki şablon kullanılmalıdır:

Homans, George C.: “Social Behavior as Exchange”, *Small Groups*, Ed. By A. Paul Hare, Edgar R. Bogotta, Robert F. Bales, New York, Alfred A. Knopf, 1962, s. 170-183.

Kaboğlu, İbrahim: Düşünce Özgürlüğü: Avrupa Ölçütleri ve Türkiye”, *İnsan Hakları Yıllığı*, C.XV, 1993, s. 45-53.

Sartori, Giovanni: *Demokrasi Kuramı*, Çev. Deniz Baykal, Ankara, Siyasi Bilimler Türk Derneği Yayınları, [t.y.].

Tanör, Bülent: *Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri*, İstanbul, Der Yayınları, 1992.

Ek/Ekler

Makalenin ek kısmında, metinle ilgili resimler, tablolar, formlar, anket sorularının listeleri, önemli belgelerin kopyaları, fotoğraf, harita vb. gibi malzemeler bulunur. Bu tür tek bir malzeme için sadece bir ek, birden çok malzeme için de, gerekli görülürse, birden çok ek yer alır. Ekler, birbirinden ayırt edilmesi gerekecek sayıda ise Ek-1, Ek-2 vb. şekilde birbirini izleyecek biçimde numaralanır. Her numaranın karşısına, Ek'in içeriğini belirten bir başlığın konulması önerilir.

Ek'te yer alan bilgiler, başka kaynaklardan aktarıldığı takdirde, bu kaynaklara ilişkin referanslar dipnotta mutlaka belirtilmelidir.

SON KONTROL LİSTESİ

Aşağıdaki listede eksik olmadığından emin olun:

- Editöre mektup
  - ✓ Makalenin türü
  - ✓ Başka bir dergiye gönderilmemiş olduğu bilgisi
  - ✓ Sponsor veya ticari bir firma ile ilişkisi (varsa belirtiniz)
  - ✓ Kaynakların derginin kullandığı referans sistemine uygun düzenlendiği
  - ✓ İngilizce yönünden kontrolünün yapıldığı
  - ✓ Yazarlara Bilgide detaylı olarak anlatılan dergi politikalarının gözden geçirildiği
- Telif Hakkı Devir Formu
- Daha önce basılmış materyal (yazı-resim-tablo) kullanılmış ise izin belgesi
- Kapak sayfası
  - ✓ Makalenin kategorisi
  - ✓ Makale dilinde ve İngilizce başlık
  - ✓ Yazarların ismi soyadı, unvanları ve bağlı oldukları kurumlar (üniversite ve fakülte)
  - ✓ bilgisinden sonra şehir ve ülke bilgisi de yer almalıdır), e-posta adresleri
  - ✓ Sorumlu yazarın e-posta adresi, açık yazışma adresi, iş telefonu, GSM, faks nosu
  - ✓ Tüm yazarların ORCID'leri
- Makale ana metni
  - ✓ Makale dilinde ve İngilizce başlık
  - ✓ Özetler: 250 kelime makale dilinde ve 250 kelime İngilizce
  - ✓ Anahtar Kelimeler: 5 adet makale dilinde ve 5 adet İngilizce
  - ✓ İngilizce olmayan makaleler için İngilizce genişletilmiş Özet (Extended Abstract) 600-800 kelime
  - ✓ Makale ana metin bölümleri
  - ✓ Teşekkür (varsa belirtiniz)
  - ✓ Son notlar (varsa belirtiniz)
  - ✓ Kaynaklar
  - ✓ Tablolar-Resimler, Şekiller (başlık, tanım ve alt yazılarıyla)

İLETİŞİM İÇİN:

Baş Editör : Prof. Dr. Mustafa Budak
ata.enst@istanbul.edu.tr

Tel : + 90 212 440 00 00 / 10626/10437

Adres : İstanbul Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü,
Süleymaniye Cad., Takvimhane Sok. No: 19 Kat: 4, Beyazıt, İstanbul - Türkiye

AIM AND SCOPE

Recent Period Turkish Studies – Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları is a scientific, open-access and peer-reviewed journal published biannually (June & December). The journal publishes original articles and studies from the disciplines of history, History of the Republic of Turkey, Atatürk's Principles and History of Turkish Reforms, Ottoman History, sociology, literature, art history, law, political science and economics within the framework of Modern Turkish and World History. Thus it serves as a bridge between the world of science and academicians at the national and international levels.

The objective of the journal is to contribute to science by publishing research articles and reviews in Turkish and English.

Recent Period Turkish Studies – Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları has a scope that covers the disciplines of history, History of the Republic of Turkey, Atatürk's Principles and History of Turkish Reforms, Ottoman History, sociology, literature, art history, law, political science and economics within the framework of Modern Turkish and World History.

The journal publishes, research articles and reviews evaluating and criticizing the studied subjects and presenting new and remarkable opinions on the basis of a rich bibliography. Translations related to the field and texts of unpublished papers that were previously presented at a scientific congress; introductory letters about treatises, personalities and scientific activities about the Turkish National Campaign and Republic of Turkey are included in the journal as well.

EDITORIAL POLICIES AND PEER REVIEW PROCESS

Publication Policy

The subjects covered in the manuscripts submitted to the Journal for publication must be in accordance with the aim and scope of the Journal. The Journal gives priority to original research papers submitted for publication.

General Principles

Only those manuscripts approved by its every individual author and that were not published before in or sent to another journal, are accepted for evaluation.

Submitted manuscripts that pass preliminary control are scanned for plagiarism using iThenticate software. After plagiarism check, the eligible ones are evaluated by editor-in-chief for their originality, methodology, the importance of the subject covered and compliance with the journal scope.

Short presentations that took place in scientific meetings can be referred if indicated in the article. The editor hands over the papers matching the formal rules to at least two national/international referees for evaluation and gives green light for publication upon modification by the authors in accordance with the referees' claims. Changing the name of an author (omission, addition or order) in papers submitted to the Journal requires written permission of all declared authors. Refused manuscripts and graphics are not returned to the author.

Author Responsibilities

It is authors' responsibility to ensure that the article is in accordance with scientific and ethical standards and rules. And authors must ensure that submitted work is original. They must certify that the manuscript has not previously been published elsewhere or is not currently being considered for publication elsewhere, in any language. Applicable copyright laws and conventions must be followed. Copyright material (e.g. tables, figures or extensive quotations) must be reproduced only with appropriate permission and acknowledgement. Any work or words of other authors, contributors, or sources must be appropriately credited and referenced.

All the authors of a submitted manuscript must have direct scientific and academic contribution to the manuscript. The author(s) of the original research articles is defined as a person who is significantly involved in "conceptualization and design of the study", "collecting the data", "analyzing the data", "writing the manuscript", "reviewing the manuscript with a critical perspective" and "planning/conducting the study of the manuscript and/or revising it". Fund raising, data collection or supervision of the research group are not sufficient roles to be accepted as an author. The author(s) must meet all these criteria described above. The order of names in the author list of an article must be a co-decision and it must be indicated in the Copyright Transfer Form. The individuals who do not meet the authorship criteria but contributed to the study must take place in the acknowledgement section. Individuals providing technical support, assisting writing, providing a general support, providing material or financial support are examples to be indicated in acknowledgement section.

All authors must disclose all issues concerning financial relationship, conflict of interest, and competing interest that may potentially influence the results of the research or scientific judgment.

When an author discovers a significant error or inaccuracy in his/her own published paper, it is the author's obligation to promptly cooperate with the Editor-in-Chief to provide retractions or corrections of mistakes.

Responsibility for the Editor, Reviewers and Review Process

Editor evaluates manuscripts for their scientific content without regard to ethnic origin, gender, sexual orientation, citizenship, religious belief or political philosophy of the authors. Editor provides a fair double-blind peer review of the submitted articles for publication and ensures that all the information related to submitted manuscripts is kept as confidential before publishing.

Editor is responsible for the content and overall quality of the publication and must publish errata pages or make corrections when needed.

Editor does not allow any conflicts of interest between the authors, editors and reviewers. Only editor has the full authority to assign a reviewer and is responsible for final decision for publication of the manuscripts in the Journal.

Reviewers' judgments must be objective. Reviewers must ensure that all the information related to submitted manuscripts is kept as confidential and must report to the Editor if they are aware of copyright infringement and plagiarism on the author's side.

A reviewer who feels unqualified to review the topic of a manuscript or knows that its prompt review will be impossible should notify the Editor and excuse himself from the review process.

The editor informs the reviewers that the manuscripts are confidential information and that this is a privileged interaction. The reviewers and editorial board cannot discuss the manuscripts with other persons. Unless the authors and editor permit, the reviews of referees cannot be published or disclosed. The anonymity of the referees is important. In particular situations, the editor may share the review of one reviewer with other reviewers to clarify a particular point.

OPEN ACCESS STATEMENT

Recent Period Turkish Studies- Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları is an open access journal which means that all content is freely available without charge to the user or his/her institution. Except for commercial purposes, users are allowed to read, download, copy, print, search, or link to the full texts of the articles in this journal without asking prior permission from the publisher or the author. The articles in Recent Period Turkish Studies- Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları are open access articles licensed under the terms of the Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License (CC BY-NC 4.0) (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/deed.en>)

ETHICS

Standards and Principles of Publication Ethics

Recent Period Turkish Studies- Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları is committed to upholding the highest standards of publication ethics and pays regard to Principles of Transparency and Best Practice in Scholarly Publishing published by the Committee on Publication Ethics (COPE), the Directory of Open Access Journals (DOAJ), the Open Access Scholarly Publishers Association (OASPA), and the World Association of Medical Editors (WAME) on <https://publicationethics.org/resources/guidelines-new/principles-transparency-and-best-practice-scholarly-publishing>

All submissions must be original, unpublished (including as full text in conference proceedings), and not under the review of any other publication synchronously. Authors must ensure that submitted work is original. They must certify that the manuscript has not previously been published elsewhere or is not currently being considered for publication elsewhere, in any language. Applicable copyright laws and conventions must be followed. Copyright material (e.g. tables, figures or extensive quotations) must be reproduced only with appropriate permission and acknowledgement. Any work or words of other authors, contributors, or sources must be appropriately credited and referenced.

Each manuscript is reviewed by one of the editors and at least two referees under double-blind peer review process. Plagiarism, duplication, fraud authorship/denied authorship, research/data fabrication, salami slicing/salami publication, breaching of copyrights, prevailing conflict of interest are unethical behaviors.

All manuscripts not in accordance with the accepted ethical standards will be removed from the publication. This also contains any possible malpractice discovered after the publication. In accordance with the code of conduct we will report any cases of suspected plagiarism or duplicate publishing.

RESEARCH ETHICS

Recent Period Turkish Studies- Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları adheres to the highest standards in research ethics and follows the principles of international research ethics as defined below. The authors are responsible for the compliance of the manuscripts with the ethical rules.

- Principles of integrity, quality and transparency should be sustained in designing the research, reviewing the design and conducting the research.
- The research team and participants should be fully informed about the aim, methods, possible uses and requirements of the research and risks of participation in research.

- The confidentiality of the information provided by the research participants and the confidentiality of the respondents should be ensured. The research should be designed to protect the autonomy and dignity of the participants.
- Research participants should participate in the research voluntarily, not under any coercion.
- Any possible harm to participants must be avoided. The research should be planned in such a way that the participants are not at risk.
- The independence of research must be clear; and any conflict of interest or must be disclosed.
- In experimental studies with human subjects, written informed consent of the participants who decide to participate in the research must be obtained. In the case of children and those under wardship or with confirmed insanity, legal custodian's assent must be obtained.
- If the study is to be carried out in any institution or organization, approval must be obtained from this institution or organization.
- In studies with human subject, it must be noted in the method's section of the manuscript that the informed consent of the participants and ethics committee approval from the institution where the study has been conducted have been obtained.

MANUSCRIPT ORGANIZATION AND FORMAT

All correspondence will be sent to the first-named author unless otherwise specified. Manuscript is to be submitted online via <http://dergipark.gov.tr/login> that can be accessed at <http://rpts.istanbul.edu.tr> It must be accompanied by a title page specifying the article category (i.e. research article, review etc.) and including information about the manuscript (see the Submission Checklist), and cover letter. Manuscripts should be prepared in Microsoft Word 2003 and upper versions. In addition, Copyright Transfer Form that has to be signed by all authors must be submitted.

1. The manuscripts should be in A4 paper standards: having 4 cm margin from left and 2.5 cm margins from right, bottom and top, Times New Roman font style in 12 font size, line spacing of 1.5 and "justify align" format. If there are footnotes, they must remain within these limits and be written in 10 font size. Before and after paragraphs, 6 point space should be left.
2. The headings of sections and subsections of the article should be in 14 font size. The space before and after the first heading should be 71 and 18 point respectively. The space before and after the second level heading should be 18 and 12 point and the third and fourth level heading should be 12 and 6 point respectively.

3. Headings and subheadings should not be in the last line of a page; in such a case they should be on the next page. The first line of a paragraph should not be the last line of a page and the last line of a paragraph should not be the first line of page.
4. Abbreviations, table, figure and symbol list, preface, abstract, references list, appendix and explanations of tables and captions of figures should be written in 1 line spacing.
5. The name(s) of author(s) should be given just beneath the title of the study aligned to the right. Also the affiliation, title, e-mail and phone of the author(s) must be indicated on the bottom of the page as a footnote marked with an asterisk (*).
6. Before the introduction part, there should be an abstract of 250 words both in Turkish and in English. An extended abstract in English between 600-800 words, summarizing the scope, the purpose, the results of the study and the methodology used is to be included following the abstracts. Underneath the abstracts, 5 keywords that inform the reader about the content of the study should be specified in Turkish and in English.
7. The manuscripts should contain mainly these components: title, abstract and keywords; extended abstract, sections of article, references and tables and figures.
8. Research article sections are ordered as follows: "Introduction", "Aim and Methodology", "Findings", "Discussion and Conclusion" and "References". For review and commentary articles, the article should start with the "Introduction" section where the purpose and the method is mentioned, go on with the other sections; and it should be finished with "Discussion and Conclusion" section followed by "References" and "Tables and Figures".
9. Tables, graphs and figures can be given with a number and a defining title if and only if it is necessary to follow the idea of the article. Otherwise features like demographic characteristics can be given within the text.
10. A title page including author information must be submitted together with the manuscript. The title page is to include fully descriptive title of the manuscript and, affiliation, title, e-mail address, postal address, phone, fax number of the author(s) and ORCIDs of all authors (see The Submission Checklist).
11. Authors are responsible for all statements made in their work published in the Journal; Istanbul University Institute of Atatürk's Principles and Reforms has no responsibility in this regard.
12. The author(s) can be asked to make some changes in their articles due to peer reviews.
13. The studies that were sent to the journal will not be returned whether they are published or not.

Quotations

In the article, excerpts from other sources are either exactly quoted or summarized or interpreted in the author's own sentences. In both cases, reference should be made to the cited source (including text, illustration, table, figures, etc.).

The information exactly received from the source is shown in double quotes "...." and in *italics*. Citations summarized by the author are shown in the text without double quotes. In both citation types, the relevant source is referred to in a footnote and each of the references (footnotes) is given consecutive numbers. In the quote, all of the information transmitted exactly from the source can be given as well as only certain parts of the information in sentences, paragraphs or pages. In this case, the omitted places are indicated with ellipses "... " to indicate that certain words, various sentences, paragraphs and pages are omitted in the excerpt. If the exact quotations from the sources are not exceeding one sentence, they are given in the text of the manuscript. In longer excerpts, the first and last lines of the citation and the text of the article are separated by double spacing. For such quotations, *italic* 11 points are used, which are smaller than the font used in the article text (12 pt.).

Rules for Reference Footnotes

In reference footnotes, if the reference is given to the relevant source for the first time, the current bibliographic information about the work can be given according to the following sample templates:

Bülent Tanör, *Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri*, İstanbul, Der Yayınları, 1992, p. 25.
Bülent Gökay, *Bolşevizm ile Emperyalizm Arasında Türkiye*, trans. Sermet Yalçın, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1977, pp. 97-98.

If the reference footnotes are referred to the same source as the second or more, the above information is abbreviated accordingly:

The second consecutive reference to the same source:

Bülent Gökay, *Bolşevizm ile...*, p. 97.

Reference to the same source but different page:

Bülent Gökay, *Bolşevizm ile...*, p. 150.

When other references are inserted, reference to Tanör’s book again:

Bülent Tanör, *Osmanlı-Türk...*, p. 22.

Reference to author’s article / book section in an edited book:

First reference:

Cemal Kafadar, “Osmanlı Siyasal Düşüncesinin Kaynakları Üzerine Gözlemler”, *Tanzimat ve Meşrutiyet’in Birikimi*, ed. Mehmet Ö. Alkan, İstanbul, İletişim Yayınları, 2004, p. 30.

Later references:

Cemal Kafadar, “Osmanlı Siyasal...”, p. 54.

Reference to the article in the periodical:

First reference:

Ernst E. Hirsch, “İktidar ve Hukuk,” trans. Hayrettin Ökçesiz, *Hukuk Araştırmaları*, Vol. II, No: 3 (September-December 1987), p. 44.

Later references:

Ernst. E. Hirsch, “İktidar ve Hukuk”, p. 45.

Reference to newspaper articles or news

“Şehremini mi? Müfettiş mi?”, *Son Telgraf*, 17 June 1924, p. 2.

“Çiftçi Fırkası”, *İkdam*, 22 January 1920, p. 2.

Reference to archival documents:

BOA. BEO. 3733/236781. (Note dated 1 Teşrîn-i Sâni 1326 [14 November 1910]) from the Grand Vizierate to the Ministry of War).

Reference to electronic/internet source:

John N. Berry, “Educate Library Leaders,” *Library Journal*, February 15, 1998 (Online), <http://www.epnet.com/ehost>, 3 April 2019.

Bill Crowley-Bill Brace, “A Choice of Futures: Is It Libraries Versus Information?” (Online), <http://www.epnet.com/ehost>, 30 March 2019.

Bibliography

The following template should be used as the bibliography:

Homans, George C.: “Social Behavior as Exchange”, *Small Groups*, Ed. A. Paul Hare, Edgar R. Bogotta, Robert F. Bales, New York, Alfred A. Knopf, 1962, pp. 170-183.

Kaboğlu, İbrahim: Düşünce Özgürlüğü: Avrupa Ölçütleri ve Türkiye”, *İnsan Hakları Yıllığı*, Vol. XV, 1993, pp. 45-53.

Sartori, Giovanni: *Demokrasi Kuramı*, Trans. Deniz Baykal, Ankara, Siyasi Bilimler Türk Derneği Yayınları, [n.d.].

Tanör, Bülent: *Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri*, İstanbul, Der Yayınları, 1992.

Appendix/Appendices:

The appendix section of the manuscript contains pictures, tables, forms, lists of questionnaire questions, copies of important documents, photographs, maps, etc. Only one annex for such a single material and if deemed necessary, multiple ones for more than one material are included. Annexes are numbered to follow each other in the form of “Appendix-1, Appendix-2”, and so on, if they need to be distinguished from each other. It is recommended that each number be followed by a title indicating the content of the each appendix.

If the information in the appendix is transferred from other sources, references to these sources should be indicated in the footnote.

SUBMISSION CHECKLIST

Ensure that the following items are present:

- Cover letter to the editor
  - ✓ The category of the manuscript
  - ✓ Confirming that “the paper is not under consideration for publication in another journal”.
  - ✓ Including disclosure of any commercial or financial involvement.
  - ✓ Confirming that last control for fluent English was done.
  - ✓ Confirming that journal policies detailed in Information for Authors have been reviewed.
  - ✓ Confirming that the references cited in the text and listed in the references section are in line with notes and bibliography system.
- Copyright Transfer Form
- Permission of previous published material if used in the present manuscript
- Title page
  - ✓ The category of the manuscript
  - ✓ The title of the manuscript both in Turkish and in English
  - ✓ All authors’ names and affiliations (institution, faculty/department, city, country),
  - ✓ e-mail addresses
  - ✓ Corresponding author’s email address, full postal address, telephone and fax number
  - ✓ ORCIDs of all authors.
- Main Manuscript Document
  - ✓ The title of the manuscript both in Turkish in English
  - ✓ Abstracts (250 words) both in the language of article and in English
  - ✓ Key words: 5 words both in the language of article and in English
  - ✓ Extended Abstract (600-800 words) in English for the articles which are not in English
  - ✓ Acknowledgement (if exists)
  - ✓ References
  - ✓ All tables, illustrations (figures) (including title, description, footnotes)

CONTACT INFO:

Baş Editör : Prof. Dr. Mustafa Budak

ata.enst@istanbul.edu.tr

Tel : + 90 212 440 00 00 / 10626/10437

Adres : İstanbul Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü,
Süleymaniye Cad., Takvimhane Sok. No: 19 Kat: 4, Beyazıt, İstanbul - Türkiye

TELİF HAKKI DEVİR FORMU / COPYRIGHT TRANSFER FORM

Istanbul Üniversitesi
Istanbul University

Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları
Recent Period Turkish Studies

Telif Hakkı Devir Formu
Copyright Transfer Form

Sorumlu yazar Responsible/Corresponding author	
Makalenin başlığı Title of manuscript	
Kabul Tarihi Acceptance date	
Yazarların listesi List of authors	

Sıra No	Adı-Soyadı Name - Surname	E-Posta E-mail	İmza Signature	Tarih Date
1				
2				
3				
4				
5				

Makalenin türü (Araştırma makalesi, Derleme, Kısa bildiri, v.b.) Manuscript Type (Research Article, Review, Short communication, etc.)	
--	--

Sorumlu yazarın, Responsible/Corresponding author's,	
--	--

Çalıştığı kurum	(University/company/institution)
Posta adresi	(Address)
e-posta	(e-mail)
Telefon no; GSM	(Phone / mobile phone)

Yazarlar kabul ederler:
Sunulan makalenin yazar(lar)ın orijinal çalışması olduğunu ve intihal yapmadıklarını, Tüm yazarların bu çalışmaya aslı olarak katılmış olduklarını ve bu çalışma için her türlü sorumluluğu aldıklarını, Tüm yazarların sunulan makalenin son halini gördüklerini, onayladıklarını ve başvurduklarını Makalenin başka bir yerde basılmadığını veya basılmak için sunulmadığını, Makalede bulunan metnin, şekillerin ve dökümanların diğer şahıslara ait olan Telif Haklarını ihlal etmediğini kabul ve taahhüt ederler. Sunulan makale üzerindeki mali haklarını, özellikle işleme, çoğaltma, temsil, basım, yayım, dağıtım ve İnternet yoluyla iletim de dahil olmak üzere her türlü umuma iletim haklarını İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ yetkili makamlarınca sınırsız olarak kullanılmak üzere İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ'ne devretmeyi kabul ve taahhüt ederler. Buna rağmen yazarların veya varsa yazarların işverenin patent hakları, yazar(lar)ın gelecekte kitaplarında veya diğer çalışmalarında makalenin tümünü ücret ödemediksinin kullanma hakkı makaleyi satmamak koşuluyla kendi amaçları için çoğaltma hakkı gibi fikri mülkiyet hakları saklıdır. Bununla beraber yazar(lar) makaleyi çoğaltma, postayla veya elektronik yolla dağıtma hakkına sahiptir. Makalenin herhangi bir bölümünün başka bir yayında kullanılmasına İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ'nin yayıncı kuruluş olarak belirtilmesi ve Dergiye atıfta bulunulması şartıyla izin verilir. Atfı yapılırken Dergi Adı, Makale Adı, Yazar(lar)ın Adı, Soyadı, Cilt No, Sayı No ve Yılı verilmelidir. Yayımlanan veya Yayına kabul edilmeden makalelerle ilgili dökümanlar (fotoğraf, orijinal şekil vb.) karar tarihinden başlamak üzere bir yıl süreyle İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ'nce saklanır ve bu sürenin sonunda imha edilir. Ben/Biz, telif hakkı ihlali nedeniyle üçüncü şahıslara istenecek hak talebi veya açılacak davalarda İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ ve Dergi Editörlerinin hiçbir sorumluluğunun olmadığını, tüm sorumluluğun yazarlara ait olduğunu taahhüt ederim/ederiz. Ayrıca Ben/Biz makalede hiçbir suç unsuru veya kanuna aykırı ifade bulunmadığını, araştırma yapılrken kanuna aykırı herhangi bir malzeme ve yöntem kullanmadığını taahhüt ederim/ederiz. Bu telif hakkı formu tüm yazarlar tarafından imzalanmalıdır/onaylanmalıdır. Formun ayrı kopyaları (tamamlanmış olarak) farklı kurumlarda bulunan yazarlar tarafından sunulabilir. Ancak, tüm imzaların orijinal veya kantlanabilir onaylı olması gerekir.

The authors agree that
The manuscript submitted is his/her/their own original work and has not been plagiarized from any prior work, all authors participated in the work in a substantive way and are prepared to take public responsibility for the work, all authors have seen and approved the manuscript as submitted, the manuscript has not been published and is not being submitted or considered for publication elsewhere, the text, illustrations, and any other materials included in the manuscript do not infringe upon any existing copyright or other rights of anyone. Notwithstanding the above, the Contributor(s) or, if applicable the Contributor's Employer, retain(s) all proprietary rights other than copyright, such as patent rights; to use, free of charge, all parts of this article for the author's future works in books, lectures, classroom teaching or oral presentations, the right to reproduce the article for their own purposes provided the copies are not offered for sale. However, reproduction, posting, transmission or other distribution or use of the article or any material contained therein, in any medium as permitted hereunder, requires a citation to the Journal and appropriate credit to İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ as publisher, suitable in form and content as follows: Title of article, author(s), journal title and volume/issue, Copyright © year. All materials related to manuscripts, accepted or rejected, including photographs, original figures etc., will be kept by İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ for one year following the editor's decision. These materials will then be destroyed. I/We indemnify İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ and the Editors of the Journals, and hold them harmless from any loss, expense or damage occasioned by a claim or suit by a third party for copyright infringement, or any suit arising out of any breach of the foregoing warranties as a result of publication of my/our article. I/We also warrant that the article contains no libelous or unlawful statements and does not contain material or instructions that might cause harm or injury. This copyright form must be signed/ratified by all authors. Separate copies of the form (completed in full) may be submitted by authors located at different institutions; however, all signatures must be original and authenticated.

Sorumlu yazarın; Responsible/Corresponding author's;	İmza/Signature	Tarih/Date
		...../...../.....

